

Orig. F.
32

305134.
305134

8

1863

302134

Robert Theor lith. Wien 1850.

Gedruckt bei J. Rauh.

GALANTHAI HERCZEG ESTERHÁZY PÁL,

es. kir. kamarás, tit. tdkes tanácsos, Sopron megye önközi főispánja, és magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagygyűlésének elnöke.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1847. AUGUSTUS 11—17.

SOPRONBAN TARTOTT VIII. NAGYGYÜLÉSÉNEK

TÖRTÉNETI VÁZLATA ÉS MUNKÁLATAI.

A NAGYGYÜLÉS MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE ÉS KIADTA

HALÁSZ GEJZA.

PEST,
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV

M. ARAD, NYOMDÁSZNÁL.

1863.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

E munkálatok tizenöt évig vártak a megvirradás napjára. Tizenöt év múlva, midőn már a történeteket a résztvevők is nagyrészt elfeledék; midőn már a szerzők közül többen sírba szálltak: látnak világot a m. orvosok és természetvizsgálók VIII. nagygyűlésének munkálatai.

Mennyi változás, mily gyökeres átalakulás történt tizenöt év óta nemcsak a politika mezején, de a tudományok majd minden ágában, főleg a természet mind három országában; mihez képest nem volna csuda, ha többen találkoznának, kik ez iratok elkészített megjelenését korszerűtlennek, hasztalan költsézésnek tartanák.

Ezeket — ha csakugyan vannak ilyenek — a munkálatokra utalni elégnek tartjuk. Ezekből fájdalommal fogják tapasztalni, miként e munkálatok még most sem késtek el; miként az eszmék, melyeket a m. orvosok és természetvizsgálók ébresztettek és támogattak, nagyrészt maig sem testesültek meg; a nézetek, melyek fejtegettetek, még kellő érvényre nem emelkedtek; a tervezett jótékony intézetek, s a természettudományok által elérhető közhasznú intézkedések, és tudományos czélzatok eddigelé életbe nem léptek.

Mindezeknek támogatásaul, a múlt és jelen összeköttetéséül e munkálatok megjelenését a tárgyavatott igen is helyén fogja találni.

Az értekezésekre nézve elismerendi a méltányos bíráló, hogy azoknak nagyobb része a szaktudomány színvonalán áll, s azok között több valódi tudományos belértekekkel bírván, bármely irodalomban nyereségnek tartható, annnyival inkább a mi — kivált természettudományokban nem oly gazdag — irodalmunkban.

A történeti vázlatra vonatkozó okmányok, köz- és szakgyűlési jegyzőkönyvek — mint a történetek leghűbb tolmácsai — tanúsítják nemcsak a VIII. nagygyűlés fényes múltját, de egyszersmind általában visszatükrözik, hogy mily sikerrel működtek a m. orvosok és természetvizsgálók gyűlései kezdettől a félbeszakadásig.

Alig van tudományos vállalat, melynek a szerencse úgy kedvezett, mint e gyűléseknek.

Míg a nagy Németországban Oken által létre hozott hason szerkezetű gyűléseken évekig csak néhányan jelentek meg, nálunk, a felejthetlen emlékü Bene Ferencz első meghívására mindjárt 1841-ben százankint sereglettek össze; s évről évre növekedvén a természetbuvárok száma, végre 1847-ben a VIII. nagygyűlésen 483-ra emelkedett.

A két testvérhaza legnevezetesebb városai vetélkedtek nemcsak a vendégszeretetben, hanem a helyi érdekek és nevezetességek tudományos kifejtésére tett áldozatokban is.

A két testvérhon legnagyobb emberei, az alapító Bene Ferencz s az utána következő elnökök: gr. Teleki, Scitovszky herczeg, gr. Andrássy, herczeg Esterházy, egymást fölülmúlták az elnöklet tapintatteljes, fáradhatlan buzgalmű vezérletében.

Nemcsak a két testvérháza, hanem — kivált a soproni gyűlésen — a külföld tudósai is szép számmal jelentek meg. Megjelent pl. a „Fauna italica“ híres szerzője, *Bonaparte Lucián Károly*, caninói herczeg.

Hova jutnak vala együletek, ha azóta folytathatják tevékenységüket, bizonyosan a megkezdetteken kívül más tudományos vállalatoknak is sikeresítői lettek volna! Főlöskéges volna ezekről itt bővebben szólni, miután a „történeti vázlatot“ az illető okmányok és jegyzőkönyvek kimerítően tárgyalják.

A szerkesztést közelebbről illetőleg mindenek előtt édes kötelességemnek érzem köszönetemet azon férfiaknak nyilvánosan kifejezni, kik nekem fordítás, átdolgozás vagy egyéb szakavatott tanács által a szerkesztésben segédkezet nyújtottak; valóban *Chyzer Kornél*, *Érdy János*, *Fridvaldszky János*, *Györy Sándor*, *Mihálka Antal*, *Schmidt György* és *Szabó József* ismert tudósoknak megelőző szívésségét csak az ügy iránti részvétnak tulajdoníthatom.

A munkálatokba felveendőknak jelölt értekezések közül csak azok maradtak el, melyek vagy a szerkesztőségnek be nem küldettek, vagy másutt megjelenvén, ismételt kinyomatásuk — magoknak a szerzőknek az illető helyre iktatott nyilatkozatai szerint is — czélszerűtlennek látszott.

A jegyzőkönyvek — kivevén a gazdaságit, — minden okmányok és értekezések az eredetiek után — hol kellett, lefordítva s átdolgozva — adattak; azokban csak ott történnvén változtatás, hol éppen történnie kellett, ott sem annyira a szövegben, mint alul jegyzetekben, mint ez legnagyobb mérvben *Heckel J.* halakról írt értekezésénél látható, melyet ekkép *Chyzer Kornél* tudor mintegy újra teremtett.

Az egyes kifejezésekben, műszavakban, általában a nyelvészetben egyöntetűséget nem akartam az értekezőkre erőszakolni, főleg ott, hol nincs teljes megállapodás; hadd küzdjön és győzzön a mi jobb.

Most, midőn e sokáig őrzött iratoktól s ezekkel a szerkesztéstől is végkép megváltak, — miután még azon esetben, ha a bizodalom ismét parancsolni akarna is velem, viszonyaim e megbízást elfogadni többé nem engednék, — nem mulaszthatom el több évi tapasztalás után némely pontokat kiemelni, melyek szorosb figyelembevételre mind a leendő szerkesztőknek, mind a munkálatoknak előnyére váland.

1-szor. A köz- és szakülésekben határozatván el, mely értekezések legyenek kinyomandók, ebbeli helyes eljárástól függ a munkálatok tartalma. Itt nem lehet helye a kedvezésnek: ide türelmes figyelem, méltányos, de azért igazságos szakértő ítélet kell.

2-szor. A vándorgyűlések tudományos élete leginkább a szakülésekben nyilvánul. Itt tartatnak a legérdekesebb szóbeli előadások, vitatkozások, ezeket a keletkezett eszmecserékkel életműves egészsze csak ügyes jegyzői toll alkothatja, miszerint nem lehet eléggé ajánlani, hogy a szakjegyző választására a legnagyobb gond fordíttassék. A szerkesztőknek is alig lehet valami kellemetlenebb, mint a jegyzőkönyvek újra dolgozása.

3-szor. Nagy akadály, hogy az értekezések későn vagy éppen nem küldetnek be; azért lehetőleg már a gyűlés alkalmával beszédendők.

4-szer. Ily sokféle szaktudomány mindenesetre több szerkesztőnek választását igényli. E sorokat azon ohajtással zárom be, hogy a IX-dik nagygyűlés működéseit ott kezdje, hol a VIII-dik elhagyta, s hogy oly sikerrel és egyetértéssel folytassa azokat.

Pest, 1863. szeptember elején.

HALÁSZGEJZA.

ELSŐ RÉSZ.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

SOPRONBAN TARTOTT VIII. NAGYGYÜLÉSÉNEK

TÖRTÉNETI VÁZLATÁRA VONATKOZÓ

OKMÁNYOK,

KÖZGYÜLÉSI JEGYZŐKÖNYV

ÉS

ÉRTEKEZÉSEK.

I.
A TÖRTÉNETI VÁZLATRA VONATKOZÓ OKMÁNYOK

1.

**A magyar orvosok és természetvizsgálók
főméltóságú galanthai herczeg Eszterházy Pál**

elnöksége alatt

Sopron sz. kir. városában tartott, számra VIII-dik nagygyűlésének
NAPI RENDJE.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1847-dik esztendőben Sopron sz. kir. város szíves meghívása folytán ugyan e városba kihirdetett, számra VIII-dik nagygyűlése a f. é. augusztus 11-kén veszi kezdetét, s augusztus 17-kén végződik.

A Sopronba jövő, s a sorompóknál útba igazított érkezők a városházánál egy választmány által fogadtatnak, s 5 pengő forint letétele mellett mint tagok beíratván, szállási s belépti jegyekkel elláttatnak, melyeket az illető urak mindenütt magokkal vinni szíveskedjenek, minthogy a gyülekezet számára rendezett kiállításokban s egyéb látványokban és élvezetekben csak e jegyek előmutatása mellett vehetnek részt.

A gyülekezet szerkezetéhez s alapszabályaihoz képest annak meghívott tagjai gyanánt tekintendők: 1-szor az egyetemes orvosi és gyógyszerészi kar; 2-szor a szoros értelemben vett természettudósok, s a természettudományok bármelyikével vagy bármely ágával foglalkozó tanítói kar; 3-szor a mezőgazdák és iparúzők; s végre 4-szer a régiség- s történetbuvárok. — Kik csak mint vendégek ohajtanak némely gyűlést látni, a helyhez képest a gyülekezet titoknokainál belépti jegyeket nyerhetnek.

Az első közgyűlést megelőző napon, azaz aug. 10-kén este a t. cz. tagok előleges megismerkedés végett a városi casinóban gyülekeznek össze, hol ő herczegsége az elnök részéről egy szíves estélylyel fogadtatnak.

Aug. 11-kén délelőtti tizedfél órától kezdve d. u. egy óráig a városi casino nagyobb teremében megnyitó közgyűlés; egy órától kezdve háromig a kiállítások és gyűjtemények megtekintése; három órakor közebed a casino nagy teremében; ennek végeztével a városi kórházak meglátogatása.

Aug. 12-kén reggeli hét órától kezdve szakosztályi ülések az evang. lyceumnak e célra kijelölt termeiben. Hét órakor kezdődik az orvos-sebészi, s ugyanazon órában a mezőgazdasági s műtani szakosztályok, 8 órakor a természettani, földrajzi, csillagászati s régi-

ség- és történettani szakosztály, 9 órákor a földisme-, ásvány-, vegy- és gyógyszer-tani szakosztály, s 10 órákor az élet-, állat- és növény-tani szakosztály ülése, mindegyik saját elkülönített teremében. Három órákor közebed, s ennek végeztével a sopronvárosi selyemtenyésző intézetek s a vidéknek meglátogatása.

Aug. 13-kán reggeli 7 órától déli 12 óráig szakülések; 12 órákor villás reggeli; két órákor kirándulás a bánfalvi mulatóhelyen keresztül a brennbergi kőszénbányákba.

Aug. 14-ikén déli 11 óráig szakülések; 11 órától 2 óráig közülés; 3 órákor közebed; annak végeztével a soproni szőlőművelés s a balfi ásványvizek megtekintése.

Aug. 15-kén reggeli öt órákor Rákosnak, Medgyesnek, Rusztnak s a margitai kőbánya felé kirándulás Kismartonba, hol is az isteni szolgálat után 12 órától 2 óráig közülés tartatván, s azontúl negyedfélig a hercegi kert tekintetvén meg, — a t. cz. tagok a főm. elnök ő hercegsége vendégszerető asztalánál ebédre szívesen láttatnak. — Ebéd után visszajövetel Sopronba.

Aug. 16-kán délelőtt szakülések a kitűzött órákban; d. u. 3 órákor közebed; este összejövetel a neuhoi városi kertben, mely e végre d. u. 5 órákor nyitattik meg.

Aug. 17-kén reggeli 7 órától 10 óráig állatmutatás a sétatér mellett, s a jutalmak kiosztása; 10 órától kezdve bezáró közgyűlés s elbúcsúzás; d. u. 2 órákor közebed.

Aug. 18-kán szétoszlás és küldöttségi meglátogatása Fraknónak, Czenknek és Eszterházának.

Szorosb összeolvasás, s a gyűlések idejét túlmulandó barátságos viszonyok kötése tekintetéből is kívánatos lévén, hogy a t. cz. tagok a közebedeken együtt legyenek, intézkedés tétetett illendő tartásról a casino vendéglőjében. Az ebédért fizet egy személy 1 ft 30 krt pengőben, s előfizetés esetében 5 közebedre 25 pengő garas számíttatik egy terítékre naponként; a szükséges előkészület biztosítása miatt azonban kéretnek a tisztelt tagok a beíratáskor az aug. 11-kén kezdődő közebedre jegyet váltani; azontúl pedig e jegyek a casino teremében szolgáltatnak ki.

Esti összejövetel helyétől derült napokon a neuhoi városkert, kedvetlen időjárás mellett pedig a casino teremei ajánltatnak. Sopronban aug. 7-kén 1847.

Kubinyi Agoston m. k. alelnök. Toepler Károly tr. m. k. Török János m. k. titoknokok.

2.

M e g h i v á s o k.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor gyülekezete egyik legbecsesb s legjótékonyabb szülöttje a közelebbi évtizednek, mely midőn egy részről a tudományt gyarapítja, s azt a magyar geniushoz alkalmazva a nemzet sajátjává tenni törekszik, felhasználván e célra mindazon anyagokat, melyeket az ország külön vidékei nyújtanak, — vándorrendszere által egyszersmind az országban szétszórott tudományos tehetségeket egymáshoz szorosabban fűzi, az ország bővebb ismeretét eszközli, s a közhaza gyermekei között a távolság daczára baráti indulatokat gerjeszt és ápol.

E sokszoros érdek évről évre neveli nemcsak az intézet fontosságát, hanem a részvétet is és közremunkálást, melytől sikere és eredménye függ.

A lefolyt évben Kassa és Eperjes szomszéd városok karöltve fogadják szíves vendégszeretettel kebelökbe e vándor gyülekezetet, s valamint a jelenvoltak buzgó munkássága, úgy a fogadó hatóságok által tett készületek, s eléggé nem méltányolható vendégszeretők tanúsítá, hogy e gyülekezet magasztosb célja és hívatása egyiránt világos öntudattá vált; úgy hogy alapos joggal hiszem reménylhetni, miszerint e vándor társulatnak f. évi, — szám szerint VIII-ik gyülekezete Sopronban, hová azt e nemes város hazafiúi indulata meghívá, mind tudományos sikerére, mind társas kellemekre nézve korával arányban fog növekedni.

Ennek elérése azonban leginkább rokonzcélú testületek, társulatok és intézetek, s a természettudományok iránt igaz vonzalommal viseltető férfiak részvéte, munkássága, és minél számos megjelene által föltételeztetvén, szerencsém van ezennel

a f. évi gyülekezet nevében és érdekében a legszívesb tisztelettel megkérni, miszerint annak f. évi augusztus 11-kén megnyitandó, s ugyanazon hónap 18-ig tartandó üléseiben résztvenni, s annak tudományos vitatkozásait, melyeknek anyagául az ide zárt kérdések is szolgálndnak, s melyekhez az alapszabályok értelmében bármily nyelven is szólhatni, — nagybecsű tapasztalásai, s rokontárgyú küldeményei által gyarapítani kegyeskedjék.

Szíves tudomásul van szerencsém egyébiránt megjegyezni, hogy a múlt évi gyülekezet által a folyó évi gyülekezet elnökének alulírt, alelnökül Kubinyi Agoston kir. tan., titoknokul pedig Töpler Károly orv.-tr. és Török János gazd. egy. titoknok választattak meg.

Ki is egyébiránt szíves kedvezéseibe ajánlott, legbensőbb hazafiúi tisztelettel maradok

Herczeg Esterházy Pál, elnök.

Kimerítőbb fölszólítások hírlapokba az alelnök és titoknokok aláírásával küldettek.

3.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének alapszabályai.

Célja ezen gyűlésnek személyes ismeretség, orvosi és természettani ismeretek, tapasztalatok s új talalmányok, mennyiben lehetséges, élőszó általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ismertetése is.

Ez évben tartatik ugyan egy második gyűlés, még pedig Pesten, september 6-kán és következő napjaiban, jövődőre pedig évenként csupán egyszer; azonban minden következő gyűlésnek helyét, mely hazánk majd ama majd eme népesebb vagy főbb iskolákkal s jelesebb intézetekkel, nem különben kitűnő természettani ritkaságokkal díszlő városa lehet, mindenkor az utolsó gyűlés határozandja meg.

A gyűlésre megjelent minden tag a határidő előtti három nap alatt magát az e végett megválasztandó ügyvivőnél, ki egyszersmind alelnök egy személyben, s jegyzőnél személyesen beírván, belépti jegyet kap.

A szintén előre megválasztott elnök a kitűzött napon megnyitván az ülést, a jelenlevők nevei, úgy az alapszabályok is felolvastatnak, s a múlt gyűlés óta talán elhunyt nevezetesebb magyar orvosok és természetvizsgálók felett emlékbeszédek tartatnak.

A külön tudományokkal foglalkozó tagok iránti tekintetből külön osztályok rendeltetnek, úgymint: az orvosok és sebészek, physicusok, geographusok és astronomusok, mineralogusok, geognosticusok, chemicusok és pharmaceuták, zoologusok, physiologusok és bota-

MAGYAR ORVOSOK.

b

nicusok, végre a veterinariusok és oeconomusok részére; magában értetvén, hogy a résztvevő tagok számához és minőségéhez képest ezen osztályokat szaporítani vagy kevesíteni szabad leszen.

Diplomaticus nyelve gyűléseinknek a magyar, ezen vitetvén jegyzőkönyvünk is, mindazáltal hazai nyelvünkben kevésbé jártas ügyfeleink deákul, sőt saját anyai nyelvükön is adhatják közléseiket.

Utolsó két napon közgyűlések tartatván, ezeken a részletes ülésekben legnevezetesebbeknek tartott dolgozatok vagy fölfedezések újra felolvastatnak.

Minden választás vagy fontosabb tárgy titkos szótöbbséggel döntetik el, és a szavazásban minden beírt résztvevő tagnak egyenlő joga van.

Utolsó napon kijelöltetik a legközelebb tartandó gyűlésnek helye, megválasztatik jövőre az elnök, továbbá az alelnök és ügyvivő egy személyben és a jegyző is, mely utóbbiak a kített helyben vagy annak közelében lakván, szállásokról, kirándulásokról, rendes élelembeli ellátásról, gyűlési termekről, multságokról előre gondoskodni s a sikert jó eleve hírlapok által országszerte közretenni kötelesek lesznek.

Végezetül az elnök befejezi a nagygyűlést.

Mint nyilvánosság emberei a tudomány terjedését és polgátársaink művelődhetését véden különös tekintetbe, a tudományt kedvelő vendégek között minden közgyűlés alkalmával a hely kiterjedéséhez képest elég számú jegyek osztatnak ki.

Pótlólag hozott s alapszabályul szolgáló nagygyűlési végzések, melyek az alapszabályokkal egyetemben mindenkor felolvastatni határozottak.

1-ször. Mindjárt a 2. nagygyűlésen végzéssé lőn, hogy jövőre két titoknak választassék.

2-ször. Az 5-ik nagygyűlésen az archaeologia, a 2-ik, t. i. a természettani szakosztályba felvétellett, (lásd a kolozsvári, vagyis 5-ik nagygyűlés jegyzőkönyvének 2-ik pontját) — a 7-ik nagygyűlésen pedig az 5-ik, t. i. gazdasági szakosztályban a műiparnak nyitott tér (lásd a 7-ik vagyis kassa-eperjesi nagygyűlés jegyzőkönyvének 29. pontját).

3-ször. A közületekben felolvasandó értekezésekre nézve a szakülések minden óvatossággal csak általános és közérdekű tárgyakat ajánljanak, mik közül melyek legyenek, és micsoda módosítással felveendők, a szakülések hivatalnokai a nagygyűlés tisztviselőivel határozzák el; — az első gyűlésen, midőn még a szakosztályok nem működtek, csak kevés s szintén közérdekű értekezések olvastassanak, és azok megválasztását az erre előlegesen a gyűlés ily tárgyban jártas tagjaival tanácskozást tartott tisztviselők határozzák el (lásd a 6-dik nagygyűlés jegyzőkönyvének 15. pontját).

4-szer. A mi pénz a gyűlés munkálatai költségeinek fedezése után fenmaradna, az pályakérdésekre fordítandó. A helyben nem lakó titoknakak úti költségekre, s a munkálatok szerkesztőjének a közgyűlésből illő díj ajánltassék (lásd a 6-ik nagygyűlés 15. pontját).

5-ször. A szakok a jövő gyűlésre némely megvitatandó tárgyakat vagy kérdéseket előre kitézendenek (lásd a 6-ik nagygyűlés 15-ik pontját).

6-szor A 7-ik nagygyűlésen a számadások vitelére három évre egy pénztárnok választott, ki egyszersmind a munkálatok szerkesztésére is befolyással legyen. A számadásokrai felügyelés pedig az alelnökre bízott (lásd a 7-ik, vagy is kassa-eperjesi nagygyűlés jegyzőkönyvének 5-ik számát C. alatti pontban).

A magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésében részt vett tagoknak beírás szerinti

N É V S O R A.

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
1	Esterházy Pál	herceg, elnök	Sopron	gazdasági
2	Bene Ferencz	orvos	Pest	orvos-sebész
3	Kubinyi Agoston	alelnök	Pest	áll.-él.-növt. s arch.
4	Tibolth Károly	táblabíró	Sopron	mezőgazdasági
5	Ocskay Ferencz	báró, cs. kir. kamarás	Sopron	élet-, állat- és növt.
6	Vidák Öse	sz. Ben. r. tanár	Sopron	termész. és élettani
7	Imre Lőrincz	jogász	Szomolnok	természettani
8	Wiedermann Mátyás	kassai orgonista	Kassa	természettani
9	Rách Sal. Ferencz	plebános	Sopron	gazdasági
10	Dörflinger József	árvah. praef. és isk. hitt.	Sopron	gazdasági
11	Chernel Lajos	táblabíró	Sopron	gazdasági
12	Würth Károly	tanácsnok	Sopron	gazdasági
13	Zipser Endre	tr. s tanár	Beszterceb.	ásványtani
14	Martiny Fridrik	polgármester	Sopron	természettani
15	Schultz Pál	tanácsnok	Sopron	gazdasági
16	Lunkányi János	tb. és urad. igazgató	Sopron	gazdas. és földrajzi
17	Patzill József	városi főbíró	Sopron	gazdasági
18	Pettko Lajos	tb. és törv. jegyző	Sopron	gazdasági
19	Reisch Eduárd	tanácsnok	Sopron	természettani
20	Schreiber Gusztáv	tb. és váltótörv. kiadó	Sopron	gazdasági
21	Kubinyi Géza	joghallgató	Pest	gazdasági
22	Békási János	jogász	Pest	gazdasági
23	Tekusch Agoston	ügyvéd	Sopron	természettani
24	Braunmüller József	levéltárnok	Sopron	archaeologiai
25	Jemelka József	orvostudor	Sopron	orv.-seb. és növényt.
26	Simonics Gábor	sz. Ben. r. tanár	Sopron	természettani
27	Leithgeb Sebestyén	sz. Ben. r. tanár	Pozsony	természettani
28	Taxner Veremund	sz. Ben. r. tanár	Sopron	természettani
29	Stettner Lajos	ügyvéd	Sopron	tört. és régiségtani
30	Ihász Rudolf	megyei aljegyző	Sopron	gazdasági
31	Mumb Károly	városi pénztárnok	Sopron	gazdasági
32	Kania Ferdinand	szószóló	Sopron	gazdasági
33	Toepler Otto	jogász	Sopron	archaeologiai
34	Töpler Károly	orvosjelölt	Sopron	orvos-sebész
35	Rácz Agoston	kereskedő	Sopron	régiségtani
36	Ertl Nep. János	városi főjegyző	Sopron	régiségtani
37	Cavallár Antal	kereskedő	Sopron	gazdasági

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
38	Kubinyi Ferencz	táblabíró	Losonez	ásványtani
39	Pillich József	táblabíró	Sopron	gazdasági
40	Geduly Ferencz	orvosnövendék	Tamási (Nógr.)	élettani
41	Emresz Károly	orvostudor	Sopron	orvos-sebészi
42	Toepler Károly	nagygyűlési titoknok	Sopron	orvos-sebészi
43	Tóth Sámuel	főbíró	Sopron	gazdasági
44	Szarka Károly	ügyvéd	Sopron	gazdasági
45	Bachich Pál	táblabíró	Sopron	történeti
46	Horváth Károly	szolgabíró	Sopron	gazdasági
47	Füzy László	biztos	Sopron	gazdasági
48	Preyss György	jószágbérlő	Soproni puszta	gazdasági
49	Preyss Mór	polytechnikus	Sopron	gazdasági
50	Hegedűs Pál	urad. ügyvéd	Sopron	gazdasági
51	Pfeiffer Péter	városi kapitány	Sopron	gazdasági
52	Török János	nagygyűlési titoknok	Pest	élet, állat, növt. s g.
53	Artner Tivadar	ügyvéd s v. jegyző	Sopron	gazdasági
54	Pfeiffer Sándor	tanuló	Sopron	régiségtani
55	Tóth Ágoston	cs. k. főhadnagy	Bécs	természettani
56	Spiesz Vincze	gyógyszerész	Sopron	természettani
57	Kiss Venczel	sz. Ben. rendi tan. igazg.	Sopron	természettani
58	Fábián Ambrus	sz. Ben. rendi költészett.	Pozsony	természettani
59	Hofer Péter	nagykereskedő	Sopron	természettani
60	Marton György	váltó-törv. bír.	Sopron	gazdasági
61	Hetyésy László	ev. tanár	Sopron	archaeologiai
62	Szabó József	ev. főtanodai tanár	Sopron	régiségtani
63	Dussill Illés	sz. Ben. r. akad. aligazg.	Pozsony	természettani
64	Balogh József	K.-Kun ker. r. főorvos	Kun-Sz.-Miklós	természettani
65	Szalay Imre	megyei főorvos	Sopron	orvos-sebészi
66	Proszvimmer Lajos	városi aljegyző	Sopron	gazdasági
67	Schmidt Ferd. József	kereskedő	Laibach	élettani
68	Tóth Lőrincz	ügyvéd s m. akad. tag	Pest	gazdasági
69	Schmuk Jákó	tanító	Pécs	élettani
70	Fodermayer Vilmos	tanár	Sz.-Fehérvár	természettani
71	Thott József	rendes orvos	Halas	orvos-sebészi
72	Szánthó János	tanár	Miskolcz	történeti
73	Simon Endre	nevelő	Lőkősháza	élettani
74	Ör. Vágner Mihály	vm. tiszti mérnök és tb.	Sopron	műtani
75	Vágner Mihály	városi ügyész	Sopron	gazdasági
76	Artner Lajos	városi főügyész	Sopron	gazdasági
77	Pethe Pál	ügyvéd és táblabíró	Sopron	gazdasági
78	Harsányi Pál	táblabíró	Pest	természettani
79	Kretschmer József	orvos-tudor	Sopron	orvos-sebészi
80	Pálo Endre	ügyvéd	Sopron	gazdasági
81	Toepler Th. Eduárd	bölcsész-tudor	Sopron	természettani

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
82	Darás Sándor	táblabíró	Sopron	gazd. s természettani
83	Szalay József	tisztartó	Czenk	gazdasági
84	Majer István	tanár	Esztergam	műtani, élet és állatt.
85	Odor Rudolf	városi jegyző	Sopron	gazdasági
86	Schimko Frid. Dániel	tanár	Bécs	természettani
87	Kemény József	gr., a m. t. akad. t. tagja	Kolozsvár	történeti
88	Gyulai Lajos	gróf, táblabíró	Erdély	gazdasági
89	Rohonezy Ignác	főispáni helytartó	Pinnye	gazdasági
90	Simon Zsigmond	sz. Ben. r. akad. tanár	Győr	természettani
91	Fister Tiborcz	sz. Ben. r. tanár	Esztergam	gazdasági
92	Veress Márton	lelkész	Gerend	természettani
93	Rendek József	tanár	Esztergam	gazd. s természettani
94	Petheő Dömjén	tanár	Sz.-Márton	gazd. s természettani
95	Kováts Béda	sz. Ben. r. tanár	N.-Szombat	gazdasági
96	Thalabér István	megy. levéltárnok	Sopron	természettani
97	Mikus Kilény	sz. Ben. r. tanár	Sopron	természettani
98	Fojtényi Ferencz	sz. Ben. r. akad. tanár	Pozsony	természettani
99	Eöttevényi Ferencz	„Hazánk“ referense	Győr	gazdasági
100	Bedőcs István	megyei táblabíró	Sopron	gazdasági
101	Tóth Antal	táblabíró	Sopron	gazdasági
102	Kutrovich Antal	megyei szolgabíró	Sopron	gazdasági
103	Gaal Sándor	táblabíró	Sopron	gazdasági
104	Richter A. Gy.	orvos-sebész	Sopron	orvos-sebészi
105	Müller József	sebész	Sopron	orvos-sebészi
106	Murmann Károly	gyógyszerész	Sopron	vegytani
107	Hankó József	orvos-tudor	Torda	orvos-sebészi
108	Ötvös Ágoston	orvos-tudor	K.-Fehérvár	orvos-seb. s archaeol.
109	Neigebauer Ferdinand	igazságügyi tanácsos	Boroszló	archaeologiai
110	Friedenfels Jenő	erd. udvari fogalmazó	Bécs	természettudományi
111	Fusz Mihály	tanár	Szeben	természettudományi
112	Stephanek József	szedertelepi főkertész	Sopron	gazdasági
113	Seybold Károly	ügyvéd	Sopron	gazdasági
114	Szluha Márton	váltótörvényszéki ülnök	Sopron	gazdasági
115	Ifj. Vidos Lajos	vtörv. széki jegyző	Sopron	gazdasági
116	Krenosz István	városi tanácsnok	Sopron	gazdasági
117	Laitner Szer. Ferencz	városi tanácsnok s tbíró	Sopron	gazdasági
118	Berzon József	városi r. főorvos	Sopron	orvos-sebészi
119	Schöpkes János Mih.	nyelvtanító	Sopron	természettani
120	Grosz Fridrik	orvos-sebész-tr.	N.-Várad	orvos-sebészi és ásv.
121	Venczel Nep. János	Sopron v. tisztartó	Sopron	gazdasági
122	Bauer Ferencz	hites ügyvéd	Sopron	gazdasági
123	Posch Gáspár	gazda	Sopron	gazdasági
124	Philippi József	báró, kapitány	Sopron	természettudományi
125	Arnold Antal	kereskedő	Sopron	gazdasági

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
126	Kolbenheyer Móríc	evang. lelkész	Sopron	vegytani
127	Schmidt Endre	tanár	Eperjes	növénytani
128	Tuppy József	magánzó	Sopron	gazdasági
129	Jacobovics Móríc	seborvos	Sopron	orvos-sebészi
130	Saar Lajos	magánzó	Sopron	növénytani
131	Szürnyeghi Horváth J.	táblabíró	Sopron	gazdasági
132	Flandorffer Ignác	fűszerárus	Sopron	természettani
133	Kanya Pál	tanár	Pest	ásványtani
134	Dierner Endre	tanár s ügyvéd	Pest	ásványtani
135	Turcsányi János	isk. igazgató-tanár	Győr	ásványtani
136	Gegus Ferdinand	lyceumi tanár	Losoncz	természettani
137	Emeritz János	képezdei tanár	Nyiregyház	természettani
138	Müllner Mátyás	tanár	Sopron	természett. ásványt.
139	Finck Jusztin	sz. Ben. r. szónoklati tan.	Kőszeg	természettani
140	Halasy Károly	tanár	Sopron	természettani
141	Tatay István	tanár	Sopron	természettani
142	Dienes Lajos	gazda	Terest.-Szecsőd	gazdasági
143	Dregály Dániel	evang. lelkész	Győr	gazdasági
144	Lagler János	tanító	Sopron	természettani
145	Szilley Ferenc	orvos-tudor	Sopron	orvos-sebészi
146	Hammerschmidt Kár.	tr. s több t. t. s. akad. t.	Bécs	növ. s állatt. orv.-seb.
147	Kruesz Chrisostom	sz. Ben. r. term. tanár	Győr	természettani
148	Szikray Gyula	sz. Ben. r. tan.	Kőszeg	természettani
149	Kovatsits Marcell	sz. Ben. r. tan.	Kőszeg	természettani
150	Waldmayer Márton	sz. Ben. r. tan.	Kőszeg	természettani
151	Simon Nep. János	megyei első alispán	Sopron	gazdasági
152	Jasinsky Gyula	gyógyszertáros	Sopron	vegytani
153	Pethe Bálint	Sopron m. főpénztárnok	Sopron	gazdasági
154	Lőrincz István	táblabíró	Sopron	gazdasági
155	Baich Konstantin	táblabíró	Sopron	gazdasági
156	Szabó János	megyei szolgabíró	Sopron	gazdasági
157	Pürzel János	oktató	Sopron	természettani
158	Walheim József	kereskedő	Sopron	természettani
159	Guary Zsigmond	táblabíró	Sopron	történettani
160	Ofner Lőrincz	városi tanácsnok	Sopron	gazdasági
161	Riedl Leopold	magánzó	Sopron	gazdasági
162	Tóth János	orvos	Bécs	orvos-sebészi
163	Pollak Gyula	orvos	Bécs	orvos-sebészi
164	Blodig Károly	szemkórodai segéd	Bécs	orvos-sebészi
165	Szirtey Emil	sz. Ben. r. áld. s bölcs. tr.	Kőszeg	természettani
166	Kiss Károly	kapitány, m. akad. tag	Pest	gazdasági
167	Pongrácz Mihály	főorvos	Losoncz	orvos-sebészi
168	Halász Gejza	nagygyűlési pénztárnok	Pest	orvos-sebészi
169	Deáky Zsigmond	caesaropoli püspök	Győr	történettani

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
170	Tartsay Ferenc	bibliai tanul. tan.	Győr	történettani
171	Borovits János	k. főharminczados s tb.	Sopron	gazdasági
172	Úsz Otto	táblabíró	Eperjes	orvosi
173	Reqvinyi Isván.	Eperjes sz. k. v. főj.	Eperjes	természettani
174	Farágula Károly	k. harm. ellenőr s tb.	Sopron	gazdasági
175	Handler Antal	megy. sebész	Sopron	orvos-sebészi
176	Takács János	főorvos	Sümegh	orvos-sebészi
177	Kovács Márton	gyógyszerész	Tapolecza	vegytani
178	Freyburg Károly	gazda	Sopron	gazdasági
179	Piday János	orvos-tudor	Buda	orvos-sebészi
180	Rómer Flóris	sz. Ben. r. kir. akad. tan.	Pozsony	természettani
181	Pachhofer Ferenc	kereskedő	Sopron	élettani
182	Tolnai Antal	lelkész	Czenk	gazdasági
183	Márkus József	táblabíró	Sopron	gazdasági
184	Regner Vincze	bányaigazgató	Brennberg	ásványtani
185	Kayser Sámuel	számartó	Sopron	gazdasági
186	Kelle Iván	k. számv. tiszt	Buda	történettani
187	Mészáros József	plebános	Ns-Apáti	gazdasági
188	Csertán Sándor	földbirtokos	Ns-Apáti	gazdasági
189	Szilvágyi János	tisztartó	Szombathely	gazdasági
190	Gyurikovits György	v. törv. r. bírja	Pozsony	történettani
191	Grosz Lajos	orvosjelölt	Nagy-Várad	természettani
192	Brünek József	m. gazd. egyes. tagja	Pest	gazdasági
193	Hörhy Mihály	tb., m. gazd. egyes. tagja	Sz.-Fehérvár	gazd. és természett.
194	Szigyártó Sámuel	táblabíró	Losoncz	gazdasági
195	Pokorny Lajos	gyógyszerész	Losoncz	vegytani
196	Jedlik Ányos	m. k. egyetemi tanár	Pest	természettani
197	Banovics Sulpicz	sz. Ben. rend. tanár	Pozsony	természettani
198	Irinyi József	író	Pest	történettani
199	Károlyi István	táblabíró	Pest	történettani
200	Vasvári Pál	történetbuvár	Pest	történettani
201	Kronperger Antal	nyelvtanár	Pest	régiségtani
202	Miskoltzy János	természettan-oktatója	Nyitra	természettani
203	Hanák K. János	tanár	Pest	állattani
204	Sümeghy Pál	mennyiségtanár	Vác	természettani
205	Balogh Pál	orvos-tudor	Pest	élet és állattani
206	Érdy János	a m. n. muz. kincst. őre	Pest	régiségtani
207	Varsány János	mérnök	Pest	régiségtani
208	Müller Godofréd	tudor és jogtanár	N.-Szeben	földisme és földr.
209	Gebhardt Ferenc	egyetemi tanár	Pest	orvos-sebészi
210	Gebhardt János	természetbuvár	Pest	élet- s ásványt.
211	Frivalszky Imre	a m. muzeum őre	Pest	élettani
212	Schmidt János	megyei főorvos	Pest	orvos-sebészi
213	Arányi Lajos	egyetemi tanár	Pest	orvosi

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	Tudományszak.
214	Liebisch János József	gépész	Bécs	műipari
215	Alban György	mérnök	Bécs	műipari
216	Rosti Pál	természetbuvár	Pest	természettani
217	Kosch Lajos	kereskedő	Eperjes	gazdasági
218	Kraft József	kapitány-hadbíró	Kecskemét	földisme
219	Hoyos Antal	gróf, cs. k. őrnagy	Sopron	természettani
220	Simónyi Móríc	főhadnagy	Sopron	természettani
221	Jautz Károly	történetfestő	Sopron	történettani
222	Petényi Sal. János	m. n. muzeumi segédőr	Pest	állattani
223	Benedek Károly	orvos	Sopron	orvos-sebész
224	Fitz Bernát	orvos	Sopron	orvos-sebész
225	Simon László	táblabíró	Sopron	természettani
226	Rupprecht Lajos	táblabíró	Geresd	gazdasági
227	Rupprecht János id.	táblabíró	Sopron	gazdasági és műtani
228	Rupprecht János ifj.	iparos	Sopron	műtani
229	Rupprecht József.	gyógyszerész	Sopron	vegytani
230	Holczer György	nőnevelő int. tulajdonosa	Sopron	természettani
231	Roth Sándor	Sopron m. jegyző	Miháli	gazdasági
232	Lukinich Pál	megyei tiszti alügyész	Sopron	gazdasági
233	Lenner Miklós	természettanár	Rozsnyó	természettani
234	Mihálovits Pál	hittudomány-tanító	Rozsnyó	növény-állatt.
235	Markovits Márton	plebános	Sajópuspöki	gazdasági
236	Vahot Imre	pesti divatlap szerkeszt.	Pest	történettani
237	Szelestey László	táblabíró	Sopron	gazdasági
238	Kubinyi Albert	bölcsészettan.	Nógrád	gazdasági
239	Tóth Bálint	alispán	Németi	gazdasági
240	Kollár Ferencz	főszolgabíró	Keresztény	gazdasági
241	Vághy Mihály	ügyvéd	Sopron	gazdasági
242	Küttel István	gyógyszerész	Kőszeg	vegytani
243	Ehrlinger Péter	ügyész	Pest	gazdasági
244	Viczay Héder	gróf, táblabíró	Sopron	gazdasági
245	Magyar Endre	udv. káplán	Sopron	természettani
246	Guary Károly	táblabíró	Guár	természettani
247	Baudisz	orvos-tudor	Soós	orvos-sebész
248	Konek Sándor	k. akad. statist. s bányaj. t.	Győr	természettani
249	Kádas Rudolf	k. akad. ny. r. bölcsészett.	N.-Várad	természettani
250	Kovács Márk	a nvárad k. akad. tanár	N.-Várad	természettani
251	Vidasics Eduárd	a nv. k. gymn. költészett.	N.-Várad	természettani
252	Szeytz Tádé	ügyvéd	Sopron	gazdasági
253	Sohár Ferencz	ügyvéd	Sopron	természettani
254	Hoványi Lajos	akadémiai tanár	N.-Várad	gazdasági
255	Hoványi Ferencz	egyet. hittanár	Pest	archaeologiai
256	Flandorffer Nep. Ján.	kereskedő	Sopron	természettani
257	Lux Ferencz	gyógyszerész	Sopron	vegytani

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	Tudományszak.
258	Bayer Károly	orvos	Sopron	orvos-sebész
259	Nagy Ignác	számartó	Szany	gazdasági
260	Kollár József	írnok	Rábos	gazdasági
261	Artner Sándor	uradalmi erdész	Sopron	földisme
262	Paupie Ferencz	uradalmi felügyelő	Szárazvám	műtani
263	Beély Fridél	sz. Ben. tanár	Bakonybél	gazdasági
264	Kopeczky Vidor	sz. Ben. rendi tanár	Esztergam	archaeologiai
265	Novorolszky József	nevelő	Sopron	természettani
266	Hollóssy Boldizsár	tanár	Várad	természettani
267	Fekete Gábor	tanár	Várad	természettani
268	Panyik Ernő	tanár	Várad	természettani
269	Tavasy Móríc	sz. Ben. r. tanár	Győr	természettani
270	Stromer Gál	sz. Ben. r. tanár	Kőszeg	természettani
271	Sebesy Kálmán	premontr. kan. és tanár	Keszthely	természettani
272	Posgay Dózsa	premontr. kan. és tanár	Szombathely	természettani
273	Laky Demeter	premontr. kan. és tanár	Keszthely	természettani
274	Kulcsár Fábian	premontr. kan. és tanár	Keszthely	természettani
275	Drinóczy György	premontr. kan. és igazgató	Csorna	gazdasági
276	Sohár Károly	gazdatiszt	Sopron	gazdasági
277	Guzmics Pál	gazdatiszt	Salamonfán	gazdasági
278	Frank Márton	táblabíró	Sopron	gazdasági
279	Kokas József	áldozópap	Csorna	természettani
280	Radakovits József	ügyvéd	Pest	gazdasági
281	Wittelshöfer Lipót	orvos-tudor	Győr	orvosi
282	Gárdos János	orvos-tr.	Bécs	orvosi
283	Jakopovits József	kir. lyc. természettud. tan.	Szombathely	természettudományi
284	Benkes Márton	sz. Domonkos r. áldozár	Szombathely	gazdasági
285	Vincze Sándor	oladi plebános	Olad	gazdasági
286	Simon Vincze	szombathelyi kir. tanár	Szombathely	gazdasági
287	Kasztner József	gazdatiszt	Dasztifalu	gazdasági
288	Kozma Imre	gazdatiszt	Sopron	gazdasági
289	Jeney József	gyógyszerész	Komárom	vegytani
290	Holtzer Ignác	gazdatiszt	Paliba	gazdasági
291	Konkolyi Ignác	közbirtokos	Sopron	gazdasági
292	Szegedy Ferencz	b. t. tanácsos	Atsád	gazdasági
293	Szenczy Imre	premontrei kanonok	Csorna	növénytani
294	Hatos László	premontrei kanonok	Csorna	természettani
295	Kis Lajos	udvari ügyvivő	Bécs	gazdasági
296	Kis Gusztáv	joggyakornok	Egerszeg	természettani
297	Fladiny J.	cs. k. udv. iktató seg.	Bécs	ásványt. s physikai
298	Hauer Ferencz	a cs. k. muzeumnál segéd	Bécs	ásványtani
299	Hörnes Móríc	tr. és seg. a cs. ásv. gyűjt.	Bécs	ásványtani
300	Zmeskál Sándor	táblabíró	Győr	gazdasági
301	Dolezsálek Antal	a pesti vakok int. v. igazg.	Bécs	földr. s physikai

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
302	Pettko János	cs. k. bányászakad. h. tan.	Selmeczbánya	ásványtani
303	Tschurl Ferencz	kereskedő	Sopron	gazdasági
304	Tschurl Eduárd	kereskedő	Sopron	gazdasági
305	Schütz Ágoston	m.-óvári gyakornok	Sopron	gazdasági
306	Lenck Sámuel	kereskedő	Sopron	természettani
307	Kohauth József	kapitány s tbíró	Sopron	gazdasági
308	Virnau János	iparegyesületi tanár	Pest	élet-állattani
309	Kehrn Vilmos	gazdasági tanácsos	Kismarton	gazdasági
310	Pott György	ezredes s cs. ásv. egyt. tit.	Pétervár	vegytani
311	P. Horváth Lázár	szerkesztő	Pest	régiségtani
312	Brassai Samu	tanár	Kolozsvár	növénytani
313	Königsmajer Károly	lelkész	Nyőgér	régiségtani
314	Kováts Gyula	orvos	Bécs	növénytani
315	Kollár Vincze	cs. k. természettár őrije	Bécs	állattani
316	Tatay János	pl. és esperes	Lövő	természettani
317	Sándorffy János	első főorvos	Csorna	orvos-sebészi
318	Alexy Tóbiás	vasm. seborvos	Szombathely	orvos-sebészi
319	Stollner Ferencz	kereskedő	Szombathely	gazdasági
320	Mittermaier Alajos	gyógyszerész	Szombathely	természettani
321	Sándorffy Antal	ügyvéd	Csorna	gazdasági
322	Szigethy Antal	orvos	Szombathely	orvos-sebészi
323	Huber Endre	számvizsgáló	Rohoncz	gazdasági
324	Kanka Károly	orvos-tudor	Bécs	orvos-sebészi
325	Wenzel Gusztáv	cs. k. tanár	Bécs	geogr. tört. archaeol.
326	Fúzy Sándor	megyei esküdt	Sopron	gazdasági
327	Eőri Sándor	megyei esküdt	Tét	gazdasági
328	Artner János	táblabíró	Sopron	gazdasági
329	Juhbal Károly	h. tanár	Pest	műtani
330	Auersperg Ágoston	hg, cs. k. tábornok	Sopron	természettani
331	Weiterschar József	orvos	Bécs	orvos-sebészi
332	Prean József	cs. k. tiszt	Sopron	gazdasági
333	Balás Dávid	ügyvéd	Sopron	természettani
334	Lerch Lipót	oktató	Sopron	természettani
335	Kolosváry Lajos	kapitány	Sopron	gazdasági
336	Holzhammer István	oktató	Győr	történettani
337	Lantay János	magán-nevelő	Győr	történettani
338	Schmidt Sándor	gazdasági gyakornok	Sopron	gazdasági
339	Tólcsvai Nagy Gedeon	táblabíró	Vatta	gazdasági
340	Zsigray Károly	városi főorvos	Pest	orvos-sebészi
341	Grach Ferencz	gyógyszerész	N.-Tapolcsa	vegytani
342	Hetyésy Pál	írnok	Vasvár	gazdasági
343	Ross György	ispán	Molnári	gazdasági
344	Bene Károly	kir. ig. ügyvéd	Pest	gazdasági
345	Nagy Károly	megyei tb. s főorvos	Körmend	orvos-sebészi

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
346	Nagy János	tanár és m. akad. r. tag	Szombathely	gazdasági
347	Ballia Antal	táblabíró	Böd	gazdasági
348	Kámerler József	lelkész	Böd	gazdasági
349	Mayer Fidél	természetvizsgáló	Bécs	gazdasági
350	Fuchs Ferencz	természetvizsgáló	Bécs	gazdasági
351	Weber Dénes	sz. Ben. r. tanár	Pannonhegye	természettani
352	Szabó József	számtartó	Szombathely	természettani
353	Schütze Lajos	jogász	Sopron	természettani
354	Ruswurm Alajos	sz. Domonkos rendü	Sopron	természettani
355	Radó Dániel	megyei főbíró	Alsó-Bük	gazdasági
356	Benczur Márton	gyógyszerész	Sopron	vegytani
357	Ditrichstein	orvos-tudor	Pápa	orvos-sebészi
358	Nako Demeter	kapitány	Sopron	gazdasági
359	Kovács Sebesty. Endre	orvos-seb.-tudor	Pest	orvos-sebészi
360	Mustos János	ügyvéd	Veszprém	gazdasági
361	Högyész Pál	k. táblai ülnök	Szil-Sárkány	gazdasági
362	Dőry Elek	táblabíró	Vághon	gazdasági
363	Schulsky Ferencz	táblabíró	Hegyfalu	ásványtani
364	Lumniczer Károly	orvos-tudor	Győr	orvos-sebészi
365	Havas Ignác	a m. orvosi kar dékánja	Pest	orvosi
366	Havas József	k. helyt. tanácsos	Pest	gazdasági
367	Bezerédj István	táblabíró	Pest	gazdasági
368	Cseresnyés Sándor	veszprémi főorvos	Pápa	orvos-sebészi
369	Muray Lajos	aljegyző	Sopron	gazdasági
370	ifj. Bene Ferencz	orvos-tudor	Pest	orvos-sebészi
371	Vieser Ferdinánd	gyógyszerész	Ó-Buda	vegytani
372	Cservinka Ferencz	tiszt. főorvos	Pozsony	orvos-sebészi
373	Wagner Dániel	vegytan-tudor	Pest	vegytani
374	Somogyi János	táblabíró	Horpács	archaeologiai
375	Jekelfalusy Albert	aljegyző	Sopron	gazdasági
376	Széchenyi Lajos	gróf, b. t. tan.	Horpács	gazdasági
377	Zichy Ottó	a nemz. őrsereg őrnagya	Győr	gazdasági
378	Badicz Imre	mérnök	Szil-Sárkány	gazdasági
379	Széchenyi Dénes	gróf, gazda	Horpács	gazdasági
380	Lejtényi György	titoknok	Horpács	gazdasági
381	Csirke Lajos	orvos-tudor	Veszprém	orvos-sebés
382	Mayer Imre	mérnök	Szombathely	gazdasági
383	Mayer János	ügyvéd	Sopron	természettani
384	Chernel Kálmán	aljegyző	Sopron	növénytani
385	Péterfy József	orsz. szőlőisk. felügy.	Pest	gazdasági
386	Szalay Pál	esperes	Fertő Sz.-Mikl.	gazdasági
387	Prevarek Ferencz	plebános	Ivány	gazdasági
388	Rámóczy Valerián	akad. tanító	Győr	gazdasági
389	Rosenich Miklós.	plebános	Derecskén	gazdasági

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	Tudományszak.
390	Döry Ádám	főszolgabíró	Jobaháza	gazdasági
391	Kubovich Lajos	tbíró és ügyész	Kőszeg	gazdasági
382	Saárosy József	rend. főorvos	Eperjes	orvosi
393	Mojsisovics György	főorvos	Bécs	orvos-sebészi
394	Polák Ignác	megyei főorvos	M.-Óvár	orvos-sebészi
395	Sávoly Victor	Moson vm. t. főorvosa	M.-Óvár	orvos-sebészi
396	Horváth Józ. Antal	tudor s műtőnövendék	Bécs	orvos-sebészi
397	Botka Gábor	mérnök	Kőröshegy	gazdasági
398	Orsonics Iván	sz. Ben. r. természett. tan.	Győr	természettani
399	Strehle Károly	tisztartó	Horpács	gazdasági
400	Haubner Rudolf	orvostan-hallgató	Győr	orvosi
401	Dantsek-Dayka János	orvostan-hallgató	N.-Szombat	orvosi
402	Hetsch Ignác	ispán	Félszer	gazdasági
403	Hegedűs Lajos	bölcsészeti-hallgató	Győr	természettani
404	Braun Sámuel	ügyvéd	Kőszeg	gazdasági
405	Tsekl József	ügyvéd	Sopron	gazdasági
406	Roth József	táblabíró	Miháli	gazdasági
407	Bonaparte Lucian Kár.	caninóihgam.term.tud.t.t.	Róma	állattani
408	Heckel J. J.	a cs. k. terménytár őre	Bécs	állattani
409	Gaal József	kerül. táblai ülnök	Kőszeg	gazdasági
410	Pecz Gyula	szónoklat s költészet tan.	Szarvas	régiségi és történeti
411	Hauer L. S.	magánzó	Sopron	műipari
412	Scheller Mihály	ügyvéd	Sopron	gazdasági
413	Paur Mátvás	plebános	Pecsenyéd	gazdasági
414	Bersenyi László	ügyvéd	Kőszeg	gazdasági
415	Lakner Ferencz	mérnök	Sopron	gazdasági
416	Döry László	biztos	Sopron	gazdasági
417	Noisser Richard	hirlap-kiadó-tulajdonos	Győr	gazdasági
418	Schwarcz Ödön	ügyvéd	Bécs	gazdasági
419	Kéler Béla	zeneművész	Bécs	gazdasági
420	Thirring Lajos	kereskedő	Sopron	gazdasági
421	Thirring Ferdinand	kereskedő	Sopron	gazdasági
422	Moser Sándor	matematikus	Sopron	erőműtani
423	Zlámál Vilmos	tanár	Pest	élet, állattani s gazd.
424	Zachar Chrysos. Ján.	tanár	Eperjes	élet, állattani s régis.
425	Czilchert Károly	ügyvéd	Lipótfalva	ipar
426	Schwindl Bernát	ciszterci apát	Németújhely	gazdasági
427	Bilimek Domonkos	ciszterci rendűáldozópap	Németújhely	természettani
428	Viszanik Mihály	lélek-gyógytan tanár	Bécs	orvos-sebészi
429	Granichstädten Zsigm.	főorvos	Bécs	orvos-sebészi
430	Skofitz Sándor	gyógyszerész	Bécs	növénytani
431	Schmall Fridrik	tanár	Csehország	növ.-természettani
432	Guotth Ferencz	evang. lelkész	Csenge	természettani
433	Kropf Endre	jogász	Sopron	természettani

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	Tudományszak.
434	Siebenfreund János	gyógyszerész	Nagyszombat	természettani
435	Pákh Albert	ügyvéd	Pest	régiség és történeti
436	Rabaly Ferencz	cs. k. hivatalnok	Bécs	gazdasági
437	Ecker Alajos	tiszti főorvos	Kismarton	orvos-sebészi
438	Hayne Antal	tan. a cs. k. állatgyógyint.	Bécs	orvos-sebészi
439	Braun Ferdinand	magánzó	Sopron	gazdasági
440	Ritter Lipót	magánzó	Sopron	gazdasági
441	Málnay Ignác	orvos-tudor	Pest	orvos-sebészi
442	Barthély Gelő	szónoklati tanár	Pozsony	természettani
443	Finck József	orv.-tan. a cs. k. kat. akad.	Bécs-Újhely	orvos-sebészi
444	Voigt Ágoston	tr. s kórboncznok	Bécs	orv.-seb. boncztan
445	Natterer János	orvos-tudor	Bécs	vegytani
446	Weiger József	főorvos	Bécs	orvos-sebészi
447	Eichberger József	elemi tanító	Sopron	természettani
448	Würtzler Vilmos	gyógyszerész	Pest	vegytani
449	Zavistics Szeverin	orvos-tudor	Bécs	orvosi
450	Matuska Bernát	orvos-tudor	Sollenau	orvos-sebészi
451	Schuh Frigyes	tisztartó	Vörösvár	gazdasági
452	Csajághy Károly	hittanár	Pécs	állat- és növénytani
453	Fedisch József	hgi főkertész	Kismarton	fűvészettani
454	Szelezcki László	táblabíró	Sopron	gazdasági
455	Guth János	orvos-tudor	Szepes	orvos-sebészi
456	Kemény Lajos	ügyvéd	Vath	gazdasági
457	Zwickl József	kismartoni polgár	Kismarton	gazdasági
458	Tar János	sopronm. főjegyző	Miháli	gazdasági
459	Gruber Tamás	magánzó	Sopron	gazdasági
460	Zdeborszky József	gyárigazgató	Eszterháza	iparműtani
461	Stanzel Antal	orvos-tanár	Győr	orvos-sebészi
462	Fürst Károly	h. ügyvéd	Sopron	gazdasági
463	Goldmark József	orvos-tudor	Bécs	vegytani
464	Wattmann József	cs. k. tanácsos s tanár	Bécs	orvos-sebészi
465	Huss Magn.	kórodai tanár	Stockholm	orvos-sebészi
466	Greilinger Ferdinánd	földbirtokos	Sopron	gazdasági
467	Sterz János	orv.-tr. és cs. k. tanácsos	Bécs	orvos-sebészi
468	Eisenstein Antal	orvos-tudor	Bécs	orvos-sebészi
469	Eisenstein Róbert	orvosnövendék	Bécs	orvos-sebészi
470	Zepharovich Victor	jogász	Bécs	ásványtani
471	Doblhoff-Dier Antal	báró, földbirtokos	Ausztria	gazdasági
472	Matkovics Adolf	tanár	Esztergam	természettani
473	Vidos László	ügyvéd	Szombathely	gazdasági
474	Collognáth Lipót	orvos	Bécs	orvos-sebészi
475	Wattmann Miklós	jogász	Bécs	természettani
476	Fekete Móricz	törvénytudor	Bécs	természettani
477	Kurczweil Ferencz	elemi tanító	Sopron	természettani

Szám.	N é v.	Czím, hivatal v. foglalkozás.	L a k h e l y.	T u d o m á n y s z a k.
478	Schreiner Godof. János	ügyvéd	Ruszt	gazdasági
479	Stessel Lajos	orvos-tudor	Bécs	orvos-sebészi
480	Kron	orvos-tudor	Bécs	orvos-sebészi
481	Haeuszler Vincze	főhg József nevelője	Buda	régiségtani
482	Ruehietl Mihály	uradalmi igazgató	Eszterháza	gazdasági
483	Nendtvich Károly	orvos-tanár	Pest	vegy- s ásványtani

5.

F é m e r e k.

I.

Az orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlése elnökének, herczeg Eszterházy Pálnak emlékére, ezüst és réz fémert veretett.

Előlapján: A herczeg jobbra fordult födetlen fejű mellképe, magyar dolmányban és vállára panyókán vetett mentében ábrázoltatik következő körirattal:

GALANTHAI HERCZEG ESTERHÁZY PÁL.

Alul: I. D. BOEHM. F. (Jos. Daniel Boehm fecit. *)

Hátlapján: A herczeg kismartoni palotája látható. Felül ez olvastatik:

A MAGY. ORV. ÉS TERM. VIZSG. VIII-DIK NAGYGYŰLÉSE ELNÖKÉNEK
HÁLAEMLEKÜL.

Alul ez áll: 1847. AUG. 17.

II.

Szabad kir. Sopron város, az orvosok és természetvizsgálók gyülekezetének emlékül
rézfémert osztogatott.

Előlapján: SZABAD KIRÁLYI
SOPRON VÁROSA
A MAGYAR ORVOSOK
ÉSTERMÉSZETVIZSGÁLÓK
VIII. NAGYGYŰLÉSÉRE
1847. AUGUSTUS 11—17.

olvasható.

E hat sorra osztott föliratot cserlevelekből, gyümölcsből, virágból és búzakalászból font, alul koronás Magyarország czímerével egybefoglalt díszes koszorú köríti.

Hátlapján: jobbról Flóra, balról Aesculáp kezét fogva állanak szemközt, közöttök Sopron város czímere. A talapzaton: I. D. BOEHM. F.

*) Boehm v. Böhm szül. Szepességben, Olasziban, (Villa Itatorum, Wallendorf) 1794. évben, ki 1831. óta mostanig Bécsben cs. kamarai fémerész (Medailleur). Szerk.

A XXIV. pont azon határozata: kérésre meg kell adni a Soproni egyetemen a természettudományi és orvosi tudományok tantervét, valamint az orvosi és természettudományi tantervet is. A XXV. pont azon határozata: kérésre meg kell adni a Soproni egyetemen a természettudományi és orvosi tudományok tantervét, valamint az orvosi és természettudományi tantervet is.

6.

A végzések fogatosítása.

A magyar orvosok és természetvizsgálók

Sopronban tartott VIII. nagygyűlése által az elnökségre bízott

határozatok fogatosításáról

az alulírtak

HIVATALOS TUDÓSÍTÁSA.

A jegyzőkönyvi X. pont határozata értelmében az általam kitűzött következő pályakérdésre: kell-e, lehet-e és tanácsos-e némely állatokat gazdaság, egészség s kényelmünk tekintetében kiirtani vagy kevesbíteni? — és ha igen, melyek azok? mi módon irtathatnak ki különösen a két magyar hazát tekintve? — a beérkezett pályamunkák megbírálása s az e célra bejött 24 darab arany kiosztása a királyi magyar természettudományi társulatra bízván, ez általa akként fogatosított, hogy az első jutalom 16 arany „Quae nocent docent“ jeligéjű munkaszerzőjének Károlyi Sámuel nagy-kőrösi városi főorvosnak; a második jutalom 8 arany „A rovarok metamorphosisában rejlik az állatok költészete“ című munka szerzőjének adatott.

A XII. pontnak megfelelőleg az orvosi rendőrséget illető pályamunkák koszorúszerzőinek, Bittner Imre s Halász Gejza főorvosoknak, a jutalmi összeg kezeikhez szolgáltatott.

A XIII. és XIV. pontokat illetőleg a magyar hazában mikép fentartandó hazai emlékek, különösen építészeti-, történeti maradványok, sőt a már félig elpusztultaknak helyreállítására nézve is szükségesnek tartván a nagygyűlés a legközelebbi országgyűlésnek folyamodást beadni; miután a bekövetkezett körülmények miatt be nem adathatott, ezen tárgy a legközelebbi országgyűlésnek lesz benyújtandó.

A XX. és XXI. pontokat illetőleg Zipser András tr. által indítványozott földkutató s bányásztársulat alkotására nézve, van szerencsém alázatosan jelenteni, hogy ezen indítvány kifolyása a „Magyar földtani társulat“ lett, melynek folytonos szükségei fedezésére megválasztott pártfogója herczeg Eszterházy Pál ö főméltósága évenként 420 o. é. forinttal járul.

A XXII. pontban Mojsisovics tr. hazánkfia a magyarországi fürdőket és ásványvizeket emelni és illő érvényre juttatni kívánván, 100 arany díj kitűzését tervezte, miután azonban a nevezett férfi időközben meghalt, a közhasznú pályakérdés kitűzése elmaradván, ezt újra felelevenítendőnek vélem.

A IV. és XXIV. pontokra nézve: az Alesúth botanikai leírására kinevezett küldöttség részint a bekövetkezett akadályozó körülmények, részint ezen küldöttség elnöke Sadler József fővédnök közbejött halála miatt — fájdalom — nem járhatott el megbízásában.

A XXXVII. pont azon határozata: kéretnék meg elnök herczeg Eszterházy Pál ő főméltósága, hogy a soproni gyűlésekről munkálatok számára arczképe, valamint szintén a nemzeti muzeum számára életnagyságú képe elkészíttessék; mindkettő ő herczegsége költségén közörömünkre sikereltetett.

Az L. pontban foglalt, Erdy Jánosnak azon indítványára, hogy a régiségek kikutatása, ásatások s a nemzeti emlékek felkeresése és megmentése által egy valódi nemzeti archaeologia teremtessek; e közérdekű és kivált tudományos tekintetben nagyhasznú indítvány a magyar akademia által felkaroltatván, egy kebléből kinevezett archaeologiai bizottmány által, mely eddig is hathatósan működik, s munkálatait időről időre ugyancsak az akademia költségén kiadja, foganatosított.

A következő pontokban foglalt határozatok s czélzatok a gyűlés után csakhamar bekövetkezett zavarosidők s megváltozott viszonyok miatt eszközzésbe nem vétethetvén, újabb tárgyalásul maradtak fenn. Nevezetesen:

XXXIX., mely egy országos tébolyda felállítást s a közegésségi ügy rendezését tervezi; és a

XLIV., mely szerint Balogh Pál tr. a magy. orvosok és természetvizsgálók gyűléseinek belszerkezetében némely javaslatot terjeszt elő.

Mint fennebb mondva volt, e két utóbbi pontban foglaltak eddigelé nem eszközölthetvén, ezekre nézve ha elővétélők czélszerűnek tartatik új intézkedések teendők.

Kelt Pesten aug. 30-án 1863.

Kubinyi Ágoston¹,
a Sopronban tartott 8-ik nagygyűlés alelnöke.

A XXXVII. pont azon határozata: kéretnék meg elnök herczeg Eszterházy Pál ő főméltósága, hogy a soproni gyűlésekről munkálatok számára arczképe, valamint szintén a nemzeti muzeum számára életnagyságú képe elkészíttessék; mindkettő ő herczegsége költségén közörömünkre sikereltetett.

Az L. pontban foglalt, Erdy Jánosnak azon indítványára, hogy a régiségek kikutatása, ásatások s a nemzeti emlékek felkeresése és megmentése által egy valódi nemzeti archaeologia teremtessek; e közérdekű és kivált tudományos tekintetben nagyhasznú indítvány a magyar akademia által felkaroltatván, egy kebléből kinevezett archaeologiai bizottmány által, mely eddig is hathatósan működik, s munkálatait időről időre ugyancsak az akademia költségén kiadja, foganatosított.

A következő pontokban foglalt határozatok s czélzatok a gyűlés után csakhamar bekövetkezett zavarosidők s megváltozott viszonyok miatt eszközzésbe nem vétethetvén, újabb tárgyalásul maradtak fenn. Nevezetesen:

XXXIX., mely egy országos tébolyda felállítást s a közegésségi ügy rendezését tervezi; és a

XLIV., mely szerint Balogh Pál tr. a magy. orvosok és természetvizsgálók gyűléseinek belszerkezetében némely javaslatot terjeszt elő.

Mint fennebb mondva volt, e két utóbbi pontban foglaltak eddigelé nem eszközölthetvén, ezekre nézve ha elővétélők czélszerűnek tartatik új intézkedések teendők.

Kelt Pesten aug. 30-án 1863.

Kubinyi Ágoston¹,
a Sopronban tartott 8-ik nagygyűlés alelnöke.

II.

KÖZGYÜLÉSI JEGYZŐKÖNYV

PÁLYAIRATOKRA VONATKOZÓ MELLÉKLETEKKEL.

Magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagygyűlése Sopronban 1847-iki augusztus 11-étől 17-éig bezárólag.

Elnök: Galanthai herczeg Eszterházy Pál ő főméltósága.

Alelnök: Felsőkubinyi Kubinyi Ágoston kir. tan. s a nemz. muzeum igazgatója.

Titoknokok: Dr. Toepler Károly tb. és Sopronváros főorvosa, és Török János tb. s a m. gazd. egyesület titoknoka.

1-ső közülés augusztus 11-kén.

I. A magyar orvosok és természetvizsgálók Kassa-Eperjesen 1846. évben tartott, számra VII. nagygyűlése által, nemes Sopronváros vendégszerető meghívása s általános ohajtás folytán a jelen VIII-ik nagy gyűlés egyhangulag ugyanezen városba hirdettetvén ki a f. évre, s annak határideje a f. augusztus hava 11-ik napjára tüzetvén ki, — annak első közülését ugyanezen napon a fentisztelt elnök ő herczegsége az összesereglett tagok zajosan üdvözlő éljenei között nyitá meg, a gyülekezethez tartalomdús beszédet intézvén. *)

A gyülekezetnek czéljait s rendeltetéseit híven jellemző s egyszersmind a hercegi elnök rokon indulatait s ügyszeretetét tanúsító előadás kellemes benyomást tett a jelenvolt közönségre, s több ízben kitörő éljenekkel viszonztatott.

II. Sz. kir. Sopronváros nagyérdemű polgármestere, tek. Martiny Fridrik tb. a lelkes polgárság és annak tanácsa nevében lekötelező szíveséggel üdvözlölvén a város kebelében összegyűlt társulatot, s annak folytonos virágzást s gazdag gyümölcsöket ohajtván, — a gyülekezet hálás érzelmeinek őszinte nyilatkozatával találkozott.

III. Alelnök kir. tan. Kubinyi Ágoston ő nga szót emelvén, a gyülekezet által egész terjedelmében osztott elismeréssel s méltánylással fejtegeté azon kedvező körülményeket,

*) E megnyitó szakavatott beszéd nem itt a jegyzőkönyvbe iktatva, hanem az eddigi szókás és közgyűlési határozat szerint az értekezések között első helyen adatik.

melyek a gyűlés ez évi helyének Sopronba tételét becsessé teszik; hálás tisztelettel említ meg az elnöklő főmlgu herceget, a megyének miveltséget, a külföldi jeles vendégeket, a gyülekezeti érdekében tett nagybecsű készületeket, a főispáni helyettes Rohonczy Ignác ő mlga, s elnöksége alatt előlegesen működő küldöttségek hazafiúi buzgó részvétét s fáradaimait; s áttérően azon gyászos csapásra, mely a nemzetet félszázados kedvelt nagy nádora kora halálával a f. évben érte, rövid áttekintésben terjeszté elő a fenséges üdvözlőnek nagy tudományát s érdemeit, s őt mint fűvészt s archaeologiai szaktudóst, különösen tetteiben emelé ki, s javaslatba hozá az alsóúti főhercegi kertnek, István kir. helytartó s főherceg ő fensége kegyes engedelmeivel, Alsóúti gazdasági leírása példájára, botanikai leírását, s a társulat által leendő kiadását.

Mely jeles előadás a társulat ez évi munkálatai közé lenyomatni rendeltetett.

IV. Az indítvány szívesen fogadtatván, s e leírásra a fenséges főherceg engedelme elnökileg kikéretni, a leírás eszközésére pedig egy küldöttségnek kinevezése határozatván el, abban alelnök ő nga vezérlete alatt dr. Kovács Gyula, s dr. Gerendai József résztvenni kértettek.

V. Titoknok dr. Toepler Károly szíves köszönetét jelentvén ki a reá esett megválasztatásért, s ismert szerénységével ajánlván közremunkálását s kérvén bizodalmat, — felolvasá a társulat alapszabályait, s ezek illő tudomásul vétettek.

Ennek folytán felolvastatván a mult évi nagygyűlés azon határozatai, melyek a f. évi munkálatokat érintik, nevezetesen:

VI. Azon határozat, mely szerint a társulat pénzeinek kezelésére külön pénztárnok választatván, ennek hivataloskodása 3 évre állapíttatik meg, s az alelnök a pénztár felügyelésével bizatik meg, — a f. évi alelnök mind magát, mind a jövőbeli alelnököket e gondtól annál inkább felmenteni kérvén, minthogy megeshetik, hogy az alelnök nem mindig egy helyen fog lakni a pénztárnokkal egy időfolyamra, s ugyanazon helyben lakozó ellenőrnek felállítását hozza indítványba, s e hivatalra jelenleg dr. Halász Géza mellé a köztisztviselőben álló, s hazafiúi jelleméről s pontosságáról ismeretes Kiss Károly kapitányt ajánlja; — mely indítvány s illetőleg ajánlat egyhangulag elfogadtatott.

VII. Az üdvözlő fenséges nádor félszázados emlékére, de különösen a haza és emberiség érdekében állítandó országos középponti kórház tervezete Bene Ferencz kir. tan. ő ngára levén bízva a mult évi gyűlés által, miután e tárgyban több megyék már is nem kedvezően nyilatkoztak, s különben is a pesti egyetemi s polgári kórodák a kívánt czélszerű elrendezésnek s támogatásnak néznek elébe,

az indítványozó úr ő nga saját nyilatkozata következtében további tárgyalásul szolgál ni megszűnt.

VIII. Dr. Gross Fridriknek a szembetegek ápolására nyitandó kórházak megalapításának módja iránt kívánt vélemény előterjesztése,

az illető szakosztály útján még e gyűlések folytán elváratik.

A társulatra vonatkozólag veretett emlékpénzek bélyegeinek a nemzeti muzeum számára való megszerzése s átvétele,

mint eddig, jövőre is eszközölni határozatott.

X. Alelnök Kubinyi Ágoston ő ngának a mult évi közgyűlésen kihirdetett következő pályakérdése: Kell-e, lehet-e, s tanácsos-e némely állatokat gazdaság, egészség s kényelmünk tekintetében kiirtani vagy kevesbíteni? — s ha igen, melyek azok, mi módon irtathatnak ki, különösen a két magyar hazát tekintve?

a jövő közgyűlés figyelmébe ajánlatni, s hirdetés útján a pályázni kívánóknak a mult évi jegyzőkönyvben foglaltató körülírással ujabb tudomásul hozatni határozatott.

XI. Török János titoknok, meleg halálával ismervén el a szíves bizodalmat, rokon indulatot és kitüntetést, melyet személye megválasztásában a mult évi gyűlés a mezőgazdák osztálya iránt tanusított, — felolvasá:

XII. Scitovszky János pécsi püspök excellentiájának, mint a VI-ik nagygyűlés kedves emlékeztető elnökének, az orvosi rendőrséget illető pályamunkák tárgyában irt hivatalos levelét, mely szerint az ahhoz csatolt bírálati jegyzőkönyvekhez képest az első jutalom azon munkának ítéltetett, melynek jeligéje: „Tuta defectum tollendorum ratio perfectae eorum cognitioni ininitur“; — a második jutalom, melynek jeligéje: „Instauratio facienda est ab imis fundamentis, nisi libeat perpetuo circumvolvi in orbem, cum exili et quasi contemnendo progressu“; — a harmadik munka, melynek jeligéje: „Athenae cum florent aequis legibus, pro cax libertas civitatem miscuit, frenumque solvit licentia,“ — olyannak jelöltetvén, melyben korszerű, s a kérdés megfejtésére szolgáló eszmék foglaltatnak. —

A jeligés levelék felbontatván, az első jutalommal koszorúzott munka írójával Bittner Imre aradmegyei főorvos, — s a második jutalomra érdemesített munka írójának a jelenvolt Halász Géza pestmegyei tbli főorvos tüntek ki; minek következtében a főméltóságú elnök ő hercegsége az összegyűlt 110 arany jutalmi összeget a kitűzött feltételekhez képest a koszorús pályázók közt felosztván, a gyűlés színén s a közönség szíves szerencse-kívánnati közt dr. Halász Géza kezéhez szolgáltatá.

Az ide vonatkozó okmányok e jegyzőkönyvhöz $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ alatt mellékeltenek.

XII. Örömmel tapasztalá a nagygyűlés a folyton növekedő részvétet és megbecsülést, melylyel a rokonindulatú kül- és belföldi testületek a magyar orvosok és természetvizsgálók évi gyülekezetei iránt viseltetnek, s ezeket a végre érdemes követek által megtisztelik; s részint a küldött levelek felolvasása, részint szóbeli bejelentések mellett, testvéri szeretettel üdvözlé:

A magyar akademia részéről: gr. Kemény József, dr. Balogh Pál, dr. Friwaldszky Imre, dr. Gebhardt Ferencz, Kiss Károly, Érdy János, Hanák János, Nendtvich Károly, Peregriny Elek, Petényi Salamon, Tóth Lőrincz, Török János, és Zsivora György.

A m. gazd. egyesület részéről: Havas József kir. hittótanácsos vezérlete alatt: Bezeredy István, Bezeredy László, Bezeredy Pál, Brűnek József, Czilchert Róbert, Fuchs Ferencz, dr. Havas Ignác, Horhy Mihály, Kubinyi Ferencz, Tolcsvai Nagy Gedeon, Péterfi József, Pirényi Sándor, Ploetz Adolf, Simon Vincze, Stallner Ferencz, Szabó Miklós és Török János.

A m. nemzeti muzeum részéről: Érdy János, Friwaldszky Imre és Petényi Salamon.

A m. iparegyesület részéről: Kiss Károly kapitány elnöksége alatt: Albert Ferencz, dr. Balogh Pál, Kronperger Antal, Érdy János, Nendtvich Károly, Tóth Lőrincz, Vahot Imre, és Virnau János.

A m. kir. term. tud. társulat részéről: *dr. Flór Ferencz és dr. Kovács Sebestyén Endre* vezérletök alatt: *Petényi Salamon, Györgyi Horváth József, Vahot Imre, Friwaldszky Imre, Kis Bálint, Hanák János, Virnau János, Halász Géza, Nendtwich Károly, Wagner Dániel, Gerenday József, Zákó Péter, Sztratimirovics Mladen, Kanya Pál, Hankó József és Ötvös Ágoston.*

A posonyi kir. akadémia részéről: *Dussil Illés és Römer Flórián* professor.

A n.-várad kir. akadémia részéről: *Hoványi Lajos, Kádas Rudolf, és Kovács Márk Antal.*

Besztercze sz. kir. város részéről: *dr. Zipser Endre.*

Az erdélyi honismertető társulat részéről: *gr. Kemény József, Fuss Mihály* prof., *Friedenfels Ödön* udv. fogalm., *Müller Godofréd* jogtanár.

A szász altenburgi s illetőleg osterlandi, s hasonlóan a görliczi természetvizsgáló társulat részéről: *dr. Zipser Endre.*

A debreczeni h. h. főtanoda szíves értesítése, hogy a közvizsgálatok bekövetkezte miatt kebeléből képviselőket nem küldhet, sajnos tudomásul vétetett.

XIII. Olvastatott a m. akadémia becses levele, mely szerint a m. orvosok és természetvizsgálók m. évi naggyűlésétől nyilvánított óhajtáshoz képest, közfelfelítást bocsátott minden, a nemzeti becsületet szíven viselő magyarhoz az iránt, tudósítanak azt illető környékeiken találtató nem csak építészeti, de egyéb képzőművészeti maradványokról is, minek következtében már is több jelentések érkeztek e tárgyban az akademiához.

Köszönettel vétetvén ez öröndetes tudósítás,

XIV. Alelnök ő nga ezt a m. évi naggyűlés által kijelentett, s a nemzet historiai érdekeit oly közelről érintő cél elérésére elegendőnek nem tartván, s oly szép példák, minőket a főmlgú elnök ő herczegsége várainak gondos fentartása által hazánkfiainak nyújt, igen is ritkák lévén, szükségesnek tartja, miszerint mind a földből kiásandó emlékek biztosítására a nemzet számára, mind külső, s különösen építészeti historiai maradványok épentartására, sőt a már félig elpusztultaknak helyreállítására is, hogy hathatós országos rendszabályok fogantatassanak, mely nézetben a gyülekezet is osztozván,

oly javaslatnak, s illetőleg felirásnak kidolgozása s tervezése, mely e végett a jövő országgyűlésre, a hatóságok gyámoló pártolása kieszközlése mellett felterjesztendő lenne, az illető szakosztályra bízott.

XV. Haidinger nagybecsű természettudományi, a társulatnak felajánlott munkái kedvesen fogadtatván a nemzeti muzeum könyvtárának engedtetek át. —

Hasonlóan dr. Hammerschmidt ausztriai jeles folyóiratának mult félévi folyama köszönettel vétetvén, a természettudományi társulat könyvtárához utasított.

XVI. A Mocsy-féle pályairatot illető bírálat az irományok kiegészítésére dr. Kovács Sebestyén Endre által benyújtatván,

tudomásul vétetett, az e jegyzőkönyvhöz 4. % alatt mellékelte.

XVII. Dr. Toepler Károly főorvos felolvasá Sopron városának érdekes történetét rövid vázolatban a legrégibb kortól egész a XVI-ik századig.

Méltányolván a naggyűlés egy ily historiai dolgozatnak mind nehézségét, mind közhasznosságát, a jeles értekezést a legszívesb méltánylással fogadá, s a munkálatok közé nyomtatni rendelé.

XVIII. Alelnök felszólította a naggyűlést:

a) A szakoknak megalakítására, ha úgy kívántatnék, a szükséges alosztályok képviselésével.

b) Új kérdések kidolgozására a jövő évi naggyűlés számára.

c) A kiállítások megbírálására, s e felől a jelentéseknek f. é. aug. 16-ikáig felterjesztésére. Végre

d) a mult évi számadások megvizsgálására;

mely indítványok elfogadtatván: a főmlgú elnök ő herczegsége ez utóbbi célra, t. i. a számadás megrostálására, küldöttséget kinevezni, s erre Bene Ferencz kir. tan. elnöklete alatt Kiss Venczel director, Brünek József, Gebhardt Ferencz, Havas Ignác, Jedlik Ányos, Balogh Pál, Gross Fridrik, Ötvös Ágoston, Brassay Sámuel, Arányi Lajos, Kiss Károly, Leitner Ferencz, Paczill József, Pfeifer Péter, Sáarossy József s a két titoknak és pénztárnokot megbízni méltóztatott, a küldöttség jelentése még e gyűlések folytán elvárattván.

XIX. A szakosztályok alakítására elnök ő herczegsége által megbízottak:

az orvossebészti szakban: *Bene Ferencz*, kir. tan.

a természettaniban: *gróf Kemény József*;

az ásványtaniban: *Kubinyi Ferencz*;

az állatélet és növénytaniban: *báró Ócskay Ferencz*;

a mezőgazdaság és műtaniban: *Havas József helyt. tan.*

XX. Közfgyelmet és érdekeltséget gerjesztett dr. Zipser Endre értekezése a magyar bányászatról, melyhez egy földkutató bányászati társaság alkotásának javaslata csatoltatott, s melynek folytán

XXI. indítvány tétetett egy bányász-társaságnak a javaslat értelmében — megindítására, s e végre a tervező által kivetett költségek fedezése végett önkénytes aláírásnak azonnali megnyitására, az ügy elnök ő herczegsége pártfogása alá állítatván; —

a főmlgú elnök minden közhaszonnal kecsegtető vállalatnak örömmel nyújtván segédkezet, szívesen hajlott ily létrehozandó, s czélszerűleg alakuló társulatot pártfogása alá fogadni, s a nyomban megnyitott aláírási íven, a siker esetére, ily célra évenként 400 pftot kegyeskedett megajánlani; az indítvány pedig maga oly formán fogadtatott el, hogy a tervezett társulat, a naggyűlés vagy szakosztály minden befolyása nélkül, mint egészen magán vállalkozás igyekezzék létrejönni s alakulni, s organisatiója megállapítására egyedül a társulat létesítéséhez s fentartásához járuló aláírók közül válaszon magának alakító választmányt; a naggyűlés mindenkor kedvesen értesülvén, ha kebeléből életrevaló és sikert biztosító vállalatok sarjadzanak.

XXII. Dr. Mojsisovich tisztelt hazánkfia lépven szószékre, — szintoly erőteljes és tárgyavatott, mint vonzó és kedélydús értekezéssel ecsetelé egyrésről hazai fürdőinknek ritka jelességeit a külföldiek felett, mint a szomorú okokat, melyek miatt azok illó népszerűség-

re, virágzásra, s európaiszerű használatra nem jutnak; s ezen okok egyik nevezetesbikét ásványvizeink valódi lényegének ismeretlenségébe helyeztetvén, korábbi javaslata nyomán 100 arany jutalommal járó pályakérdésnek kitűzését hozza indítványba, hogy a magyarországi fürdők, s illetőleg ásványvizek vegytani lényegéről s orvosi hatásáról a legteljesebb munka irassék; a tudomány, emberiség s nemzetgazdaság érdekében reménylén, hogy valamint tapasztalt szakférfiak találkozni fognak, úgy honfiak is lesznek, kik e közhasznú, s nem csak a közegség s élet javára, hanem egész vidékek felvirágoztatására s a haza gazdagítására is, a pályadíjhoz nagylelkű aláírásaikkal járulnak.

Mely indítvány egyhangulag elfogadtatván, a javasolt pályakérdés jövő évre kitűzetni, s a két utóbbi értekezés a munkálatok közé soroztatni határozatott.

Minek következtében a főmlgú elnök ő herczegsége az első közülest, melyet századunk Prometheusának egyik lángeszű sarjrokon, a tudományok országán uralkodó caninói herczeg, Bonaparte Lajos Károly élénk részvételével diszesített, — a gyülekezet folyton növekedő közszeretetének hangos nyilatkozatai között eloszlatá.

2-dik közülés august. 14-én.

XXIII. Alelnök Kubinyi Ágoston kir. tanácsos sajnálkozással jelentvén, hogy a főmlgú rendes elnök ő herczegsége a jelen közülésben egyéb ügyei miatt részt nem vehetett, átvévé e napra a közülés vezérletét, s mielőtt a mult közülesi jegyzőkönyv felolvasásához kezdetnék, szükségesnek tartá, a gyülekezetet figyelmeztetni, hogy a megállapított kirándulásoknál órát és rendet pontosan megtartani sziveskedjék, egyszersmind pedig felolvasván a közülésekre bejelentett értekezések czímeit, felkéré az illető, s értekezni óhajtó urakat, hogy az elnökség vagy gyülekezet által teendő sorozat iránt türelemmel lenni ne terheltesse nek.

XXIV. Felolvastatván s hitelesítettvén a megnyitó közülésnek jegyzőkönyve, — ennek folytán:

a) a IV. pontra nézve, Alcsúth botanikai leírására kinevezett küldöttség elnökségéről Kubinyi Ágoston kir. tan. egyéb bokros foglalkozásai miatt lemondván, arra Sadler József füvésztanár s nemz. muzeumi ör helyettesített;

b) a XII. pontban az orvosi rendőrségi pályamunkát illető pályadíjra nézve hozott határozat oda módosított, hogy az első koszorút nyert munkát illető díjnak kézhez szolgáltatása, az elnökség által a nyertes Bittner áradmegyei főorvosnak megyei felsőbbsege útján eszközöltessék;

c) hogy Heidingernek a XV. pontban megemlített becses ajándéka a társulat évi munkálatainak megküldésével viszonzottassék.

XXV. A legközelebb Velenczében tartandó olasz tudós gyülekezetre a nagygyűlés részéről dr. Balogh Pál, Schmidt János főorvos, Taubner Károly m. akad. l. t.; Steer Márton magyar születésű páduai professor, és dr. Kovács Gyula; — az aacheni és kielinémet mezőgazdák és természetvizsgálók gyűléseire Brünek Józ. Horhy Mihály, és Török János elnökileg adandó megbízó levelek mellett képviselőikül elválasztattak.

XXVI. Az orvossebészeti szakosztály augusztus 12-ik és 13-ik napján tartott üléseinek jegyzőkönyve felolvastatván,

dr. Mojsisovich tisztelt hazánkfia felszólított, az általa a jövő évre javaslatba hozott pályakérdéshez a pályadíj egybegyűjtésére aláírási ívet megindítani, s alkalmas helyeken köröztetni.

XXVII. Azon indítvány, hogy jövő gyülekezetek alkalmával, a mennyire csak lehetséges, a szakosztályi munkálatok velős kivonatban, naponta kinyomtatva osztassanak ki a tagok között, elfogadtatott.

XXVIII. A természettani s azzal összekapcsolt szakok szintén augusztus 12-ikén és 13-dikán tartott üléseik jegyzőkönyvéhez Brassay Sámuel még hozzácsatolandónak vélé, hogy Ritter Károly geographiai rendszere a protestans tanítóknak gyülekezetében már ismertetés és vitatás tárgya volt.

XXIX. Az ásvány és vegytani s az állat-, növény- és élettani, hasonlóan a gazdasági szakosztály, s az abból képzett múltani alszakosztályok ugyancsak augusztus 12-ikén és 13-dikán tartott üléseiknek tartalomdús jegyzőkönyveik szíves tudomásul vétetvén, az állat- és élettani szaknak azon javaslata folytán, miszerint a társulat egyetemes tiszteletét s szeretetét mind roppant tudománya, mind nemes viselete hatalmával meghódító caninói herczeg nagyobb kitüntetéssel, s annak tartós emlékére, a munkálatokkal arczképe kiadassék, — alkalmat vőn magának alelnök ő nga nyilvánítani, hogy a nagygyűlés helybenhagyásával ezen arczkép az illető szakosztály tárgyalásai közé fűtve, igen is helyén s bizonyosan mindenkinek kedves leend, azonban magából értetődven, hogy a tavali nagygyűlés példájára a f. évi is alig óhajt valamit forróbban, minthogy nyomtatásban kiadandó munkálatainak első lapját ő herczegségének, a társulat jelen főmlgú elnökének fogyhatatlan mély tiszteletünk örök zálogául szolgáló arczképe diszesítse, mely végre ő herczegségének, a valódi nagy férfit jellemző szerénysége mellett is kegyes beleegyezését reméljük és óhajtjuk.

Az egyértelműleg nyilvánult szíves közérzelem kifejezvé a helyeslő határozatot, elfogadtatott alelnöknek azon indítványa is, miszerint a caninói herczeg nagyobb szerű mellképének olajfestvényben való elkészíttetésére, s azzal nemzeti muzeumunk kegyes megajándékozására felkéressék.

XXX. Bárány Ferencz benyújtván kedveskedésül a nagygyűlésnek a soproni mezei flóra jegyzékét, az kedvesen s köszönettel fogadtatott, s a munkálatok szerkesztőségének czélszerű használat végett kiadatni rendeltetett.

XXXI. Brünek tbirónak az örökváltság s a földterhek megszüntetése felett tartott értekezése, az időnek előhaladottsága miatt, egész terjedelmében fel nem olvastatván, de a munkálatokban kinyomtatni rendeltetvén, — tett indítvány következtében határozatott:

XXXII. hogy a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésein közülesi felolvasásul oly publico-politicus kérdést magában foglaló értekezés fel ne vétessék, mely a társulatnak pártszínezetet kölcsönözne, vagy annak kebelében pártviszályt szülni képes lehetne;

XXXIII. dr. Zipser Endre a m. orv. és természetvizsgálók intézvényének hasznos voltáról, s működései sikerességéről;

XXXIV. dr. Viszanek Bécsben működő hazánkfiának az örültek ügyéről, ápolásáról s czélszerű intézeteikről, s végre

XXXV. dr. Gross Fridriknek a szembeteg-ápoló intézetek alapítását, szerkezetét, s fentartását illető, s már a szakosztályban előterjesztett becses értekezéseik

szíves méltánylással, részvéttel s okulással fogadtatván, felszólítottak ez alkalommal egy-szersmind mind a szakosztályi jegyző, mind az értekező urak, hogy felolvasott munkálataikat azonnal a titoknokoknak átadni szíveskedjenek, hogy azokat a munkálatok közé a kinyomatás idejében beiktatni lehessen.

3-dik közlés augst. 15-én Kismartonban.

XXXVI. E napon a m. orvosok és természetvizsgálók gyülekezete a főmlgú elnök ö herczegsége által Kismartonba levén meghivatva, — reggeli 5 órakor a társaság Sopronból a gyülekezet alelnökének vezérlete alatt megindult, és Rákosnak s Medgyesnek vevén útját, itt nem csak a haza egyik legregényesb vidékének, a Fertőmelléknek gyönyöreit élvezé, — hanem az érintett két helységben a tisztaság és építkezés azon állapotját szemlélé, mely a sopronmegyei parasztság közt sarjadzó civilisationak s ezzel karöltve járó szorgalomnak és vagyonosodásnak tanúsága. — Rusztra érkezvén a gyülekezet, ott e hazánknak legkisebb — de európai hírű bortermesztése által jelentékeny — kir. város képviselői által a legszívesb üdvözléssel, s az ottani ipar és természet adományainak, s a bájoló környék bemutatása mellett, baráti vonzalmat tanúsító reggelivel fogadtatott. — Innét a margitai kőbányához indulván a menet, s ott Kubinyi Ferencz tbiró szakértő magyarázatokat adván, a gyülekezet d. e. 11 órakor Kismartonba megérkezett, s a hercegi jeles zenekarnak vallásos érzelmekre felmagasztaló kísérete mellett a várprépost által tartott szentmise után, — ö herczegsége a közlést ősi vára egyik teremében a következő lelkes nyilatkozattal előzé meg:

„Magyar szívennével üdvözlöm az igen tisztelt gyülekezetet ez ősi váramban; — élettem legkedvesebb jelenetei közé számítom e napot, melyen a tisztelt egyesületnek, mely honunk javáért buzogván, azt a tudományosság szelíd útján boldogítani törekszik, érdemes tagjait, mint kedves vendégeimet fogadhatom; forrón óhajtván, hogy e helyeni fáradozásai is kitűzött üdvös czéluk sikeres előmozdítására szolgáljanak; élénk öröömre válik önök társaságában részemről is tettelesen járulhatni e közhasznú kellemes munkához, melytől nemzetünk istene segedelmét s áldását bizonyosan nem vonandja meg. Éljenek!”

A hercegi elnök és egyszersmind házigazda nyájas üdvözlését, a gyülekezet nevében, Bene Ferencz kir. tan. ö nga viszonzá az őszinteség meggyőző egyszerűségével, s az érdekekben öszült fürtök nyomatékosságával intézvén ö herczegségéhez a hála és tisztelet érzelmeit, melyeket a főmlgú elnökére büszke társulat tagjai mindannyian egyiránt ápolnak, kik midőn a hercegi palota kapuit szerény igyekezeteik előtt oly kegyes fogadtatással megnyitni látják, — kétszeres buzdtást nyernek ennyi figyelmet és kitüntetést állhatatosság és sikeres törekvés által kiérdemelni. E bevezetés után:

XXXVII. Felolvastatt a második közlés jegyzőkönyve, s annak XXX. pontja nyomán ö herczegsége kedvesen fogadta a munkálatokkal kiadandó arcképe iránt a gyülekezet határozatát, szerényen s megilletődve engedvén azon felszólításnak is, hogy életnagyságú mellképét, olajban festve, a nemzeti muzeum számára magyar művész által elkészíttetni méltóztassék.

Ugyanezen jegyzőkönyv XXXII. pontjának azon határozata, mely szerint az örök-váltságot illető értekezés a munkálatok közé lenyomattassék, oda módosított, hogy ez eredményessége miatt is csak kivonatban történjék.

XXXVIII. Kubinyi Ferencz tbiró a beremendi Jura-mész-képletről s kivált az abban találtató csonttorláról tartván tárgyavatott értekezést, eszmelánczolat útján nemzeti muzeumunk érdekeire térvén át, két rendbeli indítványt tön; hogy t. i.:

a) a jövő nagygyűlések hivatalnokai kéressenek meg, miszerint a körükben tartandó gyülekezet nagyobb termékenyítésére, minden szakosztály számára gyűjtemények szerzését s felállítását eszközölni méltóztassanak, oly czélra, hogy azok a gyűlések elmulta után a nemzeti muzeum gazdagítására átengedtessenek; s hogy továbbá

b) minden, a haza iránt érdeklélő magyar kéressék meg a természettudományok országos előmozdítására, s különösen a n. muzeumnak illő tőke megajánlása által eszkelendő megközelítésére tehetsége szerint hatni;

mely két rendbeli indítvány oly megjegyzéssel fogadtatott el, hogy a netalán megalakulandó érczfűrkésző társulat is a czél elősegítésére, a mennyire lehetséges, nyomozásait azon a vidéken intézze, hol a m. orvosok és természetvizsgálók gyülekezeteket tartani szándékoznak.

XXXIX. Felolvasá ifj. Bene orv. tanár kedélydús hangulattal irt, s mély pszichológiai ismereteket sejtető értekezését az europaszerte fennálló legjelesb tébolydákrol, a lelki betegségekkel való bánásmódról, s az örültekekkel való szelíd és gyengéd bánásmódnak elsőségéről, s végre egy ily értelemben a hazában felállítandó czélszerű intézet szükségéről.

Mely kedvesen fogadott értekezés nyomán Mojsisovich hazánk fia Bécsből élénk rajzát adván örült embertársaink állapotjának, s a magyarországi tébolyodottak elhagyatottságának, támogatva Wattmann kormánytanácsos tekintélyes nyilatkozata által, — elhatározott, miszerint a gyülekezet főmlgú elnöke által ez országos tébolyda felállításának sürgös szükségét, s ezzel kapcsolatban Halász Géza főorvos indítványa nyomán, hazánkban egy czélszerű orvosi rendörség tervbe és életbeléptetése ö Felségének, Urunk királgunknak legmagasb atyai figyelmébe ajánltassék, egy szersmind pedig ns Sopron vármegye ö herczegsége által felszólíttatnék, hogy ez úton az ország hatóságai e két rendbeli ügynek törvényhozási közös pártolására felhivassanak.

Végre

XL. Felolvastván dr. Hammerschmidt Károly közérdekű értekezését, melyben a súlyhossz- és tér-mérők egyesítését ajánlja, — e közlés berekesztetett, egyszersmind pedig a gyülekezet a főmlgú elnök által hercegi asztalához ebédre hivatott meg, mely ha fényességében a hatalmas dynastát méltóan jellemzé, — azonban a főmlgú háziúrnak hímezetlen nyájassága, s ennek megfelelő közderültség a pazar bőséggel nyújtott élveknél felejthetetlen fűszert kölcsönzött.

Asztal után végre kedves alkalom jutott a gyülekezetnek, a főmlgú herczeg személyes vezérlete s igéző nyájassággal nyújtott magyarázata mellett, a hercegi várkertet, a természet és műértelem, tudomány és ízlés e dúsgazdag és gyönyörtü szülöttjét, mint a sorstól nyert kinecek legnemesb gyakorlati alkalmazását megtekinthetni.

4.ik (utolsó) közülés augusztus 17-én.

XLII. A harmadik közülés jegyzőkönyve közhelyeslés közben hitelesítettén.

XLII. A jövő évi közgyűlés helyének kijelölése s illetőleg megállapítása hozatott szövegre, mely tekintetben, miután a társulat szóval igen, de írásban sehonnan maga kebelébe meg nem hivatott, a gyülekezet hosszas vitatás után kijelentvén, hogy azon helynek kijelölését, hol egyik vagy másik évben összegyűlni akar, testületek meghívásától felfüggeszteni nem tartozik, — a nagygyűlés ezuttal a m. orvosok és term. vizsgálók jövő évi közgyűlése helyéül annál is inkább Budapestet hazánk testvér fővárosát jelölé ki, minthogy ez egyrészről az alapszabályok értelmében történik, másrészről pedig az a gyülekezet céljaihoz kívántató anyagnak kimeríthetetlen forrásaival bővelkedik, s igen kívánatos, hogy a gyülekezet, mely Budapesten vette kezdetét, bizonyos évek leforgása alatt időszakonként az ország fővárosában tartsa összejövetelét.

E szerint a nagygyűlés tartása jövő 1848-ik évi augusztus 11—16-ik napjaira határozott; a megelőző 8—9- és 10-ik auguszt. a beiratásra rendeltetvén. — Ebben így megállapodván —

XLIII. A jövő évi nagygyűlés elnökéül a m. orvosok és term. vizsgálók gyűlekezeteinek köztiszteletű alapítója, s első évi elnöke, a koszorús orvos, lelkes hazafi, s a fáradhatlanul munkás ügybarát, ng. k. tan. id. Bene Ferencz a szeretet és bizodalom zajos kitörése közben, — egyértelműleg kiáltatott ki. — Alelnöknek b. Eötvös József, mint a tudományok és művészet egyik nevezetes képviselője hazánkban, szintén egyértelműleg választatott. — Titoknokoknak pedig Arányi Lajos és Kovács Gyula orv. tr. urak választattak.

XLIV. Dr. Balogh Pál következő indítványt tön: a m. orvosok és term. vizsgálók gyűléseik, mint naponta látni, nagyobb jelentőséget vívnak ki magoknak. — Minden, kinek a nemzet értelmi haladása szíven fekszik, részvételt követi annak működéseit; azért is mulhatlan szükségesnek tartaná indítványozó, hogy annak belszerkezete minél szilárdabb alapot nyerjen, mi is véleménye szerint az által érethetnék el legcélszerűbben, ha állandó középonti rendező gyűlés nevezetnék, mely előre intézkednék a leendő gyűlések teendőiről. — E rendező gyűlésnek azonban saját módon kellene organisáltatnia. Másrészről azt hiszi indítványozó, hogy az évenkénti nagygyűlések csak úgy nyerhetnek tettleges befolyást a közéletre, ha működéseik lehetőleg a gyakorlat mezején forognak, mi pedig pénz nélkül nem történhetik; az volna tehát második indítványa, hogy ezen intézet magának pénzalapot szerezni törekedjék, mit útaztatásokra, kísérletekre s pályakérdésekre fordítani lehessen, s reményli, hogy ez alap öregbítésére gazdagabb nemeseink, kik a társulat közjóra törekvő működéseit méltányolni tudják, felszólíttatván s a dolog fontosságára figyelmeztetvén, nagyobb összegekkel járulnának. — Az intézet maga, a rendes tagok által fizetendő 5 pftnyi belépti díjon kívül azzal is nevelhetné az alapot, ha a tagok a kiadandó évkönyvekért legalább a boltiár felét megfizetnék. — E pénzalap nevelésének egyéb módjait pedig indítványozó a társulat figyelmébe ajánlja. —

A nagygyűlés, méltányolva indítványozó szándékát, részint annak tárgyalására, részint a Kubinyi Ferencz tb. által tett azon indítványnak sikeresítésére, mely szerint a nagygyűlés szerkezetében netán létező hiányok kinyomozására, s oly intézkedések előkészítésére, melyek a követ-

kező közgyűlést minél érdekesebbé s hasznosbba tehetik, azon küldöttséget bízta meg, a mely a jegyzőkönyv hitelesítésére kinevezetett. Felhatalmaztatván küldöttségi elnök úr, más szakférfiak meghívására is; — kijelentvén azonban, hogy a következő nagygyűlés önállóságát e rendelkezés által semmikép sem kívánja korlátozni. — Minélfogva a küldöttség munkálata s intézkedései ajánlatképen a legközelebbi nagygyűlés elébe terjesztendők.

XLV. Olvastatott az orvossebészeti szakosztály jegyzőkönyve, s annak tartalma helyeseltetvén, — folytatólag Arányi Lajos professor úr szólalván fel, a gyülekezet beleegyezésével arra szólítá fel a jelenvolt tisztelt papirendet, miszerint majd a szónokszeckről, majd társaskörökben, a mint csak a körülmények engedik, sziveskedjék a holttestek bonczolása ellen uralkodó előítéleteket lerontani segíteni; ugyan erre kérvén ügyfeleit, az orvos urakat, éreszen következő okoskodásokat ajánlván; 1-ször, minél nagyobb az úr, annál inkább szokták őt felbontani, úgy hogy fejedelmek bontatlan el sem temettetnek, s így a felbonczolást, mely a holtra nézve természetesen nem fájdalmas, nem kell valamely sanyargató műtétnek tekinteni; — 2-or megnyugtatólag szolgál a bonczolás a család életben maradt tagjainak, hogy elhunyt rokonuk elevenen el nem temettetett; 3-or megnyugtathatja az illető orvost a halált okozó bajnak gyógyíthatlansága felett; 4-er a bonczolelet irányt adhat az elhunyt gyermekeinek vagy rokoninak hasonló nyavalyák gyógyítása körül, sőt azoknak megelőzésére; végre arra kéri forrón ügyfeleit professor úr, hogy a bonczolásoknál előfordulható ritkább elfajulványokat borszeszen az egyetemi kór-boncztan intézetének megküldeni sziveskedjenek.

XLVI. Az egyesített természettani, csillagászati, archaeologiai, történeti s földrajzi szakosztályok, úgy az ásvány-, föld-, vegy- s gyógyszer-tani, továbbá az élet-, állat- és növény-tani szakosztályok, nem különben a gazdasági és műtani szakosztály jegyzőkönyveik felolvasatván, közhelyesléssel fogadtattak.

XLVII. A m. orvosok és term. vizsgálók 7-ik nagygyűlése számadásainak megvizsgálására kiküldött választmány jelentése előterjesztetvén, s tudomásul vétetvén, — a gyülekezet megegyezett abban, hogy a) a múlt évi számadásból kitűnő 435 ft 44 pkrnyi költség hiány a folyó évi jövedelemből pótolassék; — b) a 7-ik nagygyűlés munkálatai szerkesztése fejében 100 pft szolgáltatassék ki, s c) a 7-ik nagygyűlés munkálatainak ára 3 pftban állapítassék meg.

XLVIII. A 8-ik nagygyűlés munkálatainak szerkesztésével dr. Halász Géza és Török János bizattak meg, Jedlik Ányos, Arányi Lajos, Hanák János, Petényi Salamon, Érdy János, Nendtvich Károly, Kiss Károly s Frivaldszky Imre pedig megkérettek a szerkesztőségnek szives segélyt nyújtani.

XLIX. A jelen közülés jegyzőkönyvének hitelesítésére ngos Kubinyi Ágoston k. tan. elnöksége alatt megkérettek: id. Bene Ferencz k. t., Arányi Lajos, Balogh Pál, ifj. Bene Ferencz, Frivaldszky Imre, Halász Géza, Hanák János, Havas Ignác, Kiss Károly, Jedlik Ányos, Kubinyi Ferencz, Érdy János, Nendtvich Károly, Petényi Salamon, dr. Schmidt, Tóth Lőrincz, Vahot Imre, Zipser András s Török János titoknok.

L. Közérdeket ébresztett Érdy Jánosnak, a m. nemzeti muzeum egyik érdemes őrének előadása azon kérdés fölött, miként vett hazánkban az archaeologia nemzeti irányt? — Az előadás, melyben a hazafi nemkülönben mint a szakférfiú egyiránt kitűnt, okadatokkal támo-

gató az egyesített erő és vállvetés szükségét arra, hogy mint a németek, olaszok, de leginkább a dánok oly sikeresen tevék, nálunk is az ügybarátokból, a történet- és régiség-tudósokból, s a nemzetiség híveiből oly társulat szövetkezzék, mely az országnak történeti, geographiai, statistikai s nyelvészeti megvizsgálása, főleg pedig, a régiségek kikutatása, ásatások, s a nemzeti emlékek fölkeresése s megmentése által egy valódi nemzeti archaeológiát teremtsen; s midőn egy részről a gyülekezet a legbensőbb részvétellel s hálával fogadta azon adatokat, melyeket különösen a kunhalmokra nézve Érdy leginkább saját fáradhatatlan buzgalma, s némely lelkes hazafiak segítségével után előterjeszteni szives volt, az általános lelkesülésben és zajos tetszésben félreismerhetlenül nyilvánult azon kívánság, vajon ezen nagygyűlés nemzöje lehetne nem csak érzelmi iránynak, hanem oly tetteles vállalatnak is, mely egy magyar nemzeti archaeologia rendszeresítését, s ennek az egész országra egy közös irányadás mellett való kifejtését tűzze ki céljául, hogy midőn így látható historiai emlékekkel nemzetünk multját a jelennel összekötni törekszünk, egyszersmind egy új nemesb, a fiúi kegyeleten alapuló anyagot nyújthassunk hontársainknak, az egykori nemzeti dicsőség visszaszerzésére törekedni, azon alakban, melyben a kornak jelen szelleme, a tudomány, polgarisodás, jogfejllettség s a gyakorlati élet igénylik.

Elfogadván tehát a nagygyűlés Érdynek nézeteit s indítványát, s közelismeréssel méltányolván eddigi sikeres törekvéseit, jeles előadását pedig a munkálatok közé fölvetetni rendelvén, — a kijelentett vezéreszmének életbeléptetése körül teendő intézkedések, összeköttetésben a m. akadémia részéről a nemzeti régiségek fontartása érdekében, a nagygyűléshez intézett felszólításnak választmányi tárgyalásával egyetemben, az elnökségre bízattak.

LI. Köztetséssel s osztatlan közérdekeltséggel fogadta a nagygyűlés dr. Balogh Pál jeles értekezését a term. tudományok igényeiről, a törvényhozás irányában szintannyi igazsággal mint bölcseséggel fejtegetvén abban, mily csekély befolyást gyakorolt eddig törvényhozásunkra az emberi lélek studiuma; holott társadalmi haladásunknak ebben feküdnék legszilárdabb alapja. — E studium azonban fölötte nehéz, s alapos ismeretet magának e mezőn csak az igényelhet, ki egyszersmind a test alkotását, mint a szellem hordozóját, szorosan ismeri, mert csak az élet e két factorának benső ismerete után lehet az emberi lélek nyilatkozatairól, melyek a szellemi és erkölcsi világban feltűnnek, s melyeken alapul a társadalmi jó vagy rossz lét is, lehetőleg igazságos és elfogulatlan ítéletet hozni. — S így az ember ismeretének legsikeresebb eszköze a természetvizsgálás levén, úgy az legfőbb s legnemesb föladata mindazoknak, kik az embert illető tárgyakban foglalkoznak. — Elmondá továbbá értekező, miszerint társadalmi életünkben legfeltűnőbb fogyatkozás az, hogy a büntető törvények hozatalában, hol az emberi tettekről s az emberek javításáról van szó, azok, kiknek legfőbb föladata az embert szabályszerű és szabályellenes állapotában ismerni, az orvosok t. i. egészen mellőzvék, — s e fontos tárgyban a subjectiv okok úgyszólván semmi szerepet nem játszanak. — Értekező azt hiszi, hogy a büntető törvénykönyvek alkotásában, s az emberiség javításában, mely mégis a törvényhozónak legnemesb föladata, mindaddig nem haladhatunk tovább, míg e fontos ügyekben csupán törvénytudósok határoznak, s hogy a humanitás igényei mind addig háttérbe szorulnak, míg a büntettek pszichikai s életművezeti indokai tekintetbe nem vétetnek. — Értekező tehát ezt sürgetőleg ajánlja a törvényhozás figyelmébe, a gyűlésnek em-

lékezetébe hozza a phrenologiai studiumok fontos eredményeit, s a fogházi rendszerekre nézve is legtöbb felvilágosítást a természetvizsgálóktól s nevezetesen az orvosoktól vár; végre pedig a gyülekezetben résztvevő egyes tagokat az illető megyékben erkölcsi-statistikai tabellák készítésére szólítja fel, mint azt más művelt nemzetek tevék, melyeknél a társadalmi élet mezején ily tabellák fontos szerepet játszanak.

A jeles értekezés közfigyelembe ajánlataván, a munkálatok közé lenyomatni rendeltetett.

LII. A nagygyűlés egyik titoknoka Török János előterjesztése Sopronmegye gazdasági állapotáról s különösen azon jelentés, hogy a nagygyűlés folyama alatt Sopronmegyében gazd. fiók-egylet alakult, a jelen gyülekezet magas elnöke, a hazafiúi indulatú herczeg ő főmlga pedig e fiók-egylet kiegészítésére, általában pedig a gazdasági közokulás előmozdítására sopronmegyei uradalmainak egyikét példány-gazdasággá s gazdaképző intézetté átalakítani kész, a nagylelkű herczegre áldást kiáltó zajos tapsok közt fogadtatott.

LIII. Kubinyi Ágoston kir. tanácsos egyesületi alelnök a nagygyűlési munkálatok végét látván, meleg és érzékeny szavakkal köszönte meg a vendégszerető város s mind azon hatóságok szivességeit, melyek a jelen gyülekezet sikerét előmozdítani törekedtek; s végre ő herczegségéhez fordulván, a nagygyűlés forró háláját nyilvánítja mind személyes magas részvéteért s az elnökség bölcs vezérleteért, mind azon nagyszerű áldozatokért, melyeket ő herczegsége a nagygyűlés céljainak hozott, s kéré ő főmgát, hogy azon emlékpénzt, melyet a gyülekezet őszinte hálásérzelmeinek szerény jeléül hgi arczképével veretett, emlékül kegyesen fogadni méltóztassék. —

Ő herczegsége érzékenyülten, s megindulva fogadván az alelnöknek a gyülekezet által örömríadással kísért szavait, s átvevén az emlékpénzt, vele született szerénységgel azt nem annyira hercegi személye, mint a nagyrabecsült gyülekezet, s a tudomány ezen ünnepe emlékére örökké megtartani s becsülni ígéré. —

LIV. Ennek folytán Sopronváros főorvosa s egyik nagygyűlési titoknok dr. Toepler Károly megható szavakkal búcsuzott el a ns városi közönség nevében a gyülekezettől, mindnyájuknak közmegelegedést ohajtván, s a várost szintugy mint magát, a jelen voltak szives emlékezetébe ajánlván.

LV. Végre elnök ő hge a nagygyűlést következő szavakkal rekeszté be: „Bevégezte a nagyon tisztelt gyülekezet ez évre munkáit, — melyek, meg vagyok győződve, szintugy a hon üdvére, mint a tudományosság terjesztésére szolgálnak. — Ez évi munkásságának szép eredménye mellett az érdemes egyesület gondos kertészként elvetette fontos pályakérdések kitűzésével ismét az újabb magot, melynek virágát csak később látandja, melynek gyümölcsét csak utóbb élvezendi. A fáradalmakban kitartó béketűrés, a vélemények kihallgatása, és ezek rostálásában uralkodott higgadság, s a buzgó közremunkálás olyannak jellemző e gyülekezetet, melyre (mint elnöki székével megtiszteltetve) éltem fogytáig teljes meglegedéssel és némi büszkeséggel fogok visszaemlékezni. Fogadja azért az igen tisztelt gyülekezet az elválás jelen pillanatában szives köszönetemet, azon őszinte kívánnal, hogy engem és e vidéket — akkor is, midőn szeretett honunk minden részeiben eloszolva, az itt szerzett tapasztalásokat életbe hozandják, és az itt gyűjtött ismereteket terjesztendik, kedves emlékezteikben megtartani sziveskedjenek.“

Befejezetetvén e szerint a m. orvosok és term. vizsgálók 8-ik nagygyűlése, a gyülekezet, mely tagjainak számában e napon 483-ra ment, — szétszlott, szíves elismeréssel a nagygyűlés vezérlői iránt, köszönettel az élvezett jókért, gyarapodva ismeretekben, s a törekvés erős ösztönével jövőre, mely, hogy a magyarnak a tudomány mezején is virágzó, gyümölcsdús, dicső és hosszú legyen, a mindenható Isten engedje!! —

A jelen jegyzőkönyv a nagygyűlés által megbízott küldöttség által mai napon hitelesítettett. Pesten october 14-én 1847. Kubinyi Ágoston m. k. küldöttségi elnök; Bene Ferencz m. k.; Nendtvich Károly m. k.; Balogh Pál m. k.; Hanák Ker. János m. k.; Halász Géza m. k.; Arányi Lajos m. k.; Török János titoknok, mint jegyző.

/. Melléklet e közgyűlési jegyzőkönyv XII-ik számához.

Pécsi püspök Scitovszky János ó excellentiájának az orvosi rendőrséget illető pályamunkák tárgyában irt hivatalos levele.

Főméltóságú herceg, császári királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és főispán úr!

Mélyen tisztelt tudós Gyülekezet!

A magyar orvosok és természetvizsgálók által Pécsen 1845-ik évi augusztus 15-én tartott 4-ik közgyűlés jegyzőkönyvének 27-dik száma szerint egy kitűzött pályakérdés megfejtését tárgyazó pályamunkák megbirálására országunk köztiszteletű főorvosa Stáhly Ignác ó nagysága elnökle alatt hat tagból álló választmány neveztetvén ki:

Miután az a kijelölt szabályok szerint munkálkodását híven teljesíté, — mit az /. és //. alatt ide mellékelt jegyzőkönyvének kivonata világosan tanusít, — hozzám, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók 1845-ki elnökéhez, ez évi július 30-kán kelt és augusztus 3-kán kézbesített levele mellett, mind működésének eredményéről szóló értesítését, mind a megbirált és lepecsételt jeligés pályamunkákat elküldeni szíves volt.

Édes örömmel értém, hogy a pályázó munkák közt találtatott olyan, mely a kitűzött kérdés szellemét minden oldalról felfogá, czélszerűen megoldá és kimeríté, s ugyanazért egyhangúlag az első jutalomra és kinyomatásra érdemesnek találtatott; és így az orvosok és természetvizsgálók pécsi nagygyűlése sem maradott örvendetes eredmény nélkül.

Midőn tehát a koszorúzandó és megdicsért pályamunkákat leggyorsabb készséggel hercegséged kezébe nyújtani szerencsém vagyon, bizodalmasan reménylem, megengedi kegyelmességed, hogy az elnökségem alatt kinevezett bíráló választmánynak buzgó fáradozásaiért az orvosok és természetvizsgálók ez évi nagygyűlése előtt ezennel hálaköszönetemet nyilvánítom; a pályamunkák koszorús szerzőit pedig harsány „éljenek“-kel én is együtt üdvözlöm. Legmélyebb tisztelettel maradván — Pécsen, aug. 4-kén 1847.

Hercegségednek és a mélyen tisztelt nagygyűlésnek alázatos tisztelő szolgálja

SCITOVSZKY JÁNOS, pécsi püspök, mint a VI. nagygyűlésnek elnöke.

///. Melléklet a közgyűlési jegyzőkönyv XII-dik számához.

J e g y z ő k ö n y v

az 1847-ik évi június 10-kén tartott — a magyar orvosok és természetvizsgálók részéről Pécsen 1845-ik évben VI-ik nagygyűlés alkalmával kitűzött pályakérdésre érkezendő munkák megbirálására megkért választmány üléséről.

Jelenlevők: Nagyságos Stáhly Ignác helytartósági tanácsnok s országos főorvos elnökle alatt: T. cz. Arányi Lajos, Havas Ignác, Rupp János, Sauer Ignác, Schmidt János és Réczey Imre, orvoskari jegyző, mint tollvivő.

Ezen ülésben: Felolvastatván a magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen 1845-ik évi augusztus 11-kén s több utána következett napjain tartott VI-dik nagygyűlés jegyzőkönyvének 27-ik sz. alatti kivonata; ennek folytában elnök ó nagysága — a pályakérdés iránt megállapított kezelési szabályok értelmében — felszólítá a választmányt: miszerint az időközben halál által körükből kiragadott Piskovich János helyébe más bírálót válaszszanak; e végre egyszersmind betűrend szerint: ifjabb Bene Ferencz — mint a törvényszéki orvostan és orvosi rendőrség több évekig volt helyettes tanárját; Stokinger Tamás és Török József mint a fentérintett tanszék betöltésére tartott csőd alkalmával magukat dicséretesen kitüntetett tudorokat kijelölvén, — titkos szavazat útján a kijelöltettek mindegyikének két-két szavazat jutván, elnök ó nga ifjabb Bene Ferenczet mind az irodalom pályáján szerzett saját, mind pedig ngos kir. tanácsos idős Bene Ferencz édes atyjának s a magyar orvosok és természetvizsgálók gyülekezetei alapítójának a tudomány pályáján gyűjtött számtalan érdemei tekintetéből — a választmánynak ajánlván, ugyan az egyértelműleg a bírálók sorába felvettett, miről a választott értesíttetni rendeltetett.

Stáhly s. k. Havas Ignác s. k. bíráló, Sauer Ignác s. k. Rupp N. János s. k. Arányi Lajos s. k. Schmidt J. s. k. Réczey Imre s. k. tollvivő.

///. Melléklet a közgyűlési jegyzőkönyv XII-ik számához.

J e g y z ő k ö n y v

az 1847-ik évi július 29-kén tartott bírálati választmány üléséről.

Jelenlevők: Nagyságos Stáhly Ignác, helytartósági tanácsnok s országos főorvos elnökle alatt: T. cz. Arányi Lajos, Bene Ferencz ifjabb, Havas Ignác, Rupp János, Schmidt János, Sauer Ignác és Réczey Imre, mint tollvivő.

Ezen ülésben: Felolvastatott a főméltóságú Scitovszky János pécsi megyéspüspök, mint az orvosok és természetvizsgálók Pécsen 1845-ben tartott VI-ik nagygyűlése elnökének ngos országos főorvos úrhoz 1845-ki Kisasszony hava 17-én intézett hivatalos levele, mely

szerint a most érintett nagygyűlés által kitűzött pályakérdésre *) érkezendő pályamunkák megbirálására a fentnevezett bírálók választatván, elnökül országos főorvos ő nga megkeres-
tetett; — minek folytában, miután a pályázhatásra kitűzött határidőben bemutatott három
rendbeli jeligés levelekkel ellátott pályamunkák birálat végett elnök ő nga által a bíráló urak-
nak jó eleve kiadatván, s ezek által a lepecsételt birálatok bemutatattván, ezeknek a bíráló
választmány jelenlétében történt fölbontása után, a

„Tuta defectuum tollendorum ratio perfectae eorum cognitioni innititur“ jeligével ellátott
pályamunka olyannak, mely a kitűzött kérdés szellemét minden oldalról felfogván, czélsze-
rűen megoldván és kimerítvén, egyhangulag az első jutalomra és kinyomtatásra; az

„Instauratio facienda est ab imis fundamentis, nisi libeat perpetuo circumvolvi in or-
bem, cum exili et quasi contemnendo progressu,“ jeligés pályamunka pedig a másodrangú ju-
talomra méltónak találtatott.

Miről pécsi püspök ő excellentiája a beadott pályamunkák s azokhoz mellékelt felbon-
tatlan jeligés levelek megküldése mellett oly megjegyzéssel értesítendő: hogy az — „Athe-
nae quum florent aquis legibus procax libertas civitatem miscuit, frenumque solvit licentia“
— jeligével ellátott dolgozatban is foglaltatnak korszerű, s a kitűzött pályakérdést némileg
megfejtő eszmék, melyek azonban a más két pályamunkákban foglaltakkal egy vonalba nem
állíthatók.

Stáhly, Havas Ignác, Schmidt, Rupp, Sauer Ignác, ifj. Bene Ferencz, Arányi Lajos,
Réczey Imre, tollvivő.

////. Melléklet a közgyűlési jegyzőkönyv XVI-dik számához.

B i r á l a t a.

Ezen kitűzött kérdésre:

„Adassék elő a természettudomány jelentősége a két testvérhon mind anyagi, mind szel-
lemi jóléte kifejlődésére; egyszersmind mutattassanak ki azon eszközök és módok, melyek ál-
tal hazánkban is általán, nem egyedül az iskolákban, de a nép között is ezen boldogító ter-
mészettudományok legczélszerűbben, azaz legkönnyebben és hasznosabban terjesztethetné-
nek el“ — beérkezett pályamunkáknak.

1) Melynek jeligéje: Est autem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in
omnes, constans, sempiterna. Cicero.

Szerző a természettudományt, helyesen, a tudományok legnemesbikének nevezi, vé-
leménye szerint az élelmi és ruházati szereket, az anyaföld táperezét, a mérges növényeket

*) Mely így hangzott: „Dolgoztassék ki egy Magyarországra alkalmazható rendőrségi és orvos törvényszéki terv,
mely a szükséges forrásokból levén merítve, egyrészt általa honunk emberiségének mind egyetemes, mind egyéni élet
és egészségbeli üdve, a lehető legtükéletesb karba helyeztessék, másrészt pedig orvosrendünk viszonyai, állása, kötele-
ségei és jogai megfejtessenek.

Szerkesztő.

és gyümölcsöket (az állati és ásványi mérgeket is meg kellett volna említeni) csak a termé-
szettudomány ismerteti meg. Ugyanaz vezette az embert a hasznos állatok ismerésére és sze-
lidítésére, ellenben a vadak és veszedelmesek kipusztítására; ugyanaz vezette az embert a
szárazról a tengerre a hajózás feltalálása által; végre mind a föld gyomrában elrejtett, mind
az ég boltján tündöklő égi testek ismeretére csak a természettudomány segélyével jutott az em-
ber. De ezen nézetei és állítmányai a szerzőnek, a mennyiben igazak is, annyira általánosok,
hogy azokat nem lehet kirekesztőleg a természettudományokról érteni, mert azon utakat és
módokat, melyeken különösen a természettudomány vezette az embereket ezen ismeretekre,
egészen érintetlenül hagyja. Mindazonáltal ezeket előre bocsátván, azonnal a kitűzött kérdés
fejtegetéséhez fogott, azaz, Magyar- és Erdélyországra nézve, a természettudomány jelen-
tőségét mind anyagi, mind szellemi jólétének kifejlődése tekintetéből taglalja.

Anyagi jelentőségét a természettudománynak az által bizonyítja, hogy valamint egyes
emberek, úgy a nemzetek jóléte is, e tudományok, mesterségek, művészetek és földmivelés vi-
rágzásában gyökerezik, mindezek pedig a természettudomány ismeretével s haladásával
egyenest viszonyban állanak, s a miveltségnek első hajnala ott tűnik fel legelőbb, hol már a
természettudomány által az előítéletek eltöröltettek. Ezen állításait a szerzőnek, valamint
azt is, hogy a két testvér honban a miveltség azért áll alacsony fokon, mivel közöttünk a ter-
mészettudomány mind ekkoráig nem elegendően miveltetett, igen is helyben hagyja a bíráló,
de sajnálja, hogy állításait a szerző bizonyításokkal nem támogatta s példákkal fel nem
világosította.

Legnagyobb jelentősége van a természettudományoknak, szerző véleménye szerint, a
nép morális és szellemi ereje kifejtésére, de ezen helyes állítását is, különös adatokkal és
példákkal be nem bizonyítja és fel nem világosítja.

Végzetül azon eszközökről és módokról értekezik, melyek által a nép között a ter-
mészettudományok ismerete legczélszerűbben terjesztethetnék. A mostani iskolai oktatást
elégtelennek véli, mivel csak kevés egyénekre hat, azért a természettudomány oktatását a
lelkészekre és családtyákra bízta. De kérdi a bíráló, vannak-e jelenleg elegendő lelkészek
és családtyák, kik a természettudományokban annyira jártasok, hogy a népet oktathat-
nák? csekély véleménye szerint alig, vagy alig sem. Azért is bíráló óhajta óhajta, hogy a
lelkészek tanulási pályájuk alatt a természettudományok minden ágainak tanulására köte-
leztessenek; úgy, hogy valódi népoktatók válhassanak belőlük. Annál inkább, mivel a szent-
írásnak nem csak valami csekély, hanem úgyszólván leglényegesebb adatait pl. az állatok
időszakkénti teremtetését, a rendet, melyben teremtetek, az özönvíz történetét, az állatok
kövületeiből következtetőleg felvilágosítja s egyszersmind kétségen kívül teszi; mi által a szent-
írás iránti hitet megerősíti, mert a mit észszel felfogunk, lelkünkre hatalmasabban hat a puszt-
ta adatoknál. A természettudomány befolyása tehát a vallásra és erkölcsiségre nézve felette
nagy, és általa sok dogmatikai adatok az értelemnek is megfoghatólag deríttetnek fel.

Vélemény:

A fentemlítettékből következik: hogy a tisztelt szerző a feltett pályakérdés minden pontjait
érintette ugyan, de csak általánosan, körülményesen pedig, mivel állításait felvilágosító példákkal
és adatokkal nem támogatta — ki nem merítette. Különösen a természettudományok nagy befo-

MAGYAR ORVOSOK.

lyását a mesterségekre, művészetekre, mezeti gazdaságra s a nép szellemi kifejlődésére, következésképp a hazai jólét nevelésére adatokkal nem bizonyította be; a vegytant pedig, melynek a művészetekre, mesterségekre s a mezeti gazdaság elébb vitelére és tökéletesítésére kitünő befolyása van, nem is érintette. Ezeknél fogva a nevezett pályamunka noha dicséretre méltó, de a jutalomdíj elnyerésére nem elegendő.

2) Melynek jelmondata: Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem.

Szerző a pályakérdésnek nagy fontosságát átlátván, helyesen oda nyilatkozik, hogy oly nagy kiterjedésű tárgyat foglal magában, melyet kötetekből álló könyvek sem meríthetnek ki, ennél fogva értekezésében a kitűzött kérdés csak legfőbb pontjainak taglalását igéri.

Azon kapcsolatból, mely bennünket a természettel egyesít, bölcsen követeli a természet ismeretének fontosságát s nagy hasznát, s előadásaiban különösen hazánk állapotát veszi tekintetbe. Értekezését a szellemin kezdi, t. i. azon befolyáson, melyet gyakorolnak a természettudományok az elme nevelésére és élesítésére, s világosan kitünteti, miként a természettudomány mind a külérzéseket mind az elmét élesíti s állításait adatokkal és példákkal világosítja. Nem tagadja ugyan a görög és római classicus munkáknak üdvös befolyását a gondolkodás élesítésére, de véleménye szerint a mathesis és természettudományok elmetehetségeink kifejtésére hathatósabb eszközül szolgálnak, ellenben a honi szép irodalmi munkák kevés kivétellel olyanok az agynak, mint a gyomornak a csemegék. Körülményesen értekezik a realismusról és philosophiai speculációkról s azokat a szellemi haladás szempontjából összehasonlítólággal bírálván, fontos okok felhozatala mellett a természettudományoknak adja az elsőséget. A mit a tapasztalás is igazol, mert tudjuk, hogy tizenöt százodon át a hyperphysikai speculációk lévén divatban, a természettudományok egészen elhanyagoltak, de egyszersmind a józan gondolkodás éle is megtompult, minek következtében valamennyi tudományok és művészetek alább sülyedtek, a tizenhatodik század óta ellenben a természettudományok jobban műveltettek, a minnek elmaradhatlan következménye volt, hogy valamint egyfelől a balítéletektől ment szabadabb gondolkodás fejlett ki, úgy másfelől ezen kifejlett gondolkozásmód annál inkább a természet törvényeit követte, s azoknak ismerése és alkalmazása a tudományokat és művészeteket is magasabb fokra emelte. Említi mennyire pártoltatnak a francziák és angolok közt a real ismeretek, hogy tisztviselőik jártasak a természettudományokban; Lacépède miniszter, Barrot, Dejean generalis, báró Cuvier és Vauquelin status-tanácsosok Francziahonban, egyszersmind a természettudományok nagykedvelői és gyakorlói valának, azért is szerző azon óhaját fejezi ki, hogy a tudományosság nálunk is elébbre haladjon. Értekezik földgömbünk eredetéről (a geogeniáról), a lég, víz és tenger eredetét a természet törvényeiből elvont elvekkkel egyezőleg tudósan taglalja — elszámolja Cuvier és Ehrenberg nagy felfedezéseiket; említi, hogy a természettudományok a vegytan segítségével, Lavoisier, Davy, Berzelius, Liebig munkálatai és Boussingault kísérletei által már is mily magas fokra emeltettek; s mindezek oda czéloznak, hogy inkább a realismus, mint a gyümölcstelen speculációk irányában intézzük mi veltségi előhaladásunkra eszközül vett törekvéseinket.

Szemlélet alá veszi a természettudomány három osztályát, vagyis nagy osztályait, az állatok és növények között létező különbséget, az állatok nemeit és fajait; kiváltképen terjedelmesen és tudósan értekezik pedig az emberről, annak czélirányos neveléséről, testének ki-

fejlődéséről, életműveiről, azokat összehasonlítva más állatokéval, s ezen adatokból hasznos következtetéseket von le, az ember egészségére és jólétére nézve. Joggal állítja, hogy az emberi test alkotásának ismeretesnek kellene lenni a törvényhozók, ítélőbirák és a lelkipásztorok előtt, hogy hivataluknak egészen megfelelhessenek. Szerző állítása szerint, a természettudomány elvei eloszlatják az előítéletek homályait. Fejtegeti a természettudományok befolyását az orvostudományra, s adatokkal és példákkal világosítja fel, hogy az utóbbinak előhaladása az előbbienekével egyenes arányban áll, mely igen igaz állítását Celsusnak ezen szavai is támogatják, melyeket felhozni talán nem leszen felesleges. „Quaquam igitur multa sint ad ipsas artes proprie non pertinentia, tamen eas adjuvant excitando artificis ingenium. Itaque ista quoque naturae rerum contemplatio, quamvis non faciat medicum, aptiorem tamen medicinae reddit. Verique simile est et Hippocratem et Erasistratum et quicumque alii, non contenti febres et ulcera agitare, rerumque naturam ex aliqua parte scrutati sunt, non ideo quidem medicos fuisse, verum ideoquoque majores medicos exstitisse.”

Szerző az orvosi tudományok nagyobb felvirágoztatására még két tanszék felállítatását kívánja, t. i. az életműves vegytanszéket és a hasonlító physiologia tanszéket. Az előbbire nézve megegyezek vele, noha nagy reménységem, hogy általa a physiologia nagyon felvilágosíttassék, nincsen, mivel az emberi testben az analysesek és synthesisek az életerő befolyása által vitetnek véghez, a chemiai kísérletek ellenben többnyire életerőtől megfosztott testekkel tétetnek, azért felfedezései gyanúsak, és nem lehet tudni, ha vajon a kísérletek által előidézett testek eductumok-e, vagy productumok? Mindazonáltal a vegytannak nagy jelentőségét a mesterségekre, művészetekre és mezeti gazdaságra, melyek még nálunk úgyszólván, bölcsőben hevernek, nemkülönben a gyógyszerstan haladására bíráló is elismeri.

A hasonlító physiologiai tanszék szükséges voltát Haller szavaival megmutatni törekszik: hogy az emberi test megismerésére nagyobb befolyással volt az állatokon elkövetett kegyetlenség, mint a tulajdonképen ugynevezett physiologia. Én, Haller ezen mondatára nem emlékezem, de emlékezem egy másikra, hogy t. i. a physiologia az összehasonlító boncztantól több világosságot nyert, mint az emberi boncztan által. Melyik tehát Haller igazi mondata? előbb azt kellene kipuhatolni. Elsőből a hasonlító physiologia, másodikból a hasonlító boncztan tanszéke felállításának szükséges volta tűnnék ki. Állítása szerint a francziák is nem rég egy hasonlító physiologiai tanszék felállítását sürgették, bíráló tudtára ellenben nem összehasonlító physiologia, hanem összehasonlító boncztanszéket kívántak.

Az életművek működéseinek felvilágosítására, miként azok egészséges állapotban mennek véghez, (mert ez a physiologia feladata) az élő állatok legkegyetlenebb felkonczolása vétett gyakorlatba, de könnyű által látni, hogy az ekképen mutatkozó tünetmények az élettani igazságok és valóságok kikutatására csak olyan kétséges és bizonytalan adatokat szolgáltatnak a physiologusoknak, mint a tortura a bírácoknak. Ily hóhérkodó bonczolással az állatok annyira kínoztatnak, hogy nem a rendszeres egészséges állapot, hanem a legrendetlenebb pathologiai tünetmények csikartatnak ki belőlök, honnét nyilván van, hogy a physiologiai tanokat elegendően fel nem világosíthatják. De egyszersmind az ily kegyetlen bonczolások következtében, a növendék orvos a kínozott állatok görcsös rángatódzásaihoz és jajveszékkléseihez szokik, és inkább hóhérrak, mint kedélyes orvosnak neveltetik, s e tekintetben bíráló, sem a

tudós szerzővel, sőt a nagy Hallerrel sem lehet egy értelemben, s inkább az összehasonlító boncztan, mint az összehasonlító physiologia tanszék felállíttatását kívánná. Roszolja továbbá, hogy a sebészek és mérnökök a természettudomány tanulására nem szoríttatnak, s szembe-tűnően elősorolja azon fogatkozásokat s károkat, melyek a természettudományok elhanyagolásából erednek, nem csak az orvosokra, de a főrangúakra, sőt a népre nézve is. E tekintetben bíráló is vele egyetért.

Az anyagi jólét nagyobb kifejlődését illetőleg, értekezik:

A borról, mely nem oly jó, mint lenni kellene, ha a velebánás tudományosabban kezeltetnék. Czáfolja a borkészítés szokott bánásmódjait, kimutatja a hibákat és orvoslási módokat. A szőlők trágyázására ganéj helyett a julius végén vagy augustus elején lemet-szett és elaprított zöld venyigéket ajánlja. Tanácsát vegytani elvekből vonja le, s Francia-és Németországban sikerrel tett próbálatokkal támogatja. Bíráló is ezen kísérletet zöld venyigékkal csömöri szőleiben megtette, de ezen trágyázás a közönséges ganéjjal fel nem ért.

Terjedelmesen értekezik a mezei gazdaságról (értem a növények és állatok tenyész-tését), mivel attól függ leginkább hazánk boldogsága. Vizsgálat alá veszi a növények alkotó részeit, a humust (televény), a szénanyag eredetét, mely a növényi tenyésztésre oly nagyfon-tosságú, taglalja a tudományos vegytani elveken alapult mezei gazdaság elméletét, azt tudó-san bírálja s gyakorlati alkalmazását tanítja. Értekezik a trágya fajairól, s a növényekről, a mennyiben ez vagy amaz trágyát kedvelik, előterjeszti a növények és marhatenyésztés hala-dását Angol-s Franciaországban és Chinában stb., megnevezi azon nagy férfiakat, kik által a mezei gazdaság nagyobb tökéletesedésre emeltetett. Felvilágosító adatai és példái oly számo-sak, oly jelentékenyek, oly igazak és hasznosak s oly józan tudományos elveken és tapasztalá-son alapultak, hogy kivonatban elő nem terjeszthetők.

A természettudományok előbbvitelét a magyar akademiától reménylette, de siker nélkül. Állítása szerint az akademia e részben keveset tett. Említi a teendőket, melyek közül bíráló véleménye szerint egy természettudományi katechismus kidolgozása legcélszerűbb és szükségesebb volna; — a természettudományok további haladását egyesületektől és társula-toktól reményli. Keveset vár az iskoláktól és tanítóktól, csak nem semmit a lelkipásztoroktól és földesuraktól, mivel utóbbiak nem adhatnak oktatást abból, a mit nem értenek. A természet-tudományok kevés előhaladását nagyrészt annak is tulajdonítja, hogy tanszékekre nem mindenkor a legalkalmasabb tanítók alkalmaztatnak. Legtöbb hasznot vár a tudós szerző a Pesten felállítandó főreáliskolától, véleménye szerint a természettudományok hazánkban csak így jöhetnének virágzásba s árasztatnának minden irányban jótékony hatást, — de a taná-rokat nagy gonddal kellene megválasztani, különös figyelemmel levén oly tudós hazafiakra, kik magokat külföldön is képezték.

Vélemény:

Ezen pályairat szerzője a pályakérdést logikai renddel, világosan, körülményesen és való-ban igen tudósan megfejtette, adatait czélszerű példákkal felvilágosította, nagy olvasottságát és tudományát minden tárgyak taglalásában kitüntette, tudományos adatait s állításait a leghíresebb természetbuvárok munkáiból merítette, azokat tisztán felfogta, józanul megítélte és hazánk jóléte

előmozdítására alkalmazta. Kár, hogy a természettudományok nagy befolyását a művészetekre és mesterségekre bővebben nem taglalta, a mit mindazonáltal még pótolhat. Mely pótolás igen is szük-séges, hogy jeles munkája a pályakérdésre annak egész terjedelmében kimerítőleg megfeleljen.

Az elősoroltakból tehát világos, hogy a tudós szerző a pályakérdést a maga dicsőségére, a természettudományok haladására és ekkép a haza jólétére oly kielégítőleg fejtette meg, hogy a kitű-zött jutalom elnyerésére, kiváltképen ha a pótolandókat pótolja, igen is érdemes. *)

Pesten, 1846. jul. 17-én.

Reisinger János m. k.
egyetemi tanár, mint bíráló.

*) E koszorúzott pályairat szerzője a több jeles munkákról ismert, s már elhunyt orvostudor Mocsy Mihály volt.
Szerkesztő.

III.

É R T E K E Z É S E K ,

M E L Y E K A K Ö Z Ü L É S E K B E N T A R T A T T A K .

1.

A főméltóságú herczeg elnök megnyitó beszéde.

Igen tisztelt Gyülekezet!

Korunknak jelszava a haladás.

Azon tényezők közt, melyek a világot a miveltség jelen fokára emelték, a főbb helyet a természettudományok foglalják el. Ezeknek czélszerű alkalmazása és józan felhasználása az egész emberiségre jobblétet, különösen szenvedő embertársainkra vigaszt áraszt.

Ezeknek szorgos mivélése bámulásra ragadó találmányokat hozott létre, és felfedezésekre vezetett, melyek minmagunkat is eléggé meggyőznek, hogy mi csak egy részét bírjuk azon jóknak, mik a természet kebelében a véges ész és szem elől még rejtve vannak.

Ezeknek birására törekedni természetünkben fekszik. De a természeténél fogva tudásra vágyó embert a tapasztalás megtanította, hogy a tudományok országában is valódi sikert csak a tehetségek és képességek közremunkálása létesíthetett. Ezért ily egyesületek szembetűnő hasznosságát és fontosságát hosszas előadással bizonyíthatni nem akarom. Mellőzöm tehát ezt; — de midőn látom: hogy az ily egyesületek eszméje, melyet kevés évek előtt néhány lelkesek, a külföld példájára hazafiúilag megpendítettek, a tisztelt gyülekezet tagjainak szép 'számáról ítélve, e honban is termékeny földre talált; — midőn látom, hogy ezen egyesület meg nem állapodva a tudományos tárgyak elméleti fejtegetésénél, a gyakorlat terére ment át, és működéseibe nem csak a mezei gazdaság minden ágait fűzte be, s ennek emelésére czélszerű befolyással hat; — hanem az ipar mezeire, sőt a szeretett hon történetének kifejtésére is kiterjesztvén munkásságát, az e részben eddig igen érzett hiányt lehetőleg pótolni igyekszik: a csak imént alapított és már-már biztos sikert ígérő egyesületünknek előttem lebegő szép eredményeinél sem el nem titkolhatom, sem elfojtani nem akarom hazafiúi öröömnek kitörését.

Ez okból kettőztetett örömmel üdvözlöm önöket hazánk e kies, történetdús, és a természet sok kincsével megáldott vidékén; — hol az első tekintetre is feltűnő okszerű gazdál-

kodás, munkás és ügyes földmivelők, mivelt polgári rend, a kor szükségével haladó ipar és művészet, élénk és virágzó kereskedés kétségtelen tanuságul szolgálnak arra: hogy a magyar, kit Isten jó földdel és erővel megáldott, ha akar, mindenre alkalmas, mi nemzetét nagygyá, miveltté, tiszteletessé, gazdaggá és boldoggá tenni képes. — Hogy ezen akarat benne minél mélyebb gyökeret verjen, és soha ne csüggedjen, — az ezen tisztelt egyesület hazafiúi feladásainak egyik főbbike. —

Ennek érzetében azon megtiszteltetésért, melyet a nagyon tisztelt gyülekezet ezen nagy gyűlés elnökségének reám ruházásával személyem iránt tanusított, és mely hazafiúi kötelességeim egyikének lerovására alkalmat nyújt, itt szíves köszönetemet nyilvánítván; — bizodalmasan felszólítom az érdemes tagokat, hogy tisztemen tudományukkal és tapasztalásukkal könnyíteni sziveskedjenek, — mert ha mindenki közülünk azt, mi tőle kitelik, teljesítendi, és a békes haladás, melyet urunk királyunk magas kormánya bizonyosan atyailag pártol, a tudományok ezen ágaiban is, a tisztelt egyesület közremunkálása által, a honra kiterjesztendi boldogító malasztját; a teljesített hazafiúi kötelességgel járó öröömön túl, buzgó fáradozásáért egy nemzet megérdemlett áldását veendő méltó jutalmul.

2.

Sz. kir. Sopron városa polgármesterének, Martiny Frigyesnek, a gyűlést üdvözlő beszéde.

Főméltóságú herczeg és elnök úr!

Tekintetes tudós Gyülekezet!

Midőn szab. kir. Sopron városa, a magyar orvosok és természetvizsgálók tudós társulatát kebelébe meghívni bátor vala, ezen meghívás által gyenge tanuságát adni kívánta mély tiszteletének, melylyel e nagyérdemű egyesület iránt viseltetik, és azon élénk részvételnek, melylyel közhasznú tudományos működéseit kíséri.

Őszinte örömmel tölté el kebleinket ezen szíves meghívásunk kegyes elfogadása, növekedett ez örömünk s legmagasabb fokát éré el e mai napon, midőn legforróbb óhajtásainkat teljesítve látván, ezen nagytekintetű társulat tudós tagjait oly számosan összegyülekezve kebelünkben tisztelhetni szerencsénk vagyon.

Reám nézve szintén oly díszes, mint kedves megbízatásomnál fogva tehát városunk tanácsa és összes polgársága nevében főmlgú herczegségedet és e fényes gyülekezet t. cz. tagjait legmélyebb tisztelettel s legszívesebben üdvözlöm, s hálás köszönetet mondván azon megtiszteltetésért, hogy városunkat becses megjelenésekkel szerencsésíteni méltóztattak, teljes szívből óhajtom, hogy e tudós társulat, e jelen gyűlésében is új gyökeret verve, mind inkább virágozzék s gazdag gyümölcsöket hajtson szeretett édes hazánkknak.

3.
József császári királyi főherczeg Magyarország nádora, mint fűvész és
archaeolog, s Alcsúth fűvészi tekintetben.

Kubinyi Ágoston alelnöktől.

Főméltóságú herczeg elnök úr!

Nagytekintetű orvos és természettudományi Gyülekezet!

A Kárpátok tövétől, Kassa és Eperjes szép tájairól, hol a mult évben oly barátilag fogadtatánk, hazánk ezen egyik legszebb városa lelkes meghívására kedves kebelébe készülvén, ez alkalommal a tudományok oltárán áldozni, minden igyekezetünket oda irányozandjuk, hogy működéseink hazánk tudományos, orvosi, gazdasági és iparkifejlődésére dús eredményűek legyenek. Valóban, ha valahol össze van kötve a hasznos a kellemessel, úgy ez bő mértékben feltalálható a magyar orvosok és természetvizsgálók gyülekezeteiben, s így alig választhatánk édes hazánkban jobb helyet ez évi összejeövetelünkre Sopron városánál. Mert akár ő főméltóságát, mélyen tisztelt elnökünket, kiben a közbizalom összpontosult, mint a tudományok, mezei gazdaság, nemzeti ipar lelkes moecenását, a szintoly tudományavatott, mint népszerű férfiút, akár Sopron városa és vidéke több jeles, tudományokban jártas és mivelt lakosait, akár e szép megye regényes vidékét, több természeti nevezetességeit, akár végre a szomszéd Ausztria s külföld több jelenlevő, nagy hírű nevű tudósait, kiket a közlekedés kényelme s tudományok iránti szeretet ide varázsolt, s köztünk gyöngyökként tündöklenek, és ezek mellett mind azon kitűzött tudományos működéseket és kellemdús társalgásokat tekintem, melyek ránk várnak, előre is láthatjuk, hogy jelen gyűléseinken szintúgy tudományos, mint mulattató és így haszonnal párosult kellemekben fogunk bőven részesülni.

Nem akarom a nagytekintetű gyülekezetet azzal terhelni, milyen előleges rendelkezések tétettek akár egyesek, akár több testületek, akár az előlegesen megyeileg és városilag méltóságos Rohonczy Ignác főispáni helyettes úr szilárd elnöksége alatt működött állandó választmány által jelen gyűléseink tárgyában, szükség mindazáltal annyit jelentenem, hogy mind ő főméltósága mélyen tisztelt elnökünk, mind Sopronmegye hazafi rendei, mind pedig e mivelt város lelkes tanácsa s vendégszerető polgárai által fogadtatásunkra a legjobb és legcélszerűbb előleges intézkedések tétettek. Mi pedig engem s titoknóktársaimat illeti, azon különös bizalmat, miszerint ez évi gyűléseink tisztviselőivé választattunk, azzal igyekeztünk meghálálni, hogy minél hasznosabbakká s kellemesebbekké tessük jelen gyűléseinket. Azonban míg kitűzött hivatalos tárgyainkat felvehetnők, szabadjon nekem, édes hazám híu polgárai! kik velem együtt mély fájdalommal kesergitek ez év január 13-án az örökkévalóságba szenderült félszázados nagy nádorunk, dicsőült József cs. k. főherczeg kimúltát, veletek őt, mint valódi fűvész-tudóst és archaeologot tetteivel megismertetnem.

Nincs szándékom a nagy férfúrói hosszú életrajzot vázolni, vagy épen siralmas panegyricumot fölötte tartani, mert hiszem és remélem, hogy az első nálamnál avatottabb

egyén által úgylis a halhatatlanhoz méltóan meg fog történni, érdemlett gyásztisztelet pedig fölötte, hazánk minden helyén tiszta kegyelettel immár tartatván, e helyen az csak utánzás volna. —

Lássuk e szerint:

1-ör. A fűvészstudomány hazánk egyik jeles felkentjét tulajdon tetteiben, s lássuk a szép Alcsúthot, az ő kedves Sanssouci-ját.

1819-ik évben jöven a Fehérmegyében fekvő kiterjedt szép acsai uradalom királyi adományozás útján dicsőült főnséges nádorunk birtokába, Alcsúth ennek egyik kiegészítő helysége, még akkor nagyrészt kopár partokból, azonban itt-ott csinosabb helyekből álló kiterjedt határ, általa rövid évek alatt bájhelylyé varázsoltatott. A kitett évben t. i. az alcsúthi határ egyik kopár magas dombján nyílt helyen a helységgel szemközt egyszerű ízlésű, de kényelmes palotát építtetett, s azt egy kiterjedt angol ízlésű kerttel foglalta körül, mely jelenleg fűvészet, de kivált faneműek tekintetében egy az elsőek közül távol e földön s annyira érdekes a fűvész előtt, hogy erről méltán mondhatjuk: ki az alcsúthi kertet nem látta, semmit sem látott. Eszembe jut itt azon utazási vágy, melyet több év óta kedves hazánkfiában örömmel tapasztalhatunk ugyan, de másrésztől sokak fölött sajnálkozhatunk, kik a külföldre mennek, ott mindent bámulnak, csudálnak, a honit azonban nem ismerik.

Egykor a zólyomegyei regényes hegyeket, völgyeket bejárván, s az ottani szép és gazdag Flórában gyönyörködven, egy tehetős hazámfiától, ki szinte kedvelője, sőt egyik avatottja volt a fűvészetnek, — hallám: „a nagy hírű tiroli, svájci, skót és több európai havasokat s gyönyörű hegyeket, völgyeket már bejártam, beutaztam, de ily szépet, mint ezen hermaneczi völgy, alig láttam valahol, majd megnézem már egyszer a magyar Kárpátokat is, vajon mérkőzhetnek-e szépségre az eddig általam látottakkal?“ — „Csak nézze meg ön — mondám — majd meglátja, hogy ezek nem kevesebb benyomást fognak tenni kíváncsiságára.“ — S úgy lőn, az útas ezeket szebbeknek találta az azelőtt látottaknál. A magyarnak az a hibája, hogy portékáját nem tudja kínálni. Írjuk le csak kedvesen s mulattatólag, képekkel felékítve magyar havasainkat, s állítsunk ezeken itt-ott czélszerű hajlékokat, csináltassuk meg azokhoz a gyakran járhatlan utakat, szóval gondoskodjunk jobban a kényelemről, fogadom seregéstől fogják ezeket a külföldi útasok, különben is nagy vonzalommal viseltetvén a keleti európai tartományok iránt, bejárni, s nem kis élelmet adandnak a különben szegény kárpáti népnek. Wallenberg, a svéd fűvész, ki 1813-ban beutazván a Tátrákat, ezeket 1814-dik évben megjelent nagybecsű munkájában, növény, égalj és kiterjedés tekintetében leírván, s a gallicziai Kárpátokkal, a Kaukázsal, a német, de kivált a svájci havasokkal összehasonlítván, az akkori időhöz képest igen érdekeseknek festé és sok tekintetben kitűnteté azokat.

Tekintsétek meg előbb kedves hazámfiak a honi nevezetességeket és ritkaságokat, minekelőtte külföldre mennétek, úgy bizonyára nagyobb haszonnal és sikerrel fogjátok pénzeteiket elkölthetni. Alcsúthra vándoroljatok kedves hazám gazdái és fűvészei! minekelőtte a külföldet bejárnátok, úgy nyiltabb szemekkel láthattok mindeneket, s nem fogtok annyira pirulni hazánkért, ha a kíváncsi külföldiek honunkat illető kérdéseire nem felelhetek, mint fájdalom sokan jelenleg.

Az alcsúthi kert földje sovány agyag s nagyrésze egy pár ásó mélységre mészkőte-
MAGYAR ORVOSOK.

lepeken nyugszik, azonban vas szorgalom és nagy kertészeti tudomány mellett, melyek a dicsőültnek főtulajdonai voltak, a földkeveréket czélszerűleg tudván használni, alig 20 év alatt paradicsommá varázsoltatott. Lássuk azonban, mit foglal e kert magában. Díslik ebben a világnak mind az öt részéből nagy növénykincs, még pedig, hogy rövid legyenek, csak némely főbbekkel kívánom a nagytekintetű tudós gyülekezetet megismertetni, melyeket a múlt június hó 1-ső és 2-ik napjain ottmulatásom rövid ideje alatt följegyezhettem, van t. i.:

1. fanemű növény (arbores és frutices)	4000
2. folyton virágzó rózsza (rosa semperflorens) és kemény rózsza (r. centifolia) faj és válfaj	3600
3. meleg és hideg üvegházi növényfaj	1600
4. évelő növény (plantae perennes) faj	1750
5. cactusféle (cactae) faj	500
6. georgina (dalea mutabilis) válfaj	300
7. egynyári növény (plantae annuae)	400

összesen 12,150.

Ezek között van:

1. fenyőféle (strobilaceae seu pineae) faj és válfaj	200
2. cserféle (quercinae) faj és válfaj	160
3. juhar (acerinae) faj és válfaj	73
4. borbolyaféle (berberis)	70
5. mogoróféle (corylus)	72
6. galagonya (crataegus) faj és válfaj	138
7. zanót (cytissus)	73
8. ribiszke (ribes)	92

Kiterjedt fűvészkönyvtára, és a világ számos kertjének katalógjai, újabb és újabb ingerül szolgáltak a dicsőültnek a legnagyobb növényritkaságok megszerzésére, melyeknél soha pénzt és időt nem kimélt. Egész órákat töltött, kapáját kezébe vevén s hideget, meleget egyformán tűrvén, a növények, kivált fák ültetésében s kapálásában, s félnapokat gazdag rózsái közt, hol gyakran földön ülve vagy térdelve találtatott, ezek leírásával foglalatoskodván, mit kivált utolsó éveiben nagy szenvedéllyel üzött, s hihetőleg ezeket ki is szándékozott adni. —

Jelszava volt: „ki fát ültet, jótevője az emberiségnek.“ És valamint egy részről szerte azokat, kik a kerteket s erdőket czélszerűleg művelték, úgy másrésztől nagy nehezteléssel viseltetett azok iránt, kik csekély pénznyerés miatt gyakran legszebb erdejöket kipusztították, s nem kis vandalságnak tartotta a friss és nyersfa időnkívüli, fájdalom, hazánkban még sok helyen napirenden levő levágását.

A 62 holdnyi kastélykert fái egyúttal növeldeül szolgálnak a nagy kiterjedésű uradalom milliommokra menő faültetvényeinek, erdeinek és fasorainak, melyek e tájat a pompás gazdasági épületek hozzájárultával igen regényessé és nagyszerűvé teszik. Főhelyet érdemel itt a majdnem egészen általa kiültetett, a kastélytól félóranyira fekvő, úgynevezett csaplári erdő, mely fekvésénél fogva sziklából, fekete jó földből, vadvizes részekből, jőfé-

le kaszálóból, kopár legelőből állván, s nagyrésze a hegynek dél, nyugat és éjszak felé lenyúlván, ennek minden részét vizsgaszemmel kitanulta, s a legtudományosabb avatottsággal intézte el ültetvényeit, mindent oda rendelvén, hova maga a természet inté helyeztetni, s mondhatni, hogy talán arasznyi föld sem maradt itt haszonvehetetlen.

A platánok, liliodendronok, sophorák, taxusok, gledicseák, catalpák, sokféle juglansok s a világ legtávolabb részeiből összehozott és ültetett töméntelen fák és cserjék, melyek a kastély kertjében, nagyobb ápolás mellett, mint valami seminariumban találtatnak, itt egy-egy fajból sok ezer példányban láthatók annyira, hogy egy helyen Braziliában, közel ehhez a Lybanon, majd ismét a magyar cserháton, ismét Canadában, újra Szciliában, Japánban, a Tátrán véli magát a fűvész.

A csaplári erdő egyik legemeltebb pontjáról pompás kilátás van köröskörül az egész vidékre. Az egész uradalmat látni innen, s méltán érdemli meg a messzelátó nevet, mert ki lát innen a szem, eltakart különböző fajú fasorok közt panorámaként az alsúthi kastélyon kívül Tabajd, Doboz, Alesúth, Szalánka, Felcsúth, Óbarok, Ujbarok, Bodmér, Száar, Boglár helységekre és a gyönyörű csákvári kastélyra, kiterjedt kertjével a nagy Vértess-hegyek tövében. Ez volt a gyakran kifáradt nagy kertésznek legkedvesebb nyughelye. A dicsőült minden növényét ismerte, s képes volt több ezer növénynevet elszámlálni.

Alesúth szomszédságában fekvő egy nemes helység lakosai nagy része henyeség miatt az alsúthi erdőben, mezőn és legelőn gyakran nem kis kárt okozott, ezeket azzal szelídítette meg, hogy nekik kertjében s kiterjedt faültetvényeiben folyvást munkát adott, mindenkor jól fizette és személyesen intette, oktatta, s a fák iránt tiszteletre és szeretetre szoktatta. Nem lát az alsúthi uradalom széles határait s ezeknek lombos fasoraiban megsértett vagy éppen kivágott fát a vizsgaszem, annyira kegyelettel viseltetik itt a nép a dicsőült és ültetvényei iránt.

Neveljük és szoktassuk néptünket a jóra, szépre és hasznosra, úgy sok kihágástól fogjuk őt eltartóztatni.

S ezek azok, mik a kimúlt nagy férfiút sok más tulajdonai mellett, mint fűvészt is örökítik. Hogy azonban gazdag kertje s faültetvényei is örökíttessenek, s mélyebb tudományos szempontból a tudós világgal megismertessenek, az alsúthi gazdaság leírása példájára, mely 1841-ben „Alesúth gazdasági tekintetben“ cím alatt a magyar gazdasági egyesület költségén kiadatott, igen czélszerűnek és nagyhasznúnak tartanám, ha a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen gyűlése István ő cs. k. főherczegségét megkérné, kegyeskednék megengedni, hogy néhány fűvészünk által a fentnevezett kert leírassék s a munka egész díszszel megjelenhessék. El nem hallgathatom még itt a Buda s Pest közt fekvő gyönyörű Margitszigetet, a budai várkertet, a kisjenői kertet az ott levő nagyszerű faültetvényeket, melyek szinte mind nagy kitűrésre és tudományavatottságára mutatnak a dicsőültnek.

Lássuk őt azonban mint archaeologot. — Dicsőült nádorunk, ki a világ történetét a legjobb s régi eredeti kútfőkből ismerte, hazai történeteinkben, s mivel a történettudomány az archaeológiával, numismaticával és diplomaticával, melyek annak főkútforrásai, különben is rokon, e tudományokban is kiváltkép jártas volt, s roppant emlékező tehetsége mellett az éveket és neveket szerencsésen megtudta tartani.

Még 1807-ben a m. n. múzeum tövényes pártfogójának választatván, minden törekvése oda ment ki, hogy ennek kivált könyv- és kincstárát, s illetőleg archaeologiai osztályát szaporítsa, gazdagítsa, azért az esztendőn át a tulajdon könyvtárába kapott könyveket újkor majd mind a múzeumnak ajándékozta, sőt gyakran maga erszényéből is vett ritka codexeket és incunabulumokat; így nem rég 400 ezüst forinton a hajdan Hunyady Mátyás könyvtárában díszlett pompás képes krónikáját Túróczinak, több más nagy ajándékokat elhallgatván

Érmeket, arany, ezüst, bronz, cserép és kőrégiségeket, melyek kiterjedt uradalmaiban találtattak, mind nemzeti múzeumunknak ajándékozta. Még végrendeletileg is meghagyta, hogy mind azon régiségek, melyek a Margit szigetén találtattak, s budai várában tartattak, valamint azok is, melyek alsúthi kastélyában voltak letéve, a m. n. múzeumnak adassanak által. Melyeknek birtokába jutván közintézetünk, bennök nagy tudományos kincset nyert. Ő nem névszerinti, de valódi főpártfogója volt múzeumunknak, miért legmélyebb hálámat ezennel nyilvánítani édes kötelességemnek tartom. Nagy kegyelettel viseltetett ő a régiségek iránt; hogy ezeket gyakran a vandal kezektől megmentse s némi ösztönt gerjesszen a szegényebb népnél, miket megvett, többnyire két áron fizette, s innen következett, hogy nem csak uradalmaiban, de még a távolabb részekről is mindent, mit találtak, nekie adtak el; s ez által sok igen érdekes és nagybecsű régiséget mentett meg a végveszélytől. Vajmi utánzandó. —

A néhány év előtt alsúthi uradalmában fekvő Gőböljárás nevű pusztá határában felfedezett régi római épületromok közt találtatott régiségeket, minden legkisebb töredékeikkel a legnagyobb pontossággal és szenvedélylyel maga jelenlétében ásatta és gyűjtötte, a díszesebb cseréptöredékeket, hogy ezekből egész edényeket összeállíthasson, még betegségében is ágyban fekve ragaszgatta össze.

Több ezereket érnek mindazon régiségek, melyeket ő megmentett, s velők múzeumunkat gazdagítja.

Legfőbb érdeme azonban a dicsőültnek, hogy kedves gyermekeit maga nevelte, s lángeszét és kiterjedt nagy tudományát beléjük még kora zsengéjükben csepegtette. Minek sikere az lön, hogy István cs. k. főherczeg idősebb fia, kegyelmes királyi helytartónk, politikai tudománya mellett, a történet- s természettudományokban is, de kivált ornithológiában és mineralogiában mély avatottsággal és széles tudományismerettel bír. Testvére is, a még ifjú József cs. k. főherczeg, kinek termeiben járván s vele beszélgetvén, alkalmam volt tapasztalni, hogy sokféle érdekes gyűjteményei mellett, nem kis ismeret s tudományok iránti nagy szenvedélyt tanúsít. Így tehát dicső nádorunk nem csak nagy és jeles tetteinél fogva, de kivált kedves gyermekeiben, kiket, mint magyarokat szerencsénk van bírni. minden, hazáját s fejedelmét hűn szerető polgár szívében öröklenni fog.

Sopron városának történeti vázlata eredetétől kezdve a XVI. századig.

Toepler Károly tudor,
sz. kir. Sopronváros egyik főorvosa.

Sopron Magyarhon első városai közé számláltatott régótától fogva, és pedig bizonyára nem azért, minthogy magasabb torony ¹⁾ az egész honban nincs, hanem minthogy a városi szabadság itt már oly korán virágzott s oly dicsően fejlődött; minthogy ezen város mindig rendületlen hűséggel ragaszkodott törvényes urához; minthogy ezen város már elejétől fogva kedvelője a tudományoknak, a tan- s képzőintézeteket ma is elismeri s méltányolja, mindenkor igyekezvén azokat szélesíteni s minden módon jobbítani; minthogy itt ²⁾ a Fertő partján oly kellemesen érik a szőlőgerezd; minthogy itt egyébként is oly sok találtatik s történt, a minek Árpád szép honának általános történetrajzában is hiányoznia nem szabad.

Sopronnak története, különösen az értelmi s erkölcsi művelődés szempontjából, két nagyobb időszakra oszlik: az egyház átalakulása előtti s utáni időszakra. Az első időszakban ismét három időközt különböztethetni meg: keletkezése korát Augustus római császár ideje körül Nagy Károly frank királyig (800—814), szab. kir. várossá emeltetését IV. Béla király alatt (1235—1270), az 1517-ben keletkezett reformatio befogadását s megtartását. Ezen három legnevezetesebb időköz szerint szabadjon Sopronnak történetét előadni a XVI-dik századig.

Fel az Actium mellett, a mi időszámításunk előtt 30 évvel történt híres csatáig, de messzebb nem mennek Sopron lételének utolsó biztos nyomai. A történet említ ugyan már jóval azelőtt két nemzetet, a szittya eredetű Paeoniaiakat vagy Pannoniaiakat — az egész vidéknek eddig ismert ősnépét, és a Bojokat — keleti eredetű népcsoportot, kik rengetegekben alkalmasint vadászatot űztek, vagy lovaikat legeltették dús virányain. De csak legkisebb nyoma sincs, hogy ott állandó tanyát vagy lakást űtöttek volna.

Ellenben minden kétségen kívül bizonyos, miszerint azon helyen, hol most Sopron áll, már ezelőtt több mint tizenhatsz századdal, a rómaiak győzni tanult legiói tanyáztak, és szintoly bizonyos, hogy vagy éppen ezen helyen, vagy legalább nem messze tőle, állott hajdan a már Plinius, az idősbik (Hist. nat. III. 24.) ismerte Scarabantia. Ez kivüláglik részint Antoninus itinerariumából *) — a római legiók különféle útjainak jegyzékéből, mely a Scarabantia és Sabaria (Szombathely) közti távolságot 34 ezer passusra teszi, a mi annyi mint 6 $\frac{1}{2}$, geografi mértföld, s a tabula Peutingerianából, egy római földabroszból, Theodosius idejéből; részint pénzek, hamvvedrek, könyvégek, koporsók és sírkövek tanúsítják, melyek Sopronban már nagy mennyiségben ásattak ki, s melyek római eredetüknek csatlakoztatlan bélyegét mutatják. ³⁾

Ötödfél századnál tovább (K. e. 34. — K. u. 433.) uralták ezen vidékek a rómaiakat, tőlők Pannoniának nevezetvén. Nekik köszönik a vidék halmái a rajtok díszlő szőlőket

*) Melynek legjobb kiadása a Wesseling Péter-féle (Amsterdam, 1735. 4).

s gesztenyéseket. ⁴⁾ Eléggé ismeretes továbbá az is, miszerint már alattok kezdett terjedni ezen helyeken a keresztény vallás. Már Claudius alatt (41—54. K. u.) felső s alsó Pannoniára osztatott fel a tartomány, s mindegyik külön helytartó kormányzása alatt állott. De hogy az elsőnek valaha lett volna Sempronius nevű helytartója, semmikép be nem bizonyítható, s még kevésbé az, hogy egy ily nevű építette volna Sopront. Noha mind a kettő állítatik, s az utolsó bizonyos Cajus Sempronius Secundinusról mondatik. Csak ez előtt néhány évvel Sopronban az ugynevezett alsó kapunál, mely 1821-ben lerontatott, egy magános épületen még látható volt régi erősséget ábrázoló festvény ezen felírással:

Cajus Sempronius Secundinus,
Norici et Pannoniae superioris Praeses,
Conditor Urbis Soproniae.

De ezen felírás alkalmasint csak valami újabb korú írónak, tán Oertel Ábrahám († 1598.), II. Fülöp spanyol király híres földírássának állításán alapult, ki az akkori kor Ptolomaeusának mondatott, s első állította fel ezen véleményt Thesaurus geographicus című könyvében (Antwerpia 1596—1598. ⁵⁾ Ezen vélemények teljes alaptalanságát eléggé mutatják a fent közlött bizonyos adatok a régi Scarabantiának szintazon helyen állása felől, melyen Sopron áll mostanában.

A rómaiak kezéből kiragadták Pannoniát a hunnok (377—453.) amaz Isten ostora, Attila alatt, kik után a keleti góthok (453—526.), a hatodik században a longobardok (526—538.), azután az avarok ütöttek benne tanyát. Az utóbbiak kétszázadnál tovább tartották meg magokat annak birtokában (568—799.); de ekkor háborítani kezdék a frank birodalom határszéleit oly időben, mikor azon Nagy Károly uralkodott (768—814.), ki ily sértést megboszúlhatlan nem hagyhatott. Rettentő haddal jött le a Dunán s egészen a Rábának torkolatáig nyomult. Az avaroknak több váraik feldulattak, az egész vidék ötvenkét napon át pusztított, s végromlás érte hihetőleg ekkor, ha még állott, Scarabantiát is. Scarabantia romjai már most, 799. óta, a mikor Károly fia Pipin bevégezte Pannonia meghódítását, a frank birodalomhoz tartoztak.

Egy századon át frank királyok birtokában maradt Pannonia. Károly rendelkezése új gyarmatok jöttek Frank-, Bajor- s Korontorságokból, hogy a folytonos háborúk következtében kipusztult Avarhont míveljék s népesítsék. Minthogy sok hiteles író tesz említést Károly pusztításairól, melyeknek következtében Pannoniának egy része pusztá vadonná változott; igen hihető, hogy onnan származik a városnak német neve, mely azon idő előtt épenséggel nem fordul elő.

Sopron német nevének, Oedenburgnak, eddig ismeretes legrégibb nyoma találtatik Német Lajosnak († 876.), Nagy Károly egyik unokájának, egy hiteles oklevelében, mely uralkodásának 28-dik évében kelt, 867. ⁶⁾

Az utolsó frank, ki Pannonián uralkodott, Arnulf volt († 899. dec. 8.). Mindjárt halála után a magyarok, minekutánna öt év alatt (894—899.) már csak nem az egész országot hatalmukba kerítették, felső Pannoniát is elfoglalták (900.). Tőlök kapta a város Sopron nevét, mely szerint a latinban is leghelyesebben Sopronium, nem Semproniumnak neveztetik. A frankok történetírataiban a XII. század elején Cyperonnak mondatik, a

mi nyilván nem egyéb, hanem az elferdített Sopron, s annál könnyebben magyarázható, minthogy az akkori időben az S gyakran C formában íratott. Hogy a magyar Sopron honét származott, nehéz meghatározni; de igen valószínű, hogy Scarabant-ból — így is mondatott Scarabantia, tudva lévén, hogy némely szók idegen nyelven gyakran oly annyira elferdítettnek, hogy alig ismerhetni rájuk.

A IX. századtól a XI-kig nem fordul elő Sopron neve, ⁷⁾ s azután is a XII-dik századig csak háromszor tétetik róla említés. Így kétség nem lehet, hogy III. Henrik császár, az elűzött Péter visszaállítása végett, másodízbeni berohanásakor Magyarországra 1044-ben, Sopronon át vette útját. Ezt mondja az 1490. körül élt Thuróczi János Chronica Hungarorum-ában (P. II. C. 37.), a hol ezen szavai állanak: Concitato itaque cursu invasit fines Hungariae, intrans per Supronium.

Kétség nem lehet továbbá, hogy a soproniak Janus vezérek alatt 1071. körül jeles szolgálatot tettek Salamon királynak, a bolgárok s besenyők ellen, s hogy Janus azért tőle királyilag megjutalmaztatott. Elbeszéli azt Bonfinius Rerum Hung. Dec. II. Libr. III. ed. Poson. 1744. p. 164.

Vége kétség nem lehet, hogy a keresztesek második csoportja, mely 1096. Magyarországon keresztül Palaestinába ment, Sopron mellett vonult el, s egy ideig közelében tanyázott; mert a frankok Cyperonja nem más, mint Sopron.

Sopron történeteinek ezen homályos időszaka a XII-dik századdal megszűnik; már most a szabad városok sorába látjuk állani, s magának nem megvetendő szabadalmakat szerezni. Már az 1162-diki évről van királyi oklevél, melyben nem csak, hogy névszerint említetik, hanem oly módon említetik, miszerint méltán feltehetni, hogy már akkor szabad polgári szellem lengett virányai felett. III. István király azon évben valami Forcos nevű Suprun várbeli lakost, (in castro Supruniensi manentem), polgári törvényhatóság alóli teljes mentességgel (a civili jugo subtractus) s a Rábaközben fekvő némely malokkal s rétekekkel adományozza meg. Ezen adománylevél a legrégibb okirat, melyet Sopron jól rendezett levéltárából felmutathat. ⁸⁾

Hogy sokat vagy keveset szenvedett-e Sopron a mongolok dúlásai által, kik Magyarhont két vészterhes év alatt 1241- és 1242-ben pusztasággá változtatták, arról nincsen semmi tudomásunk. Ha a város maga bántatlan maradt is, környéke nem maradt az, mert a szomszéd Hanka nevű helység még 1257-ben egészen lakatlan volt. ⁹⁾

Ha már a fentemlített oklevél 1162-ről arra látszik mutatni, hogy Sopron nagyobb szabadsággal s önállással bírt, ez 1269 óta egészen bizonyossá lesz. Ekkor, ha előbb nem, emeltetett szab. kir. városi rangra. Ezen évről tudniillik van még egy oklevél, melynek erejénél fogva IV. Béla király Sopron polgárait udvarnokainak ezen vidéken fekvő birtokai-val megadományozza, s melyben Sopron névszerint Civitas Supruniensis-nek nevezetik. De kétségbe vonhatatlanná lesz ez IV. László királynak 1277-ben kelt szabadságlevele által, melyet az Ottokár cseh király elleni háborúban (1273.) ő iránta tanúsított hűségéért ¹⁰⁾ adott Sopron városának, s melyben névszerint nem csak V. István s IV. Béla alatt nyert régi szabadalmait megerősíti, hanem újakkal is neveli. Ezen oklevél minden esetre a legfontosabb, melyet Sopron felmutathat, s úgy tekinthető, mint Magna Charta

libertatum civitatis Soproniensis. Előfordúl benne a többek közt: Propterea volumus, quod iidem cives a jurisdictione et potestate ac iudicio omnium Baronum nostrorum, et specialiter comitum Supruniensium pro tempore constitutorum, exempti penitus et excepti habeantur; ita, quod omnes caussas, tam majores, quam minores quoque super effusione sanguinum vel homicidii, inter ipsos emergentes, Villicus ipsorum, pro tempore constitutus, quem iidem cives communiter in festo sancti Georgii elegerint, iudicet et decernat, more civium Albensium et aliorum hospitum in regno nostro existentium; et si idem Villicus in facienda justitia negligens fuerit, non reus, sed Villicus ad nostram praesentiam evocetur, et nos personaliter decernemus de causis eorundem. ¹¹⁾

Ugyanazon évben, melyben IV. László Sopron városának ezen szép szabadalmat adá, a gyönyörű völgyben fekvő szomszéd Bánfalva (Wandorf) helységével is megadományozta azt. Ez volt az első azon nyolcz helység közül, melyeket Sopron a hon királyaitól adományul nyert. ¹²⁾

Az Árpád nemzetségből való utolsó királytól nem csak szabadalmainak fentemlített megerősítését (1291.), hanem egészen új kiváltságot is nyert Sopron (1297.), miszerint országszerte, földön s vizen, mindennemű vámfizetéstől mentes legyen. Hasonló kegyességgel viseltetett Sopron iránt az anjoui házból való első király Robert Károly is. Nagy tűzvész alkalmával az előbbi királyoknak minden adomány- s kiváltság-levelei elvesztek, vagy legalább elveszetteknek tartattak az első zavarodásban. A király 1317-ben a városnak újra megadta azon előnyöket.

1344-ben Nagy Lajos király elsőben adta a városnak azon szabadságot, melynél fogva szent Margit napján (jul. 13.) országvásárt tarthasson. 1371-ben szent Erzsébet napjára (nov. 19.) hasonló szabadságot engedett. Ezen két vásárhoz Mátyás király 1465-ben még más kettőt csatolt. Ezen négy vásár még most is megtartatik Sopronban, s 1730-ban mindegyiknek tartására három napi idő rendeltetett.

Ezen oly fontos szabadalmakon kívül Sopron még más, nem kevésbé becses kiváltságokat nyert ezen időszakban. Zsigmond király 1412. a híres borkiváltságot adta a városnak, melynél fogva idegen boroknak behozatala általánosán keményen tiltatik, s a város felhatalmaztatik az ellene cselekvőknek beütni a hordók dongáit. Az 1715-diki országgyűlés 36-dik törvényezikke ezen szigort oda módosította, hogy a Sopronban lakozó nemeseknek a maguk használatára szabadjon idegen borokat behozni, de nem eladás végett. És így fentáll ezen kiváltság mai napig. Mátyás király a fentebbi kiváltsághoz 1478-ban még egy másikat is csatolt, ily tartalmút, miszerint a soproni borok kivitelének senki, még Pozsony városa sem, vethessen akadályt; a mi szinte még teljes erejében van. Azonkívül Zsigmond király 1422-ben a Franciskanus kolostornak átellenében fekvő házat, mely Wolf zsidótól ¹³⁾ reá maradt, a soproniaknak ajándékozta, tanácsházúl, 1430-ban pedig Kopháza (Kolnhof) helységet. Amaz hihetőleg ugyanaz, a melyben most az anyagyalhoz című gyógyszer-tár létezik, s mely egészen 1815-dikig fatoronnyal bírt. Egészen 1497-ig szolgált az említett használatra; de ekkor a még jelenleg is használatban lévő vétett tanácsházúl.

De fájdalom nem csak kedvezésekről szólhatok, melyekben ezen város részesült;

némely terheket is kell említenem, melyek Sopronnak vállaira vettettek. Alkalmasint Zsigmond király volt, (1387. mart. 31. — 1439. dec. 19.), akia királyi adónak s a kapitányságnak kettős terhét vetette a városra. Az 1387-diki jun. 4-ikén Kapronczán kelt, a soproniakhoz intézett s még fenn lévő rendeletében fenyegetődzve követeli tőlök ismételve quadringentos florenos aureos; quibus nobis ratione collectae festi Sancti Georgii Martyris anni jam transacti obligamini. Az említett adó négyszáz magyar vagy is ötszáz rajnai forintot tett, s Sopron azt ezen évtől kezdve egész 1610-ig fizette, a mikor lefizette annak tőkét. ¹⁴⁾

De sokkal súlyosabb volt a kapitányság terhe, melyet szinte Zsigmond vetett Sopronra. A kapitánynak tiszte meg volt ugyan határozva, miszerint csak hadikormányzója legyen a városnak, a polgárság hűsége felett öröködjék, s háború idejében a városi s megyei banderiumot vezérelje, — mert a kapitány mindig egyszersmind Sopronmegyének főispánya is volt. ¹⁵⁾ De csakhamar igen nagy befolyást tulajdonított magának a város dolgaiba, a tanácsüléseken jelen volt, s beleegyezte nélkül semmi határozat nem hozathatott, semmi tisztség be nem tölthetett. Egyéb terhek is háramlottak a kapitányságról a városra. Évenként két darab löveni posztót kellett számára hozatni; külön házat lakott, a melyhez tartozó földek, rétek s szőlőknek jövedelmét ő húzta. Senkinek sem volt szabad a vásárra hozottakból valamit venni, míg a piaczbiztos neki mindenről jelentést nem tett, s maga tettszése szerint be nem vásárolt. Hivatalos járataiban kocsi- s lovakkal kellett őt ellátni. A mennyi fára csakis szüksége volt, házába kellett szállítani. Két szolgát kellett számára tartatni, kiket küldözgetésre használhatott. Elképzelhető, hogy a város ezen tehertől minden módon igyekezett megszabadulni, a mi 1610-ben csak ugyan sikerült is. ¹⁶⁾

Sopron történeteinek előadásánál nem hagyhatom érintetlenül, miszerint 1441—1461. III. Fridrik császár kezén volt, kinek azt Erzsébet királynő eladta 8000 aranyon. Mátyás király visszaváltotta azt, s kevésbé azután (1464.) kiadta a városnak a nevezetes arany bullát, melyben különös dicsérettel emeltetik ki annak engedelme s hűsége, s megerősítetnek az előbbi királyoktól nyert kiváltságai. De ugyan ő azt (1471. oct. 31-kén) Weiszpriach Zsigmondnak, Kabold urának, Sopron városa kapitányának 10,400 aranyért zálogba adta. ¹⁷⁾ De hihető, miszerint ő azt csakhamar visszaváltotta, minekutána már két évvel később (1473.) a királyi adót követeli a soproniaktól azon tőkéért járó kamatok megfizetésére, melyet városuk kiváltsága végett felvett. ¹⁸⁾

Megjegyzésre méltó még ezen korszak történetében, hogy az 1390-dik évvel kezdődik a sopronvárosi tanács jegyzőkönyve német nyelven, ez időtől fogva mai napig félbeszakadás nélkül folytatva. ¹⁹⁾ Kitetszik abból, hogy a tanács, a polgármestert s város bíráját is oda érte, már ekkor 14 személyből s egy városi irnokból állott. Szintúgy a huszonnégyekről s a községről is tétetik említés. ²⁰⁾

Nem sokára ezután 1397-ben a város helyreállításáról s megerősítéséről, a várkerületi árokról s a falak terjedelméről is tétetik említés. ²¹⁾

Hogy milyen volt a városnak műveltségi s műipar állapota ezen korszakban a reformatio idejéig, ezen kérdésre nehéz felelni. Nincsenek adataink a lakosok számáról ²²⁾ s azoknak műiparjok felől; a királyi borkiváltságból azonban helyesen következtethetni, hogy a bortermesztésre nagy szorgalom s gond fordított, s hogy a földművelésen

kivül éppen ez szülte a városnak jólétét. De a városnak erkölcsi s szellemi műveltségéről semmit sem tudunk. Még csak annaksincsen semmi nyoma a XIII-dik század előtt, vajon a még most is fentálló egyházak közül létezett-e már akkor egyik vagy másik, vagy sem. Sopron azonban, ha csak 867-ben kelt oklevélről kezdjük is számlálásunkat, már akkor legalább is negyedfél százados volt; s alig gondolható, hogy keresztény lakosai oly hosszú időn át templomok vagy kápolnák nélkül maradtak volna. Egyébiránt tudvalévő dolog, miszerint Sopronban régebbi időkben más templomok s kápolnák is léteztek, mint a melyek maig is fentállanak, de csak elpusztulásuk, nem pedig keletkezésük idejét tudjuk kimutatni.

Templomaink közül a legrégebbi alkalmasint szent János temploma. Ha a rajta lévő felírásnak hitelt adhatunk, 1214-ben épült. Későbbben — az időt nem tudjuk — a sz. János lovagi rendjének birtokába jutott, kik szintén a XIII-ik század első felében jöttek Sopronba, s II. Endre s IV. Béla királyoktól több kiváltságot nyertek.²⁰⁾

Hét évvel későbbben, mint sz. János temploma, 1221-ben állíttatott fel, a mint azt a rajta lévő felírás mutatja, a sz. László temploma.²¹⁾

A sz. Mihály arkangyalnak szentelt templom, mely a Pozsony felé vezető kapu melletti dombon díszlik, s bármely oldalról közelítsen az út a város felé, első tűnik szemébe, még az Árpád nemzetsége homályos korszakában vette eredetét, mert már 1278-ban említetik valami Miklós nevű plebánosa.²²⁾ Látni ugyan benne felírásokat 1482-ről s 1483-ról, valamint a következő kronostichont: *aeDIFIcata eCCLesIa Deo sanCtIsqVe eIVs, Vr-bIs eXpensIs*, a miszerint az 1482-diki évet jelenti. De ezek nem vonatkozhatnak annak építésére, hanem csak annak nevezetes megváltoztatására, megnagyobbítására vagy megújítására.

Sz. György templomáról is már I. Lajos király alatt tétetik említés 1368. Azonban annak sokkal régebbi korára kell következtetést húzni, minekutána ekkor már megigazításra volt szüksége.

A mostanában Benedictinusok — régenten Franciskánusok templomának építése 1340-re tétetik. Eredete regével hozatik kapcsolatba. Egy soproni pástor tudniillik észrevette, miszerint nyájából egy kecske több napokon át ugyanazon egy helyen valami dombon lábával, szarvával mindegyre csak turkált s kapargatott. Ez végre feltűnt a pástor előtt, mélyebben kezdett ásni s dús kincset talált, melyet egy templomnak építése által vélt legjobb haszonra fordíthatni. A hely, melyen a monda szerint történt ez az eset, mintegy félórányira fekszik a sz. Mihály-kaputól, egészen a pozsonyi út mellett jobbra, a Rákos partján épült híd közelében. A kegyes áhítat későbbben oszlopot állított fel azon helyen, mely még most is fentáll. Igaz, hogy a dolog úgy, a mint a monda beszéli, nem éppen lehetetlen, s egy kaparó kecskének képe a templomtornya külső oldalán szintén mellette látszik szólni de szintén olyan lehetséges, hogy valami Kecske — Ziegn, Zügn — nevű gazdag ember építtette azon templomot, s hogy a tornyon látható kecske azon kornak ízlése szerint csak a nevét jelképezi.²³⁾

Ezen templomok mellett azonban volt a városban még valami 25 egyházi javadalom (beneficia). Ezek onnan vették eredetüket, hogy sok kegyes keresztény az akkori kor felfogása szerint lelkének örök üdvösségéről nem vélt jobban gondoskodhatni, mintha misékre alapítványokat hagy. Már minden templomban létezett több, külön-külön szenteknek

tiszteletére felállított oltár, melyek előtt azon miséket kelle olvasni. Minekutána azonban időfolytával ezen kegyes hagyományok megszaporodtak, s a templomoknál alkalmazott papok nem voltak többé elegendők a misézésre, ezen misékre tett alapítványoknak jövedelme néhány elaggott papoknak rendeltetett, kik már nem voltak képesek rendes papi hivatalt viselni, de a meghatározott számú miséknek olvasását még megbírták. Ez volt a Sopronban létezett egyházi javadalmaknak eredete s értelme, melyeknek felállítása a XV-ik század második felébe esik (1451—1500.). Ezen javadalmaknak nagyobb része gazdagon el volt látva mindennemű fekvő birtokkal, s alig képzelhető már most, hogy mennyire nevelte ez is a városnak hírét. Minthogy azon javadalmak mentesek voltak mindennemű adótól s polgári tartozástól, s minden tekintetben nemesi telkekhez hasonlítottak, azonkívül pedig — a mit akkor tájban hazánkban oly kevés helyein lehetett találni — nagy biztosságot nyújtottak; nem csuda, hogy a legelőkelőbbek is keresték azokat. Ennekokáért püspökök s mágnások igyekeztek a városnak kegyét megnyerni, s a nagyok nem mulasztották el egy könnyen, hogy a városi tanácsnak gyermekük születéséről, vagy valami rokonuk haláláról jelentést nem tettek volna, vagy menyegzőre meghívót nem küldöttek volna.²⁴⁾

Ezen sok egyházi alapítványokból, valamint a városnak nagy kiváltságaiból helyesen húzhatni következtetést lakosainak tetemes jólétére, egyszersmind némi műveltségre is, melyre kedvezően hathatott a közel Bécs is, hol már akkor létezett egyetem (felállítva IV. Rudolf herceg alatt 1365.). De bizonyosat mind erről nem tudhatni. Azon körülmény is, miszerint Sopron polgárai, mihelyt Luthernek nagy vállalata ismeretessé kezdett lenni, ahhoz nagyon szíttottak, azoknak nem csekély műveltségére mutat; s ha a közel lévő udvar, mely nem volt barátja ezen újításnak, mindjárt elejétől fogva gátolólá nem lépett volna fel annak ellenében, az akkori visszaélések megszüntetése s általában az egyház újítása bizonyosan csakhamar általánossá lett volna.

Ezek Sopron városa történetének száraz adatai a reformatio idejéig s az ausztriai háznak a magyar királyi székre jutásáig.

Méltóztassanak, nagytiszteletű tek. tudós gyűlés, kegyesen fogadni Sopron városa múltjának ezen töredékes vázlatát. Ily nagytekinetű s tudomány férfiaknak e helyszínén egybegyűlése Sopron városa későbbi történetírójának nagyfontosságú s érdekű tárgyat szolgáltatand, miszerint városunk a hon művelődési törekvéseiben mindenkor helyt állott.

J e g y z é s e k.

¹⁾ Sopronnak szép várostornyát illető legrégebbi nyomok nem terjednek az 1547-diki éven túl. Akkor kövezetet raktak alatta; s e szerint már akkor azon bolthajtáson állott, melyen maiglan is. 1610-ben tetemes újítás történt rajta, egész felső része újonnan építtetvén. 1679-ben azon nagy tűz alkalmával, mely majd az egész belső várost elpusztította, szintén a láng martalékává lett; miből kitetszik, hogy még akkor nem lehetett a mostani magassága. Két évvel későbbben (1681.) nyerte végre mostani alakját. Ismeretes dolog, miszerint az, az

egész hazában a legmagasabb, noha csak $32\frac{1}{2}$ ölnyi s tehát fele akkora sincs, mint a bécsi sz. István tornya.

³⁾ A Fertő név használatának, mely valószínűleg eredeti neve a nizsideri tónak, legrégibb nyomát egy adománylevélben találni, melyet Imre király Lőrincz grófnak adott 1199-ben, s mely eredetiben most is látható a sopronvárosi levéltárban. Ebben a néki adományozott Pakha jószág a Fertő mellékén, Balf és Rákos között következőleg határoztatik meg közelebbiről: „Nos igitur propter haec et alia meritorum ipsius insignia contulimus sibi terram in parochia Supruniensi juxta Ferteu a nostris Utvarnicis exceptam ad V aratra, Pakha nomine; ad tria scilicet aratra arabilem, ad duo vero silvanam. Cujus est terminus: ab oriente juxta Ferteu tu (Fertő tó) et vadit versus meridiem ad villam Eyche, et inde vadit in vallem per longincum ad villam Roucht, et inde vadit superius per unam viam, per quam itur ad villam Suprun, et inde vadit versus Aquilonem, ad villam Racus (Rákos); inde vero revertitur ad praedictum Ferteu (Fertő).“ De, hogy mit kelljen érteni ezen három helység alatt Ferteu, Eyche s Roucht, melyek közül már egy sem létezik, nehéz meghatározni. Meglehet, hogy Balf s Rákos között feküdtek s később Neptun martaléka lettek. Ezt annál biztosabban fel lehet tenni, minthogy már Windisch s Korabinszky 14 helységet emlegetnek, melyek a monda szerint ott állottak hajdan, a hol most a Fertő hullámai terülnek el. Azon felül herczeg Eszterházy fraknoi uradalmának egy urbéri lajstromában a következő jegyzés találtatik: *) „In illo tractu, ubi nunc lacus Peisonis est, anno 1230. sequentia loca submersa et aquis hausta sunt: Feketetó, alias Schwartzlaken, Jakabfalva, alias Sanct Jakob, Förtló, alias See, (a mi világos, hogy Ferteu, Fertővel azonos,) Sárvölgye, alias Kottingthal, Köndörvölgye, alias Hannifthal.“

Egyébiránt, hogy a mi Fertőnk már Plinius idejében létezett, ha nem a mostani terjedelmében is, hanem tán csak mint kisebb tó, mely idővel növekedett, kiviláglik a következő helyből (Hist. nat. III. 24.) „Noris junguntur lacus Peiso, deserta Bojorum, jam tamen colonia divi Claudii Sabaria et oppido Scarabantia Julia habitantur.“

Ama Pelső alatt ellenben, melyet Aurelius Victor említ, ki 360. körül élt K. u. s melyet Bredeczky Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungarn című munkájában (III. köt. 51—87. lapon) Peiso-val azonosnak tart, hihetőleg azon tavat kell érteni, mely hajdan a Pozsonymegyében kebelezett sz. György városa s Lansicz között feküdt. Aurelius Victor azt állítja azon helyen Galerius császárról (304—311.): Agrum satis reipublicae commodantem, caesis immanibus silvis, atque emisso in Danubium lacu Pelsone apud Pannonicos fecit.“

³⁾ Ezen ős emlékeknek legjelesbike egy sírkő, melyet a tanács gondossága a végromlástól megmentett. Az 1676. nov. 28-dikai nagy tűz után, melyben az sokat szenvedett, nagyjából elpusztult olvashatlanná lévén felírása, a városház udvarán, balkéz felé, a második sarknál majd egészen földszint a falba tétette, melléje tétetvén egyszersmind hasonmását egészen helyreállított felírással, mind a kettőnek fölébe pedig ezen jegyzetet:

*) Schönwiesner Antiquitatum et Hist. Sabariensis Libri novem, Pestini, 1791, 4, pag. 251. 252.

Quod pone visitur Militis Romani monumentum
in horribili incendio

Quo haec Civitas A. CCCCCLXXVI d. 29. nov. *) conflagra-
vit collabefactatum et oblitteratum

Olim a Lazio in rudibus templi hic observatum
atque integre ita traditum est.

Minthogy ezen jegyzet szerint a kőnek felírása már olvashatlanná lett, igen hihető, hogy ez Laziusból († 1555.) vétetett, a ki azt mondja, hogy a követ egy dűledezett templom falában látta. A felírás a következő:

M. VIBIUS

C. F. ANIENSIS

VET. LEG. XV

APOL. AN. XXVI

H. S. E. T. F. I. ARBI

TER. L. LARTI

ETT. MURSI H.

Ezen felírás következőképen olvastatik: Marcus Vibius, Caji Filius, Aniensis, veteris Legionis decimae quintae Apollinaris, annorum viginti sex hic situs est. Titulum fecit Julius Arbitr Lucii Larti et Titi Mursi haeres.

Ebből tehát világosan kitetszik: miszerint Sopron már Augustus idejében római legiók megerősített táborhelye volt. Azt írja tudniillik Tacitus (Annal. I. s XV.), hogy a XV. legio, mely Apollinaris nevet viselt, s melyben szolgált M. Vibius, egyike volt azoknak, mely Augustus halála után nem sokára Pannoniában fellázadt.

Másokat, a minők a Lyceum udvarának egyik falában lévő kettő, nem is említünk, minthogy közelebbi időhatározásra nem vezetnek.

Pénzek, hamvvedrek, könyűvegek, melyek Sopronban ásattak ki, s melyek római eredetüknek csalhatatlan bélyegét viselik, sok magányosok kezeiben forognak, s a lyceumi könyvtárban is találatnak, s a régiség barátjai számára megtekinthetés végett több példányokban kiállítvák.

⁴⁾ A Löver név, így neveztetnek Sopronban azon gesztenyések, úgy látszik a Sopron melletti Luer praediumtól származik, ahhoz tartoztak legalább a mostani löverrétek.

⁵⁾ Ranzanus Péter († 1492.) s ennek nyomán Bonfinius († 1502.) s Aventinus († 1534.) más Semproniusokat tartottak a város építőinek, s ez ennek következtében oly dicsőségre s oly névhez — Sempronium — jutott, melyhez éppen nem tarthat igényt.

⁶⁾ Az oklevél így hangzik: In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Ludovicus divina favente gratia Rex. Ad petitionem Hartwici Episcopi Albrico Chorepiscopo inter Raba, *) et Chu-

*) Nem tudta-e a tanács, hogy a nagy tűzvész 28 kán volt? vagy tán csak másod napon érte a követ a szerencsétlenség?

a) A Rábafolyó, mely Stájerhonban ered.

omberch^{b)} decem mansos^{c)} dat ad Nuzbach, qui conjacent intra Alode^{d)} Amalgari et Watilonis et ad Odinburch, et ad loca, ubi montana incipiunt extolli. Hebarbardus^{e)} Notarius ad vicem Witgarii recognovit. IX. Kal. octobr. XXVIII. regni in orientali Francia. Indictione VIII. Actum Hostermontingen.

Ezen becses okiratot olvashatni Aventin János († 1534.) híres bajor történettudós *Excerpta Diplomatica Passaviensia* című munkájában, melyből azt teljesen közli a bajor történet körül szinte érdemdús Oefelex Felix Endre, müncheni udvari könyvtárnok († 1780.) *Scriptores Rerum Boicarum* című munkájában (Augsburg 1763. 2. köt. folio).

7) Tudvalévő dolog, hogy azon huszonnégy megye között, melyek már szent István idejében a bennök létező váraktól vették nevüket, Sopron vármegyét még nem találni. Katona histor. crit. Arpad. Tom. I. pag. 86. — Még feltűnőbb azonban, hogy még Anonymus Belae Notarius sem tesz említést sem Sopronról, sem Sopronmegyről, holott a szomszéd Vasmegyét megnevezi.

8) Ezen oklevél ugyan az, mely a Széchenyiféle kéziratok lajstromában (I. köt. 433. lap) író vagy sajtóhiba következtében az 1167-ki évre tétetik ezen cím alatt: Diploma Stephani III. quo Focos (inkább Forcos), a civili jugo exemptus, donatur in villa Kacil (Keczöl) uno prato cum uno molendino, et in villa Vidta (Vidza = Vicza) ac Velleno (Wellen = Beled), itidem uno prato cum duobus molendinis.

9) Az 1257-diki octob. 11-dikén IV. Béla király ezen Sopron várához tartozó helységet bizonyos Kuru Fülöpnek adományozta örökre. Az erről szóló oklevél, valamint annak V. István király általi megerősítése 1270., a városi levéltárban találhatók. Kuru utódai 1413-ig bírták Harkát. Ekkor meghalván az utolsó közülök, Zsigmond király Sopron városának adta azt, s ez maiglan is annak birtokában van. 1674-diki aug. 11-dikén a helység mezővárossá tétetett.

10) 1273-ban háború ütött ki IV. László magyar s Ottokár cseh király között, ki ekkor Ausztriát s Stíriát is bírta, mely alkalommal az azon évi szeptemberben Sopron is ostromoltatott s elfoglaltatott. Katona valami ausztriai chronikából a következőt említi e tárgyra vonatkozólag (VII. 634. lap): „His itaque superatis (a Duna balpartján), ultra Danubium per pontem ligneum, magnis sumtibus, nunc quarto, tempore regis Ottocari constructum, quod antiquitus inauditum fuerat, prope Bottenstein castrorum acies pertransiit. Illic similiter omnes munitiones machinis et pugna fortissima usque in Raab rex suo dominio subjectavit, ibique L milites cum filio regis Boemiae gladio sunt accincti. Postea juxta piscinam Wertsee (Fertő) omnes munitiones absque pugna se regi obmetum humiliarunt. Sopronium sive Oedenburch vallata XIV machinis, divisaque impugnatione, ad

b) Kumberg helység Stájerországban.

c) Mansi vagy telkek, mindegyiket 12 holdjával számítva.

d) hűbérjóság (Alode).

e) Hebarbardus alatt a királynak, német Lajosnak jegyzőjét kell érteni, ki az oklevelet fogalmazta s Witgarius cancellár helyett alá is írta.

inclinationem regi Ottocaro est coacta, quae etiam praestito juramento, datisque heredibus in obsides, pacem et justitiam civium Australium in omnibus terris regis Boemiae, acceptoque privilegio, consecuta est. Et sic rex Boemiae, qui jam novem (más kronikák szerint, quatuordecim) ebdomadibus in Ungaria potenter metaverat, sanus et incolumis, divina favente clementia, ad propria est reversus.“ — Hogy meddig maradt Sopron Ottokár birtokában, nem tudni. Mindenesetre azonban még az 1278-diki augusztus 26-dika előtt, a mikor az a March mezején elesett, visszakerült László hatalma alá, a mint az ezennel ki fog világítani.

A Széchenyiféle gyűjteményben találtató egyik oklevél szerint az 1277-diki januárus 17-dikéről IV. László király a soproniakat a cseh király ellenében oly dicsően tanúsított hűségükért, s a várak védelmére elégtelen csekély számuk szaporítása végett, Luer praediumbeli lövészeinek (sagittarii) második felével ajándékozta meg, kiknek első felét már Béla s István királyok alatt nyerték osztályul. Egyébiránt, hogy a lövészek (sagittarii) alatt a jászokat kell érteni, megczáfoltatlanul bebizonyította Horváth István a Tudom. Gyűjtem. 1829. évi folyam. 7. 8. 9. füzetében közrebocsátott tudós értekezésében a jászokról. Lásd különösen a 9. füzet 81. 89. 90. lapját.

A soproniak vitézsége, melyet váruknak a cseh Ottokár általi ostromlása alatt s után mutattak, még más jutalmat is nyert. Felbátorítva a fiatal, még alig 17 éves királynak önkényes adománya által, mely szerint őket az 1277. év elején Luer praediummal megajándékozta, azon kérelemmel járultak eleibe, miszerint az atyjától V. Istvántól († 1272. aug. 1.) s nagyatyjától, IV. Bélától († 1270. máj. 3.) nyert minden jogaikban s szabadalmaikban megerősítene őket. A király kérelmüket teljesíté, teljesíté pedig kimutatott hűségüknek s tett áldozataiknak ismételt kiemelésével s méltánylásával (non parcentes etc.) s még ugyanazon évben 1277-ben kiadá nekik azon nevezetes oklevelet.

¹¹⁾ Ezen fontos s nagybecsű oklevél meg van a városi levéltárban. — Az oklevél III. Endre királytól 1291-ben megerősítettett, de egy egész pontnak kihagyásával, noha az ellenkező állítatik; hozzátéteztett ellenben még minden vámtóli mentesség bár minő vámhivatalnál. Mátyás királynak 1464-ben kelt aranybullájában az oklevél kivonatban találhatók.

¹²⁾ A többihez a következő rendben jutott: Balf (1325. s 1342.), Ágfalva (1373.), Medgyes (1385. s 1392.), Harka (1413.), Klimpa (1416.), Kópháza (1430.), Lépesfalva (1547.).

¹³⁾ Izraelnek fiai már rég letelepedtenek Sopronban is. Ők a nádor felsősége alatt állottak, kinek évenkénti fizetéssel tartoztak, a mi legalább Gara Miklósról bizonyos, a ki is 1428-ban annak hátramaradása iránt írt a tanácshoz, miszerint ez a zsidókat hátramaradt tartozásuk megfizetésére kényszerítse. A XV-dik század közepe táján 16 házzal bírtak, ima. házzal s ápodlával együtt. Már 400-ra ment lelkük száma, a belső városban külön egész utcát laktak, mely ugyanazért zsidó-utca a nevet viselt, most új utcának mondatik. Tözszerkedésük s uzsoráskodásuk miatt gyűlöletesek voltak az egész városban; azért is minekutánna a mohácsi vész után a közelgő törököktől félelemből mindnyájan megfutamodtak a városból (1526. sept. 8.), ez használta ezen alkalmat, hogy azoktól örökre megszabaduljon. Egyébiránt, a mint az igazság hozta magával, Izrael fiait kármentesíteni tartozott, sőt eleinte az általuk viselt terheket is magára kellett vállalnia. Minekutánna az elűzöttek még nyolcz éveken át változó sze-

renesével küzdöttek volna az elvesztett paradicsom visszanyeréséért, az 1534-diki sept. 10-kén megjelent I. Ferdinánd királynak parancsa, melynél fogva Sopron nem csak nem kénytelen újra befogadni a zsidókat, hanem a zsidó adó alúl is örök időkre felmentetik. — 1551-diki aug. 1-jén megjelent I. Ferdinánd királynak rendelménye, melynél fogva meghagyatik, hogy a zsidók mindenütt felső ruhájukon, a mellen balfelül, meghatározott nagyságú gyűrűt viseljenek sárga posztóból.

¹⁴⁾ Mária Terézia azt újra követelte (1780. nov. 3.) s 1095 forintra emelte. De minthogy Sopron kimutathatta a tőke lefizetését, ez visszafizettetett néki, s az 1780. nov. 1-jétől számítva évenként megadta a fentemlített összeget.

¹⁵⁾ A mohácsi csata óta ezek voltak Sopron városának kapitányai:

1. Hardics Detrik 1526—1536.

2. Weiszpriach János 1537—1550.

3. Teufel Erasmus. Krotendorf örökös ura 1550—1552.

4. Gersei Pethő János 1553—1571. s

5. Devecseri Csorón János, Kabold örökös ura, 1571—1584. a kivel kimúlt ezen tisztség.

Sopronmegyének ezután következett főispányai voltak:

6. Nádasdy Ferencz 1588—1604.

7. Batthyáni Ferencz 1610—1625.

8. Galanthai Eszterházy Miklós 1625—1645. Nádor 1625. november 22. gróf de Fraknó czimmel 1626. aug. 10.

9. Eszterházy László gróf 1645—1652.

10. I. Eszterházy Pál gróf, később herceg 1635—1686. † 1713, Nádor 1681. A római birodalom hercege (Princeps S. R. I.) 1687.

11. Eszterházy Mihály herceg 1686—1721.

12. Eszterházy József herceg 1721.

13. Eszterházy Pál Antal herceg 1721—1762.

14. II. Eszterházy Miklós herceg 1762—1790.

15. Eszterházy Antal herceg 1791—1794.

16. III. Eszterházy Miklós herceg 1794—1833.

17. II. Eszterházy Pál herceg 1834. jul. 29.

¹⁶⁾ Ezen záloglevél másolatja megvan a város levéltárában. Német nyelven van írva s tán csak fordítása a latin eredetinek. De meglehet, hogy maga az eredeti is németül volt írva, minekutánna Weiszpriach német volt, s különben is vannak még Mátyásnak Sopron városhoz intézett német nyelven irt többrendbeli intézményei.

¹⁷⁾ Az e tárgybani rendelménye szinte meg van a városi levéltárban. Van Mátyás királytól még egy más Korneuburgban 1471. sz. Erzsébet nap utáni csütörtökön kelt rendelet is, melyben meghagyatik a tanácsnak, miszerint a 436 forintból álló királyi adót haladék nélkül fizessse ki Stain György királyi tanácsosnak, minek már régen kellett volna történnie.

¹⁸⁾ Az első kötet 1390—1402-dikig terjed s kis folio kötetet tesz. Jelenleg egy hó

napról jegyzőkönyv is oly terjedelmű, mint ezen 12 évről szóló. Annak első lapján fel van jegyezve a vám jog, vagy a régi vám a keresztudvaron. *)

¹⁹⁾ Csak az 1540. évről találhatik adólajstrom, melyben minden adózó házbirtokos névszerint fel van jegyezve. Ilyen volt a belső városban 126, a külvárosban 445, összesen tehát 571. Ha már minden adózó egyént egy családnak veszünk, s egy-egy családot 5 főre számítunk, tehát 2855-re ment azon évben a lelkek száma; mi helyett azonban kerek számmal bízást vehetni 3000-et, hozzátudván a netaláni adómenteseket, 4000-et. — Hasonló lajstrom van 1617-ről azon adó tárgyában, mely a külváros falának akkor történt felépítésére lón kivetve. Ebben a ház- s házrész-birtokosok száma már 1049-re tétetik.

²⁰⁾ Hogy ki által építtetett ezen keresztelő szent Jánosnak szentelt templom, egészen ismeretlen. 1484-ben megújított. Szintoly keveset tudni arról, hogy mikor jutott az s. z. János lovagi rendjének birtokába. Minthogy azonban II. András király 1217-ben nekik adta a soproni határvámjogot (Katona, Tom. V. pag. 285.) s IV. Béla király 1247-ben egy más tetemes kedvezményért köteleességüké tette, hogy valamely keresztény hatalmasági háboru alkalmával ötven lovagot állítsanak némely végváraknak, melyek között névszerint Sopron is említetik, oltalmára (Katona, Tom. VI. pag. 100.); tehát hihető, hogy nem sokkal ezen kedvezmény után küldöttek szállítványt Sopronba, sajátul kapván a templomot, az ezzel határos épületet pedig lakásul.

Mindezeknek birtokában maradtak 1522-dikig. Ekkor Sopronnak kereszties lovagai is mindnyájan Rhodus felé siettek, hogy a rendnek ezen régi birtokát védelmezzék Solimán török császár ellen. Siker nélkül volt igyekezetük, s legtöbbben ott találták sírjokat. Nem sokkal ezután a mohácsi győző magyar- s dalmáthoni birtokaiknak nagyobb részét feldúlta; az aurániai perjelség, mely alatt állottak e rend minden praeceptoratusai, világiak kezébe került, s így a soproni praeceptoratus is csupán csak javadalommá tétetett, melyet egyesek kezeltek vagy élveztek, s mely felett a Nádasdy család nyerte a patronátusi jogot. Ily egyes javadalmasak közül a következőket ismerjük: Graf Péter (1540.), István (1542.), Benedek, esperes (1545—1551.), Dalma Sebestyén, szinte esperes (1551—1576.), Ferencz tanár (1577—1587.), Polosticzai Endre (1587—1615.), Draskovits György, győri püspök.

Ezen utolsó, maga is jezsuita lévén, 1639. mind a templomot, mind a javadalmat a soproni jezsuitáknak adta az akkor még protestáns patronus híre s tudta nélkül; s mind a kettő ez időtől fogva azoknak kezén maradt a rendnek eltöröltetéséig 1773. Ezután minden a vallási alapítványokhoz csatoltatott, s ettől a soproni káptalan vette meg 15000 forinton (1782. jul. 26.), mely összeget ezen célra báró Mesko Jakabtól kapta ajándékol. A káptalan (1796. máj. 13.) ismét mindent eladott, a templomot kivéve, árverés útján 22,300 forinton. A templomban még évenként isteni-tisztelet tartatik keresztelő sz. János napján (junius 24.), s a főtisztelendő káptalan híven teljesíti a vételleivelbe foglalt záradékot: „Ecclesiam S. Joannis Baptistae in eo, quo existit statu, cum cultus divini in ea propagationis, conservationis, reparationis, ac quocunque nomine veniente onere, in se recipit.“

*) Keresztudvarnak (Kreuzhof) nevezetett a kereszturaknak a Sz. János temploma melletti kastélyuk.

Említettük fentebb, hogy a sz. János lovagi rend közel 300 évig bírta Sopronban a sz. János templomot, s a tőszomszédságában feküdt praeceptoratus nevű lovagi lakot egyéb fekvő jószágokkal. De a rend egyszersmind alapítója a város vámjogának, mely egyik legrégibb a város szabadsalmai közül. A rend maga 1217-ben nyerte ezen jogot ajándékol II. Endre királytól. Az erre vonatkozó oklevelet egész terjedelmében közli Katona (Tom. V. p. 285.). Itt csak annyit, hogy 1639. óta, a mikor az említett püspök a praeceptorátust a jezsuitáknak engedte által, a vám jövedelmének egy harmadát a patronus Nádasdy, egy harmadát a jesuiták, egy harmadát pedig a soproni kórház húzta. A Nádasdy család megbukta után (1671.), annak része az Eszterházy családnak jutott. Ettől, valamint a jezsuitáktól megváltotta az illető részeket Sopron városa 1762., mely megváltást megerősítette Mária Terézia királynő a következő évben, s csak ezen időtől fogva húzza a város az egész jövedelmet.

²¹⁾ Ezen felírás a templomnak egyik falán, hátul az orgona megett látható, s így hangzik:

A. d. m. duc.

et hanc capellam

edificavit Thomas

Forhoff;

vagy: Anno Domini millesimo ducentesimo vicesimo primo hanc Capellam aedificavit Thomas Forhoff.

²²⁾ 1278-ról van még egy adománylevél, mely szerint a soproni sz. Mihály egyház lelkésze Miklós, a balfi határban fekvő szőleite a csornai prépostságnak adja; mely oklevél minden kétségen kívülé teszi ezen tiszteletes egyháznak már ekkori léteztét.

²³⁾ Majd minden írók, kik sz. Ferencz rendéről Magyarhonban írtak, a soproni kolostornak s a vele összekapcsolt templomnak eredetét 1340-re teszik, s szerintök azon évben a rendnek első káptalana is tartatott már ott. Azon időtől fogva a szerzet majd egészen ötöd-fél századig volt a kolostornak s templomnak csendes birtokában, s többféle kitérítésben részesült. 1786-ban jelent meg II. József császárnak parancsa, mely a kolostort megszüntette. A templomnak isteni szolgálatra használatása megszüntetvén 1788. sept. 4-kén, az ezután néhány éveken át (1788—1793.) a kolostorral együtt gyűléshelyül s levéltárul szolgált Sopron-megyének. Azután mindkettő a kamara kezelése alá került (1793—1802.), s végre 1802-ben ismét az egyházi rend, sz. Benedek rendén lévő szerzetesek birtokába, s ebben vannak a mai napig.

Hogy ezen templomban ment véghez Anna Eleonorának, II. Ferdinánd király hitvesének (1622. máj. 15.), III. Ferdinánd királynak (1625. dec. 8.) s Magdolna Eleonorának, I. Leopold király hitvesének (1681. dec. 19.) koronáztatása, a történetből ismeretes. — De alaptalan, és ajtó szónak egy régi oklevélben hídat szóvali felcseréléséből származott monda, miszerint 1622. az akkori országgyűlés folyama alatt itt tartózkodó udvar kényelmére híd építtetett ezen templomba az átellenében fekvő házból.

²⁴⁾ A mint a világban mindennel történhetnek visszaélések, úgy történtek az egyházi javadalmakkal, melyek végre összeolvadtak tizennyolczra. Nem adattak azok mindig a legmél-

többnek; volt, ki hármát is megtudott szerezni magának, s nem egy volt, ki egész életében nem is látta javadalmát. Végre átlátá Mária Terézia, miszerint a korszellem változtatást igényel ezen intézetre nézve. Társas káptalant állított fel annak helyébe, s alaptőkéjéül azon házakból begyűlendő pénzüsszeget rendelte. 1779. mind a tizennyolczat megvette a városi tanács 100,000 forinton, s azután egyes vevőknek engedte át.

5.

Javaslatok földismeai bányászegyesület alapítására Magyarországon.

Zipser Endre,

tudor és tanár Besztercebányán.

Szép magyar hazám határszélein, a barátságos és természet szépségeivel dúsgazdag Sopron városában, mely a vándor vendégeket oly kész szíveséggel s előzékenységgel fogadta, szót óhajtok emelni — még pedig komoly szót, oly jelentékeny tárgyban, hogy előre a tisztelt gyűlekezet elnézését kell igénybe vennem, ha várakozásának a legjobb akarat mellett is teljesen meg nem felelhetek.

Magyarhon — ezen gazdagon megáldott ország — bőviben minden természeti kincseknek, melyeket alig képes Európában más valamely tartomány felmutatni; — Magyarország a maga nagyszerű bérczeivel, s zölden viruló völgyeivel, termékeny lapályaival, melyeket hajózható folyók, néhány évvel ezelőtt csaknem hihetetlennek tartott élénkséggel szeldeknek keresztül, feleslegesen ellátva az anyaföld minden terményeivel, különféle nyelvű, szokású és erkölcsű lakóival, kiket azonban a közhaza és fejedelem szeretete egymáshoz kapcsol; — ezen szép ország a maga kellemetes vidékeivel, mennyi keresetforrással kínálkozik a kereskedelemre, forgalomra s egyes szorgalmas lakosok jólétére. Akár a munkás földmivelőt, akár a tevékeny iparost, akár a mérész bányászt tekintjük, sőt a természetbúvárnak, művészek s az emberiség kifejlődését szemmel tartónak is annyi anyagot nyújt a táplálékra, önfentartásra, jólétre, élvezetre és tanulásra, hogy mindezeket egyáltalában nem kell honunkon kívül keresnünk, és ha jól fogjuk fel, nem leszünk elégséges teendőnk híjjával.

Az áldott hon termékeny gazdag lapályai a maguk elévülhetetlen termékenysége nek kincseivel nem élelemtárházul szolgálnak-e a mostohábban ellátott hegyi vidékeknek? A különféle kézművek és művészetek nem foglalkoztatnak-e millió kezeket? s nem találnak-e serkentő ösztönre az életbeléptetett iparkiallításokon? S a bányászat, mely a föld gyomrában rejtett kincseket napfényre hozza, nem egyik forrása-e az általános jólétnek, nem boldogabb jövő csirája rejlik-e benne mind egyesekre, mind az egész nemzetre nézve? Áthatotta ezen eszme már István királyunkat, ki a maga újonnan alapított országába idegeneket és beköltözött jövevényeket fogadott be, s azoknak bentmaradásukról gondoskodott, jól tudván, hogy a német népfaj bevándorlása Magyarországnak soha sem lehet káros és veszélyes, hanem mindenestre áldást hozó.

Mit tettek e tekintetben II. Geiza, II. András, IV. Béla, V. István, IV. László, III. András, I. Károly, s több királyaink miként biztosították a letelepedett bányász szász vendégeket —

hospites — a jövőre nézve is, szabadság- s kiváltsági oklevelekkel látták el, az ipart és kézműveket honunkba átültetni akarván, s a bányászat gyorsabb elterjesztésére, felvirágoztatására semmi áldozattól vissza nem rettentek, tanúsítják azon ősi irományok és oklevelek, melyek részint a XIII. században dühösködött tatár pusztításból, részint a későbbi idők rombolásaiól fenmaradtak.

A bányászat változatos szerencse-viszonyok között, M. Terézia, József császár és Leopold koráig annyira virágzott, hogy csak nem egyenlően jövedelmezett akármely Magyarországgal egyenlő terjedelmű délamerikai tartománnyal, a kincstárnak milliókra menő jövedelmet hajtott, több magános vállalkozót meggazdagított, sok ezer szegény munkásnak jó kereset-forrást nyújtott, a vidék terményeinek vásárpiacon nyitott meg s ezer más úton az egész ország jólétének felvirágoztatására jótévő hatást gyakorlott.

Fájdalom — mintegy 40—50 év óta mind a kincstári, mind a magán vállalkozók bányászata — kevés kivétellel, oly szorongatott helyzetbe jutott, hogy csak nem minden remény-művelettel fel kellett hagyni és a bányászat biztosítása tekintete nélkül egyedül rabló bányaművelésre szorítkozni. Ennél fogva a magyarországi arany és ezüstabányák eddigi fényes, s az egész államra jótékony hatású, állapota olyan rendkívüli romlásnak eredt, hogy ha újabb felvirágoztatására rövid időn czélszerű intézkedések nem tétetnek, csak nem egész megsemmisülésbe kell alá sülyednie.

A haszon, mely a bányaművelésből az egész államra hárul, nagyon, szembetűnő. Ez által mind a nemzeti tőke, mind az államerő növekedik, mert a nép-szaporodást előmozdítja; pusztá, nagy részben terméketlen hegyi vidékek lakhatókká lesznek, kényelmes lakású mező, sőt néha népes bányavárosok alakulnak. A bányászat által az állami kincstárba nem megvetendő pénzüsszegek folynak be, melyek közül csak az egyenes adót említem, de még ahhoz szükségképen hozzá kell számítanunk a nemes érczek eladási jogát magasabb áron, mint a mibe kerülnek; a főtárnák (Erbstollen) haszonvételét, melyekből a bányarendelekek következtében heted, vagy kilenced jár; a vert pénz arányában a nyers arany és ezüst ércnek kevesebb árát, a némely bányákban szokásban levő Quatember fizetéseket, s egyéb efféle rovatokat, melyek ott, hol a bányászat virágzásban van, tetemes összegre mennek.

A bányászat az állam közös szükségének fedezésére az által is járul, hogy az általa megszorított népesség az államkincstárba közösen adózik. A bányász ugyan Magyarországon nincs adó alávetve, de mint háztulajdonos adózni tartozik. E mellett tekintetbe kell jönni azon népességnek, melyet a bányászat magához von, s annak üzlete és a szükséges munkások száma megkiván, mi által nem csak az, hogy az ipar többféle ágának táplálék nyújtatik, hanem ezen oldalról ismét mind a népesség szaporodására, mind a kincstárba befolyó pénzüsszeg növekedésére kellő tekintettel kell lennünk.

A bányászat által szaporodik a nemzeti tőke, még pedig mind az arany és ezüst pénzzé veretése következtében, mind pedig az alábbvaló érczek s egyéb bányatermékek használata és forgalomba jövele által. Hiteles adatok nyomán 1740-től 1772-ig a selmeczi és körmöczi bányákból közel 100 millió forint aranyban és ezüstben ásatott ki és Körmöczen pénzzé veretett. Erdélyben és Nagybányán ugyanezen idő alatt körülbelül 50 milliót aranyban és ezüstben ástak ki, melyből látható, hogy Magyarország harminczkét év alatt 150 millióval

lett gazdagabbá. Ezen nyereség pedig még csak egyedül az arany és ezüst bányászatot mutatkozik.

Úgy de terem még ezenkívül réz, vas, ólom, dárdany, kékeny (Kobalt), higany, kőszén és kén, még pedig oly bőségben, hogy velök kereskedést lehet űzni, mi által tetemes pénzmennyiség részint az országban marad, részint befolyik. Csak a két elől nevezett ércz-nemekről kívánok rövid említést tenni. A felső-magyarországi vagy szomolnoki járás összes réztermelése az utóbbi évek kimutatásai szerint kerek számmal évenként 25,000 mázsa rézre és 10,000 márka ezüstre becsülthetnek. Mely is teszen, a réznek mázsáját 50 forintjával számítván, 1,250,000 forint árú réztermelést — ehhez adván az ezüstöt, márkáját 24 forinttal számítva, tehát 240,000 frtot, összesen 1,490,000 forint. Hozzá vévén még a vastermelést is, melyet csak 200,000 mázsa nyers és öntött vasra számítunk — jelenleg ennél magasabbra hágott — a mi megint 1,000,000-ra rúg; s ha még végre a dárdanyt és kobaltot is hozzá vesszünk, — az egész bányász-termelés ezen vidéken egyáltalában nem túlzó számítással harmadfél millióra becsülthetnek.

A bányászat a nyers ércztermények napfényre hozatala által új iparágakat ébreszt és léptet életbe. Ezüst, réz-huták és hámorok, gálicz, timsó, kén, sárga réz s egyéb gyárak, nem különben kisebbszerű műhelyek támadnak, melyekben a bányatermékek különféle képen elkészítetnek, s ennek folytában félreismeretlenül mindig nagyobb jólét terjed el, nem csak azok között, kik közvetlenül a bányászattal foglalkoznak, hanem általában azon egész körben, mely a bányászattal közelebbi viszonyba és kapcsolatba lép. Kelendőkké lesznek a földbirtokosok gabonája és a gazdasági egyéb termények, az erdei fa sat.; a munkások ellenben alkalmat nyernek, hogy akkor is, midőn a mezei munka megszűnik, hasznosan foglalkozhassanak, és ha mindezen kedvező viszonyok között is nagyobb jólétre fel nem tudnak emelkedni, annak oka minden bizonnyal vagy saját restségökben, vagy a szesz italokkal mértéktelenül élés szokásában rejlik. Az utóbbira nézve kedvezőbb kilátások nyílnak fel, a mennyiben a mértékletességi egyesületek, — melyek már eddig is nagy kiterjedést nyertek — ezen visszaéléseknek hathatósan eleit veendik, s így mind erkölcsi, mind társadalmi s pénzüsszonyaink mindig szebb jövőnek nézhetnek elébe, mi helyest százezerek kebeléből száműzetni fog azon ellenség, mely csak veszélyt és nyomort hozott rájuk, s csak a proletariusok, csavargók, elfajult gonosztevők, dologtalanok és hivalkodók számát szaporította.

A bányászat továbbá előmozdítja a hasznos tudományok s azzal együtt a felvilágosodás tovább terjedését. Valamint igaz az, hogy az egész természetben egymástól független, önkényes vakeseményekre sehol sem találhatunk, szinte úgy igaz az is, hogy a bányatermékek és keresett érczek holléte bizonyos törvényeknek van alávetve, melyeknek ki-nyomozására és figyelembe vételére a bányásznak különös gondot kell fordítani, a mi mulhatatlanul feltételezi, hogy a természettudományokban nem lehet egészen járatlan, s nem nélkülözhet némely földisme tapasztalatokat, ha a használható érczek felkeresése körül sikeresen akar fáradozni. A bányászat felnyitogatja maga körül a föld belsejét, a mennyire abba embernek behatolni megengedett. Ez által nem csak földünk hozzáférhető héjjának szerkezete leszen ismeretessé, a mi egyszersmind az emberi tudás sokféle ágaira egészen új fényt derít, hanem olyan ércz-nemek is fedeztetnek fel, melyek különben a tudományokban egészen is-

meretlenül maradtak volna. A bányászat kútfeje mindazon tudományoknak, melyek az összes ásványtanra vonatkoznak, s melyek nem csak a természettudományokban jelentékeny helyet foglalnak el, hanem a többiekkel is szoros kapcsolatban vannak; azért is a természettudományok alapos tanulmányozása, a mi eddig inkább csak újságvágyás tárgya volt, s inkább csak szenvedve volt, mint sem előmozdított, nagy eredményű felfedezésekre vezet, s minthogy a tudományok között kölcsönös viszony és kapcsolat létezik, az innét származott lökések és hullámzások kihatnak más tudományokra — s a nemzeti gazdaságra is.

Végre a bányászat az államnak hí fiait és alattvalókat nevel. A terméketlen hegyvidékekre, a sziklák és bérczek közé, hol a földművelés sikeretlensége miatt legfeljebb néhányan csak baromtartásból táplálhatnák magukat, ritkán érkezik be a politikai újítások vágya. A szorgalmas bányász megelégszik a maga sorsával s a föld mélyében semmi sem zavarja fel nyugalmát.

Világosan kimutatható tehát azon haszon és nyereség, mely a bányaművelésből az államokra háramlik, mégis az utolsó évtizedekben félreismerhetlenül hanyatlásnak indult, mert az akkori arany- és ezüst-bányaművelés Magyarországon:

1. A maga legfőbb segédeszközeit illetőleg, melyekkel könnyen és kevés költséggel támogatathatót volna, már ekkor csaknem teljes elhanyagolás s okszerűtlen nyereszkeskedő, rendetlen rabló-művelés következtében egészen ki volt merülve.

2. Mert a nagy mélységekben kimondhatatlan fáradsággal és nagy költséggel folytatott bányaművelés Magyarországon, a könnyű dél-urali, és észak-amerikaival a versenyt terményeinek sem olcsóságával, sem mennyiségével ki nem állhatta.

Akármit legyen a dolog, csak az a kérdés, miképen kell és lehet a veszélynek elejét venni? Az álladalmat, vagy a magánosokat illeti-e, hogy a hanyatlásnak indult bányaművelés újra felemeltessék s felvirágoztassák? Hasznosabb-e, ha az uralkodó közvetlenül bányaműveléssel foglalkozik, vagy ha azt egyedül az alattvalók gondjaira bízva? Bármily ellenkezőknek látszanak is ezen nézetek egymással, mindkettő mellett nyomós okok hozhatnak fel. Nekem nem célom sem egyik, sem másik mellett nyilatkozni, mert az messzire vezetne, azért is a feltett kérdés mellett maradok, kell-e gyámolítani a bányaművelést, s mik a célszerű segédeszközök?

Ha figyelmünkre vesszük csak azt is, a mit már Cassiodorus mondott. „A bányaművelés azon egyetlen eszköz, mely által a fejedelem a maga alattvalóinak kizsárolása s ön lelkiismeretének megsértése nélkül kincseket szerezhet. Mert háboru által akarni, vétek; hajózással veszélyes; csalással alávalóság; — hanem a gazdagságot a természetben keresni fel, igazság és kötelesség“ — világossá lesz előttünk, hogy a közjólétet csak az által vívhatjuk ki, ha az ország előnyeit, földjének termékenységet s a kincseket, melyek annak hegyeiben s bérceiben rejlenek, ismerjük és magunkévá tesszük.

E tekintetben szép példával mennek előttünk Tyrol, Vorarlberg és Felső-Ausztria. Néhány év óta ugyan is az említett tartományokban úgynevezett földismeik s bányászati egyesületek léteznek, melyeknek feladatuk az, hogy a földismeretre és bányaművelésre kitelhető legnagyobb gondot fordítsanak, ott, a hol még nincsen, életbe léptessék, vagy támogatására s előmozdítására minden kitelhető eszközökkel segédül legyenek, s el ne

mulasztanak sem elméleti, sem gyakorlati tekintetből semmit, a mivel az előhaladás ezen egyik igen jelentékeny ágát azon rangra emeljék, melynek elfoglalására a császári birodalomban hivatva van.

Czélul tűzték ki tehát a tartományok minden részeinek kikutatását, hogy minden nemű hasznos ásványokat, föld- és érczemeket, kőszén, turfát, épülethez, szobrászathoz s könyomatokhoz használható köveket fedezhessenek fel, megvizsgálják a különféle kőzeteket, s mindezen felfedezésnek megbírálata, s azoknak közzététele a bányászati, kereskedelmi s műiparos vállalkozások megkönnyítése végett, — fő czélja ezen egyesületeknek.

Ily czélok munkába vételére tagadhatatlanul igaz, hogy sok erő és nagy áldozatok kívántatnak. De amazokat a minden szépet és hasznost meleg részvétellel ápoló magyar nemzetben könnyebb feltalálni, mint másutt; emezeket pedig dús gazdag eredmények fogják koronázni. Ha csak egy futó pillanatot vetünk is a jelenkor nagyszerű vállalkozásaira, melyek az idők viszonyainak szükségképen beállt körülményeiből fejlődtek ki, mily örömdetes jövőndő tűnik fel előttünk, midőn azon meggyőződésre jutunk, hogy honunk nagyjai s minden kinek a hon java szívében fekszik, tehetsége szerint közre fog működni, hogy a közjólétnek ezen hatásos emeltyűjét hozzájárulásával támogathassa.

A mit az említett tiszteletre méltó egyesületek vállalkozásuk alapjául vettek, nálunk is ugyanaz szolgálhatna alapul. Minden egyesületi tag kötelezné magát évenként öt ezüst forint lefizetésére. Az ekképen befolyó pénzösszeg, melynek kezelésére egy különösen e végre kinevezett választmány ügyelne, elsőben is a kutatások költségeinek fedezésére fordíthatnák. A mi különösen ajánlható a következő okokból.

1. Nagyhirű mineralógusok, bányászok és huták felügyelőinek tanubizonyságai szerint, mint Beudant, Humboldt, Ischekkin, Rosa, Hansten, a magyarországi hegyek szerkezete igen nagyon hasonlít az Ural s kiváltképen a Cordillera hegyekéhez.

2. Magyarország ős hegyei századok alatt csak nem egyenlő mennyiségű nemes érczet szolgáltatnak, mint a kiterjedésekre nézve velők egyenlő amerikai tartományok, sokkal többet pedig, mint Siberia minden bányái mind e mai napig, noha nálunk nagy mélységekből, sok költséggel és fáradsággal. De ha az érczgazdag Ural és Cordillera hegyek torlaszképződései gazdag arany rakodmányokkal bővelkednek, miért nem szintúgy a hozzájuk hasonlító Kárpátok messzeterjedő lejtői és ágazatai?

3. Magyarország több folyói, melyekből mind e mai napig tetemes mennyiségű aranyat mosnak, kétségen kívül helyezik, hogy az ország áradmányi képleteiben gazdag aranytermő fekveteknek kell lenni.

4. Ezen fekvetek kipuhatólására a torlaszképződésekben még eddig kutatási kísérletek sem tétettek, még kevésbé bányászati vállalkozások.

5. Ha a megkezdett kutatásokból kitűnnék, hogy csak huszadrésznyi érczmennyiségre számolhatnánk is, mint a mennyit eddig a tömeges hegyekből nyertünk, ennek művelése sokkal könnyebb lévén, aránylagosan sokkal jövedelmezőbb lenne, mint eddig az ős, és átmeneti hegyekben.

6. Az aranykutatás közben más hasznos ásványok is fedeztetnének fel, milyenek a kőszén, vas, kén, turfa sat. Végre

7. Ugyanannyi idő alatt, mint a tömeges hegyeknek csak egyike iránt is kielégítő részletes vizsgálatokat lehetne tenni, a torlaszképződéseket egész Magyarországon sokkal kevesebb költséggel át lehetne kutatni.

Azon reménynyel kecsegtetvén tehát magamat, hogy nem csak azon károkat, melyek a bányászat elhanyagolása miatt az országot fenyegetik, világosan kimutattam, hanem egyzersmind azzal is, hogy a miket a torlaszképződések kikutatásáról elmondottam, helybenhagyást és részvétet fogok gerjeszteni, előadásom további feladata, kimutatni azt is, hogy mi erővel és eszközökkel lehetne ezen vállalkozást életbe léptetni.

Valamint minden egyéb vállalkozásokat, melyek több időt és tetemes költséget kívánnak, csak társulatok hajthatnak sikeresen végre, úgy a magyar torlaszképződések kikutatását is csak egyesület vállalhatja magára. Ha ezen egyesület 600 tagból álló számra növekednék s mindegyik azok közül 5 pforinttal járulna a közczél előmozdításához, ezeket feltevén, 3000 pforintról lehetne rendelkezni s azzal a vállalatot megalapítani. Az utazási költségeken s két földfuró készületen kívül 8—10 ölnyi mélységre, kívántatnék még két minden tekintetben biztos tisztviselő, és a napszámosok fizetésére:

1. Két tisztviselőnek havonként 50 forintjával, a kettőnek összesen évenként:	1200 frt.
2. Két aranyvonónak havonként 15 frt külön-külön; mindkettőnek együtt évenként	360 „
3. Tizenhatsz gödörásónak külön-külön havonként 8 frt.	
Mindnyájának összesen 8 hónapra	1152
	2712 frt.

A maradék elég lenne a fentebb említett megkívántató készülétek beszerzésére, nemkülönben szerencsés esetek közbejöttkor a kezdeményezés költségeinek fedezésére.

A kutatás felügyelete Alsó-Magyarországon — selmeczi és körmöczi szakértőkből álló választmányra bíztnék, Felső-Magyarországon pedig ugyanazt, az egyesületi szakértő választmány vezethetné, következő feltételek alatt.

1. Meghatározná a kutatás alá veendő vidékeket.
2. A kutatások folyamatáról minden hónapban, a kebeléből kiküldött két egyén által, csupán utazási költségeik megtérítése mellett, szemmel látott tudomást szerezne magának.
3. A pénztárt kezelné s arról minden év végeztével számolna.
4. Minden hónapban, szabott napon tanácskozást tartana, a havi tudósításokat elfogadná, és szükséges határozatokat hozna mind a további kutatások folytatására, mind pedig szerencsés felfedezések esetében azoknak legcélszerűbb használatára.
5. Mind a két igazgató-választmány, mind a felső-, mind az alsó-magyarországi, kitűzött helyen és napon összejőne, ezen összejövetelre minden tagot meghívna, a pénztári számadásokat előmutatná, a következő évben munkába veendő kutatásokat kijelölné s minden előadandó részletezések iránt az összegyűlt tagokkal együtt tanácskoznék és intézkednék.

A kutatást vezető tisztviselők kötelességei statutumokba foglaltatnának s azokban feltalálathatók lennének.

Egyébiránt ha a javaslatba hozott egyesület gazdag bányászati termények felfedezése tekintetében fényes eredményekre nem jutna is, legalább haszonvehető földismeit térképekre tennék szert, a mi hasonlóképen nem volna megvetendő nyereség. Mert:

Wo ist wohl ein Land, so herrlich, wie es du mein Ungarn bist,
Das an selbst erkiesste Herzen sich voll reicher Liebe schliesst;
Was die Welt an allen Erden mitgetheilet schönes hegt,
Hat ein Gott verschwend'risch sammelnd, ganz in deinen Schooss gelegt.

6.

A lélekgyógytan vázlata.

Viszanik Mihály,

bécsi egyetemi tanár és kórházi főorvos.

Számtalanok a tárgyak, melyek az emberi elme vizsgáló tehetségeit igénybe veszik; számtalanok az esetek, midőn ezen tárgyak belső természetének megismerése körül a legélesebb elme is hiában fáradozik; — de mind ezek között mindentűt és mindenkor legnehezebb feladat volt, az emberi lélek tulajdonságainak megismerése. És mégis, mily szomorú és mennyire kétségbe ejtő volna életünk, legdrágább adományunk, halhatatlan lelkünk ismerete nélkül!

Hogy tehát lelkünk természetéről s tulajdonairól tiszta fogalmunk lehessen, szükséges, hogy annak két időszakát különböztessük meg. Az első, melyben a lélek bennünket tudunk nélkül teremt s kifejlődésünkön és fentartásunkon munkálódik, — a második, melyben már annyira kifejlődött, hogy önmagát megismeri s velünk magát szinte megismerteti.

A leendő ember mindaddig nem bír tudomással lételéről, míg nem egyéb, mint az anya legbelsőbb részeibe burkolt tojás; és csak a szülés csudálatos működése által szülő anyjától megválva, kezdi lassanként, eleinte igen homályosan érezni saját lételét, — míglen végre egészen kifejlődik a lélek öntudatának, érzésének, akaratának drága világa.

S egyedül akkor, ha mellőzve minden önkénytes gondolatot, magunkat szorosan az emberi élet alkotása s kifejlődése módjához tartandjuk, egyedül akkor lehet reménylünk, hogy az emberi lélek tulajdonainak megismerésére vezető egyedül tiszta útra, a tudományos útra jutunk.

Ezen utat követte már Aristoteles, noha az emberi szervezet (organismus) ismeretében korunk vizsgálóinál járatlanabb volt, de részint az akkori általánosan hibás nézetek, részint az attóli félelem, hogy az ezen legtermészetesebb úton járás által is a lélek halhatatlanságát hozhatná kétségbe, az elpártolásra adott okot. S egy a lélektől egészen különböző élet

erő gondoltatott ki, s az ember alkotása, kifejlődése s fenmaradása kizárólag ennek lón tulajdonítva.

Igaz ugyan, hogy a lélek mind azokra, mik az emberben alkotásától fogva történnek, vissza nem emlékezik; de ebből következtetni nem lehet, mintha eleitől fogva az emberiszervezettel kapcsolatban nem volna. Mert a léleknek szüksége van eszközökre, melyek által működhessék, de ezen eszközök kifejlődése csak később történik. És így csupán csak a lélek az, melytől létünket, kifejlésünket, fentartásunkat vesszük, s mely által az istenséghez leghasonlóbbakká tétetünk.

Legfelsőbb tehát az állás, melyet a véghetetlen természet alkotmányai között foglal el az ember. De ezen magas állását sem születésének, sem fényes hivatalainak, sem más szerencse adományainak, hanem egyedül lelki műveltségének tulajdoníthatja. — Ez így levén, van-e, a ki kételkedjék, hogy minden tudomány, művészet és találmány között a legszükségesebb, a legkitünőbb azon tudomány, melynek főcélja az emberbe emberiséget oltani, azt benne kiművelni, az emberi elme tévelygéseit megismerni s azokat előbbi rendes, normalis állapotukba visszaállítani. — És ezen fontos tudomány a pszichiatría (lélekgyógytan).

A pszichiatría első nyomai felkeresésében hiában fáradozott még eddig minden emberi szorgalom.

Hippocrates előtt, kivévn néhány észrevételt, nincsen e tárgyban semmi tudományos munka.

A régi Görögország regéi, valamint a zsidók irományai, minden kétségen kívül teszik, hogy már azon korban is az extasis, melancholia és mania ismeretes betegségei voltak az emberi elme tehetségeinek, valamint, hogy ezen elmeháborodások rendkívüli okoknak, a tiszta vagy tisztátalan lelkeknek tulajdonítottak.

A zsidók több helyen említik a daemonomaniát, szintúgy a búskomorságot (melancholiát). Babylon királya, Nebukadnezar, meghódítván Egyiptomot és fegyvere hatalma alá vetvén Jeruzsálemet, hogy felfuvalkodása miatt az isteneket megengesztelje, hét évig a barmokkal közös életet élvén, a nyílt térségeken, mocsárokon, erdőkben barangolva, elmeháborodásának nyilvános jeleit adá; — és még sem merészlett senki neki segédkezet nyújtani, miután mindenki az isteni büntetéstől tartott.

Hippocrates mélyen ható elméjével felfogván, hogy a természet jelenségei természetes okokból származnak, örökre felszabadítá az emberi nemet a képzelődés igája alól.

Cappadociai Aretaeus, 800 évvel Urunk születése után, Traján és Hadrián idejében azt tanítá, miszerint az elmetehetségek tévelygései szintén úgy külső, valamint belső, vagyis magában a lélekben fekvő okokból származhatnak; — azért is ezek gyógyítására nézve a lélekbeteg tehetségeire az (moralis cura) elmebeli befolyást elegendőnek nem tartotta, hanem egyszersmind orvosi közönséges szerekkel éleést ajánlott.

Aretaeus átlátván, mily ártatlanul jutnak a legnagyobb szerencsétlenségekhez ezen elmeháborodott embertársaink, méltán zúgolódott azon kegyetlen bánásmód ellen, melylyel ezen elhagyottakat illették. És mégis, oh fájdalom! tizenhat egész század alatt, kirekesztve az emberi társaságból, sötét és minden éltető levegőtől megfosztott magános helyeken, megfosztva minden emberi jogaiktól, állatokhoz hasonló módon tartattak, — úgy annyira, hogy azon

időkre visszatekintvén, keblünk jobb érzelmei megütköznek, s nem tudjuk: ha vajon a sajnálkozás nagyobb-e, melyet azon boldogtalanok akkori szomorú helyzete gerjeszt bennünk, avagy hevesebb az indulat, melyet bennünk az emberi nemnek szerencsétlen embertársai irányában 16 századon keresztül gyakorlott kegyetlensége felébreszt.

Angliában Willis, Franciaországban Esquirol, egész életök idejét ezen elhanyagolt tudomány kiművelésére szentelvén, meggyőződtek, miképen ezen szerencsétlenek általánosán ártatlanok, hogy nagy részők célirányos felügyelés és gyógyítás által elébbeni állapotába visszaállítható, és hogy jobb sorsra érdemes. Minélfogva megtörték a bilincseket s a felügyelők alatt álló intézetben egy új, az emberi méltósághoz illőbb bánásmódot hoztak be. — Így kezdődtek a legfényesebb intézetek épülni ezen két országban, a honnan csakhamar általment a nemes példák hatása egész Németországba, mely jelenleg több mint harmincz leg szebb és gazdagon ellátott intézettel bír, miről személyesen is meggyőződtem.

Az ausztriai birodalom is több mint húsz év óta munkálkodik ezen szerencsétlenek sorsa javításán; Hallban Tirolban, Prágában Csehországban, már felépülve látjuk az intézeteket. Elkészülve vannak a programmok Linczbén, Lembergben, Gratzban, Innsbruckban is új épületek felállítására. A fővárosban építendő intézetre nézve már legfelsőbb rendelés hoztatott, de addig is, míg az létre jöhetne, nem mulasztatott el semmi, a mi ezen szerencsétlen embertársaink sorsának javítására s ezen tudomány előmozdítására és közhasznúvá tételére nézve czélszerűnek találtatott. — Mert:

Ámbár külső alakjára nézve nem ajánlatos épületünkben az újabb időben több nagy-szerű termék készítették, melyekben elmekórosaink különféle munkákban gyakoroltatnak, úgy szinte az olvasás, írás és vallásra taníttatnak. Megszűnt már itten is a lánczok és bilincsek borzasztó lármája, évenként számtalanok bocsáttatnak ki tökéletesen meggyógyulva ezen valóságos templomból az emberiségnek, s hogy netalán nyomoruságuk által elébbi szerencsétlenségükbe ismét visszaesni kényszeríttessenek, egy, az emberi könnyör által életre hozott egyesület ügyel fel rájuk és segédkezővel gyámoltja őket.

Intézetünk előhaladásához méltán számlálhatjuk egy új tanszéknek felállítását a pszichiatría számára.

Nem lehet emberi szív, mely szánakozás érzete nélkül szemlélhetné ezen, minden szerencsétlenségek legnagyobb szerencsétlenségét. Mert a ki elválva a világ zajától, csak néhány perczig tartózkodik is ezen boldogtalanok között, számtalan gondolatra fog ébresztetni. Éppen azon hibák, indulatok, szerencsétlenségek adják elő itten magukat, melyek a közönséges életben jönnek elő, csak más és tisztább színben, — minthogy az elmekórban sinlődő nem tetteti gondolatait, nem palástolja hibáit, nála minden indulatok nyilvánosak.

Ezen intézetek falai között találni képzelt isteneket, főpapokat, császárokat, királyokat, vezéreket, — itt az elkárhozott emberi nem megváltására küldetve tartja magát az egyik, míg amott a gonoszoktól megszallott sohajtozik, — eget, földet és önlétét elátkozván.

Ugyan egy intézetben az örömmel kiáltása a legnagyobb fájdalommal keverve hangzik; — elenyészve látszik itt lenni minden polgári összeköttetés; megváltozva vannak a szokások, a barátság felbontva, és minden kölcsönös bizodalom felzavarva. Közepette

ezen szerencsétleneknek látjuk az embert magas polczáról letaszítva, jogaitól megfosztva és az élet legalacsonyabb elemére vissza állítva.

Jóllehet örömet elismerjük a haladást, mely újabb időkben az orvosi tudomány ezen ágában is történt, a tapasztalás mindazáltal azt mutatja, hogy még sok, igen sok teendő van hátra, minek létrehozását halasztani, vagy hátrálni vétek volna.

Hogy az elmetehetségek nyavalyái gyakran a szülőkről magzataikra mennek által, s hogy nem ritkák az esetek, midőn életmód és nevelés által vettetik meg a hajlandóság ezen betegségekre, melyek később csekély okok hozzájárultával is kifejlődnek, — tagadhatlanul igaz; — valamint szinte ezekből tisztán átlátható, mennyire szükséges, hogy a szülők, nevelők s mind azok, kik az elme és test kifejlődésére különösen az ifjúságnál befolyanak, a lélek tulajdonságait s különféle hajlamait ismerjék.

Szintén így, — jóllehet a törvényhozó hatalomnak más akaratja nem lehet, mint legűdvsb törvényeket alkotni, annak működése mindaddig sikertelen marad, míglen az, az elme betegségeinek tudományával nem bírand. — Mert miután nem lehet mind azokat, kik magukat, vagy saját szülőiket, gyermekeiket megölték, szomszédjok házáat felgyújtották, felebarátaik vagyonát elidegenítették, bűnösöknek nézni: ennél fogva nem is lesz szabad azokat büntetésekkel illetni. Legyőzhetlen ösztön által kényszerítettik gyakran az elmekóros a legkegyetlenebb tettekre, a nélkül, hogy azok okát tudná. Nem találtam harmincz intézet között egyre sem, melyben példái hiányoztak volna a monomaniának, öngyilkosságnak, emberölésnek, a pyromaniának és kleptomaniának.

De elkerülhetlenül szükséges a pszichiatria tudománya a hatóságoknak, a dolgozó, bennünket tápláló és védelmező nép fentartása tekintetéből is. Nézzünk körül s bármely hasonló intézetben kivétel nélkül azt találjuk, hogy ezen betegek legnagyobb száma éhség és nyomor által jutott ezen szerencsétlen helyzetbe. Látszik innen, mennyire vétkes eljárás, a természetnek az ember táplálására bőséggel adott adományaival uzsoráskodni, avagy ezen uzsoráskodást megszenvedni.

A bécsi egyetembeli törvénytánuó ifjúság, igen jeles tanítója Beer úr vezetése alatt a közönséges intézetben gyakorolja magát a lélek különféle betegségeinek megismerésében, melynek megbecsülhetlen hasznát már a kormány is által kezdi látni.

Teljesen meg vagyok győződve, hogy kedves hazámiai is, kikben szív, lélek és szent akarat soha sem hiányzott, felbuzdítatva a külföld nemes példái által, kettőztetett buzgalommal arra fognak törekedni, hogy országunk kebelében is minél előbb egy hasonló intézet létre hozassék, melyben szerencsétlen gyermekei elvesztett legdrágább kincsöket, lelki épségöket ismét feltalálhassák, s megszünjenek végre továbbá is a szívtelenek tréfáinak, gúnyainak tárgyul szolgálai.

7.

T e r v

a magyar- és erdélyországi földművelők közt gyakran előforduló szembetegek és gyógyítható vakok számára, több vidéken egyesületek által alakítandó ingyen gyógyító- és ápoló intézetekről. A nagyváradi szegény vakok gyógyintézeteinek rövid leírásával.

A magyar orv. természetvizsgálók kassa-eperjesi 7-ik nagy gyűlésének megbízásából.

Közli: *G r o s s F r i d r i k*, orvostudor.

1.

A magyar orv. és term. vizsgálók kassa-eperjesi 7-ik nagygyűlésének megbízása.

Századunk legűdvsőbb eredménye, az emberszeretet kifejlődése és a nemzetek mívelődése, nem csak a felhasznált szappan mennyiségéből — mint ezt a híres Liebig helyesen mondja — hanem a jótékony intézetek és egyletek számából is ítélthetik meg. Az angol, francia s német nemzetek a civilisatio e jeleivel tündöklének, s kedves honunkban is kezdenek már korunk e legszebb növényei virágozni.

Nem gőzhajókban, vagy vasútakban áll századunk büszkesége, hanem a már nem csak az emberi nemre: de az állatokra is kiterjesztett humanitásban. Ennélfogva bátran követve szívem sugallatát, megpendítem az emberszeretet húrjait, és szót emelek hazánk azon szerencsétlen osztálya mellett, mely él s nem lát; különösen azok mellett, kik helyes orvoslás által e borzasztó állapotól megmenekülhetnének, azaz: a gyógyítható vakok mellett. Már 18 év óta levén igazgató-orvosa a nagy-váradi szegény vakok gyógyintézetének, elég alkalmam volt honunkban a szembetegek és gyógyítható vakoknak, különösen a lapályos vidéken található nagy számáról meggyőződni. Ennek következtében a magyar orv. és term. vizsgálók kassa-eperjesi 7-ik nagygyűlésén igénytelen indítványomat Magyar- és Erdélyhon több vidékein egyesületek által felállítandó szegény vakok gyógy- és ápoló intézetéről előterjesztém. Indítványom kivihetőségét bebizonyítandó, a Nagy-Váradon 1830. óta létező szegény vakok gyógyintézetének működését „Statistikai adatok“ czím alatt a tisztelt tagok közt nyomtatásban osztogattam, mely az ilyenműi alakítandó intézeteknek mintegy mintául szolgálhat.

A nagy gyűlés, tettes Kubinyi Ferencz véleménye szerint, ki egyszersmind elfelejtethetlen megboldogult főherczeg József nádor 50 évi hivataloskodása emléketül Pesten felállítandó országos kórházat indítványozott, e két tárgyat megfontolásúl bizottmánynak által adni czélszerűnek látta, ennek folytán méltóságos gr. Andrássy György bizottmányt nevezett ki megyés püspök Ocskay ő méltósága elnöklete alatt; melynek eredménye kir. tanácsos Kubinyi Ágoston ő nagysága véleménye szerint az lön, hogy a két tárgy körül terv készíttessék, és pedig az országos kórház terve kidolgozásával kir. tanácsos nagyságos Bene Ferencz, indít-

ványoménak elkészítésével pedig magam csekélysege bízott meg, oly móddal, hogy nevezett két terv e soproni nagygyűlésnek előterjesztessék.

Ennélfogva kötelességemnek tartám, hazánk keleti határait elhagyva, a nyugatira jőni, és különös szerencsémnek tartom ily díszes és tudós gyülekezetben megjelenhetni; egy-szersmind nem mulaszthatom el, hálás köszönetemet a magyar orv. és term. vizsgálók kassa-perjesi 7-ik nagygyűlésének nyilvánítani, hogy engemet e terv készítésével megbízni méltóztatott, és az igen tisztelt és tudós jelen 8-ik nagygyűlést felkérni tervem kivitelének pártolására, melynek készítésében a sokféle szembántalmakban szenvedő szegény magyar földmívelők körül tett 18 évi tapasztalásaim által vezéreltettem.

Igaz, hogy hazánk nagy városaiban, és némely boldogabb tájékokon indítványom s tervem feleslegesnek látszik: de, ki a Tiszavölgyét, s honunk lapályos vidékeit — hol egy csekély folyó, mint a Sebes-Körös 70 ezer holdnyi posványt okoz — ismeri, tervemet nem csak feleslegesnek nem találndja, hanem felebaráti szeretetből és hazafiságból lelkesen fogja pártolni.

Következőkből a mondottak leginkább kiviláglanak.

2.

Honunk több vidékein felé llítandó szegény vakok gyógy- és ápoló intézetének szükségéről és tárgy-ellen történhető ellenvetésekről.

A Magyar- és Erdélyhonban levő szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számáról, különösen a földmívelők közt, minden ahhoz értő saját tapasztalása nélkül is meggyőződhetik: ha a magyar földművelés rendszerét, különösen a lapályos vidékeken, honunk e részének éghajlatát, a magyar paraszt életmódját, ruházatát, táplálékait, italait és elöitéleiteit: ha a Tisza s egyéb folyók rendetlen járását, az ebből eredő számtalan szemnyavalyát, így a földmívelők közt gyakran előforduló szürke hályogot (cataracta) vizsgáló szemekkel tekinti.

Erre nézve a szemészi tudomány tanítására és gyakorlására legfelsőbb helyről kegyes intézkedések történtek, s legközelebbi időkben is szaporodott a szegény szembetegek orvoslásának módja. Midőn még a nagy Mária Terézia külföldön volt kénytelen szemorvosokat keresni: atyáskodó felséges királyunk, bölcs és tevékeny kormánya által, nem csak a birodalmi, de minden tartományi fővárosban és leginkább honunkban a szemészi tudomány tanítására és gyakorlására legüdvösebb intézmények tétettek, és bátran mondhatjuk, hogy Európa egyik birodalmában sem virágzik úgy a szemészi tudomány, mint az osztrákban.

Közelebbről vizsgálva Magyar- és Erdélyhont e tekintetben, látjuk, hogy a szemészi tudomány a pesti kir. egyetemenél egy érdemdús tanártól sok év óta legnagyobb sikerrel taníttatik, s a hon több részein szerencsésen gyakoroltatik; két országos szemorvos a szegényebb sorsú vidéki világtalanok sorsát üdvös működései által enyhíti, a kir. egyetemi szemész-kórodában, a kegyes pesti nőegylet, s több megyei és városi kórházak és egyes gyakorló orvosok által a szembetegeknek nagy segély nyújtatik; mégis sok évi tapasztalásból nagyí-

tás nélkül állithatom, hogy Magyar- és Erdélyhonnak, különösen a fővárostól távolabb vidékein ezer meg ezer gyógyítható vak földmívelő, az isteni láttehetségtől megfosztva, ép lélekkel és testtel örök setétségben sanyarogva, magának szomorúságára, családjának sok tekintetben romlására, véres verejtékkel keresett csekély vagyonának pusztulására, a földbir-tokos és megye terhére, mint tehetetlen lény hever, emészt és nem keres; mi oly vidékeken, mint a magyarhoni lapályok, hol a népesség nem sűrű, nem csak emberszeretetből, de status-gazdászati tekintetből is megérdemli az illetők figyelmét.

A mondottakat, orvosi rendünk azon érdemes tagjai, kik nem csak a paloták, hanem a kunyhók lakosaitól is felkerestetnek, és kik lapályos tájékokon a Tisza, Szamos, Bodrog, Maros, Fehér-, Fekete- és Sebes-Körös számtalan áradásaiból származott szembántalmakat ismerik, elegendőleg tudják.

Ezekből ugyan kiviláglik: hogy igen üdvös lenne Magyar- és Erdélyhon több vidékein szegény szembeteg földmívelők számára egyesületek által ingyen gyógyító és ápoló intézeteket alakítani: mégis némelyek következő ellenvetéseket tehetnének:

1-ör. Ha sok ily intézet alakúl, sok szemorvos leend, és ezek közt sok rosz is fog találkozni.

Erre csak azt feleljük, hogy a szemészi tudomány egész Ausztriában, és különösen hazánkban, legnagyobb sikerrel taníttatik, és annak oka, hogy eddig sok szemorvos nincsen, a gyakorlás-hiánya; efféle intézetek alakulásával, több gyakorlás és több ügyes szemorvos is leend, és bizton állithatom, hogy honunk orvosi rende ma is 20 szemészi gyógyintézetet láthat el ügyes és tudományos egyénnel. Egyébiránt az intézetekben nem csak műtő tehetséggel, hanem igazi orvos tudománnyal is sok hasznót hozhat az orvos, s töle sokkal több segítséget nyerhetnek a földmívelők, mint most a kontároktól.

2-ör. Mondhatná valaki, hogy nincsen Magyar- és Erdélyhonban oly sok szembeteg, s így hasztalan munka több vidéken ingyen gyógyító és ápoló intézeteket alakítani.

Ezt minden tapasztalt vidéki orvos megczáfolhatja, és ámbár e tekintetben tökéletes statistikát nélkülözünk ha csak erre sok pénzázdozat nem tétetik úgy, hogy minden megyében egy ahhoz értő egyén jó napidíjjal neveztesse ki az orvosi statistikát kidolgozandó, vagy éppen nem, vagy igen tökéletlen statistikát bírandunk. Legközelebb a nagy méltóságú magyar kir. helytartó tanács a megyéknek a vakok, siketnémák és elmekórosok összeirátását meghagyta; a megyék főszolgabíráknak, ezek jegyzőiknek a végrehajtást általadták; de ez eredmény bizony tökéletlen: mégis tulajdon tapasztalásomból mondhatom, hogy hazánkban a szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok száma tízszer oly nagy, mint a szomszéd Ausztria- Morva- és Csehországban.

3-ör. Felhozhatnák, hogy a gyógyítható vakok és szembetegek honunk számos megyei és városi kórházaiban segélyt nyerhetnének, s így a nevezett intézetek nem szükségesek.

Igaz, hogy a már fenálló kórházakban szembetegek is gyógyíttatnak, s némelyekben szerencsés műtételek is tétetnek: de ez által hazánkban számtalan szembetegeknek szükséges segély nem nyújtatik, mert a) Nem minden megyében és városban létezik kórház. b) Szemészi műtételek csak alkalmas helyen végeztethetnek el jó sikerrel, és hány műtött szem-

beteg lőn a kórházban uralkodó nyavalyának áldozata. A magyar vak földművelő gyakran legégésesebb ember, ezt pedig kórházba vinni, hol sokszor ragadós betegségek uralkodnak, veszedelmes; innen érthető, hogy a nagy-váradi szegény vakok gyógyintézetében, hol csak gyógyítható szembetegek és vakok vétetnek fel, 17 év alatt senki még nem halt, ámbár a műtételek igen öreg és elgyengült egyénekre is vitettek véghez.

4-er. Még azt is hozhatná fel igyekezetünk ellen valaki, hogy sokkal sürgetősb intézetekre van a honnak szüksége; például: országos kórházra, vagy vidéki gyógyintézetekre, bujakórosok és elmebáborodtak számára.

Mi az elsőt illeti, mindenestre illő, hogy oly országnak, mint honunk, ily jótékony intézete legyen; de ez nagy áldozatokkal és csak törvényhozás útján hozathatik létre, éppen ily nehézségekkel jár az elmebáborodtak intézete. A bujakórosok pedig minden megyei és városi kórházban, és egyes gyakorló orvosok által gyógyíthatatnak, és gyógyíttatnak is.

3.

Honunkban a szembetegek és vakokról gondoskodás jelen állapota.

Embertársaink e szerencsétlen osztálya, t. i. a vakok, vagy olyanok, kiken sem orvosi szerekkel, sem pedig műtét által segíteni nem lehet, azaz gyógyíthatatlanok, vagy pedig rajtok egyik vagy másik módon segíteni lehet, azaz gyógyíthatók. Ennélfogva, ha e szerencsétlenekről gondoskodni akarunk, a gyógyíthatatlanok számára kétféle intézetre van szükségünk, t. i. vaknevelő intézetre, melyben e szerencsétlenek neveltetnek, s némely mesterségekre taníttatnak, és vakok foglalkozó intézetére, hová a már meglett világtalanok oly célból vétetnek fel, hogy célirányosan elfoglalva, gond és veszedelem nélkül állapotuk türethetővé tétessék; a gyógyíthatóknak pedig gyógy- s ápoló intézetekre van szükségük.

De lássuk, vajon megvannak-e honunkban ez intézetek? Gyógyíthatatlan vakok számára nevelő és tanító intézet megboldogult főherczeg József nádorunk buzgósa által alapított és virágzásba hozott.

Gyógyíthatatlanul megvakultak számára foglalkozó és ápoló intézetet, mely által e szerencsétlenek physikai és erkölcsi tekintetben minden veszedelemtől megmenekednek, s a társadalomnak, mennyire lehet, hasznos tagjaivá válnak, fájdalom mind eddig nélkülözünk. A gyógyítható vakok- és szembetegekre több gond fordított honunkban; mert a szemészet — mint már azt fentebb mondtam — a kir. egyetemenél egy külön tanártól taníttatik, ügyes szemészek képeztetnek, szegényebb sorsú szembetegek a pesti egyetemi kórodában, és jótékony nőegylettől erre rendelt lakban, a szembeteg gyermekek pedig a pesti gyermek-kórházban ingyen gyógyíttatnak. Felsőleges királyunk, bölcs kormányunk, és fáradhatlan országos főorvosunk közbenjárása által már most két országos szemorvos működik, kik évenként bizonyos tájon a szegényebb sorsúaknak ingyen segélyt nyújtanak; ezen kívül némely megyei és városi kórházak, — nemkülönben egyes lelkes orvosok, a szegényebb sorsúakat ingyen gyógyítják: mégis minden olyan, ki a magyar paraszt művelődését, előitéleteit, némely tájékoknak, különösen rossz út miatti távolságukat a fővárostól, mint az irgalmas inté-

zetek gyűlhelyeitől ismeri, könnyen átláthatja, hogy egy bihari, szathmári vagy beregi földművelő szeme gyógyítása végett soha nem fog Pestre menni. Ennek következtében a fővárosi intézetek jótékonyosságát csak a közel megyékbeli szegények; messzebből pedig csak a gazdagok élvezhetik. Az országos szemorvosok üdvös működéseit minden hazafi hálás köszönettel veszi; a nagy méltóságú kir. helytartó tanács által jó előre felszólíttatnak a törvényhatóságok, hogy currensok által tudtára adják az adózóknak, hol és mely időben fog működni az országos szemorvos, ki által segélyt és ápolást ingyen kaphatnak, de kérdelem, folyamodnak-e a currens által felszólított helységek szembetegei, kik nem mind tiszta magyarok, hanem oláhok, tótok és oroszok az orsz. szemorvoshoz? Korántsem: mert a pallérozatlanság, bizodalmatlanság, s keleti indolentia annyira viszik a magyar parasztot, hogy mihelyt currens által felszólíttatik az előjáróság, aggodalomba jön, nehogy talán fizetnie vagy a vakot forsponttal elküldeni kelljen, s inkább is megy mértőföldekre valamely tudós vénasszony-mint az orvoshoz, hova csak társa felszólítására folyomodik a földművelő. Egyébiránt az országos szemorvos csak egy bizonyos időre és tájéokra van rendelve, és távozta után kihez folyamodják a netalán változásokat szenvedő műtött? Ennélfogva a magyar paraszt csak sok év és szerencsés esetek után buzdíthatatik bizodalomra; ha pedig ily intézetek léteznének, so k világtalan láttehetségét visszakapná, és az orvosi tudomány iránti bizodalom növekednék.

Ezekből következik, hogy ámbár a kormány és törvényhatóságok részéről igen nagy áldozatok tétettek a gyógyítható szegény szembetegekért a haza oltárára: mégis az említett körülmények miatt a mostani gondoskodás korántsem elégséges, és mind az emberiség, mind a hon java e tekintetben javításokat igényel.

4.

Honunkban a szembetegek és vak földművelők nagy számáról és ennek okairól.

Oly nagy e honban világtalan felebarátaink száma más tartományokéhoz képest, hogy ennek okát megvizsgálni, s mennyire lehet elhárítani a haza minden orvosának kötelessége.

Ki ezen állítást túlságosnak tartja, tekintsen az előforduló szembántalmak következő leírására, — kezdjük az újonszülöttek szembetegségeivel (morbi oculorum neonatorum), ezek közt leggyakoribb 1-ör, az együttszülött szürke-hályog (cat. congenita); és bárha másutt is születnek vakon gyermekek, mégis borzasztó, hogy intézetemben majd minden évben fordul elő ily együttszülött szürke-hályogosok: így egy szerencsétlen apa hat vakon született fiát, kiknek legidősbike 17 éves, legfiatalabbika pedig 6 hónapos volt, hozzá intézetembe, kik műtét által szerencsésen kigyógyultak; hogy pedig hazánkban e szemnyavalya oly gyakran fordul elő, oka részint a családotól öröklés (morbus haereditarius), részint az ily betegeknek érzékeny terhes asszonyok általi megnézése, megcsudálása, mi a magzatra is átmegy; ezen kívül előfordul még a fekete-hályog és egyéb együttszülött szembántalom, — egyszer pedig mind a két szem hiányzott.

2-ör. Az újonszülöttek szemlobja (ophthalmia neonatorum). E szembántalom következ-

tében számtalan paraszt gyermek vakul meg örökre élte nek első hetében, és noha tudományunk mostani állapotánál fogva e bajon segíteni lehet, de késedelem és tömérdek balítélet szaporítja e szerencsétlenek számát; e baj ritkábban származik falun, mint nagy városokban a földmívelő nők bujakóros fehérfolyásából: hanem inkább a szülés alatti nagy világosság, és falusi bábák durva bánásmódjának következménye; főorvosság a csecstej, a folyás gyakran hat hétig tart, s a genyedtség által a szemgolyók feláztatva, gyakran mind a két szem kifoly.

Gyermekkori szembántalmak közt leggyakrabban előfordul: 1-ör. A himlős szemlob (ophthalmia variolosa). Jennernek isteni találománya ugyan honunkban is lábra kapott, de korántsem oltatik be minden gyermek, és itt ismét az ostobaság, hanyagság és előítélet legtöbb kárt teszi; láttam ugyanis egy lelkészt, ki beoltva nem levén, igazi himlőben halt el; mi más országban már meg nem történhetik: falukban ugyan szoríttatnak az adózó szülők gyermekeik beoltatására, ámde a nemes erre nem kényszeríttethetik és ezeknél legtöbbszörre kiútván a nyavalya, a be nem oltott paraszt gyermekekre is átmegy; ez oka, hogy tíz gyógyíthatlan vak közt nyolcnek szeme himlőben romlott el.

2-ör. Görvélyes szemlob; ez nálunk ritkábban fordul elő, mint Némethonban; mindazáltal sok gyermek vakul meg e baj miatt: mert a tudós asszonyoknak orvosi szerők kámforos pálinkában áll, orvoshoz pedig csak külső hályog miatt folyamodnak. E bántalom ritkábban fordul elő a magyar, mint az oláh lakosok közt.

Az emberkori szembántalmak közt leggyakrabban tapasztalhatók:

1-ör. A szürke-hályog (cataracta); ez Magyarország lapályos vidékein honos (endemicus) betegségnek tekinthető. E bántalom nem csak az öregek- és elgyengülteknél, mint külföldön, hanem a legerősebb 30—50 év közötti egyéneknek fordul elő; ennél fogva a magyar szürke-hályog közönségesen más okból veszi eredetét, mint a külföldi, — sok évi tapasztalásom szerint következők okai:

a) A lapályos vidéken minden évben előforduló váltóláz, mi nem csak lép- és májdagamatokat, hanem hosszas rohamok alatt a belső részekbeni vértorlódás által a lencse rendszerét nedvekké elárasztja, és a szürke-hályognak alapul szolgál; így 600 szürkehályogban szenvedő közt 550 váltólázban szenvedett, s innen azon helységeken, hol a váltólázak gyakoriak, a szürke-hályog is sokszor előfordul. (Lásd a kolosvári gyűlés munkálatait.) b) A honi földmívelés rendszere. A magyar földmívelő legtöbbszörre szabad ég alatt tölti egész életét, reggeltől estig nap sütő szemeit, éjjelenként pedig tűz körül rontja azokat; tekintsük csak egy magyar szorgalmatos alföldi földmívelőnek bőrét, mely a lég minden viszontagságainak kitéve, úgy megkeményedik, hogy működéseit elvégezni képtelen, és ez a szemekre nézve is befolyással van. c) A magyar öltözet; a hasüregbeni életműszerek gatyamadzag és nadragszój általi összeszorítása, sok hús, fűszer, bors, paprika, melyek által dugulások, a vérnek fejbe torlódása és szürke-hályog támad. d) A nagy pusztákon, hol a paraszt egész nap legerősebb napvilágnak van kitéve, messze tárgyak utáni erőltetett nézés, mely által szeme izmainak működései által látszó gyanánt hosszabbra nyújtatván, a szemgolyó nedvei a legbelsőbb részekre szoríttatnak, s a lencserendszer homályosodása — szürke-hályog — okoztatik. e) A

döcögős úton szekerezés; a rázás által t. i. a lencsének és tokjának többszemrészekkel való összefüggése gyengül, s így táplálása csökkenvén, elhomályosodik.

2-ör. A csúzos szemlob; ebben sínlődők csak akkor folyamodnak az orvoshoz, midőn szemök vagy egészen, vagy tetemesen elromlott; okai e bántalomnak az éjjeli tüzelés, helytelen ruházat és szabad ég alatt való hálás.

3-ör. Fekete-hályog, vagy mór (amaurosis); e szerencsétlen szembetegség, melyet ki-gyógyítani csak gyéren lehet, gyakran fordul elő a magyar földmívelők közt. Származik igen gyakran nagy forrósággal összekötött váltólázak után. Szemköszvény a rendetlen köszvény (arthritis anomala) szüleménye, oka a meghülés és helytelen ruházat; így télen a paraszt feje meleg sapkával vagyon fedve, midőn melle és lába legkeményebb hidegtől majd megfagy.

4-er. Bujakóros szembántalmak; ezek rögtöni segítség hiánya miatt legnagyobb károkat tesznek és nem egy parasztleány jött hozzám, midőn bujakóros szemtakár (ophthalmia blennorrhoea syphilitica) következtében szemeinek csak romjai látszottak.

5-ör. Farkas-hályog (hemeralopia); e bántalom ámbár nem veszedelmes és könnyen gyógyítható, mégis nagy bajára van a magyar földmívelőnek, ki tavasztól őszig marháival együtt a legelőn hál, naplemente után, annak feljöttéig semmit nem lát, annál inkább, mivel a marhalopások napirenden vannak. E baj leginkább az oláhok közt fordul elő bőjt és rossz táplálék következtében.

6-ör. Egyiptomi szemlob (ophthalmia aegyptiaca). A magyar földmívelőkre nézve elég csapás, hogy számtalan honos betegségben szenved; mégis mutatkozik nálok a Napoleon hadaival Egyiptomból Európába hozott, s a francia háború által a katonaságra áterjedt egyiptomi szemlob; ez ugyan, mint járvány, csak a katonaság közt létezik, de miatta elbocsátott katonák a szembetegek számát szaporítják, s ragadós természeténél fogva veszélyes is lehet. Igen nagy még a szembántalmak serege, melyektől a szegényebb sorsú magyar paraszt kínoztatik. Rövidség okáért itt csak a honos szembántalmakat említem meg, ilyen a kiszegély (ectropium), mely hazánknak, különösen lapályos vidékein, az úgynevezett pokolvar (pustula maligna) következtében gyakran látható. Honunkban a pokolvar honos, s a lépfeben megdöglött marhákkal való foglalkozásból ered, a szegény magyar paraszt né-melykor életének, gyakran szemvilágának véget vet ez által, s legszerencsésebb esetben kiszegélyt kap, noha tudományunk mostani állásánál fogva a pokolvar gyógyítható, akár hol van is; de a parasztnak műveletlensége, kik csak akkor folyamodnak orvoshoz, midőn a baj már gyógyíthatlan, sok rossz következményt szül.

A sok elhanyagolt szemlobok következtében szemszörfordulat is gyakran látható (trichiasis, vadször) a szegény földmívelők közt.

Nem említem itt azon szembetegségeket, melyek más országokban is, de nem oly gyakran, mint honunkban előfordulnak, t. i. erőszakból eredt szembetegségeket és sérelmeket (laesiones traumaticae), mivel a parasztnak úgy, mint az állatok (nem méltányolván az állatkínzás elleni elveket) féktelenkednek, mi által sok szembántalmak történnek. — Sok szem-sértés fordul elő még a molnároknál, midőn a malomkövet vágják, úgy szintén a kovácsok és lakatosoknál.

Ezekből kiki átláthatja, hogy nagy a szembántalmak száma Magyarhonban a földmívelők között, s főoka a folyók rendetlen járásából származott posványok; és bármennyire igyekezzenek is ezen ok elhárításán felséges királyunk, böles kormányunk és sok hazafi élén az érdemdús és fáradhatlan gr. Széchenyi: ez mégis csak sok év után történhetik meg; addig pedig alkalmas segítséget nem nyújtani a magyar jó szívűséggel meg nem egyeznék; ez pedig csak jól elrendezett intézetek által érthetik el.

E cikket különösen az alacsony paraszt kunyhóktól messze, nagy városokban lakó collega uraimnak méltánylásába ajánlom.

5.

Szomorú helyzete a magyar földmívelőnek világtalan állapotában.

Élni és nem bírni az isteni láttehetséggel, legkeservesebb az emberiség nyomorai között, e csapást ugyan a gazdag is érzi, de a szegény, kézi munkája után élő ember méltán jobban fél tőle, mint a haláltól. Tekintsünk csak egy ily magyar földmívelőnek helyzetére fiatalabb korában például királyának és hazájának híven szolgált, mint katona kitöltvén szolgálati idejét, becsülettel hazatér szülőföldjére, itt mint adózó jobbágy, királyának, földes urának, megyéjének, ekléziájának ismét sok hasznót hajt, szorgalma által magát, nőjét, és gyermekeit táplálja, azonban megvakul, a sok tudós asszonyok orvosságai által szemei még inkább elromlanak: a jövedelem főforrása, a munkás kezek használata apad, ha van valami eladni valója, azt eleinte eladja, a földesúr — non praestitis praestandis — földjét elveszi, ha felesége erős és lelkes, önkézi munkájával menti meg az éhhaláltól férjét s gyermekeit, a vak egész napokon át ül összekuczorodva a ház valamely szegletében ép testtel és bús lélekkel, teste elnyomorodik, és ha nője is megbetegszik, mi a magyarhoni sok járványbetegségek által könnyen megtörténhetik, koldúsbotra jut, s azon ember, ki hazájának, királyának, helységének, megyéjének és ekléziájának híven, becsületesen szolgált, az út szélén keserves jajgatásaival igyekszik a mellette elmenőket irgalmasságra buzdítani.

Orvoslás végett részint tudatlanság, részint segély hiánya miatt nem folyamodik, de vajon kihez s hová folyamodjék, hány megyének nincs kórháza, és hánynak van olyan, hol szembetegek műtétel által gyógyíttatnak?

Két főorvos és 6—8 sebész egy megyében, hol 400,000 lakos van, a vakoknak segélyt nyújtani képtelen; nagyobb városba a szegény nem megy, mert fél a fizetéstől, s kivel menjen? Az országos szemorvosnak székvárosba való megérkezése a nagy méltóságú helytartó tanács intézménye szerint jó előre kiadatik a főszolgabíróknak, ezek currensen által közlik a falusi előljárósággal, de ez valamely új adótól és a vak szállítására előfogad adásától félván, azon deliberatutumot adja: hogy nincs vak a helységben, így áll a dolog a magyar helységekben; hát még az oláh falukban, hol egy jegyző alatt 6—8 falu van.

A megvakult magyar földmívelőnek korántsem nagyított szomorú helyzetét szeme világa helyreállítása által megjobbulni sokszor volt szerencsém tapasztalni, és nem egy el-

kuczorodott, világtalan parasztot láttam intézetemből kimenése után meggyógyulva előbbi jó állapotjába 1—2 év alatt visszahelyezve.

Ha a magyar földmívelőnek gyermeke szembántalomban szenved, annak oka szorinte vagy rontás, vagy öntésbe való hágás, ha már járni tud, és ez azután a vén boszorkányok kezére bízatik. Ha a gyermek vakon születik, azt véleményök szerint orvosolni nem lehet, mert ez Isten akarata ellen lenne. Nyolcz évvel ezelőtt egy békési földmívelő 13 éves fiát azon kérdéssel hozta hozzám, hogy lehet-e rajta segíteni, mivel vakon született, igenlő válaszomra kérdé: mi lesz a váltsága (honorarium), viszonzám, hogy ha az intézetbe hozza valamely rokonával, semmit sem kelletik fizetni, erre nagy örömmel válaszolá: ha így van a dolog, még többi 5 vakon született fiamatis elhozom, ha megengedi kigyelmed, feleségemmel együtt; s valóban néhány hét múlva a békési paraszt hat vakon született fiával és nejjével együtt, udvaromba jött; kebelrázó látvány volt e hat vak gyermeknek vadsági állapota. A legöregebb 16 éves, a legfiatalabb 6 hónapos volt, minden ember közeledésére, vagy megszólalására megrázkódtak, mivel szüleik házánál tovább soha sem voltak; egész napokat evéssel, vagy egy darab fának, vagy kőnek forgatásával töltötték el. Műtétel által mind meggyógyultak, s most már többen közülök szüleiket mindenben segítik. Kevés falu van, hol egynéhány gyógyítható és gyógyíthatlan vak gyermek nem volna, különösen az oláh lakosok között, ezek minden nevelés nélkül a legnagyobb nyomorban koldulás közt nőnek fel, és egyebet nem tanulnak, mint az út szélén jajgatásokkal esdekleni a mindennapi kenyérért. A falusi előljáróság e szerencsétlen lényekkel mit sem gondol, és így a haza sok munkás kezektől, melyekre nagy szüksége van, megfosztatik.

6.

Hogy lehetne legczélszerűbben hazánkban a sok szembetegekről és gyógyítható vakokról rendelkezni?

Mint fentebb mondtam, mind a kormány, mind némely törvényhatóságok részéről a szembetegek és gyógyítható vakok számára igen üdvös, és magokon felebaráti szeretet bélyegét hordó intézmények tétettek; de azt is megmutattuk, hogy sok körülmények miatt e rendelkezések nem elégségesek; ennél fogva addig is, míg az orvosi rendőrség, és betegek-ről gondoskodás hazánkban tökélyesítettik (mi csak számos év múlva várható), igénytelen véleményem szerint a sok szembetegeknek, és gyógyítható vakoknak socialis téren hazánk több vidékén felállítandó ingyen gyógyító- és ápoló intézetek által lehet igazi és elegendő segélyt nyújtani: legczélszerűbb lenne ugyan, hogy minden megyében nem csak egy jól elrendezett kórház, de egy külön gyógyító- és ápoló intézet szegényebb sorsú szembetegek számára legyen: de addig, míg hazánkban a teendők halmaza kisebbül, elég lenne, ha minden kerületben legalább néhány ily intézet létesülne a szembetegek számára. Hogy pedig ez, egyesületek által valóban kivihető, átláthatja mindaz, ki hazánk e tekintetbeni fejlődését a két utolsó évtizedben éber szemmel kíséri. Hány intézetek, kórházak, kaszinók, kisdedovók, pesti vaknevelőintézet, gyermekkórház, stb. létesültek e módon. Uraim! minden kerületben csak néhány erős akaratú, jó szívű és tudományos férfiúra van szükségünk, és minden kerületben létezendik egy ily intézet. Bátran állíthatom pedig, hogy

hazánkban sok tudományos szemorvos van, és ki nem könyörtülne néhány fillérrel e honban felebarátai azon osztályán, mely él, s nem lát, isteni láttehetségtől megfosztva idegen segítség nélkül helyét plántaként elnem hagyhatja. A lelkes orvos e tekintetben mindent kivihet; ennél fogva indítványom létrehozathatása felett kétségbe nem esem, és igénytelen tervemet következőkben a hazai orvosok eleibe terjesztem; csak még egyre vagyok bátor tisztelt ügyfeleimet emlékeztetni. Minden egylet, melynek célja a szenvedő emberiség felsegállése, pártolókra talál; mert a betegségtől a gazdag és hatalmas is tarthat, s különösen minden oly egylet, mely vakok gyógyítására céloz, mindenesetre nagyobb pártfogásra találandó: mert a vakságtól mindenki borzad.

Ki pedig tervem kivitelétől pénzbeli források hiánya miatt retten vissza, tekintsen csak honunkban némely 50—60 családból álló zsidó községekre, (kiknek többnyire bizonytalan jövedelmök van,) ezeknek mindenike a szegény betegek számára nem csak orvost és sebészt, hanem kórházat is tart, a házaknál levő betegek pedig gyógyszerekkel és élelemmel ingyen láttatnak el; efféle jótékony intézetek, melyeknek célja betegeken segíteni, halottakat eltemetni, már legrégibb időktől fogva léteznek; már pedig a jót a zsidóktól is lehet tanulni.

7.

Terv a Magyar- és Erdélyhonban levő szegényebb sorsú szembetegek és gyógyítható vak földművelők számára több vidéken egyesületek által felállítandó ingyen gyógyító- s ápoló intézetekről.

Hogy tervünk írott malaszt ne maradjon, szükséges mindennek előtt:

1-ör. Ha szilárdul kívánjuk, hogy a két testvérhon több helyein a humanitásnak e legszebb jelei, t. i. a nevezett intézetek a socialis téren létesüljenek: e vállalatnak oly pártfogó alatt kell lenni, kitől nem csak életerőt kapjon, de a ki által élete is biztosítva legyen, és ki volna megboldogult, felejthetlen félszázados nádorunk főherczeg József nem létében alkalmasabb, méltóbb és érdemesebb, mint a megboldogult erényeinek örököse, a már atyáskodó királyunk által a főméltóságú kir. helytartó tanács elnökévé kinevezett István főherczeg. Reméljük, hogy úgy, mint nagylelkű atyja, az efféle jótékony intézetek létrehozója és előmozdítója volt: fenséges fia is pártfogása alá veendi a szegény vakok gyógy- s ápoló intézeteit.

2-ör. Nevezett intézeteket oly helyen kell felállítani, hol már egy tudományos és bizodalommal bíró szemorvos létezik, s hála Istennek, a hon elég sok helyén találhatunk erre alkalmas orvosok.

3-ör. E gyógyintézeteket leginkább oly vidékre szükséges helyeztetni, hol nagy befolylású férfiak léteznek, kik emberszeretetők, politikai állásuk és hatalmuknál fogva a socialis téren felállítandó ily intézeteket előmozdíthatják, és vajon nem dicsekedhetünk-e ily emberbarátokkal majd minden megyében? hány püspök, hány káptalan, hány főkörmányzói hivatalnok, hány mágnás, megyei és városi előljárók adták a legkészebb akarat jeleit efféle intézetek előmozdítására; ennél fogva pártolók e tekintetben sem fognak hiányozni. Uraim, minden kerületben csak néhány fáradhatlan jószívű közbenjáró orvosra van szükségünk. Méltán követelhet pedig a szegénysorsú földművelő gazdag földesurától szemevilága helyreállítására

egy kevés segítséget; mert a szükséggel küzdő követelheti a dúsgazdagtól azt, mi élte fentartására leginkább megkívántatik; már pedig a látás legszükségesebb: a magyar jószívűségtől legjobb eredményt reménylhetünk, ezt elég alkalmunk volt e folyó mostoha évben tapasztalni, midőn még csak híre volt az éhségnek, már is atyáskodó királyunk példájára, és a magyar kir. helytartó tanács felszólítására számtalan földesurak, megyék és községek a felebaráti szeretet legszebb jeleit adták, és némely megyének nemessége, ámbár a rideg időknél fogva erre törvényesen köteles nem volt, 30—40 ezer pengő forintot áldozott a sínlődő emberiség felsegállására.

4-er. A lelkes orvos megyéjében aláírás útján szerezzen az alakítandó intézetnek hatalmas és jótékony pártolókat. Jó számmal lévén már aláírva e hasznos és áldásthözó célra, egy tekintélyes egyén elnökle alatt egyesüljenek, titoknokot és választmányi tagokat választaszanak, kiknek tiszte nem egyéb, mint e szent célra pénzt gyűjteni, ezt egy biztos helyre, mely állandó és nem változó, p. o. a legközelebbi káptalanba vagy takarékpénztárba kamatra kiadni, és pedig addig, míg a tőke annyira növekszik, hogy kamatjából az intézet alakításához lehet fogni.

Eleinte a jótékony intézetbeli igazgató-orvos minden szembetegnek (ha csak maga nem kívánja) akár honnan jó, orvosi tanácsot (praescriptio) legnagyobb készséggel szolgáljon, s bárha az orvosi szereket pénzen veszi; mégis nagy könnyebbségére van a szegény magyar földművelőnek, ha az orvosnak nem kénytelen fizetni.

Ha az egyesület tőkéje és ezzel a kamatok is szaporodnak, az igazgató-orvos képes leendő nem csak az orvosi tanácsot, de még (ha a szembeteg szegény) az orvosi szereket is az intézet részére ingyen kiszolgáltatni és bátran állíthatom, hogy minden hazai gyógyszerész 50 száztól elengedéssel kiszolgáltatandja e szent célra a megkívántató gyógyszereket.

Eleinte midőn még intézetbeli szemészi kórház nem létezik, a veszedelmesebb szegény szembetegek egy időre lakást, és naponként élelemre kevés pénzt nyerhetnek az egyesülettől. Midőn már az egyesületi pénztár annyira növekszik, hogy kamatjából egy-két szobát bérelni, s a legszegényebbeket élelemmel ellátni képes, már akkor az intézetbeli igazgató-orvos működésének tágas tér nyílik, s a veszélyes szembántalomban szenvedők biztosságban gyógyíttathatnak és műtételek is vitethetnek végbe.

Az egyesület akkor leendő szent céljához legközelebb, midőn már pénzbeli ereje megengedendi, hogy egy e célra alkalmas épületet vehessen, és azt céljának megfelelőleg rendezhesse el, vagy pedig, hogy egy új alkalmas szemészi kórházat építhessen, melyben minden veszélyes szembeteg, vagy csak műtétel által gyógyítható vak biztos menedékre találjon. Miután pedig a szemészi műtételeket legalkalmasabb nyáron tenni, a szembetegeket csak a nyári hónapokban kell bevenni, a téli költséges időben csak a legveszélyes szembántalomban szenvedőknek helyet adni.

Az intézeti költségek, ha lelkiismeretes emberek által kezeltetnek, hazánkban — hála Istennek (ritka éveket kivéven) nem felette nagyok; mert sok vak jó egészséggel bír, s a szegény magyar paraszt kevéssel megelégszik, a jó szemésznek pedig kevés orvosságra lévén szüksége, a gyógyszerekre való költség sem nagy.

5-ör. Az ápolgatás és élelmezés a nagy-váradi intézetben divatozó módon történjék.

Különösen az ételek az orvos konyhájában főzöttessenek. Fizetésért valakit az intézetben gyógyítani tilos, kinek pénze van, szerezhethet magának helyet; mert így a tehetősök a szegények helyét elfoglalnák.

Egyébiránt az intézeti kórház külső és belső szerkezetére, személyzetére, alapszabályaira és az intézeten kívül orvoslandókra nézve a 18 év óta működő nagy-váradi intézet elveit ajánlom, melynek rövid leírása ide van mellékelve. — Ki a mondottakat megfontolni akarja, az átláthatja, hogy igénytelen tervem kivihető, ha vasakarat, fáradhatlan szorgalom, és felebaráti szeretet járul hozzá. Ha első években kevesen részesülhetnek is a segedelemben, eljövendő az idő, midőn a fennálló intézetből senki vigasztalás nélkül el nem menend, és embertársaink e szerencsétlen osztálya jóltevőit áldani fogja.

6-or. Fentebb azt mondók, hogy a szegény vakok gyógyintézetei oly helyeken alakuljanak, hol egy lelkes, a szemésztudományban jártas orvos, és nagy befolyású urak léteznek. Ennélfogva igénytelen véleményem szerint eleinte alakuljon Buda-Pesten; mert ámbár a szegény szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számára ott sokféle intézetek vannak, mégis igen üdvös, ha e nagy hazának fővárosában, hova az országból minden pénz foly, egy jól elrendezett, minden kellékekkel ellátott, a két városnak valamely célszerű helyén levő házban, minden egyéb kórháztól elkülönözve, szegény vakok gyógy- és ápoló intézete alakulna.

Ennek igazságát és célirányosságát minden orvos, ki a kórházakat, azokban uralkodó nyavalyákat és egyéb körülményeket, aztán a szembántalmak természetét ismeri, könnyen átláthatja; mert megtörténhetik és meg is történt már, hogy midőn a szegény ember ablakát igazítani akarta, egész háza bedült, és ez a közönséges kórházakban uralkodó ragadós nyavalyák szüleménye; e mellett a kir. egyetemi szemésztanár innen válogathatna tanítás végett kórodájának alkalmas eseteket, és a tanulóknak is tágasabb tér nyitnának ez által. Következő helyeken lehetne a nagy-váradi intézeten kívül ily intézeteket alakítani: Trencsinben, Sopronban, Pécsen, Péterváradon, Zágrábban, Temesváron, Kassán és Pesten; Erdélyben pedig Kolozsvárott és Szegeden.

Tervemet azzal rekeszttem be, hogy ennek készítésében csupán sok évi tapasztalásomtól, s hazám és a szenvedő emberiség érdekétől vezéreltettem, és legnagyobb szerencsémnek tartandom, ha az igen tisztelt magyar orv. és term. vizsgálók nyolczadik nagygyűlése igénytelen felszólításomat pártolására méltónak találndja.

8.

Tekintet a külföldi szegénysorsú szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számára állított intézetekre.

Mint fentebb mondtam, a jótékony intézetek száma a nemzet civilisációjával párhuzamosan halad, ezt a tapasztalás is eléggé bizonyítja. Angol-, Francia- és Németországban számtalan jótékony intézetek és egyletek léteznek, különösen szerencsétlen világtalan felebarátaink számára. — Nincs itt hely a dúsgazdag, s hatalmas nemzetek jótékony intézeteiről

értekezni; tekintsük csak a szomszéd Ausztriát, de különösen a császári városban létező sok jótékony intézeteket, különösen azokat, melyek a szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számára rendelve; legnagyobb tiszteletet gerjeszt a legdurvább ember keblében is a létrehozók iránt, midőn a szenvedő emberiség enyhítésére ily óriási áldozatokat lát örök időre alapítva. Ámde erre azt felelhetné valaki, hogy ez csak az összes monarchiának fővárosában található, és csak császári bőkezűségtől várható; erre csak azt felelem: hagyjuk el a császári várost, és tekintsük a sokkal kisebb tartományok, mint honunk, fővárosát, t. i. Prágát, csak a szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számára fennálló intézetek-re nézve hasonlítsuk össze honunk fővárosának efféle intézeteivel, s bizony uraim! akkor hajtsuk meg fejünket a prágai intézetek előtt, mivel ott a szembetegek, gyógyítható és gyógyíthatatlan vakok számára következő jótékony intézetek léteznek:

1-ör. Vakok nevelő intézete.

2-ör. Vakok műtő intézete.

3-ör. Királyi országos szemgyógyító intézet.

4-er. Egyetemi szemézi kóroda.

5-ör. Szemézi osztály a cs. k. közönséges kórházban.

6-ör. A teljesen vakok ápoló- és foglalkozó intézete. ¹⁾

Nevezett intézetekben a szembetegek és gyógyítható vakok orvoslást, a gyógyíthatatlanok gyermekkorukban nevelést, és némely mesterségekben tanítást, az öregek pedig ápolást és foglalkozást kapnak. Mind ezen szép intézetek leginkább egyes emberek fáradhatlan buzgalmának köszönhetik létüket, kiknek neveik Csehországban örökre felejthetlenné, milyenek: Fischer és Klár.

9.

A nagy-váradi szegény vakok ingyen gyógyító- és ápoló intézetének leírása.

A nagy-váradi szegény vakok gyógyintézetének eredete.

Bihar és a szomszéd megyékből idesereglett sok szegény szembetegek, különösen a csak műtéttel (operatio) által gyógyíthatók, sürgeték ez intézet felállítását.

A súlyos szembántalomban szenvedő szegény nép az orvosságot megvenni nem képes és ha megveszi is, gyakran fonákul él vele, ezenfelül még a gyógyításnak megfelelő hely és étkek hiányoznak, pedig főleg a műtéttel alkalmas helyet igényel; továbbá nem csak a műtéttel ideje alatt, hanem néhány héttel előbb és után is szükséges a szegény parasztot koplalástól, rendtől, vagy rossz ételektől, szeszes italoktól és a dologtól is oltalmazni; ez pedig legcélszerűbben egy, minden tekintetben jól elrendezett intézetben érhető el. Hiában rendel a legszívesebb orvos egy — sok év óta a házszegetben összekuczorodott, bű és szükség által elsorvasztott — szegény magyar paraszt szembetegnek orvosságot, őt táplálni, tisztítani, ápol-

¹⁾ Lásd: F. Arlt. Die Anstalten für Blinde und Augenkranke in Prag 1846.

ni kell, — főleg ha csak műtétel által gyógyítható, arra alkalmas szoba és ápolgatás elkerülhetetlenül szükséges; mert a műtétel a szegény világtalannak utolsó reménye, melynek sikere nem csak a műtételtől, hanem egyéb körülményektől is függ, melyekbe a műtött helyezettet van. Mind ezek pedig csak ily rendezett intézetben érhetők el.

A nagy-váradai szegény vakok intézetének szabályai.

1. §.

Az intézetnek célja: a szegényebb sorsú szembetegeknek — különösen földművelőknek — jó alkalmatosságot nyújtani a biztos és költség nélküli gyógyításra és így e szerencsétleneket a szembántalmakban különösen veszedelmes kontárkodástól és úgynevezett tudós asszonyoktól megmenteni.

2. §.

Minden szegény szembeteg, akárhonnét jő, kivétel nélkül ez intézetben lehetőségig segélyt nyer, külföldi úgy, mint a hazai, a szegény cigány úgy, mint a szegény nemes ember.

3. §.

A nem veszedelmes szembetegek orvosi rendelvénnyel (praescriptio), és ha nagy szegénységet lakhelyük előjárói, lekipásztörök, vagy megyei és földesuri tisztviselők által bebizonyíthatják, orvosi szereket is ingyen kapnak.

4. §.

Veszedelmes vakságot okozható szembántalmakban szenvedő szegények, vagy orvosi szerekekkel, vagy műtét által gyógyítható vakok a szemérsi kórházba nem csak maguk, hanem vezetőik is (ezen rendszer, mely szerint a vak egy rokonát ápolóul hozza magával, drágább ugyan, — mert ha az intézetben 20 szembeteg gyógyíttatik, 40-et kell élelmezni és mind e mellett is egy, vagy két rendes ápolónőt nélkülözni nem lehet: mégis sokkal célirányosabb; mert anya gyermekét, és viszont — főleg műtétel után, — sokkal hűségesebben ápolja, mint egy bérlett idegen, és ez az oka, hogy bérlett egyének mellett a szemérsi kórházban némelykor a legszebb műtét eredménytelen) ingyen felvétetnek, a hol élelmet kapnak, és a bánalomhoz képest vagy orvosi szerekekkel, vagy műtétel által gyógyíttatnak.

5. §.

A szemérsi kórházba felveendő, fentemlített bizonyítvánnyal, és — ha lehet — fetheruhával ellátva legyen; továbbá minden szembeteg és ápolója köteles mindenben szót fogadni, kiknek a kórházról eltávozni — a felügyelők engedelmével — tilos. Az intézetet elhagyó pedig köteles egy év múlva — ha szükséges akármikor — az intézeti igazgató-örvost vagy személyesen, vagy ha távol van — írás által a gyógyításnak eredményéről tudósítani, és így a statistikát kiegészíteni és igazolni.

6. §.

Az intézetnek van egy igazgató- és egy segédorvosa, egy sebésze, egy felügyelője, egy ápolónője és egy gazdasszonya. Az igazgató-örvos, a segédorvos jelenlétében minden nap, reggel 6-órától 9-ig, délután 2 órától 4-ig a hozzá folyamodó szembetegeknek, lakásán orvosi tanácsot ad; a hol, ha nem szegények jelentik magukat, azoknak csak praescribál, ha pedig szegények, az orvosi szereket ingyen, az intézet számára az irgalmas barátok gyógyszer-tárából megkapják. Az irgalmas barátoktól már több év óta — 50 százalék elengedése mellett — szolgáltatnak ki az intézet számára orvosi szereket. — Ha kisebb műtételek szükségessé, azok azonnal végbevitetnek. — Ha a szegények szembántalma veszedelmes, vagy csak nagyobb műtétel által gyógyítható, akkor a szembeteg az intézeti kórházba vétetik fel, a hol, ha nem sürgetőss a segedelem, a messzebről jövők elsőbbséggel bírnak.

Még eddig, az intézet körülményei miatt, a mulasztható műtételek csak tavasztól késő őszig vitetnek véghez; de van remény, hogy idővel, ha az intézet alapja erősebb leendő, télen is fognak műtételek végeztenni; orvosi tanács és kisebb műtételek azonban télen is foganatosíttatnak.

Az igazgató-örvost akadályoztatása esetében, a segédorvos helyettesíti. Ez alkalommal nem mulaszthatom el hálás köszönetemet nyilvánítani a szegény szembetegek nevében azon segédorvos és sebész urak irányában, kik az intézetben minden nyereszkedés nélkül fáradoztak, u. m. Guttman József, Lukács János, Wertheimber Lipót, Grosz Albert orvos és Hugel László, Heller Ignác, Freund Móricz és Zsiry György sebész urak.

Az intézetben gyógyított betegekről körülállásos napló létezik, a melyben tudományos alakban minden beírva található.

A szemérsi kórházban lévők naponként kétszer meglátogattnak az igazgató-örvos és segéd által a műtételek előtt is.

Műtételek arra alkalmas időben, midőn több szembeteg összegyűlt, az igazgató-örvos által segéde és sebésze hozzájárultával tetetnek, a műtétet látni kívánó vendégek jelenlétében.

A műtétel után a szemérsi kórházban az orvosi személyzetből egy, állandóan éjjel és nappal mindenre felügyel, és szükség esetében segédkezeket nyújt, ezenkívül az igazgató többször napjában, ha szükséges, éjszaka is a műtöttet meglátogatja. Minden előforduló jelenetek a műtét alatt és után a kórházi naplóban pontosan feljegyeztennek.

A szembetegek a kórházból, csak midőn veszedelem nélkül lehet, bocsáttatnak haza.

Az intézeti sebész a szükséges sebészi segedelmet véghez viszi.

A felügyelő és ápolónő arra vigyáznak, hogy a betegek mellett levő rokonok mindent az orvosi rendelet szerint teljesítsenek.

A gazdasszony az ételekről — és pedig orvosi rendelet szerint — gondoskodik. A műtétel előtt mind a szembetegek, mind a mellettük levő rokonok — marhahús-levest, húst, vastagételt és kenyeret kapnak, azután pedig a műtötték első napokban csak húsleveset háromszor napjában, és későbbben összevagdalt húst is kapnak.

A szemérsi kórházban mindenkor és minden részében a legnagyobb tisztaságnak kell lenni.

Az intézeti kórháznak rövid leírása.

A szemészeti kórház Nagy-Várad-Olasziban, az úgynevezett újsoron, a deák szertartású püspökilak és kanonokok lakásai szomszédságában, a város legszebb, legegészségesebb és legcsendesebb részében helyeztetve, szép szőlőhegyek közelében, egy kis völgyben áll, kertekkel és sok élőfával körülveve. A ház egyik főoldala éjszak-kelet, a másik kelet-délnek fekszik, minden oldala szabadon áll, kivén a déli oldalt, hol szomszédai vannak. Van benne 13 kisebb-nagyobb szoba, 2 konyha, kamarák, pinczék, két igen jó hideg vizű ivókút, nagy gyümölcsös-, konyha- és angolkert. — A ház éjszaki oldala előtt korlátokkal védet fasorok, a szembetegeknek sétatérül szolgálók. — A 13 szobából 10 a szembetegek számára, egy az igazgató-orvos és segédének, egy földig érő ablakkal ellátott tágas terem a műtéltre, és végre egy a felügyelő és ápolónő számára rendeltetvék; az egész udvaron levő számos élőfák a szembetegeknek kényelmes, árnyékos helyet adnak.

Rövid áttekintése az intézetben gyógyított szegény szembetegek- és vakoknak.

Az intézeti kórházon kívül gyógyítottak.

A mint fentebb említve volt, az intézeti kórházba csak olyan szegények vétetnek fel, kik vagy gyógyítható vakok, vagy veszedelmes szembántalmakban szenvednek, másféle kisebb szembántalmakban sínlődők mindennap reggeli 6–9, délután 2–4 óráig orvosi tanácsot, és ha szegénységüket bebizonyítják, orvosi szereket is ingyen kapnak, és kisebb műtételek az intézetben kívül is véghez vitetnek.

Az intézetben kívül gyógyítottak száma 1830 óta a 20,000-et fölülmulja, ezeken több mint 500 kisebb műtétel vitetett végbe; több mint 200 molnárnak malomkővágáskor szembe pattant aczéldarabocskák sebészi eszközök által kivétettek, és egy sem veszté szemével; más mesteremberek is, u. m. lakatosok, kovácsok, stb. ily bántalmakban szenvedők, rögtön segítséget nyertek; igen sok, úgynevezett holttetem — a szem szomszédságában — kiirtatott.

Az intézeti kórházon kívül gyógyítottak leginkább Bihar, Szabolcs, Békés, Szathmár, Arad, Bereg, Marmaros, Zemplén, Abauj, Heves és az erdélyi szomszéd-megyékből, a szabad Hajdu- és Kun-kerületekből voltak; de nem ritkán messzebb megyékből, sőt Galicziából is folyamodtak. Az intézet kórházán kívül gyógyítottak között igen sok szembántalmakban sínlődő gyermek volt. Az intézet iránti bizodalom onnét is kitetszik, hogy nem csak a magyar földművelők, hanem a megye legtávolabb vidékein lakó oláhok is, hátaikon hozzák be szembajban sínlődő gyermekeiket.

Az előfordult sok szembántalmi járvány közt nevezetes volt az 1837-ki, sok helyen, de különösen egy oláh faluban Sz.-Andráson (közel Váradhoz), több mint 100 egyén az úgynevezett farkashályogban (hemeralopia) szenvedén, kik igen hamar meggyógyultak. Szomorú látvány volt, midőn naplemente után a szekerekbe kapaszkodván, láttehetségük hiányában, a mezőkről ökreik által vezettetének házaikhoz. Voltak még az intézetben kívül gyógyítottak

közt sok kiszolgált katonák is, kik közt sokan az úgynevezett egyiptomi szemlobban szenvedtek.

Az intézeti kórházban 352-en leginkább műtétel által gyógyíttattak, ezek közt volt:

Biharból	182	Gömörből	1	Torontálból	1
Békésből	34	Hevesből	1	Ugozsából	1
Szabolcsból	24	Közép-Szolnokból	1	N.-Kunságból	8
Szathmárból	22	Krassóból	1	Hajdú-kerületből	13
Zemplénből	9	Mármarosból	1	Erdélyből	13
Árvából	1	Pestből	1	Galicziából	5
Abaujból	3	Sárosból	2	Oláhországból	1
Aradból	5	Szepesből	1	Csehországból	2
Bácsból	2	Szerémből	1	Morvaországból	1
Beregből	3	Temesből	1	Frankhonból	1
Borsodból	2	Trencsénből	1	Szöv. statusokból	1

Róm. kath. 44, görög kath. 35, görög n. egy. 31, ágostai vall. 9, helv. vallásu 193, héber 40; férfi 228, asszony 124; nemes 31, nem-nemes 318, földművelő 304, kézmives és kereskedő 44, ügyvéd 1, tanuló 1, lelkész 2; belső hályog 270, más szembaj 82; műtött 320, orvosszerrel gyógyított 32, gyógyult 220, javult 120, eredménytelen 12.

A nagyváradi szegény vakok gyógyintézetének jövőndője.

17 év óta folytonosan főtörekvése volt az intézetnek, minden akadályok ellenére, hivatásának megfelelni és a drága években éppen úgy, mint midőn olesóság volt, minden gyógyítható vak, vagy veszedelmes szembajban szenvedő szegény, ápolgatást és gyógyítást nyert.

Sikerült pedig a mostani tulajdonosnak, sok pártfogói és barátai által, a nagy-váradi intézetet jövőndőre biztosító egyesület alakításához fogni, oly móddal, hogy minden tag, egy bizonyos summát, vagy annak évenkénti kamatját aláírván, midőn már az aláírók elegendő számmal leendnek, az egyesület megalakítandja magát, tisztviselőket maga köréből választandván. A pénztárt a jótékonyágáról ismeretes nagy-váradi deák káptalan egyik érdemes tagja szíves leend kezelni; addig, míg a mostani tulajdonos élni fog, és az intézetet fentartani bírandja, az egyesület pénztőkéje és kamatai épségben maradandnak, és a tisztviselők a tőkét minden illő módon nevelni igyekezendnek; azután csak az egyesületi tőkéből járandó évenkénti kamatok által fog az intézet fentartatni. — Már eddig is igen szép summa van aláírva, és nem sokára a jótévk nevei a haza színe előtt közöltetni fognak.

Vajon az évenként összegyülekezni szokott természetvizsgálók csak lakmároznak-e, vagy más egyebet is tesznek?

Zipser Endre tr. és tanár.

Nyolczadik ízben gyülekeznek össze a magyar orvosok és természetvizsgálók oly városban, mely őket szeretetteljes előzékenységgel fogadja, s ő hercegi főméltósága elnökle alatt sereglenek együvé, miután ő hercegsége ritka leereszkedéssel az elnöki díszhelyt elfoglalni kész volt. Ki kételkedhetik felőle, hogy ezen készség oka a tudományok s azoknak előmozdítása szeretetében rejlik, mely a jelenkor nagyszerű tudományos mozgalmi iránt megleg részvétet tanúsít. Tanúsítja azt is, hogy a jelenkor már felfogja és tudja becsülni századunk messzeható irányát, mely nagy jövővel biztat: hahogy férfiak lépnek egyesületbe, kik minden tőlük kitelhető módon a természettudományok által elérhető kincseket közhasznuakká akarják tenni; férfiak, kik a természettudományokat ápolni és fölemelni törekeshnek, kik megvannak arról győződve, hogy a természettudományok megmérhetetlen behatással vannak mind az egyéni, mind az általános anyagi és szellemi jólétre, kiket élénk vágy ösztönöz arra, hogy hidegen ne maradjanak azon tudomány iránt, mely mind a jelenkor legérdekesebb feladataival, mind a nemzetek jóléte előbbhaladásával a legszorosabb összeköttetésben van. S nem kiváltképen a magyar birodalom-e azon megáldott boldog ország, mely mindennek felett a természet tanulmányozására ösztönöz, melynek hatalmas és sokféle alkotású hegyei nem bő anyagot szolgáltatnak-e mind az észleltre, mind a vizsgálatra. És mégis ezen nemes irányzatú törekvések sincsenek menten a gyanúsításoktól, csipős gunytól és gonosz rágalmazásoktól. Nincsenek menten olyan megtámadásoktól, melyeket honi lapjaink is felvettek rovataikba. Emlékezhetünk, miképen nem átalották az „Ungar“, „Humorist“, „Vaterland“ s az ágostai „Allgemeine“ ezen legszebb szándékot is akár írgységből, mely, mint valamely mérges féreg, a nemes növényeken rágódik, akár rossz-akaratból nevetségessé tenni és lealacsonyítani.

Például az „Ungar“ a maga olvasóit azon érdekes újsággal akarta meglepni, hogy a természetbuvárok Bremában fognak ebédet tartani. A „Vaterland“, még mielőtt a VI-dik, Pécselt tartandó összejövetel közírré tétetett volna, a magyar orvosok- és természetbuvároknak előlegesen gúnyos kifejezéssel jó étvágyat kívánt. Úgy ezen „Vaterland“ hírül adá az V-dik összejövetelt is Kolozsvárott, s figyelmezteté olvasóit, hogy egy üveg champagne-ára 3 pforintban állapított meg. A „Humorist“ azt igyekezett bizonyítani, hogy a Bremában összegyűlt természetbuvárok az előhaladás (Fortschritt) pártolói, mert 400, Helgolandból nekik küldött tengeri rákot, melyek a hátrahaladás valóságos képviselői, emésztettek fel. Az „Allgemeine“ felvette a maga lapjában egy, különben általánosan ismert tudós férfiúnak Murchison tudornak vádaskodásait, hogy a németországi tudós társulatok csak szelet csinálnak s vendégeskedni gyűlnek össze, más eredményeit működéseiknek hijába kereszük, — noha személyesen egy gyülekezetben sem volt jelen, annál fogva saját tapasztalata után a német or-

vosok és természetvizsgálók működéséről nem ítéltetett. A „Times“ pedig a britt természetvizsgáló társulatot az előbbi 1846-dik esztendőből valóságos tudományos cigány csödületnek nevezi.

Félre tévén más egyebeket, a mik e tekintetben másutt is közzététethettek, csak azt kérdelem, honnét van az, hogy ezen gyűlöletes vádaskodások egyedül csak a természetvizsgálók irányában tétetnek, noha ezenkívül is annyi társadalmi összejöveteli érintkezésekre találunk, melyeknél a működések közben szintűgy esznek, mint a természettudományi társulatoknál. Ám kezdjük el a legfelsőbb hatóságok tárgyalásainál, s szálljunk alá a falusi bírák választásáig, mindenütt esznek isznak, mert élni akarnak. Vagy talán egyedül csak a természetbuvárok éhezzenek, s csak a természet csudálásával táplálkozzanak. Hiszen ez, ellenkező a teremő szándékával, a ki a szerint alkotta az embert, hogy egyék; s arra az étvágy által ösztönözi, s ez ösztönt ismét a megelégtülés gyönyörével kárpótolja. Mi oka van azon gyanúnak, hogy vagy keveset, vagy semmit sem tesznek? talán az, hogy vizsgálataik eredményei nem jönnek köztudomásra? vagy talán a jelenkor lázas ingere hozza magával minden meglevőt ócsárlani, s minden magasztost és nagyszerűt csak a multban keresni. Én tehát ezen kérdésre, hogy:

„Az évenként összegyülekezni szokott természetvizsgálók csak lakomákat tartanak-e vagy többet is tesznek“, tehetségem szerint a magyar orvosokra és természetbuvárookra vonatkozólag igyekezem megfelelni.

Midőn a vándorló gyülekezetek eszméje, kiváltképen a nagy Oken tekintélye által támogatva, tettelesen életbe lépett, a személyes ismeretségek közt kívül, nyilván van, hogy azon czél sem volt szem elől tévesztve, hogy az újabb és tapasztalás által bebizonyítottnak mutatkozott eszmék a tagok közt kicseréltethessenek. Ide járul kiváltképen Magyarországon az érdekesebb helyiségek s azok ritkaságainak közelebbi ismerete, a haza rejtett kincseinek felkutatása, a társadalmi hajlam ébresztése és megszilárdítása, s egyszersmind a nemzetiség és hazaszeretet terjesztése. S minthogy a mondott szó gyorsabban terjed az írott-nál, csak hamar mindenki beláthatta az egyesült erő hatályos közreműködését, azért is messze vidékekről gyülekeztek össze, kik egymással kölcsönös értekezéseket tartottak, egymást értesítették, egyszerű, könnyen felfogható alakokban egymást érthetően és a legkisebb részletekig kiereszkedve felvilágosították — korántsem pedig azért, hogy az általános példabeszéddé vált magyar vendégszeretetet igénybe vegyék.

Ha eddig a tudományos gyülekezetek meglepő eredményeket nem mutathatnak is fel, ha általok nem mozdítottak is elő kimutatható nagy lépésekkel a tudományok, még ez nem semmisítheti meg a jövő reményeit, minden jó ellenben, a mit eddig eszközöltek, ellenmondhatlan okot szolgáltat jótékony hatásuk bebizonyítására. A tudományos gyülekezetek legalább pillanatnyi központosítást eszközölnének a tevékenységre oly helyeken is, hol addig csupa tétlenség és közönbösség honolt. Munkásságra ébresztik a gyáva és félénk szelleműket, módot szolgáltatnak oly egyének felismerésére, kiket hivatalos foglalatosság, öregség, betegség, szűkölködés házuk négy falai közé zár; hasznot hajtó összeköttetésekre nyújtanak alkalmat azok között, kik hasonnemű vizsgálatokkal foglalkoznak, s a kik talán különben soha sem találkoztak volna egymással, s ezen összeköttetések száz meg száz csudás iparművek kútjói-

vé válhatnak; gyengítik a nemzetiségi előítéleteket, új eszméket gerjesztenek, ellensúlyt tartanak a nagy városok tudományos kényuralmának, s kényszerítik a tudományt, hogy az elméletek homály lepte ködéből kilépjen, s a nyilvános megvitatás tiszta fényében jelenjék meg. Ezek s ezekhez hasonló bizalmas kilátások voltak indító okai, hogy a német természettudósok évenkénti összejöveteleket rendeztek, s a szorgalmas és gondolkodó német nemzetnek volt fentartva, hogy e részben első lépéseket tegyen. Angolország sietett az adott példát követni, Franciaország a tudományos összejövetelek eszméjét nagyobb terjedelemben utánozta, s akárki mit mondjon, ezen iparkodásokat fényes eredmények koronázták. A scandinaviai tudós gyülekezetek élére maga a király állott, kinek a szelleműs tudósokkal folytatott társalgás legfőbb idő- és kedvtöltései közé tartozik. Olaszországban az eszme hasonló vizsgálataira talált, mely a legkedvezőbb eredmények várására jogosít, s maga az egyház feje, a genuai összejövetelnek kinyilatkoztatá, hogy ő szentsége, tudományos munkálataik folyamatát élénk részvéttel kíséri, s azoknak sikerét minden alkalommal igyekezni fog előmozdítani. Ezen magas érzelmek nyilvánítója a caninói hg, Luczián Bonaparte volt, ki saját részvételét a természettudományok iránt az által is nyilvánította, hogy közöttünk is személyesen megjelent, s meggyőződhetett felőle, hogy részünkről a jó szándék legalább nem hiányzik. Magyarországon végezetre ezen gyülekezetek megalapítását a tudományok és tudományos vizsgálatok megőszült nestorának, Bene Ferencz királyi tanácsosnak köszönhetjük, ki annak szükséges voltát által látván, kivételét is minden előadódott nehézségek dacára szerencsésen végrehajtotta, s annak örömeit élte hanyatló éveiben még élvezheté.

Az idő szerinti mozgalmak ezen hullámai között tehát Magyarország sem maradhatott vesztegen. Gazdag lévén mind a természettől önkényradott, mind szorgalma által szerzett segédeszközökkel, képes volt reá, hogy nem csak a honi, hanem a külföldi tudósok figyelmét is magára fordítsa. A természet nagyszerű és drága ajándékait hoztuk elő eddig is annak méhéből s annál inkább mennyi örvendetes eredményekre számolhatunk ezentúl? Tudományos férfiak nyújtanak egymásnak a nagyszerű közmunkára kölcsönösen segédkezet, ébresztőleg és lelkesítőleg hatnak egymásra, alkalmuk van egymást, mint embereket tekintve is megismerni, s így oly kötelékek fonódnak, melyek ottan-ottan egész éltökon keresztül áldásthözóknak mutatkoznak, s észrevétlenül magvak hintetnek el, melyek később nem csak a tudományokra, hanem a gyakorlati életre nézve is gyümölcsözőleg kelnek ki és virulandanak.

Ki volna tehát ennyi hasznos törekvések kimutatása után is oly szívtelen, a ki azt követelné, hogy ne együnk, ne igyunk. Ha méltán dicsekszenek is a rajnai vidék lakói a magok szőlőtökéivel — de a Kárpátok tövében is teremnek inni való arany cseppek. Tartsunk mértéket a dalban és örömben bizalmas összejöveteleink alkalmával, örvendjünk egymásnak s törekedjünk egyetértésre. Álljon fenn ezen kapcsolat közöttünk örökre, s csatoljon bennünket mindig szorosabban egymáshoz, hogy az igazság és tudományok országában ernyedetlen buzgalommal közreműködhessünk; — ámde másrésről senkinek se telhessék kedve benne, hogy ezek mellett éhen veszni szemléljen bennünket. Hiszen az egész mindenség nem egyéb, mint általános élet, s a mi él, annak szükségképen táplálkoznia kell.

A beremendi Jura-mészkepletről, kivált az abban találtató csonttorlatról; egyszersmind felszólítás a természettudományi és archaeologiai tárgyaknak a m. n. muzeum számára leendő gyűjtése, és ezen intézetnek, biztosítása tárgyában.

Kubinyi Ferencz.

A természetvizsgálók egyik főfeladata jelenleg nem csak a mostani, de az őskor teremtményeinek is kikeresése, megvizsgálása és a tudós világgal megismertetése. — A természet mind három országából, u. m. ásvány, növény- és állatokéiból, az ősvilág maradványaiiban számtalan képviselők fordulnak elő; jelenleg az őssállatok, jelesen az őssgerinczesek (Wirbelthiere) legközelebb felfedezett maradványairól kívánok néhány szót szólni.

Folyóink, kivált a Tisza, Duna, Száva, Tarcza; csontbarlangjaink, u. m. Funácsa, Tufna telvük őssállatok maradványaival; láthatók az eddig felfedezett állatok képviselői számos magán-gyűjteményekben, leginkább pedig Pesten a nemzeti muzeumban. Felettébb sajnos, hogy nagyobb kiterjedésű palaeontologicus munkával eddig nem dicsekedhetünk. — Legtökéletesebben írta le azokat Petényi Salamon tagtársunk azon őslénytani (palaeontologiai) pályamunkájában, melyet 1843-ban a Temesvárott összegyűlt természetvizsgálók nagy gyűlése megkoszorúzott; remélhetni azonban, hogy ezen, kivált hazánkra nézve új tudománynak több kedvelői lesznek; már is több jeles férfaink, kivált a nemzeti muzeum egyik őre, Sádler tr. dicsérettel fáradozik a honi őssállatok kikeresésében és leírásában. — Vajha többben találtatnának, mint Zipser tr. kinek köszönhetjük, hogy a tufnai csontbarlangban találtató ursus speleus számos példányaival birunk. Az eddig felfedezett őssállatok maradványai közül legnevezetesebbek a nemzeti muzeumban látható tevekoponya; a pesti kőbányából kikerült elefánt, rhinoceros, tapirfogak; a sopronmegyei margitai kőbányában találtató többnemű halak, azoknak fogai és pikkelyei, melyek közül csak néhány halfoggal — mindamellet hogy számosan találtattak, sőt jelenleg is nem csekély számmal fordulnak elő, — dicsekedhetik nemzeti muzeumunk. — Eddigelé kőbányáinkban, folyóinkban, számos barlangjainkban és a vízözöni homokképletben csupán emlősök csontjai találtatnak; arra nem vala példa, hogy valahol hazánkban apróbb ősemlősök maradványai fedeztetek volna fel.

A folyó év apr. 26-kán történt, hogy Baranyamegyében, Lippe-Schaumburg herczeg dárdai uradalmához tartozó Beremend helység határában fekvő kőbányában a kőfejtők egy hasadéokban csonttorlattal telt üregre akadtak; az abban találtató csontok közül néhány darab a helybeli ispán által Budára küldetvén, honnan Haumann a pesti természettudományi társulat egyik tagja Sádler tudornak néhány példányt küldött. — Pesten létemkor ezen felfedezés értesemre esvén, azonnal siettem Beremendre a helyszínére kirándulni, és örömmel jelenthetem, hogy Petényi Salamon társaságában az érintett helyen két napot töltvén, ha nem is az előre hírlapok útján talán idő előtt híresztelt madárcsontokra, de mindenesetre

nevezetes emlősök és hüllők csontmaradványaira akadunk, melyeket is, mielőtt bemutatni szerencsém volna, szabadjon a beremendi mészképletről és az abban találtató ásványne-műekről néhány szót szólnom.

A juramészképlet más országokban, jelesen Schweiczbán, Franczia-, Német- és Angol-országokban iszonyú nagyságú tömegekben, egész hegylánczokban fordul elő. Ezen képlet hazánkban csekélyebb tömegekben és kiterjedésben találtatván, nem nagy szerepet játszik, nem is czélom ezúttal ezen képletet, körülállásosan leírni. Jelenleg értekezésemet egye-dül a Baranyamegyében előforduló jura-mészképlet egyik végpontjára szorítom. Ezen vég-pont, a mint már fentebb érintém, a dárдай uradalomhoz tartozó, délkeletnek fekvő bere-mendi kőbánya, mely is csekély magasságú hegyoldalban fekszik, s alsó és felső kőbányá-ból áll. — Az alsó, délnyugatnak fekvő kőbányában igen szép spátumok, csepegőkövek, magában a juramészképletben pedig ismeretlen és csupán darabokban s töredékekben elő-forduló csiganeműek találtatnak. A kőbányai mésztömeg fölülről egész a bánya fenekéig elnyúló számos hasadékokból áll, ezen hasadékok töltetnek ki a fentérintett patokkal, melyekből ezúttal néhány példányt bemutatni szerencsém van.

A felső kőbányában, mely keletdélnek fekszik, szinte számos és fölülről lefelé a kőbá-nya talapzatáig, mely egy juramészrétegből áll, és a mely keletdélről nyugatéjszaknak 11 foknyi esésű, terjedő hasadékok találtatnak.

Ezen kőbánya szélessége mintegy 25 öl, hossza pedig 49 öl kiterjedésű, félholdat képez, legmagasabb fala mintegy 8 öl; ezen bányában előforduló hasadékok telvék patok-kal és csepegő kővel, mielőtt ezek az esővíz által képeztettek volna, kellett a csontok-nak, melyek általunk felfedeztettek, fölülről az illető hasadékokba jutni; kivált az apróbb emlősök, melyeknek csontjai nagy számmal fordulnak elő, netalán a szikla tetején egykor tanyázó baglyok, és más ragadozó madarak s állatok eledelétül szolgáltak, melyeknek csontjai leginkább az esővíz által mostani helyökre lesodortatván, részint magány tömeg-ben, részint páttal befoglalva, részint pedig a juramészszel összeolvadva és tömöttebb minéműségű tömeget képezve találtatnak. — Ugy hiszem állításom és az előterjesztett leírás nem csekély bebizonyítására szolgál, ha nem is a legügyesebb kézzel általam a helyszí-nén levett kőbánya rajzképe, melyet ezúttal előmutatni bátorkodom; — az általunk felfede-zett csontok, állkapczák és egyéb csonttöredékek csupán ezen kőbányában találtattak.

A juramészben előforduló csonttorlat vélekedésem szerint nem egykorú azon mészkő-vel, melyben találtatik, többnyire hasonló nemű mészkő természeténél fogva számos hasa-dékból szokott állani, esővíz közbejöttével időről időre későbbi képlet származik, így szár-maztak időről időre az érintett hasadékokban előforduló csonttorlatok, melyek sokkal későb-bi származásúak magánál az anyakőnél, melyben találtatnak, sőt maga a csonttorlat is nem egykorú; annak alkotása a kezünkél lévő példányok szerint időszakonként történhetett.

Az érintett kőbányák felettébb jövedelmezők, évenként az uraságnak 10,000 pengő forintot hajtának, helybeli ára a mésznek pozsonyi mérője 1 frt 54 kr váltóban; útkra, épü-letekre elfogy mintegy 600 öl, mészégetésre 1300 öl fordítatik, évenként eladatik 12,000 pozsonyi mérő mész. A csepényi cukorgyár is ezen mészszel láttatik el, a kőfejtéshez éven-ként mintegy 4 mázsa puskapor szükséges, 3 kemenczében égetnek meszet, egy-egy kemen-

czéből 450 pozsonyi mérőtől kezdve 500 pozsonyi mérőig telik ki, egy öl mészkőre, midőn a kemenczébe kerül, 3 bécsi öl fa kívántatik, a kemenczéből kikerülő mész az eszéki fortifi-catio által is legjobbnak és alkalmasabbnak találtatott; ezen mész beoltásakor nagy vigyá-zat szükséges, melynek időszakonként kell végbemennie, egy pozsonyi mérőre rendszeren 10 akó víz kívántatik.

A mi már a többször érintett csonttorlatban előforduló őszállatok maradványait illeti, szerencsém van ezúttal azokat e következő renddel bemutatni :

1. Nyúl vagy havasi ürge (Murmeltier) nagyságú állathoz hasonló állkapca.
2. A zápfogak alkotásánál fogva az előbbentől különböző állkapca.
3. Egy barázdájú fogak (einmahl gefurchte.)
4. Két barázdájú.
5. Három barázdájú.
6. Félholdas (halbmondformig) nagyobb állatból.
7. Félholdas kisebb állatból, mind fogak.
8. Mókus nagyságú állatból állkapczák, széles zápfogsorozattal.
9. Állkapca, hasonló az előbbenihez, hosszabb zápfogsorozattal.
10. Erdei egér nagyságú állkapca (mus silvaticus) hosszabb metszőfoggal.
11. Erdei egér rövidebben kinyúló metszőfoggal.
12. Kerti pelle (mioxus drias, — der Garten-Siebenschläfer) nagyságú állat metsző-fogai.
13. Ismeretlen, alkalmasint hód (castor) nagyságú állat fogai.
14. Cziczkány (sorex — Spitzmaus) állkapczák, leginkább hasonlít nagyságára nézve a vízi cziczkányhoz; — ezen egerek a bogárevő ragadozókhöz tartoznak (insectivora subterranea), ezen nemű állkapczák és koponya-töredékek igen nagy számmal fordulnak elő.
15. Húsevő ragadozó emlős állkapczája, mely nagyságára és nemére nézve leginkább a menyétnemhez hasonlít (mustella — Marder), még pedig a görényfajhoz (mustella putorius — Iltis).
16. Alkalmasint az első szám alatti állatból való végtagcsontok.
17. Vékonyságánál és nyulánkságánál fogva hüllők (amphibia) rendéből, alkalmasint gyíkfajú állkapczák.
18. Alkalmasint az első szám alatti állatból való csigolyák (vertebrae — Wirbeln).
19. Medence-csontok.
20. Közép-lábcsonatok (metatarsus — Mittelfuss-Knochen).
21. Ugyanahhoz tartozó ujjperczek (phalanges digitorum).
22. Csigolyák
23. " } kisebb állatokéból. Ezek legnagyobb mennyiségben találtatnak ;
24. " }

sőt volt egyes üreg, melyben egyedül csigolyák fordultak elő.

25. Végtag-csontok, ezek tartattak eleinte némelyek által madárcsontoknak, könnyű-ségöknél fogva, az éjjeli ragadozók, vagyis baglyok csontjai velő nélküliek lévén.

26. Sarkcsontok.
27. Bordák (costae).
28. „ nagyobbak.
29. „ legnagyobbak.
30. Czombcsontok, alkalmasint patkány rokonú állatból.
31. Czombcsontok legkisebbek.
32. Középnagyságú czombcsontok (os femoris).
33. Lábszárcsontok (tibia).
34. Alkalmasint medencze-csont (os sacrum), ismeretlen állatból.
35. Felső végtagcsont (Oberarm-Knochen).
36. Alkalmasint hüllők.
37. Végtagcsont, ismeretlen állatból.
38. Valószínűleg azon hüllő végtagjai, melynek állkapczája a 17-dik sz. alatt látható.
39. Ismeretlen csont.
40. Hihetőleg halántékcson (Gehörgangsbein).
41. és 42. Legnagyobb végtagcsontok.

E szerint a beremendi csonttorlatban felfedezett csontmaradványok az állatország két osztályához: az emlősök és hüllőkéhez tartoznak.

Az emlős osztályuak három rendbeliekhez tartoznak:

- a) A tulajdonképeni ragadozókhoz.
- b) A bogárevő ragadozókhoz.
- c) Az őrlők rendéhez.

Az első rendből egy fedezettett fel, t. i. menyét.

Másodikból: ciczkány.

Harmadikból több rendbeliek.

Az előmutatott példányokból bőven tapasztalhatta a nagytekintetű gyülekezet, hogy a kérdéses és előszámlált csontok leginkább töredékekben s egyes darabokban fordulnak elő, egész csontvázak ez ideig nem fedeztettek fel, és éppen ezért igen bajos a csontok, leginkább pedig az állatok meghatározása; vajha dicsekedhetnénk a nagyhírű Cuvier ügyességével s tudományával, ki egy lábszárról vagy csigolyáról képes volt az állat nagyságát, fajtát meghatározni; hasonló ügyességgel bír Agassiz, ki képes egyetlen őshal-pikkelyről vagy fogról az egész hal idomát legnagyobb pontossággal meghatározni. — Kimondhatlan örömeinkre válik, hogy a cs. k. bécsi állatgyűjtemény egyik érdemdús őre, Heckel Jakab, az osztrák birodalomban felfedezett őshalak meghatározása s leírásával foglalatostkodván, hazafiúi készséggel Pesten a nemzeti muzeumban lévő halakat meghatározandja; — bocsánatot kérek, hogy a felfedezett állatok maradványainak ily tökéletlen leírását bátorkodtam a nagytekintetű gyűlés elé terjeszteni; gyűjteményeinkben csontvázlatok hiányozván, sőt tudományos intézeink nagyobb kiterjedésű munkákkal ellátva nem lévén, kivált a zoologiában járatlannak majdnem lehetetlen valamely, kivált ismeretlen állatnak összehasonlítás nélkül leírását előadni. — Ezen csontmaradványokat, nem mintha valami tudományos jártassággal kívánnék bírni és némileg elhithetni a zoologiában jártasságomat, hanem leginkább azért kívántam bemu-

tatni, hogy másoknak és kivált szakértőknek alkalmat nyújtsak a kérdéses állatok további vizsgálatára és meghatározására, azon latin mondással tartván: *ultra posse nemo obligatur!* et voluisse sat est.

Az eddig felfedezett ősemlősök száma, melyek t. i. hazánkban találtattak, Petényi Salamon tagtársunk fentérintett őslénytani pályamunkájában számláltatnak elő; a beremendi csonttorlatban előforduló ősemlősök nevezetesen szaporítják azoknak számát; szerencsésnek vallo magamat, hogy ezúttal a honi őssállatok száma szaporításához és megismertetéséhez némileg segédkezet nyújthattam. — Számos őssállatok lehetnek még elrejtve barlangjainkban, folyóinkban és a föld rejtekeiben; várva várja, sőt méltán követelheti tőlünk a tudós világ azoknak fölfedezését; fordítsunk tehát ezentúl több figyelmet az efféle állatok kikeresésére, iparkodjunk a föld történetének mind meg annyi emlékköveit, t. i. az őssállatok maradványait a végveszélytől megmenteni, iparkodjunk évről évre tartandó gyűléseinken minél többeket előmutatni, s azokról határozottabban, mint én értekezni; hazafiúi édes kötelességünknek tartjuk azokat a tudományos gyűjtemények honi templomába, a nemzeti muzeumba letenni, hogy földünk története tökéletesebb leírását önmunkásságunk s fáradságunk által jelenkorunk díszére, az utókor szerencsésb használatára s élvezésére minél előbb létrehozassuk.

Szabadjon még befejezésül két kérést intéznem a nagytekintetű gyűlés elébe.

Az első egyenesen tisztelt tagtársaimat a természetvizsgálókat illeti. Összejöveteleinknek egyik törekvése a honi természettudományi intézeteket szaporítani, és kivált a nemzeti muzeumot gazdagítani. A tartatni szokott nagygyűlések előtt felállítottak ugyan majd minden gyűlések alkalmával természettani gyűjtemények, de azokból vagy igen kevés tárgyak, vagy a legcsekélyebbek jutottak nemzeti muzeumunkba. — Gyakran nem is az illető hivatalnokok és választmányok által küldettek ki az illető szakértő férfiak, hanem a tárgyak gyűjtése sokszor olyanokra bízott, kik hivatalaiknál fogva sem voltak képesek rendes gyűjteményeket felállítani. — Valljuk meg, hogy e tekintetben még eddig nem nagy előmenetellel működünk, a többek által kimondott óhajtnak sikerét kívánnók már valahára látni; több kérdésekre nézve határozatok hozattak a nagygyűlések által, sőt szabályaink is bővítettek; szakosztályaink az archaeologiai és történeti osztálylyal szaporítottak, hogy a nemzet lássa, hogy nem csak szóval, de tettel kívánjuk a nemzeti tudományos intézetet, kivált a nemzeti muzeumot természettani és archaeologiai tárgyakkal gazdagítani; hozunk határozatot, mely szerint kötelességükké tétessék az illető nagygyűlések hivatalnokainak, hogy jó eleve a nagygyűlések előtt minden szakra nézve szakértők küldessenek ki, hogy a megyét, melyben a gyűlések tartatnak, földismeit, fűvészi, gazdasági, állattani, archaeologiai tekintetben beútván, gyűjteményeket állítsanak fel, és azok a gyűlések befejezése után a nemzeti muzeumnak engedtesse azokat. — Az illető hivatalnokok mindent kövessenek el, hogy a kiküldött természetvizsgálóknak, kivált az illető földesurak segédkezet nyújtsanak; mindent kövessenek el, hogy nem annyira a tudomány, mint inkább a gyönyör, kényelem, fényűzés elősegítésére, és gyakran a tudományos működés akadályára, a természetvizsgálók terhére szolgáló intézkedések helyett, az áldozni kívánnók által alkalom nyújtsassék a kiküldötteknek az illető megye s vidék, hol a gyűlések tartatnak, minél könnyebb beútván-

sára, melyeknek érdekében működni egyik feladatunk. — Tánczvigalmak, fényes lakomák helyett, nyújtsanak inkább pénzbeli segítséget az áldozni kívánók, hogy ne kénytelenítessenek hivatalnokaink azon törődni, hogy évi munkálataink napfényre jöhessenek; ne kénytelenítessenek a természetvizsgálókat beírásuk az évimunkálatok kiadhatása tekintetéből szerfelett terhelni és évről évre a beírási díjt szaporítani.

Második kérésemet a tisztelt közönség azon nagy érdemű tagjaihoz intézem, kiknek alkalmuk van a megye- és országgyűléseken megjelenni és a hon javát előmozdítani: méltóztassanak szokott hazafiúi buzgóságuknál fogva a honi ipar, s a tudomány előmozdítására szolgáló törekvéseinket pártolva, mindenkit az iránt bizonyossá tenni, hogy összejöveteleink nem annyira theoreticus értekezések elszavalására, melyek gyakran a szakértők és annál inkább a közönség előtt unalmat okoznak, hanem egyenesen a természettudományok, a honi műipar, művészet, jobb ízlés előmozdítására, természettani munkák napfényre hozására, a tudós és művelt világali összeköttetésre, azon pangásnak, mely eddigelé a tudományok terén tapasztaltatott, elhárítására szolgálnak, miszerint elkülönözve állottunk a tudós világtól is oly annyira, hogy honunk ismeretlen földnek tartatott, és többet tudtak és írtak Chináról mint Magyarországról. Méltóztassanak a tudományok, kivált a természettanok iránt sympathiát gerjeszteni, mondom a természettudományok iránt, melyek nélkül honi iparunk virágzó állapotra nem vergődhetik, melyek nélkül valódi szakértők nem képezthetnek. — Hazánk anyagi és szellemi tekintetbeni haladására egyik legfőbb teendőnk hazánkban a természettudományokat honosítani. Hogy mind anyagi és szellemi tekintetben oly hátra vagyunk, annak tulajdonítható, mivel a természettudományok iskoláinkból ki voltak küszöbölve, ha tanítottak is, fájdalom, igen felületesen, — ipartanodáink nem voltak. De tulajdonítandó még hátramaradásunk azon elöítéletnek, miszerint szegényebb sorsú ifjaink az ügyvédi pályán kívül más pályára nem képeztettek, tehetősbeink pedig a természettudományokkal mit sem gondoltak. — Valamint a természettörvény a positiv törvény alapja: úgy a természettudományok mind szellemi, mind anyagi tekintetben minden tudományok alapjainak tekintendők. — Természettudományok nélkül valódi tudományosság, mely a practikai életben nem nélkülözhető, nem képzelhető, következőleg tudományos tekintetben valódi műveltség sem; legyen csak valódi tudományos műveltség, tegyük magunkévá a természet szabályait, kövessük azokat politikai téren is, könnyebbek lesznek működéseink, tisztább a kérdések és elvek felfogása a törvényhozásban is. Ha a természet szabályait veendjük tekintetbe, és azok szerint hozandunk törvényeket, akkor törvényeink is tökéletesebbek lesznek, mert inkább felelőnek meg a józan észnek, vagyis a természet törvényeinek.

Még egyszer kérem a tudomány és hon érdekében, kivált azokat, kik mind szellemi, mind anyagi tekintetben a hon javát, kivált az országgyűlésen előmozdíthatják, kövessenek el mindent, hogy a haza atyái pártfogásuk alá vegyék a természettudományokat, hogy egyik legnevezetesebb intézetünk tökéletes létesítésére és fenmaradására, értem a nemzeti muzeumot, nevezetes pénzbeli tőkét tegyenek le, melynek évi kamatai honunk beutazására, természet- és archaeologiai tárgyak gyűjtésére, régiségek ásatására, természet- és archaeologiai nagyobb kiterjedésű munkák kiadására fordíttassanak.

Angliát és Franciaországot nem annyira a flották és roppant seregek tették nagy-

gyá, ezek csak eszközül szolgáltak, de mivel a természet törvényét követve, a természettudományokat előmozdítva, készek voltak minden pénzbeli áldozatra, a status részéről alkalom nyújtott a szakértők kiképzésére, az ipar felvirágzására. — A népnevelésre, kivált Poroszországban, milliók fordítottak, s a valódi tudományosság honosítva lőn, s tapasztalhatta Európa annak gyümölcsét a porosz nemzet legutóbb tartott országgyűlésén, midőn a szabad sajtó ellen egyetlen egy szó sem emelkedett. — Kövessük ezen művelt nemzetek példáját, ápoljuk s öregbítsük a természettudományokat, hogy a művelt nemzetek sorában helyt érdemelhessünk.

10.

A lélekgyógytan (psychiatria) köréből szedett vázlatok.

Ifj. Bene Ferenc.

Van a gyakorlati orvostudománynak egy része, mely eddigi nagygyűléseinkben még nevezve is alig volt, melyre ezen alkalommal a nagy tekintélyű gyülekezet figyelmét irányozni kívánom; mivel az nem csak tudományos tekintetben minden orvost érdekel, hanem az embert érhető legnagyobb nyomort tárgyazván, minden érző emberbarát szívét bizonyára meghatja, t. i. a lelki betegekéről, és ezen betegség orvoslására vagy enyhítésére a legújabb időben felállított némely intézetekről egyes vázlatokat közölni kívánok, melyeket részint külföldi utazásaim alkalmával tapasztalásból, részint a legújabb ezen tárgyat illető munkák olvasásából szereztem magamnak.

Közönségesen tudva van azon felette szomorú, elhagyatott állapot, mely a lelki betegeknek szánt intézetekben még a múlt század végéig általánosan létezett. Nem voltak akkor még ezen szerencsétlen betegek számára gyógyintézetek, hanem akárkit ért egy ilyen csapás, az örült-intézetbe záratott, mely többnyire a börtönnel közvetlen összeköttetésben vala. Ugyanazon módon bántak a lelkibeteggel, mint akármiféle gonosztevővel, a tömlöcztartó egyszersmind a tébolyodottak felügyelője és ápolója is volt. Még azon szerencsésebb helyzetekben is, hol az örültek háza a börtöntől el volt különözve, annak felügyelői csak arra törekedtek főképen, mikép óvhatják magukat az örültek dühös kitörései közben előfordulható erőszakoskodások ellen. Rendszerint is csak ilyes betegekkel volt dolguk, mert többnyire olyan betegek küldettek akkor tébolydába, kikkel másképen már semmi módon sem tudtak boldogulni. Jól elzárt sötét kamarák, nehéz zárral és vasrudakkal ellátott ajtók, lánczok és kötelek, testi büntetések és kínzások valának akkor azon eszközök, melyek a lelki betegek lecsillapítására és gyógyítására használtattak. Könnyen képzelhetni, hogy ilyen körülmények közt szenvedő betegek testi- és lelkikép mindinkább nyomorultabbak lettek, alig találtatván köztük, kik felgyógyultak, többnyire elsínlődve előbb-utóbb elhaltak.

Nemde iszonyatos volt az akkori lelki betegek sorsa, s ki gondolná, hogy azon hibás bánásmód, melynek ők áldozatai valának, az utókorra is károsan hatott, azáltal t. i., hogy abból vette főképen eredetét a lelki betegek iránti oly általános és megrögzött azon előítélet,

mely abban áll, hogy mai napon is a lelkibetegségek más szempontból ítéltetnek meg, mint a többi betegségek, hogy azok részint morális hibáknak tartatnak és azokkal felcseréltetnek, hogy a lelki betegektől sokan félnek és irtóznak, hogy sokan szégyennek tartják, ha valaki örült állapotba esik, vagy ha valaki egy lelki betegség orvoslására szánt kórházban, örült-intézetben tartatott. Ezen előítéletben nem csak a műveletlen nép él, hanem hiszi azt sok művelt ember, sőt orvos is, pedig ezeknek kötelességök volna ezen hibás, alaptalan állításokat minden módon elhárítani, mert ezek okozzák azt, hogy az emberek annyira rettegnek a nyilvános örültek intézetétől, vagy legalább nem küldik a betegeket elég jókor e gyógyintézetbe, minek az a következménye, hogy a legjobban elrendezett örültek intézete sem felelhet meg egészen feladatának, és hogy az örülteknek egy tetemes száma csupán ezen okból gyógyíthatatlan állapotban marad. *)

Lelki betegségek támadnak vagy testi nyavalyákból, vagy lelki behatásokból, rögtöni és erőszakos indulatokból, vagy még többször sokáig tartó nyomasztó szenvedélyek következtében fejlődnek ki. Testi nyavalya következtében akárki eshetik örült állapotba, szintoly módon, mint a forróházban fekvő beteg félrebeszélhet; örültségi és lázas félrebeszélés közt nincsen semmi lényeges különbség, ezen esetekben tehát a testi és lelki betegség ugyanazon okon alapúl, és e szerint nyilvános, mennyire csalogódnak, kik az ily módon megbetegedett egyénnek morális becsét megcsökkentnek lenni vélik. Szintúgy nem lehet legkisebb becstelenséget sem róni azokra, kik lelki hajlamuknál fogva lelki betegségbe esnek, és kik kedélyre nézve talán magasabb lépcsőn állanak, mint más egészséges emberek.

Azért bátorodom megkérni a tisztelt gyülekezetet és ismétlem, a tavali német természetvizsgálók és orvosok gyűlésén K i e l városában J e s s e n tanár úrnak lelkes szavait: „terjeszsen mindenki a maga körében a lelki betegségek felől helyesebb ismereteket, és arra törekedjék mindenki, hogy a lelki beteget senki se tartsa rosszabbnak, mint más embert, hogy azt sok tekintetben épen oly értelmesnek tekintse, mint az egészen egészségeset“, és így szüntessük meg azon előítéleteket, melyek által a lelki betegségek a szegény betegekre és annak rokonaikra kétszeresen nyomasztókká lesznek, és könnyítsük egyúttal a lélekór-tanárok igyekezeit, melyek talán honunkban is valahára létre fognak kerülni.

Múlt század végével P i n e l halhatatlan érdemet szerzett magának az által, hogy első volt, ki a lánczok használatát az örülteknél számúzte, és azok helyébe a lelki vagyis morális gyógymódot alkalmazta. Volt alkalmam 1826-ban párisi tartózkodásom közben a nagyhirű, akkor már agg-korában lévő orvosnak tiszteletemet tenni, és az örültekkeli ember-séges gyógymódját a párisi nagyszerű intézetekben annak tanítványai, névszerint a híres E s q u i r o l felügyelése alatt szemlélni. Azóta nevedett az örültek jeles intézeteinek száma nem csak Franciaországban, hanem Némethonban is, hol a számos lélekórvos szintén azon

*) Minél közelebb esik az orvoslás kezdete a lelki betegség kezdetéhez, annál számosabb és kedvezőbb annak sikere. Bizonyítja azt a londoni sz. L u k á c s nevű kórház, melyben csupán gyógyíthatóknak látszó és nem rég fejlődött kórossetek vétetnek fel, és melyben évenként 100 beteg közt 65—70 meggyógyultat számítnak; holott a nagyszerű Mid-lessex kerületi H a n w e l l i intézetben, hova minden örültet különbség nélkül vesznek fel, alig gyógyul meg 20 egyén 100 közül.

van, mikép tehetik általánossá az emberibb gyógymódot, mikép kerülhetik el a személyes szabadság hasztalan korlátozását, és mily módon nélkülözhetnek minden erőszakos eszköz alkalmazását. Ezen szellemben láttam működni a nagyhirű sonnensteini szász intézetben P i e n i t z tudort, Berlinben magánintézetében H o r n tanárt, és Zürichben a nagyhirű S c h ö n l e i n t; ki azzal ünnepelte az új svájcei egyetembei belépését, hogy az ottani kórházban levő örülteket lánczaitól és köteleitől felmentette, ezen erőszaki eszközöket kamarába záratta, és később, mint szerencsésen kivívt elme-harczának jeleit, orvos vendégeinek mutogatta, kik közt lenni 1836-ik évben nekem is szerencsém volt. Olaszország majd minden fővárosában létezik egy ilyen, a mostani kor kívánatának megfelelő intézet. 1840-ik évben volt szerencsém azoknak nagyobb részét látni, névszerint a nagyhirű a v e r s a i intézetben az ott minden olasz intézetek közt legrégibb időtől fogva alkalmazott enyhébb bánásmód tanúja lenni. De mindezeket fölülmulják emberbaráti igyekezeteikben a számos angol intézet kormányzói, kik a L i n c o l n -intézet példájára most több intézetben, névszerint a Londonhoz közel fekvő nagyszerű h a n w e l l i -intézetben még a dühösségi rohamoknál sem alkalmaznak kötötetéseket, melyeknek fékezésére csupán egy elkülönített szobában bezárást használnak.

Ne higye senki, hogy ezen bánásmód csak egy túlságos philanthropismus eredménye. Igaz ugyan, hogy az ellenkező eljárás több, eléggé fel nem ügyelt magán-intézetben tapasztalt kegyetlenségekből vevé eredetét, de kiállotta már most a gyakorlat próbáját, még pedig a legnagyobb angol intézetben, melynek lelkes kormányzója C o n o l l y tanár azt több száz minden nemű és fokozatú lelki betegeinél H a n w e l l b e n 1839-ben általánosan felkarolta, és azóta kivétel nélkül legjobb sikerrel folyvást használja. Szabad legyen itt bizony-ságul a nagy tapasztalatú férfiú tulajdon leírásából valamit közölni:

„Bár mikép legyen megkötözve a hanwelli menedék-házba behozott beteg, kötelei azonnal leoldatnak, és többé fel sem tétetnek. Akármikor érkezik meg a beteg, mindjárt egy házi tiszt fogadja őt, és ez igen jó szokás, mert a beteg orvoslása azon percztől fogva kezdődik, mikor az intézetbe lép: a hely minősége, az első arcok, melyeket lát, az első szavak, melyeket hall, az első nap, sőt az első óra, melyet a gyógyintézetben tölt, minden benyomást módosít, melyek további orvoslására hatással vannak. — A házi tisztnek rövid és biztató beszéde után a beteg az ápolók gondviselésére bízatik, ezek mindenekelőtt, ha ruhái szennyesek vagy rongyosak, azokat róla leveszik, a beteget meleg fürdőbe ültetik, tiszta és kényelmes ruhába öltöztetik, és ily módon benne a testi jólét (comfort) érzetét felgerjesztik, mely az orvoslásnak lényeges részét képezi; a fürdő után jó étellel kínálják a beteget, melyet az közönségesen kész elfogadni. Néhány óra múlva a házi orvosok egyike meglátogatja a beteget, és néha megtörténik, hogy a legnyugtalanabb beteg, felvétele után egy két nap alatt annyira lecsillapodik, hogy az orvos tőle betegsége történetét minden körülménnyel együtt megtudhatja és feljegyezheti. Forró örültség esetében, míg a beteg nyugodtabbá nem lesz, nagy gonddal kell tőle mindent távoztatni, a mi felingerelhetné, mert a beteg ezen állapotban is észrevesz minden szót, minden tekintetet és cselekedetet, annyival inkább, minél közelebb járul felüdüléséhez. Vannak azonban minden intézetben szerfeletti erőszakkal fellépő és nagy aggodalmat okozó esetek is, melyek emberiséggel párosult hathatós bánásmód által szintén

fékezhetők; az ápolók szünet nélkül ügyeljenek ilyen betegre, a nélkül, hogy a beteg azt észrevehesse, az ablakok és ajtók jól legyenek biztosítva, anélkül, hogy ezáltal tömlőcz képét viseljék. Ha a betegnek ilyen lármás felingerült állapota egész napig tart, szükséges, hogy az ápolók egymást felváltsák, és ha dühösködése szép szóra és jó tanácsra mit sem enyhülne, tanácsosabb mind maga, mind mások biztosítására őt szobájába zárni, és ha abba magától nem menne, azt öt-hat ápoló segítségével véghez kell vinni. Az elzárás a körülményekhez képest egy vagy több óráig, ritka esetekben egy egész napig tart, az alatt az ajtón lévő kis lyukon keresztül többször kell a betegre tekinteni, a nélkül hogy vagy ez által, vagy az étel, ital vagy más szükségai kiszolgáltatása által háborgattassék. Mihelyest csendesség és egyéb inger távolléte következtében nyugodalmas lesz a beteg, ki lehet őt bocsátani, az asztal vagy kandalló mellé ültetni, a mit az minden harag vagy boszú nélkül szívesen megteszen.“ Eddig Conolly.

A betegnek ideiglenes lecsillapításán kívül ezen bánásmód még kétféle tekintetben igen hasznosnak mutatkozik: először, hogy az által az öngyilkolás megakadályoztatik, másodszor, hogy az őrült-intézetre szánt épület egyszerűbb és olcsóbb lehet. A mi az első pontot illeti, az erőszak inkább előmozdítja, mint akadályozza az öngyilkolást, ezt tapasztalták a londoni Bethlem nevű kórházban 1750-től fogva 1770-ig, midőn a betegeket még kivétel nélkül kötözve tartották, 201 egyénre egy öngyilkolási esetet számláltak; holott az utolsó húsz év alatt, az erőszakos rendszer felhagyásával csak 963 egyénre jött egy öngyilkolási eset. Hanwellben, 1839. az erőszakos rendszer eltörlése óta öngyilkolásnak egy esete sem fordult elő; találkoztak ugyan ezen időben is olyanok, kik azt megkísérették, de az ápolók vigyázata miatt nem sikerült az egy esetben sem, úgy hogy ott most az arra való hajlamot elenyészettnek tekintik. Biztosítják pedig magukat legegyszerűbben és leghathatósabban az által, hogy az öngyilkolásra hajlandó beteget magányban soha sem hagyják, hogy azt állandóan nagy gondnal és részvéttel ápolják, úgy hogy élete minden módon kényelmessé, testi egészsége lehetőleg tökéletessé tétessék, és a beteg ezen igyekezetről meg is győződjék, minek következtében minden további öngyilkolási vágyáról lemond. Magán gyakorlatban is el lehet érni ezen célt, ha alkalmas ápolók szereztetnek, azonkívül biztos ruha, ágy, keztyűk és jól kibéltelt szobáktól legtöbbet lehet várni. Az egyes kamarákban elkülönzés, mely régi időkben közönséges volt, most csupán ily veszedelmes felingerléssel járó esetekben használtatik, és azért az előbb szükségesnek vélt egyes kamarák nagy száma helyébe most elegendőnek találják, ha 20—25 betegre egyet tartanak készen, különben többnyire 4—5 betegnek egy közös hálószobája, egyes osztályoknak külön ebédlője, olvasásra, kézimunkára, zenére vagy éneklésre szolgáló tereme van, ezáltal az idült és orvosolható eseteknek az orvosolhatatlanságtól elválasztása által sokat csökken az intézet építésének költsége, és a lelki betegnek társaságos szokásokhoz ily módoni simulása egyúttal annak főgyógyyszerévé válik.

Minden gyógyszer közt a munkának és célszerű foglalatosságnak van legnagyobb hatása a lelki betegeknek; — elvonatik azáltal a beteg rögeszméjétől, és mindinkább közeledik a józan eszű ember szokásához, idült beteget lecsillapít a munka, forró esetekben

szintén előmozdítja az orvoslást, azért minden lelki beteget, gazdagot úgy mint szegényt minél többet kell foglalkodtatni; azonban, hogy ez valóban üdvös legyen a betegre nézve, szükséges, hogy a munka nemét előlegesen meghatározza az orvos, és azért nem lehet megengedni, hogy a beteg kénye szerint a mesterségének leginkább megfelelő munkát válaszssa. Általában véve ülő-munkák nem oly kedvezők a forró őrültek és komor-kóru betegek helyreállítására, mint a szabad ég alatti mozgás, különösen a kertészeti és mezői foglalatosság. Azért az orvosolható elmebetegeknek szánt intézet felállításánál különös figyelmet érdemel a terjedelmes udvar, kert vagy mező, mely azt közvetlenül környezi, hogy minden beteg legalább egypár órát, az izmosabbak pedig a napnak nagyobb részét szabadban tölthessék. Elmebetegek orvoslására ezen nélkülözhetlen kellékről semmi kétség sincsen többé, úgy hogy már most alig van intézet, melynek térs udvara kies kertet nem volna átváltoztatva, melynek nagyobb részét a betegek csendes és rendhez szokott osztálya foglalja el, míg a nyughatlan és makranczos betegek egy elkülönített udvarban, természetesen az ápolók folytonos felügyelése alatt, tartózkodnak. Téli időben és a hosszú esték idejében másféle mulatságokról is kell gondoskodni, melyeket a betegek a házban találhatnak; a nagyobb nappali teremekben számukra különféle játékok, p. o. ló-hinták, tekejáték és több effélékről legyen gondoskodva, hangászati eszközök is készen legyenek, melyekben némelyek igen gyönyörködnek, míg mások tánczczal mulatják magukat. Láttam ilyféle esti mulatságokat több ízben 1826-ban Bécsben Gorgen tudor jeles magán-intézetében és több más, orvos és nem orvos vendéggel együtt csudáltam, mennyi illedelemmel viselték magukat az azokban részvevő betegek, gyönyörködve, de egyszersmind mélyen megilletődve hallottam némely beteg nők remek zongorázását és szívreható énekét. Más alkalommal Hall városában a tyroli őrültek jeles intézetében az odavaló betegekből álló hangászkarat ebéd előtt legjobb kedvben működni hallottam. A versában is igen művelik a zenét, de az ott kevesebbé tetszett, midőn egy vasárnap az intézethez tartozó és a város népének is szolgáló nyilvános templomban az őrülteket lármás fúvó hangász-szerek kíséretében a miseáldozatnál énekelni hallottam. A tánczmulatságokat illetőleg, ezek főképp az arra minden állapotban kész asszonyi nemre jótékonyan szoktak hatni és méltó ünnepélyekké lesznek, ha ünnepélyes alkalommal az intézet betegein kívül azoknak rokonai is meghívtnak, ha az orvosok, minden házi tiszt és az ápolók előkelőbb része azokban részt vesznek, a mint az több némethoni intézetben, névszerint a badeni Illenau nemzeti remek intézetben minden télen többször szokott történni, hol különösen szépen megűlik a karácsony estéjét is, mindezeknek jótékony hatását nem győzi eleget dicserni annak erélyes alkotója és igazgatója Roller tudor. — Könyveket is lehet engedni lelki betegeknek, csak hogy azokat jól meg kell választani, így p. vallásos, komor-kórúnak semmiféle komoly tárgyú olvasás ne engedessék, hanem inkább valamely mulattató könyv adassék, mely azt felvidámíthatja; és azért minden intézetnek legyen egy kis könyvtára is. Vannak némely intézetekben a két nembeli betegek használatára iskolák is, ezekben némely betegek gyönyörködve hallják az ápolók vagy tanítók felolvasásait, sőt dicsekedve említi Conolly, hogy a hanwelli intézetben az általános nevelés iránti próbák jó sikerrel történnek, és hogy betegek közt az addig elmulasztott elmebeli tehetséget kiképezni, azokat olvasás, írás, számolás, földrajz, rajzolás, és éneklésre tanítani sikerült. Azonkívül a tébolyodottak

nagy része képes az isteni-szolgálat szertartásában nagy megnyugtatótást találni, nincs is kétség, hogy egy jó és okos pap az orvosnak nagy segítségére lehet, és a betegnek valóságos lelki atyjává válhatik; azért is minden beteg, ki arra felhívatva érzi magát, vasárnap reggel, miután tisztába öltözködött, a harang jelszavára a házi kápolnába vezettessék, kísérje oda több ápoló, kik szintén ünnepi ruhában és egész illedelemmel részt vegyenek az isteni-szolgálatban. 1828-ban a sonnensteini nagyhirű intézetben nem csekély meghatás nélkül voltam ilyen ajtatos szertartásnak tanúja.

Eddigi vázlataimban több ízben említettem az ápolókat, kik akármiféle betegek orvoslásánál, lényeges szerepet játszanak, de mégis sehol sem kívánják meg annyira a jó megválasztatást, az irántok gondoskodást, mint a lelki betegek körül, azért szabad legyen azokról is néhány észrevételt közölni.

Az egyes beteg jellemét, sőt egy egész kórterem színezetét az arra felügyelő ápolók tulajdonaitól nyerik, azért egy ápoló se vétessék fel, egy se bocsáttassék el az orvos tanácsa és jóváhagyása nélkül. Felvételekor ne legyen fiatalabb 24, ne idősebb 36 évnél, jószívűség és értelmesség tartozik a megkívánt főtulajdonokhoz. Egy ilyen ápoló ismerheti legjobban a gondja alatt levő beteg jellemét, ő képes részletesen tudósítani az orvost a beteg egészségi állapota és egyes hajlandóságai felől, azért ne bánják velök az intézet előjárója mint szolgálkkal, hanem inkább, mint segítéivel. Mind ezt könnyebb átlátni és követni, mintsem ápolóknak szánt jó egyéneket találni; ezen tekintetben azt tanácsolják némelyek, hogy valamely kézimunkában vagy a mezei gazdaságban jártas egyének válassztassanak, kik a betegeket munkára tanítani és arra felügyelni képesek legyenek; mások inkább kiszolgált katonákat ajánlanak, kik fegyelemhez szoktatva, jól megfélemlhetnek kötelességüknek, ha a szoros rendtartást a nem kevésbé szükséges engedékenységgel és szelídséggel párosítani fogják; ilyen kiszolgált altisztekből lett jeles ápolókat találtam a sonnensteini szász intézetben, ilyenek alkalmaztatnak ápolói szolgálatra Prágában, és dicsérettel említetnek a pétervári új intézetben Bu d d e u s tudor munkájában; és azt hiszem, nem csalódom, ha ami jelesebb kiszolgált kápláraink és strázsamestereink közt bizton számítok több egyénre, kik ilyen fontos hivatásnak jól megfelelni mindenkép képesek volnának; hogy tulajdon tapasztalásomat ne is említsem, vegyük fel b. E ö t v ö s J ó z s e f falujegyzőjében oly szépen festett János huszár jellemét, kinek eredeti képét, úgy hiszem, honában ismerte a lelkes szerző. A londoni B e t h l e m nevű intézetben az ápolók könnyebb megszerezhetése végett dologházat kapcsoltak össze a kórházzal, melybe elhagyott és elhanyagolt gyermekek vétetnek fel, ezek közül néhány év óta a jelesebbeket kiválasztván, örültek ápolóinak kiképezték és alkalmaztatták; a lábbadozó betegek könnyen társalkodnak velök, a gyermekek pedig jókor szoknak az örültek látásához, jókor tanulják mások érzéseit kímélni és irántok jósággal viseltetni, a mi jövő hivatásuk főfeladata leend.

A fentnevezett feltételeken és eszközökön kívül, melyekbe itt bővebben nem ereszkedhetem, az elmebetegek orvoslása főképp az orvostól függ, ez képzeti tulajdonkép az intézet lelkét, de hogy a betegek üdvére és az intézet javára szabadon működhessék, kívánatos, hogy egyedül rája legyen bízva az intézet kormányzása, és hogy az a közönséges kórházi

igazgatás gyámságától felmentessék, attól egészen elválasztassék. Ez legújabb időben Prágában megtörtént, hol 1845-ben kelt legfelsőbb rendelvény következtében az addigi örültek intézete főorvosára egyszersmind a gazdasági igazgatás és az egész intézet önálló kormányzása bízott; — ezen az ausztriai birodalomban eddig szokásban nem lévő kitüntetés. R i e d e l tudornak jutott, ki már azelőtt a prágai új intézet építésével meg volt bízva a kormánytól, és ezáltal, mert ő maga gondoskodott minden egyes építési részletekről, olyan intézetet hozott létre, mely Németország leghíresebb intézeteivel méltán vetélkedik. Fekvése dombon, egy szép kert közepén, melynélfogva a régibb — most csupán ápoló-intézetnek szolgáló osztálylával összeköttetésben áll. 1846. martius 1-től fogva használtatik az új épület, melyben 150, a régiben 250 beteg lakik, ezen 400 lelki betegre ügyel a fentnevezett igazgató öt segédorvossal együtt, kik közt, egymást felváltva, egynek állandóan a házban kell lenni. Naponkint kétszer látogattnak meg a betegek, reggel a főorvos, délután az első segédorvos által, mindenkor a többi orvos kíséretében. Az egész új nagyszerű intézet pompás butorzatával együtt 150,000 pfrtba került, a mit épen nem lehet sokallani, úgy szintén igen mérsékletes a betegekre kiszabott napi költség is, mert az első osztályú betegnek 1 ft 30 kr vagy 1 pfrtra van szabva, mi szerint két vagy egy szobát foglal el; a 2-ik osztályúak 36 krajczárt, a 3-ik osztályúak pedig 25 krajczárt fizetnek naponkint.

Ebből láthatni, hogy ezen, minden tekintetben jeles jótékony intézetnek méltán örvendhet mindenki, de kétszeresen örvendhetünk mi, mert az, azon magas személynek főkormányára alatt jött létre, kivel a jótékony gondviselés most bennünket megáldott, ki jelenben szép hazánkat bejárni készül, ki egy új felkelő nap gyanánt annak legtávolabb vidékeibe juttatandja üdvárasztó sugárait, és kitől hazánk mind anyagi, mind szellemi érdekeire nézve a legboldogítóbb intézkedéseket teljes bizodalommal várja.

11.

Érdy János nyilatkozata.

Minthogy a magyar orvosok és természetvizsgálók 1847. évben Sopron sz. kir. városában tartott nagygyűlésen felolvasott ily című értekezésem: Miként vett az archaeologia nemzeti irányt? még azon 1847. évi magyar akadémiai Értesítőben és annak bővebb fejtegetése utóbb az „Archaeologiai Közlemények“ II. kötetében minden oda tartozó rajzokkal már megjelent: úgy hiszem, hogy azon egy tárgyat, költséges rajzokkal újra kiadni, fölösleges és szükségtelen. Pest, 1863. máj. 11.

Érdy János tudor.

A természettudományok igényei a törvényhozásban.

Almási Balogh Pál.

Az ember mind fényes, mind sötét oldalát tekintve, méltó tárgya legmegfeszítettebb studiumainknak. Ha az erény magasztos megyéjében, az istenség fényképéhez közelgve, bámulás és tisztelet érzelmeit gerjeszti fel bennünk, másrészt lelkünket borzadással, de egy-szersmind sajnálkozással tölti el, midőn a bűnök tömkelegében az állatiság nemtelen útjain tévelyeg. És ezen csudálatos forrás, melyben menny- és pokol sugallatai honolnak, melyből árad minden jó és minden rossz, mely társasági életünket bellogítja vagy alásülyeszti, a leg-szentebb s legfényesebb tárgya komoly vizsgálódásainknak. Az eddigi philosophia által a szem-lélődés megyéjében összerakott psychologiai rendszereket a tapasztalás és a realis világban gyűjtött adatok megrendítik, s a természettudományok megyéjében történt újabbkori fölfede-zések az ember szellemi valóját is új világban tüntetik fel, s új elveket és új kiindulási pon-tokat nyújtanak tudományos vizsgálódásainknak.

Az emberi lélek studiuma, különösen a törvényhozásra nézve, mondhatlan érdekű és fontosságú. Mert nem az ember maga-e a törvényhozás főtárgya? S az ember társadalmi jól-létének szilárd alapra helyezése, mely korunk szakadatlan küzdelmeinek végczélja, nem az által történhetik-e meg legbiztosabban, ha az ember lényegét, természeti jogait s társadalmi igényeit alaposan ismerjük? Azonban az ember szellemi oldalának ismerete felette sok és nagy nehézségekkel jár. Mert nem elég csak a szellem nyilatkozatait ismerni, hanem mulhat-lanul szükséges ismerni a szellem hordozóját is, t. i. a testalkatot, ha a szellem nyilatkoza-tairól alapos ítéletet akarunk hozni. Már maga az emberi testszerkezet ismerete, és pedig a természeti tudományok jelen állásában, terjedelmes és alapos előkészületeket kíván. Megki-vántatik nevezetesen az, hogy az élet tünetényeit s az életművek functióit más állatoknál is lehetőleg kipuhatoljuk. Mert nagy hibában tévelyegne az, ki azt hinné, hogy az ember va-lami kiváltságos testalkattal bír, melyben vele semmi más élő lény nem osztozik. A jelenkor fáradhatlan vizsgálódásai kivívták azt, hogy csak a különböző állatnemek testalkatának szoros ismerete s ezek egybehasonlítása által tűnik teljes világban fel az emberi test functióinak va-lódi természete s kisebb vagy nagyobb tökéletessége más állatokhoz képest. Így, hogy az emberi test legfontosb functióinak, a lehelésnek és táplálkozásnak teljes ismeretére juthassunk, mulhatlanul szükséges, hogy a legalsó csontváz nélküli állatoktól, a rovaroktól fogva, fel a legfensőbb fokón álló állatokig, kövessük az állati élet minden fokozatait és tünetényeit, hogy végre magunknak minden kérdésekre megfelelhessünk.

Ha már az emberi testszerkezet alapos ismeretére ily nagy előkészületekre van szük-ségünk, s ha az oly sok nehézséggel jár, mit mondjunk az ember szellemi oldalairól, me-lyeknek vizsgálatában sem görcső, sem bonczkés nem segíthetnek elő működéseinkben, s hol egyedül ön józan elménk erejére vagyunk hagyatva. A tudomány, — melynek kell ezután vezércsillagul szolgálni minden vállalatainkban s minden instituióinknál — azt kívánja, hogy

az ember szellemi oldalának alapos ismeretére is geneticus utat kell követnünk. Az állatvi-lágban az élet legparányibb nyilatkozatánál is már némi szikráját találjuk a szellemnek. Az élő világ azon parányainál, melyeket csak fölfegyverzett szemekkel láthatunk, s melyek sok-szor egy vonalnak csak $\frac{1}{5000}$ részét teszik, a görcső hőseinek, Ehrenberg-nek, Prit-chard-nak s másoknak tapasztalatai szerint, már némi cselekvésbeli szabadságot lehet ész-lelni. S az élet ezen legparányibb képviselőitől fogva, az állatok minden fokozatain keresztül, a legcsudálatosb s különbfélébb nyilatkozatait láthatjuk a szellemi életnek, míg az emberben a kifejlés legmagasb fokát éri el. Az emberi lélek első elemeit tehát mind feltaláljuk az állat-ország különféle osztályaiban. Innen világos, hogy az összehasonlító psychologia, gazdag bá-nyája a legérdekesebb s fontosabb figyeleteknek az emberi lélek ismeretére nézve. Mind azon tehetségei ugyanis a léleknek, melyek az élet fentartására tartoznak, tulajdonai egyszersmind az alsóbb rendű állatoknak is, sőt ezek több esetben azon magasb megyéjére is az életkifej-lésnek, mely által az ember magát az istenséggel köti össze, igényeket képeznek. — Azon-ban mind emellett is ezek csak előkészítő lépcsők azon rejtélyes szellemi tömkeleghez, az em-beri lélekhez, melyben az összes világélet szellemsúgárai öszpontosulnak, mely az embert a természet urává bélyegzi, s mely ő benne a halhatatlanság magasztos eszméjét költi fel.

A szellemi élet nyilatkozatai egyébiránt a legalsóbb fokon levő állatoktól fogva, fel az emberig, a legszorosb összefüggésben vannak az életműves élet functióival, s szükség-képen eredményei a testalkat minémiségének. Ez az, mi a szellemi élet ezer meg ezerféle rejtélyes tünetényeinek magyarázatát kimondhatlanul nehezíti, s ezernemű tévelygésekre szolgáltat alkalmat a felfogások s nézetek különbféleségénél fogva. Ha még ide soroljuk azon számtalan külső körülményeket és befolyásokat, melyek a testre, annak lényege és functiói-ra, s így annak szellemi nyilatkozataira is nagy és folytonos befolyást gyakorolnak, köny-nyű átlátni, mi felette nehéz feladat az emberi cselekvényeknek józan és részrehajlatlan megítélése, s mennyi fáradságos készüllet, mennyi alapos tudományt, s mily mély belátást igényelhet a társaság — és pedig méltán — attól, ki mint bíró szerepel a társaságos életben.

És ime, itten tűnik fel a természeti tudományok nagy fontossága a törvényhozás me-zején. Kinek az emberi testalkatról alapos ismeretei nincsenek; ki nem ismeri az annyi ezer meg ezer módosítású testszerkezet befolyását a lélek nyilatkozataira; ki egy szóval, nem is-meri az élet ezen két factorának egymáshoz való viszonyait: hogyan ítélhet az elfogulatlanul, igazán és igazságosan az emberi cselekvényekről? És e tekintetben felette lehet sajnálni, hogy mindeddig a büntető-törvényszékeknél s a büntető-törvénykönyvek alkotásánál, különösen hazánkban, oly kevés befolyás engedtetett az orvosoknak. Mert senkinek sincs annyi alkal-ma és készüllete az emberismeretre, mint a természetvizsgálónak, s különösen az orvosnak, ki szakadatlanul az emberrel foglalkozik, mind szabályszerű, mind szabályellenes állapotában. A legfényesebb paloták termeiben úgy, mint a legszegényebb s nyomorultabb hajlékokban, a leghatártalanabb szabadság és hatalom körében úgy, mint a tömlőczők sötét mélyében, nyit-va van előtte az út az emberi természet vizsgálatára s mélyebb ismeretére. És ha mindezen ismereteket még a valódi philosophia súgárai is áthatják, akkor az orvos a legfontosb s leg-tiszteletreméltóbb helyet töltheti be a törvényszékeknél.

A kornak, melyben élünk, humanus szelleme, az emberi jogoknak mind tisztább

öntudatra jutása, s a társadalmi életnek innen eredő igényei hangos szóval kívánják, hogy a büntető-törvények megyéjében, a csupán objectivus törvények, melyek a múlt századi franczia philosophusok később Bentham által is hirdetett közhaszon vagyis egoismus elvén alapulnak, s melyek a legkárhozatosb önkénynek tárnak kaput, mint azt a franczia forradalom története mutatja, teljesen megszűnjenek, s hogy a büntettek megítélésében a subjectiv okoknak, éppen oly nyomatékos jelentések legyen, mint a tárgyilagosaoknak. Valóban a büntető-törvényhozás leginhumanusabb oldala az, hogy a főkérdés a büntettek megítélésében mindig csak a tény; de a tény psychikai, annyival inkább életművezeti indokai, a tények fokokintí kifejlése és megérése, vagy rögtön kitörése tekintetbe sem jó, s csak a tárgy alkalmazása egyik vagy másik törvényre az, mi a bírót foglalkodtatja, miáltal ha egyrészt a bíró gépelylyé aljasul, másrészt az igazságosság eszméjét, melyet a híres Rossi oly jótevő fényben tüntetett fel szelleműs munkájában, ^{a)} száműzi a törvényhozásból. Mindennap tapasztaljuk, hogy a fenyítő-törvényszéki eljárásoknál s a végítélet kimondásánál, különösen ott, hol a törvény bizonyos tettek bizonyos büntetést szab, az indokoknak s azok minőségének csaknem semmi befolyása sincsen; mi különösen a halálos büntetéseknél borzasztó valóságban tűnik fel. Ott a bírónak mindegy, akármi indok vezérlette legyen a bűnöst a büntetettre: becsületérzés, vagy kétségbeesés, könnyelműség, vagy neveletlenség, éhség, vagy rablásvágy, szerelemföltés, vagy aljas irigység, előleges tervezés, vagy csábítás, s mindegy, akár legyen az egyén szép lelki tulajdonok birtokában, akár legyen tudatlan és megátalkodott a gonoszságban, akár volt teljes öntudata, akár csak sejtelve a törvényről, akár nyujtson reményt a javulásra, akár legyen javíthatatlan, a büntetés mindig ugyanazon egy, s a bíró nem gondol vele, akár menjen könyes szemmel és kétségbe esve, akár danolva és káromkodva a szerencsétlen bűnös a vesztőhelyre, vagy büntetése helyére, mind ennek a végítélet kimondására s végrehajtására semmi befolyása sincsen. És éppen ez a halálos büntetések egyik árnyékoldala, hogy a büntetés legfontosb s legnemesb célját, a javulást lehetlenné teszi. És itt a híres Livingston is távol volt attól: mit az igazság és humanitas a törvényhozótól igényelnek; mert noha ő a halálos büntetést kitörülni kívánta a büntetések sorából, de e helyett a halálnál kegyetlenebb büntetést ajánlott, t. i. egy sötét és szűk lyukba záratást, egészen meghalva a világnak, melynél sokkal valószínűbb a tébolyodás, mint a czélzott békekötés a menyhnyel. Hasonló büntetést ajánl hazánkfa, Petőcz tr. is a halálos büntetés erkölcselleniségéről irt munkájában. ^{b)} Ha Livingston természetvizsgáló is lett volna, a fent kifejezett értelemben, bizonyosan szelídebb szellem lengené át híres törvénykönyvét, s így nem esett volna azon tetemes hibába, hogy a testet ne kívánja ugyan megölni, de e helyett annál kegyetlenebbül ölje meg a lelket.

A codificatio nehézségeit minden művelt nemzetek átlátják, s vetélkedve igyekeznek büntető-törvénykönyveik javításán, s mindemellet is még felette távol vagyunk a büntető-törvénykönyv ideáljától, s mindaddig nem is fogjuk azt megközelíteni, míg a juristák azt hiszik, hogy büntető-törvénykönyv alkotására egyedül ők képesek. A tudományok haladásá-

a) Traité du droit pénal — Paris 1829.

b) Das Unmoralische der Todesstrafe. Von dr. St. Petőcz Leipzig 1841.

val s a társadalmi eszmék kifejlésével, mindinkább kiviláglanak büntető-törvénykönyveink tetemes fogyatkozásai, s mi sok kívánandót hagynak hátra a legújabb kor codexeiis, láthatjuk a híres prof. Mittermayer jeles munkájából, a büntető törvényhozás kifejléséről. ^{a)} A büntetések keménységének és embertelenségének enyhítésére tett ugyan a franczia törvényhozás némi lépéseket, azt határozván 1824-ben, hogy bizonyos esetekben az enyhítő körülmények (circonstances atténuantes) tekintetbe vétessenek, s 1832-ben ezen bírói jog minden büntetésre kiterjesztetett. Ezen enyhítő körülmények, melyeket egyébiránt Devaulx colmari jeles kir. ügyvéd a philanthropok és ideologistáknak ejtett alamizsna gyanánt tekintett, ^{b)} Európa egyéb törvényhozásaira is befolyással voltak. Azonban ezen rendszerben sincsenek a psychikai indokok eléggé méltányolva, és így nincs kitüntetve minden mód, melynélfogva helyes ítéletet lehessen hozni két büntettről, melyek objectiv álláspontból tekintve, egyenlők, melyek közt azonban kimondhatlan különbség van, mihelyt azokat subjectiv álláspontból tekintjük. Innen a franczia büntető-törvényhozásban mai napig is sok túlságos keménység van, az igazságosság isteni elvének háttérbe szorításával, mint azt legközelebb is láthattuk a híres megvesztegetési pörben.

A büntetések stereotyp alakja, egyike a büntető-törvényhozás legnagyobb fogyatkozásainak, miután az erkölcstelenség országában szilárd categoriákat felállítani képtelenség, A büntettek indokainak véghetlen különbségeinél fogva, az igazságosság azt kívánja, hogy a bírónak a büntetések maximuma és minimuma közt szabad tér engedtessek az ítélethozásra.

Nálunk még egy más tetemes hibája is van a büntető törvényszéki rendszernek és eljárásnak, mi ismét a büntettek psychológiájának teljes elhanyagolásából ered.

A törvényhozásnak a büntető-törvények alkalmazásában két célja lehet minden civilizált országban: egyik a törvény méltóságának fentartása, s így másoknak a bűnhődéstől visszatartóztatása, másik a bűnös javítása. Mindkét célnak, a büntetésnek és javításnak, párhuzamban kellenie menni, mely nélkül a büntető-törvénykönyv csak egy oldalát tölti be hivatásának. Nálunk a büntető-törvénykönyv alkotásánál csaknem semmi sem történt ezen másik fő- és magasztos cél elérésére. Az elbocsátott fegyenczek, kik úgy sem részesültek legkisebb nevelésben sem, ismét visszaesnek előbbi bűneikbe, mert az állati ösztönök s velök született baromi hajlamoknak nincs semmi ellensúly szereve a lélekben, mely az észet uralkodásra szoktatná, s az erkölcsi érzést ébren tartaná. Az erkölcsi és értelmi erők parlagon s eredeti alárendeltségökben maradnak. Csuda-e azután, ha az erkölcs és törvény közti kötelékek könnyen elszakadnak, s a ki nem irtott rossz hajlamok, aljas szenvedelmek s állati ösztönök, minden irányban kitörnek. Hányszor borul homályba, még a műveltségben részesülteknél is, az erkölcsi világ napja a szenvedelmek által, hányszor áll elő teljes vagy részletes napfogyatkozás az ész világában, s hányszor tapasztaljuk, hogy a legokosb emberek sokszor a legnagyobb esztelenségeket követik el; honnan Luther Márton egykor az észet részeg paraszthoz

a) Die Strafgesetzgebung in ihrer Fortbildung geprüft. Von Dr. E. A. Mittermayer. Heidelberg 1841.

b) Une aumône, que dans sa parcimonie le législateur laisse tomber pour les philanthropes et les ideologues du temps. L. Discours des circonstances atténuantes. Colmar 1840. I. b.

használtotta, kit, ha egy oldalról a ló hátára felsegítettek, más oldalról ismét földre zuhan. — Vannak igen is törvények az emberi szívbe írva, kiolthatlan betűkkel, melyek igazságát a felébredő értelem azonnal átlátja, de vannak az életművezetnek is törvényei, melyek, mint sz. Pál apostol mondja, gyakran az erkölcs parancsait háttérbe szorítják. Ha hát a műveltség és tudomány sem képesek mindig megóvni a gyarló embert a bűn csábjaitól, mennyivel nagyobb segédre van szüksége a további bűnhődés ellen annak, kinek lelkébe nem honolt más erkölcsi indok, mint sötét tömlőcz és gyalázatos halál.

A visszaesések lehető megakadályoztatása s a bűnös embernek ismét hasznos polgárrá tétele, vagy sokszor újjászületése, legnemesb feladata volna hát a törvényhozásnak, s arra oly nagyszerű emberszerető és nagy hatású intézetek szükségesek, melyek Angliában Francia-, Német- és Oroszországban, Hollandiában, Svájcban és Amerikában léteznek, melyekben a szabadon bocsátott fegyenczek atyai felügyelés alatt vannak, s jobbulásokon, fáradhatlan kitűrés mellett, jutalom és dicséret, segedelem és felbátorítás, törvények és célirányos intézkedések által igyekeznek, hogy a polgári életnek ismét visszaadott egyén hasznos és becsületes tagja lehessen a társaságnak.

A civilisatio azt kívánja, hogy ne csak büntessünk, hanem javítsunk is. Nem elég csak halálra ítélni, mint rögtön-büntető-törvényszékeink, a barbarus időknek ezen szomorú maradványai, gyakran oly készek, hanem célirányos intézkedések, nevelés és javítás által akadályoztatni is kell a bűnöket. A rögtön-büntető-törvényszékek, igen leverő jelei nemzetünk hátramaradásának a műveltségben, ha ugyan a büntető-törvényhozásnak összhangzásban kell lenni a nép erkölcsiségevel. Az objectív rendszer, mely a haszon theoriáján alapul, mőr ellentétben van — mint már fölebb is látók — a jelenkor humánus szellemével. Törvényszékeink ezen borzasztó látványt mások rettentő példájára szokták tenni, nem okolván annyi századok komolyan intő tanításán, hogy az elrettentő rendszernek mindeddig semmi sikere sem volt, s hogy ennél fogva nem ez az út az emberek javítására s a büntettek kevesebbítésére.

Visszaélnék a nagytekintetű hallgatóság figyelmével, ha ezen irányban bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznám, visszatérek hát értekezésem főtárgyára, mely nem egyéb, mint hogy törvényhozóinkat a természeti tudományok igényeire figyelmeztessem a büntető-törvényhozásban. Csak röviden említem itt a vegytant s a külső sérelmeknél orvosi vizsgálatot, melyeknek szükséges voltát még törvényszékeink is átlátják, noha ezen fontos eljárásokról is sok mondani valóm volna. Mit itt különösen kiemelni akarok, az a büntettek subjectív szempontból méltatása. — Nem lehet nagyobb és szomorúbb tévelygés büntető-törvényszékeinknél, mint az, hogy az emberi tetteket csupán törvénytudományi szempontból kell megítélni, és én itt bátor vagyok azon meggyőződésemet ismételni, hogy büntető-törvénykönyveink csak akkor haladhatnak előre a kór kívánatainak megfelelőleg, ha a büntető-törvényhozásban értelmes orvosok is résztvesznek, kik, mint fölebb is mondatott, legnagyobb képességgel bírnak subjectív szempontból méltatni azon befolyásokat, melyek a büntettes akaratára elhatározólag hatottak és így leghibiztosb kezelői és fentartói az igazságosság elvének, melynek vezéricsillagúl kellene szolgálni minden büntető-törvényszéki eljárásoknál.

Nagy figyelmet érdemel itt ezen tekintetben azon tény, miszerint az újabbnak fárad-

hatlan fürkészetei által, a legnagyobb bizonyosságra emelkedett az, hogy az ember szellemi valója a legszorosb kapcsolatban van az agyvelővel, vagy is egyszóval, hogy az agyvelő az értelmiség organuma. Gall tr. vizsgálódásai a spandai és más fogházakban, gróf Lauvergne nagy érdekű és fontosságú figyeletei a touloni terjedelmes dologházban (bagne) kivívják azt, hogy az agyvelő szerkezete és képlete, teljes összhangzásban van az erkölcsi és értelmi tulajdonokkal. Több mint ötszáz halálra ítéltet, kik a törvény pallosát, részint enyhítő körülmények, részint a próbák elégtelensége, részint erkölcsi gyengeség, vagy gyáva árulás jutalmául, vagy végre kegyelem útján kikerültek, gyűjtötte Lauvergne igen nagy érdekű tapasztalatait. Volt idő, melyben kételkedett ő alkalmazni a phrenologiai tanulmányokat ezen termékeny mezőn, de meglepve tapasztalá azok bebizonyulását.^{a)}

Nem csekély nyomatékul szolgálhat az is, hogy a strassburgi congrés scientifique octóber ötödiki ülésében, 1842-ben, minden tag megegyezett abban, hogy a szellemi élet minden tehetsége és cselekvősége, bizonyos agy-életműszerrel bír.

Ezen nagyérdékű tapasztalatokból mindenestre kijő, hogy minden ember erkölcsi és értelmi sphaerájában van egy bizonyos határ, melyen túl nem képes emelkedni a legjobb oktató felügyelése s a leghathatós tanítások mellett is. És íme, itt vannak az emberi tökéletesedhetés határai. Ezen határoknak illő méltatása, a subjectív okoknak befolyása és hatása az akaratra, a tettek közt innen eredő véghetetlen különbség, tagadhatatlanul nem csak törvénytudományi, hanem legmélyebb emberismeretet is kívánnak. Tévelyodottság és bűn nagyon rokon elferdülései az emberi lélek normalis állapotának, s ezeket egymástól megkülönböztetni véghetetlen nehéz. Innen mi könnyű itt hibázni, sokszor kipótolhatlanul! Hányszor ítéli a bíró fogságra, sőt halálra is azt, kit inkább a bolondok házába, melylyel hazánk, fájdalom, mindeddig nem bír — kellene küldeni; mint azt a szomorú tapasztalás sokszor bizonyítja. Mi kimondhatlan nehéz már itt határt vonni a beszámíthatás és be nem számíthatás, a szabad cselekvés, a józan és beteg ész állapota között!

Mielőtt értekezésemet berekeszteném, bátor vagyok a nagytekintetű természetvizsgálók és orvosok egyesületét egy fontos tárgyra figyelmeztetni. Az orvosok és természetvizsgálók összejöveteli, mind nálunk, mind külföldön naponkint nagyobb fontosságot vívnak ki maguknak. Ezen társaságok az értelmiség leghathatós terjesztői. — Hasznos ismeretek, tudomány, ipar és nemzetiség, mind tisztább fényben tűnnek fel azok zászlóján, s minden, kit nemzetének értelmi haladása érdekel, kinek keblét az emberi rendeltetés nagyszerű eszméje melegíti, örömet részt vesz azok működéseiben. A civilisatio egyik fő, és minden bizonyval legfenségesb feladata az emberiség javítása, mert csak értelemben felvilágosított s erkölcsben javított emberek egyesületétől lehet várni a nemzeti boldogságot; csak ilyek összemunkálása által állhat fenn a társasági élet főalapja, a renddel párosult szabadság. Az orvosok és természetvizsgálók egyesülete e tekintetben nagy érdemeket szerezhetne magának erkölcsi statisztikai tabellák készítése által. Az emberek lelkületére s testállapotára felette nagy befolyása van az őt környező dolgoknak. Az olasz és spanyol, csupa gyűlölségből, szerelemfáltésból s más szenvedélyből, hidegvérrel gyilkolja meg ellenségét, míg más nemzeteknél csak igen

a) Les forçats considérés sous le rapport physiologique, moral et intellectuel etc. Paris 1841.

ritkán fordul elő az orgyilkos. Németországban s hazánkban, gyakran fordul elő a gyújtogató, míg Franciaország szelíd climája alatt ritkán jó az elő, s a híres Esquirol-nak gazdag praxisában soha sem volt módja az u. n. pyromaniát tapasztalni. ^{a)} Tagadhatlan, hogy az emberfajok különbsége, föld és tájék minősége, életmód, életkor és sok más körülménynek az emberek erkölcsi állapotára igen nagy befolyása van, s különféle bűnökre való tendenciákat szül. Ezen befolyások megfigyelése, összegyűjtése s philosophiai elrendezése, bizonyosan egyike volna a legérdekesebb s leghasznosb tárgyakkal. Az ily erkölcsi statistika még kisebb terjedelmű tájékokon is feltűnő nevezetességeket nyújt. Emlékezem, hogy Hont vármegyében jártomban hallám, miként van ott egy falu, melynek lakosai közt a lopás napirenden van, míg a mellette levő faluban soha sem fordul elő lopás esete. Ilyen összeállításokat több jeles külföldi tudós gyűjtött, kik közül csak a derék Quetelet-et említem Brüsszelben. Mi nagy érdekű volna már, ha a természetvizsgálók évenkénti gyűlésén ily erkölcsi statistikai összeállítások közölnének az illető megyék által, ha előadatnék, mi befolyással van az oktatás, a vallás, a házi élet és életmód, a műveltségi fok, az ipar, a vagyonállapot, a helységek kisebb vagy nagyobb népessége, a vidék minősége, a természetmennyek minősége és mennyisége, a szűkölködőket segítő intézetek, a politikai viszonyok a lakosság erkölcsiségére; ha előadatnék, hány iskola, hány templom, hány korcsma van valamely megyében, mennyi szeszes ital fogy el; ha fölkerestetnének a bűnökre ingerlő alkalmak és indokok; ha előadatnék: micsoda sikere van e büntetéseknek, vannak-e rendelkezések az erkölcs javítására s értelemfölvilágosítására a tömlöczökben, s minő sikerrel történik az?

Nagy érdekű volna a visszaesések s a visszaesést okozott körülmények számának pontos összegyűjtése. Mind ezen adatok a törvényhozónak felette fontos figyelmeztetésül szolgálnak.

És végre még egy rokon tárgyra vagyok bátor a nagytekintetű gyülekezet felém egy pár percig igényelni. Korunkban a legnevezetesebb kérdések egyike a fogházi rendszer. Mióta az emberszerető Howard, fáradhatlan működései által Európát ezen fontos tárgyra figyelmezteté, azóta sok történt a tömlöczök javítására. És egy nagyszerű és jótévő eszme lengi át mind ezen javításokat, mely a civilisációnak becsületére válik, s ez a fegyenczek erkölcsi átalakítása. Azonban még minden eddigi kísérletek sem felelnek meg a humanus törvényhozás nagy feladatának. A theoria fényes eredményeket ígér ugyan a most divatozó két fogházrendszer felől, s mindkettőnek nagy nevű védői vannak. Azonban, ha szinte tagadni nem lehet is, hogy az újabb idők buzgó működései s őszi igyekezetei által a foglyok sorsa tetemes könnyebbülésben részesült, a tapasztalás és elfogulatlan figyelés azt mutatja, hogy sem a pensylvániai magány-rendszer, sem az auburni socialis börtön-rendszer, nem felelnek meg a kitűzött czélnek s a kor kívánatának. Legtöbb figyelmet érdemlő, a Livingston által javasolt és teljesen kidolgozott börtön-rendszer, mely a két híres fogház-rendszer közt áll, s mely mindkettőnek hasznait egyesíteni, s alkalmatlanságait ki-rekeszteni látszik, és a Combe tr. híres phrenolog által ajánlott börtön-fegyelem, ^{b)} de a

a) Des maladies mentales etc. Tome I. Bruxelles. 1838. I. 371.

b) Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes. XV. Band. Heidelberg. 1843. I. 173.

tökélytől még így is távol vagyunk, s bizonyosan még sok idő foly le, míg egy, minden kívátnak megfelelő börtön-rendszer találatik fel, s mindaddig, míg a törvénytudók azt hiszik, hogy csupán törvénytudományi szempontból s felületes empiricus adatokból meg lehet a fenytő-rendszer legjobb módját alapítani, s míg az orvosok ezen fontos ügy kifejtésében csak mellék dolgok gyanánt tekintetnek, sőt elmellőztetnek, míg végre tanult és értelmes orvosok, kik somaticai és psychologiai ismereteknél fogva, a legbiztosb vezéreszméket nyújthatják, nem lesznek állandó tagjai a büntető-törvényszékeknek, s míg általában a büntető-törvényszéknél alapos tudományos szellem, elfogulatlan s tiszta nézetek, feddhetlen jellemmel párosulva nem lesznek, mindaddig az álladalom ezen egyik legfontosb s legnehezebb intézkedése, sem a társaság czéljának, sem a humanitás igényeinek teljesen meg nem felelend.

Érdekesebb és fontos volna egyébiránt, ha szintén a természetvizsgálók gyűlésében a tömlöczök és az itt-ott már létrehozott bálalomházak kezelésmódjai és eredménye egész kiterjedésben közölnének, s ha összes gyűléseinkben, ezen ügy közvitatkozás tárgyává tetetnék.

Mind ezen közlések és összeállítások nagybecsű adatok volnának azon intézkedések szilárd alapra építésére, melyek főczélja, az emberiség javítása.

13.

Kubinyi Ágoston alelnök bucsúbeszéde.

Üt az óra bucsúszóra! Mily kedves volt egy év után ismét találkozásunk, s e kellem-dűs hely gyönyöreiben néhány napig tartott legkedvesebb mulatásunk: szintoly fájdalmas ismét bucsúvételünk. Sok és érdekesen megszaporodott tudományismérettel hagyandjuk el e szép várost s gyönyörű vidékét, s hálásan fogunk egyszersmind és szívesen vissza-emlékezni azon baráti s vendégszerető fogadtatásra, kellem-dűs órákra, melyek lefolyta alatt a szintoly tudományos mint valódi mulattató társaságokban, melyeket kivált a soproni lelkes hölgyek becses jelenlétével oly bájoslag fűszerezének, részesültünk, s azon sebes szárnyakon repült élvezetes órák, melyeket kedves Sopronunkban töltünk, be-vésve örökké megmaradandnak tisztán érző kebleinkben. Midőn e szerint egymásnak elváló kezét nyújtánk, s e kedves megye és lelkes szép város érdemtelen tisztviselőinek és minden egyes polgárainak, kik nagy hasznú tudományos működéseinkben minket oly megelőzőleg segítettek, s a haza tudományos oltárán velünk együtt oly szívesen áldoztak, a leghálásabb köszönetünket nyilvánítanók, úgy szintén a szomszéd Ausztriából s a külföld több távolabb tájairól hozzánk sereglett s magukat itt kitűntetett, rokonérzetű tudós vendégeinktől bucsúzva, őket továbbá is arra, hogy gyűléseinkben ezután is megjelenni s minket bölcs tanácsukkal és kiterjedt tudományis meretükkel segíteni szíveskedjenek, újra meg újra kérnők, egyik fő-kötelességemnek tartom ezennel főkép herczegségedtől, mint jelen gyűléseink vezérszínjától, gyülekezetünk nevében a legméltóbb bucsút vevén, azon nagyszerű kitüntetésekért, tiszta

magyar vendégszeretetért, s tanácskozásink bölcs vezetéséért, miknek tantú valánk s hirdetői leszünk, hazaszerte mindenha leghálásb köszönetemet nyilvánítani. Hogy pedig főméltságú herczegséged a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen gyűléseinek folyama alatt nyilvánított kegyes leereszkedését, igaz szívből eredett részvétét és szíves közremunkálását még inkább örökíthessük, s mind arról magunknak is örökké maradandó emléket szerezhessünk, eltökéltük herczegségednek gyűléseink alatti kedves elnöklése emlékezetére pénzt veretni, melyet szerencsém vagyon azon forró kívánattal gyülekezetünk nevében legmélyebb hálánk kijelentése mellett ezennel átnyújtani, hogy herczegségedet kedves övéivel együtt a nagy természet ura édes hazánk tudományos kifejlődésére számos évekig boldogúl és szerencsésen éltesse!

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

SOPRONBAN TARTOTT VIII. NAGYGYÜLÉSÉNEK

SZAKOSZTÁLYI

JEGYZŐKÖNYVEI

ÉS

ÉRTEKEZÉSEI.

ORVOS-SEBÉSZI SZAKOSZTÁLY.

A

JEGYZŐKÖNYV

Első ülés augusztus 12-dikén.

1. Az orvos-sebészszak tudóstagjai, tudományos munkálataik megkezdése végett, díszes számmal egybegyűlvén, kir. tanácsos, idősb *Bene Ferencz ő* nagysága, mint e szaknak a közgyűlés által kinevezett szeretve tisztelt vezére, meleg szavakban kifejezett üdvözlete után figyelmezteté a jelenvoltakat, hogy az alapszabályok értelmében, elnököt és jegyzőt, a kiszabott módon válaszzanak:

Közfelkiáltásban nyilatkozott azon mindnyájunk kebelében élő hódoló tiszteletből eredett ohajtás, mely szerint ő nagysága, mint az orvos-sebész tudományok legérdemesebb agg bajnoka, — legyen szíves a szak elnökséget elvállalni. Sikerült mindnyájunk közörömeire, többször ismételt és számosaktól nyilvánított kérésünkre ő nagyságát elnökül az első napra megnyerni; a következő szakülésekre pedig titkos szavazat útján másodelnökül Sándorffy Jánost, t. Sopronmegye első főorvosát választók meg. A szak jegyzőjévé Kovács Sebestyén Endre, orvos-sebész tudor, választottott.

2. Megalakítván magát a szak, azonnal hozzáfogott működéséhez:

Felszólította Grosz Frigyes tudort, miszerint lenne szíves azon egyesületek által fel-
állítandó szembetegek gyógyító- és ápoló-intézetének tervét felolvasni, melynek kidolgozását, a 7-ik
nagygyűlés megbízásából felvállalta.

A tudós tagtárs felolvasá jelesen szerkesztett értekezését, melyben emberbaráti szíve érzetének, alapos szakismeretének, hazánk szegény földművelő osztálya viszonyai tökéletes ismerésén alapult gyakorlati tapintatának, fáradhatlan buzgó akaratának annyi kitűnő jeleit ismerteté meg velünk;

miszerint annak azon részét, melyben az intézet terve tárgyaltatik, a közülésben felolvasandónak ítélte a szakülés.

Bemutatja az értekező egyszersmind a Nagyváradon már 1830 óta fennálló ilyenmí
intézet alaprajzát és külképét;

mely szintén a közüléshez utasíttatik.

Végre biharmegyei földműves, Szűcs Mihály, szürke-hályoggal vakon született és általa szerencsés sükerrel műtött hat fiának arcképeit mutatja be, és velök, valamint az intézet statisztikai adataival a tagtársaknak kedveskedik:

Szévéssége köszönettel fogadtatik.

3. *Almási Balogh Pál tr.* mint az iparegyesület kiküldöttje, felszólítja a szakosztályt küldői nevében, hogy a jövő évben tartandó 9-ik nagygyűlés tárgyai közé e következő kérdés is tűzessék ki: Minő arányban van a halandóság és népesség hazánkban az ország különböző vidékein a néposztálynál; minő egészségi állapot mutatkozik különböző életmódok s foglalatosságoknál; továbbá minő betegségek szoktak leginkább veszedelmesek lenni különböző néposztályoknál?

E kérdés kitűzése mind érdekesnek, mind korszerűnek elismertetőn, kitűzetni rendeltetik.

4. *Mosonmegyei főorvos, Sávoly tr.* két élő kórtani nevezetességet mutat be.

Az első Takács Erzsébet 18 éves leány, Ráróról, Györmegyből való, kinek koponyája baloldalán egy, a fej nagyságát haladó daganat ül. A daganat hossza előlről hátra felé 8' és 4", szélessége a koponya tetejétől a legnagyobb kidudorodásig 5' 4". A szemöldök-héjtól hátra felé a szirtsonig, a nyílvarrattól lefelé a füljáratig terjeszti ki alapját. A daganat felülete hajás bőrrel van bevonva. Formája gömbölyű. Tapintatra kemény, egyenetlen darabos, s csak elől és aláfelé és felül s hátrafelé két ponton érezhető némely homályos hullámnak jele. Az egész fájdalomtalan. A nyak két oldalán ökölnyi nagyságú darabos, mozgatható daganatok ülnek. A külérzések épek. A lelki tehetség kifejlődött. Arcszíne beteges küllemű. Az egész test kifejlődése hátramaradt. Tisztulás még nem mutatkozott. A kórelőzményből csak annyi tudatik: hogy ezen daganat 5 éves korában vétetett először észre, mely akkor fél diónyi nagyságú volt.

A második Kopp András, 27 éves, Hegyeshalmáról, Mosonmegyből való férfi. Egész fején — még fejének hajjal fedett részét sem véve ki — borsó-nagyságtól egész féldió és féltőjás-nagyságú kék, szederjes s violaszín, lapos, domború, gömbölyű és nyeles szemölcsökkel van ellepve. Ezek a test hátsó alsó részén, az utolsó hátgerincztől lefelé a csomók közepéig egy hasonszínű, egyenetlen felületű, imitt-amott szőrökkel fedett, idomtalan gyurmává alakultak. — Az egyén közepszerűleg kifejtett; elmetehetségei buták. Elnök ő nagysága felszólítván a tagokat, hogy véleményüket a két kóresetről nyilvánítsák;

a bécsi közpórház főorvosa, *Mojsisovics György* következő nézeteit közli:

Véleménye szerint a baj jelleme görvéllykór, mely a nyakon a mirigyekre, a fejen a koponya-csontok velős részére vette magát. A csont sejtjeibe lerakódások történtek, azok mindinkább kifestették, míglen a jelen nagyságot elérték, ezekben folyadék záratik; s ezen külön sejteketörtént elszigetelés okozza a homályos hullámnak tünetét. Ritkává a bajt csak a daganat nagysága teszi, mely a fej egész baloldalát, tehát nem csak egy, hanem több csontot foglal el egyszerre, s ez, mi ez esetben kiváltság különös. A koponya-üreggel a folyadék nem közösködik. A csontok belső lemeze be van-e horpadva vagy sem? teljesen eldönteni nem lehet; minekutána azonban a szemek mind az alkotásra, mind az irányra nézve rendesek, azt lehet következtetni, hogy behorpadás nincs jelen. A mi a nyújtandó segélyt illeti, úgy vélekedik: hogy a daganatot, bár az rendkívüli nagy is, műtét által el lehetne távolítani, midőn azonban itt kóros szövetezés van jelen, melynek ezen daganat csak terménye, s a kórszünynak csak egy bujálkodó ága; s midőn a nyakon levő mirigy-daganatok bujálkodó görvéllykórt, mint ezen kórnak legrosszabb nemét jellemzik, a műtétet semmiesetre sem tartja tanácsosnak. Ennélfogva az egyén, gyógytani tárgyal nem szolgálhat.

A másodikkal a kórelem szintén görvéllykór. Az alak pedig kétféle: úgy mint, a test felső részén szemölcs-bántalom, melyen az Antillákon Amerikában fordul elő. A test alsó részén elefántkór, mely az egybefolyt szemölcsökből alakul. Ezek alatt a mirigyek megdagadnak, melyeknek oldalán ismét több apróbb daganat támad, a bőr ezek közt bevonódik, kisebb-nagyobb bemélyedéseket és kidomborodásokat képez.

Valójában azonban ez nem elefántkór, mivel a betegség nem azon viszonyok közt fejlődött ki,

milyenek azt Afrikában föltételezik. Azért a nálunk előforduló ily formájú esetek, szerek által gyakran gyógyíthatók, mely eseteket saját tapasztalataiból is hozhat fel; melyeknél külsőleg alkalmazott jeges borogatásokkal, a felszívódást eszközöl és az ilyformán elfajult lábakat meggyógyította. Jelen esetben ezt eszközölni nem lehet.

Arányi Lajos, a pesti egyetem kórboncztan tanára figyelmeztetve kéri az első beteghez közel eső orvosokat, hogy ez esetet figyelemmel tartván, a szerencsétlen leány halála után, a kórboncztanilag nevezetes részt, a pesti egyetem kórboncztani gyűjteménye számára megküldeni szíveskedjenek.

5. *Viszanek Mihály, a bécsi közpórházban a tébolyodottak intézetének főorvosa* olvasta fel, „az elmeháborodottak intézete sürgetésének tárgyában” mély tudománnyal, tapasztalaton épült okokkal támogatott, s a szenvedő szerencsétlen polgártársain segíteni törekvő jó indulatából merített értekezését:

Mely közakarattal a közülés figyelmébe ajánltatik, az értekezőnek pedig köszönet szavaztatik, meg lévén győződve a szak, hogy valamely ügy csak úgy öröndhet jövőndő sikernek, ha azt oly kezek ápolják, melyek annak művelésében jártasok.

6. *Orvostudor, ifjabb Bene Ferencz „a lélek-orvostan” köréből* szedett vázlatai előadásával gyönyörködtetve a figyelmes hallgatókat. Szíve melegébe mártott tollal írta e becses értekezést a jeles szerző; s a sínlódó embertársak szerencsétlen sorsán szánakozó hazafiúi kebel részvétének illatos virágaival fűszerezte azt, megvilágítá útazásaiban szerzett tapasztalatainak világával; s cselekvésre buzdítá a keblek jóra törekvő hajlamát;

S ezen tulajdonainál fogva tudományosan szerkesztett értekezése nem csak a közülésről felolvasásra méltónak ítéltetik, hanem azon ohajtás is fejeztetik ki, hogy az a hírlapok útján is különösen közzététessék s általa a közfigyelem ébresztessék.

7. *Mojsisovics György, bécsi közpórházi főorvos, az augusztus 11-ki közülésben felolvasott értekezésének nyomán, és azon ülés határozata következtében, a honi ásványvizek érdeke felemelése céljából, mely mind nemzetgazdasági, mind a szenvedő emberiség tekintetéből, mind tudományos és orvosi szempontból egyaránt fontos, egy pályakérdést ajánlott kitűzni, melyben jelesebb ásványvizeink nem csak vegytani alkatrészei fejtsenek meg, hanem azoknak gyógyhatásuk és használhatási módjuk is adassék elő, azon szerkezetekkel együtt, melyek a fürdőhelyek elrendezésénél szükségesek:*

Hosszasb és sokoldalú megvitatások után, abban állapodott meg a szakosztály, hogy a következő pályakérdést tűzze ki:

„Vizsgáltsák meg hazánk bármely jelesebb ásványvíze vegy- és orvos-gyógytani tekintetből.” Pályadíj 100 = száz darab arany. Beküldési határidő két évre, t. i. 1849-ik év mártius havi utolsó napja tűzetik ki. A pályamunkák a szokott móddal ellátva, a budapesti orvos-egyesület elnökéhez küldessenek be.

8. *Töpler Károly orvostudor és a jelen nagygyűlés jeles első titoknoka, az általa meggyarosított Hippokrates aphorismusaival kedveskedett a szaktársaknak:*

Szévéssége köszönettel fogadtatik.

Második ülés augusztus 13-dikán.

9. A legközelebbi gyűlés jegyzőkönyve olvastatik fel és meghitelesítettetik.

10. *Orvos-sebész tudor Halász Géza „a közegészségi ügy rendezéséről Magyarhonban,”* írott nézeteit olvassa fel; melynek nyomán indítványozza: hogy szólítsassék fel a közgyűlés egy közhatósági orvosi egyénéből álló folytonosan működő bizottmány kinevezésére, mely minden lehető forrásokat és a jutalmazott pályafiratokat is felhasználván, egy tervet készítsen s annak sikeresítettéséről diplomaticus úton gondolkozzék:

Ezen indítvány a közüléshez útasítottik.

11. Orvostudor *Havas Ignác* figyelmeztetvén a szakot, hogy az első jutalmat nyert Bittnerféle pályamunka kinyomatásáról nem csak azon okból, mivel nyilvánossá tétele sok világot nyújtana a közegésségi ügy tárgyában, hanem mivel azt a pécsi gyűlés meg is ígéré, minél előbb gondolkozni kell:

Az indítvány elfogadtatik, és aláírási ívek megnyitása rendeltetik.

12. Orvostudor *Töpler Károly*, a nagygyűlés nagyérdemű titoknoka, több érdekes kórtani-bonczolati esetet olvas fel:

A munkálatokba felvétetni rendeltetik.

13. *Arányi Lajos* kórboncztanár, a bonczolati vörheny-fakadék és kelésről értekezik előszóval;

melyet a munkálatok számára kidolgozni megkéretik.

Bemutatott továbbá egy, általa saját eszméje után guttaperkából készült szétbontható, minden részekkel tökéletesen ellátott szívet, melyen annak alkotását és részeit tökéletesen észlelni lehet.

Másodszor egy szintén saját eszméje után készült gépet, melyen a szív összehúzódása, kitágulása, a billentyűk kinyílása és bezáródásának mechanizmusa kézzelfoghatólag van előállítva.

Mindkét, nagyszorgalommal és pontos tökéletességgel előállított tárgynál, az elmés és egészen eredeti eszmét, a tudományos buzgalmat, vagy azon fáradhatlan türelmet, mely azokra fordított, bámulják-e a szemlélők, nem tudák elhatározni. — A meglepés elragadó volt, s általános a méltánylás és elismerés! A tisztelt szerző közakarattal felkéretik, hogy ezeket a közgyűlésnek mutassa be.

14. Sopronmegye főorvosa, *Sándorffy János* egy, a múlt század első fele utóljára eső (1749.) sopronmegyei curiosumról, Hany Istókról tesz történeti tudósítást; melynek fából faragott mintáját is bemutatja:

Ez szintén a közgyűlés előtt bemutatatni rendeltetik. Az értekezés a munkálatok számára átadandónak ítéltetik.

15. Nógrádmegye főorvosa, *Pongrácz Mihály* bemutat egy, általa vényezett váltó-láz elleni festvényt, mely a Warburg-féle festvényel ugyanazon egy hatású.

Ennek bővebb kifejtése és megvitatása, egy utóbbi szaküléshez útasítottik

Harmadik ülés augusztus 14-dikén.

16. Az orvos-sebész szakosztály előbbi üléseiben jegyzői tollat vivő Kovács Serbestyén Endrének hirtelen történt elútazásával a megürült jegyzőségre *Hankó József* Tordamegye főorvosa közakarattal választatott.

17. Nagyságos *Bene Ferencz* királyi tanácsos a jutalommal koszorúzott Bittner-féle pályamunkára nézve azon ajánlatot tette, hogy ha az a szerző költségén vagy más úton ki nem jőne, azt ő nagysága saját költségén kinyomatni kész; azt is nyilvánítván, hogy a többi versenytársnak s főleg a szintén jutalmat nyert Halász tr. pályamunkája is kinyomassék.

Ő nagyságának ezen ajánlatát és nyilatkozatát éljen kiáltásokkal, illetőleg köszönettel fogadja a szakülés, s közösen osztozott az ohajtásban, miszerint mind a két pályamunka világot lásson.

18. *Pongrácz Mihály* Nógrádmegye főorvosa felmutatott két üveg gyógyszert; egyikben az eredeti Warburg-féle festvényt, másikban ennek általa történt utánzását; állítván, hogy ezen utánzott szer a váltóláz ellen éppen oly sikerrel bír, mint az eredeti, minélfogva a szakosztály figyelmébe ajánlja.

Ezen tárgyhöz legelső szolt Sárossy, Sárosmegye főorvosa, az ily titkos szerektől óva-

kodásra intvén a szakosztályt; annyival inkább, mivel titkos gyógyszereknek használatát letett hi-tünk és eszünk tiltja.

Mojsisovits tr. előadja a Warburg-festvénynek történetét, elmondja, mi módon lön ezen szer a fővárosban otthonossá, s hogy legfelsőbb parancs nyomán egész Austriában ezen gyógyszerrel tett kísérletek nem csak hogy mindenütt sikert nem tanúsítottak, sőt többször káros következzel voltak. A bécsi orvoskar határozata következtében *Pleichl tr.* megkísérté e titok-szer alkotó részeit vegybontani; de siker nélkül. Azonban egy legújabb vegyészeti kísérletnek már sikerült e szer tartalmát felismerni, miszerint az utánzott festvényeknek éppen azon sikere lehet és van is, mint az eredetinek.

Granichstätten tr. ezen szert a múlt évben Bécs egyik Dunamelletti külvárosában uralkodott váltólázakban tett kísérletek után sikertelennek tapasztalta. Többen is felszólaltak, még a Warburg-féle festvényt káros hatásúnak állítván.

Végre Bene Ferencz ő nagysága, miután a nevezett Warburg-féle festvény a tör-tént nyilatkozatok szerint is nem csak feleslegesnek, de káros hatásúnak bizonyult be, azon közösen helyeslett indítványt tette, hogy a nevezett szer hírlapok útján is ártalmasnak nyilodnáltassék.

19. *Granichstätten tr.* Bécs városi főorvos előadja b. Pasqualatinak szorgalmát a borostyán-meg-növény termesztése körül Ausztriában; miszerint a nevezett báró már 14 év óta ezen hasznos növény ápolásával fáradozván, a szabadon nővő csemeték száma a 16 ezeretha-ladja, úgy, hogy jövő évben már 32 ezerre is felfog szaporodni, mihez képest nagy mennyi-ségű borostyán-meg-vizet remél már a jövő évben előállíthatni, mely a frank- és olaszho-nál jobb minőségű leendvén, azt a szakosztálynak, s ez által a magyar orvosok és gyógyszeré-szek figyelmébe és pártolásába ajánlja annál is inkább, mert az a külhoniál tetemesen ol-csőbb is leend.

A nevezett főorvos a szakosztály tagjai közt üvegekben számos példányokat osztott szét vizsgálat és kísérlettétel végett.

Ezen ismertetés, különösen Würzler pesti gyógyszerész által felemlítettén, hogy a külhon-ban készült ily nemű gyógyvizek idegen vegyítékekkel szoktak kevertetni, meleg pártolással talál-kozott.

20. *Sándorffy tr.* Sopronmegye főorvosa felolvassa Sopronmegye leírását, történe-ti, természettani tekintetben rajzolván az uralgó betegségeket is; tüzetesen kiemeli eljárását a dühös ebek által harapott embereknél.

Ezen értekezés örömmel fogadtatván, a gyűlés munkálatai között kinyomtatandónak hatá-roztatott, ugyanezen értekezésre nézve következő észrevételek tétettek:

Grosz Frigyes tr. az értekező által felsorolt gyógyvizekre nézve azt véli, miszerint a kénes gyógyvizek kéntartalmukra nézve különböznek egymástól. A dühös ebharapta sebeknél pedig a tüzes vasat ajánlja.

Mojsisovits tr. megjegyzi, miszerint ha életműves részek az ásványvizekben rothadás-nak indulnak, a kénhez hasonló büzt terjesztenek; de azért ezek nem kénes vizek.

A dühös ebharapta sebeknél nem a tüzes vassali, hanem inkább a rágó szerekkeli égetést ajánlja. Ezen nézetet cs. k. tanácsos *Wattman* ő nagysága is osztja, hozzá tevén, miként bel-ső szerre nincs is szükség.

Ellenben Tóth József tr. azon véleményben van, miszerint a történhető felszívódás meg-akadályozásául a dühös eb által harapottaknál belső szerek is adandók; hasznosnak tartja külö-nösen a meleg fürdők alkalmazását.

21. *Berzon tr.* Sopronváros főorvosa, az előrehaladt idő miatt olvasni kezdett érte-kezését jövő gyűlésre halasztotta.

Negyedik ülés augusztus 16. dikán.

22. *Eisenstein* tr. bécsi gyakorló orvos az állati delejről szakértőleg kidolgozott értekezést olvasa fel; *Gárdos* tr. bécsi gyakorló orvos ugyanezen tárgyról értekezett.

Mind a két munkalat, valamint a tárgy érdekessége, úgy belbecsénél fogva, az évkönyvekben kinyomatni határozatott. Egyszersmind ezen tárgyról több gyakorló orvos közlötté nézeteit: ugyanis főorvos *Sárossy* tr. megjegyezvén, hogy *Gárdos* tr. álltmányai leginkább *Kluge* és *Fischer* hason tárgyú munkáikból vétetvék, holott itt is csak újabb tapasztalatok öregbíthetik a tudományt, azért röviden közlendi saját észleleteit, melyekből kiindulva, három fokra osztja az állati delejt, u. m. hajlamra, elalvásra, mi már körkezdet, végre álmódásra vagyis tisztán látásra (*Hellsehen*). Mind a három fokra nézve több egyes eseteket mondott el, kiemelve különösen, miszerint az állati delej hagymázos lázakban gyors és hatás szernek bizonyult be; ezen tapasztalatit írásban is beadni igérte.

Grosz Frigyes tr. méltánylandónak tartja értekezőnek előadott szép tapasztalatait s indítványozza, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűléséből újra kitűzessék az állati delejnek és önkénytesen kifejlődött álmódjásnak tudományos tárgyalása, azon óhajta, hogy a keletkező értekezések hosszabb tapasztalatokból merítessenek.

Ez indítványt a szakosztály elfogadja.

23. *Hammersmidt* tudor, Bécsből, élő szóval értekezett a kénégenyről, melynek alkalmazására több műszereket mutatott a szakosztálynak. Ezek közül értekezőnek saját találmánya kitűnően czélszerűnek találtatott a szakosztály által, melylyel állítólag *Weiger* bécsi fogorvos három ezer egyénen tett jó sikerrel kísérletet. Értekező a kénégenynyeli elaltatásnál tett tapasztalataiból a következőkre hívta fel a szakosztály figyelmét.

a) A műtét sikeres vagy sikertelen, sőt káros volta a lehellő eszköz tökélyétől, alkalmazása módjától és az elaltatandóval bánásmódtól függ.

b) Az elalvás alatt támadó álmóképek minémisége a műtevőnek beteggeli — különösen szellemi — bánásmódja által feltételeztetik.

c) Az elaltatás 13-ik évtől 70-ik évig teljes sikerrel alkalmazható.

Végül értekező nem mulasztá el ezen műtétet, mint az isteni gondviseléstől a szenvedő emberiségnek küldött fájdalom-enyhítő órangyalt magasztalni.

Jelen értekezés közméltánnyal fogadtatván. *Sterz* tr. bécsi gyakorlóorvos emlékeztetbe hozza, miként a kénégeny alkalmazása az egész testre mind az ideg, mind a vérrendszerre általános hatású.

24. *Jokobovits* tr. egy 13 éves fiut mutatott be a szakosztálynak, kinek jobb lábán a szárcsontból csontszu következtében több darabok estek ki, melyek azonban a természet által nagyrészt helyre pótoltatván, az egyén, mint cipész-inas, mesterségét űzheti.

A kóreset előadását a szakosztály figyelemmel kísérte, a felmutatott csontdarabok a pesti egyetem kórbonczati gyűjteményének fognak küldetni.

25. *Grosz Frigyes* tr. a csömörrel értekezvén, azt nehéz emésztési ételektől származtatja, egy-napos lázzal járó közönséges csorvás bajnak tartja.

Hankó tr. azon véleményben van, hogy a csömörnek természete, lefolyása, jelentősége éppen úgy, mint más nyavalyának, a beteg egyén minémiségétől függ. Egyik egyénben egy nap, másikonál négy nap, sőt tovább is tarthat a csömör által előidézett bántalom. Ezen bajban legjobb sikerrel alkalmaztatik a népnél is divatos dörzsölés. E nézetet osztja *Richter* soproni sebész is.

26. *Kanka* tr. a bécsi szemészeti kórodában előfordult szembetegségekről élőszóval értekezett, több idevonatkozó rajzokat is mutatván elő.

Az értekezés közméltánnyal fogadtatott.

27. *Siebenfreind* nagyszombati gyógyszerész egy műszert mutatott be, mint saját találmányát a piócák föltételére.

Ezen eszköz a szakosztály által is a kitűzött célra alkalmasnak, s ajánlásra méltónak találtatott.

28. *Fink* tábori főorvos Bécs-Ujvárosból a pecsenédi és kaboldi ásványvizek vegytani tulajdonait s gyógytani hatását magasztalva fölemlíti, miként az elsőből egy közönséges fontban egy szemer vas létezik; minélfogva indítványozza: hogy ezen két helységnek ura főméltóságú herczeg *Eszterházy Pál*, kéressék meg az iránt, hogy ezen ritka tulajdonú s üd-vös hatású ásványvizeket vegytanilag megvizsgáltatni s a kellő épületeket s intézkedéseket megtéetni szíveskedjék.

A szakosztály ez indítványt pártolta.

29. Az ülés elnöke *Sándorffy* tr. Sopronmegyében létező ásványvizeket mutatván a szakosztálynak, egyszersmind azoknak létrészeit, gyógyhatását megismertette.

Köszönettel fogadtatott.

30. A gyűlés végperczéhez jutván, Pestmegyének főorvosa *Smidt János* tr. a szakosztály nevében meleg szavakban vón bucsút az elnöktől, egyszersmind a jegyzőnek buzgó fáradsalmáiért köszönetet mondott. Kelt Sopronban, mint fent.

Bene Ferencz s. k. az első ülés elnöke, *Sándorffy János* s. k. a többi ülés elnöke, *Kovács Sebestyén Endre* s. k. két ülés jegyzője, *Hankó József* s. k. a többi ülés jegyzője.

B. ÉRTEKEZÉSEK.

1.

Sopronmegye leírása.

Sándorffy János,
Sopronmegye első főorvosától.

Sopronmegye fekszik a dunántúli kerületben az éjszaki szélességnek 47. foka, s keleti hosszúságnak 34—35. foka között. Éjszakra Moson, keletre Győr, délre Vas vármegyék, nyugotra Ausztria határozzák. Nyugot s éjszaki része hegyes, hol a soproni, fraknoi és brenbergi hegyek regényes völgyeikkel terülnek el. A Fertő nyugoti partján elnyúló mészköves hegyeken teremnek soproni, ruszti s más híres borok. Délkeleti része termékeny róna s részint posványos, a kis és nagy Rába s Répcze folyók gyakori kiöntéseik, áradásaik, s a Fertő tavának keleti végén elterülő lápok, vagyis úgynevezett Hanság miatt. Kiterjedése 57 $\frac{1}{10}$ □ mérföld, népessége 185,000. Öt járásra van felosztva. A soproni alsó s felső járások hegyesek, az Ausztriából Magyarhonba benyúló hegylánczatok miatt, — a répcze meléki és rábaközi felső s rábaközi alsó járások rónák s részint lapályosak.

Folyó vizei: nagy és kis Rába, Répcze, Rápca, Ikva, Vulka és Lajta, melyek kiáradásaikkal sok kárt okoznak.

Tavai: Fertő és Barbacsító. A Fertő hossza négy, szélessége 1—1 $\frac{1}{2}$ mérföld.

A Hanság a Fertő vizének elterülése, s gyephantokkal, zsombékokkal takart folytatása, melyet fű, rekettye s nád-gyökerekből a természet által összeforrasztott 3—4 lábnyi vastagságú úszó földkéreg fedez, mely alatt a tiszta Fertő vize hullámszik, melyen ha jár az ember, alatta a víz, mint télen a gyermekek által többszöri futkozás s nyomás közben meghajlított jég alatt, feldomborodik s ingoványt képez; ezen földkéreg a Fertő vize fölött némely helyen, kivált igen vizes s nedves években, oly vékony s oly könnyen szétmálló, hogy az embereknek csak vigyázva, s kezökben keresztben tartott póznákkal lehet járni, hogy ha leszakadnak is, magokat azok segítségével, az elsüllyedéstől megóvhassák. A Hanság dombo-

sabb részén kaszáló emberek, ha megszomjúznak, nádesővet dugnak a földkérgen keresztül, és az ez alatti vízzel oltják szomjukat, s az így fölszívott vizet hidegségéről dícsérik.

A Hanság négy mérföld hosszú, és két mérföld széles, melyen 1777—1780-ban herceg Eszterházy Miklós 10,400 lépés hosszú töltést készíttetett, mely a Hanság széléhez közel épült eszterházi kő-kastélyhoz nem messze kezdődik, s a Hanságon keresztül Moson-megyébe Pomogyig nyúlik.

A Fertő taván tanyázó több nemei a vízi vad szárnyasállatoknak, úgy a Hanságban tartózkodó nyúlak, rókák, őzek, farkasok, s máshonnet ide tévelyedett szarvasok, däm vadak többféle éledeletet nyújtanak a vadászat kedvelőinek. A Fertő tava halakkal is bővelkedik, melyek azonban mocsár szaguk miatt a finyásabb ízlésűek előtt nem becsesek.

A Hanságban a Királytónál Eger erdőben 1749-ben martius 15-én fogtak a halászok egy meztelen vad fiúgyermeket, ki mintegy 10 éves lehetett; ezt a halászok a kapuvári várba vitték, s bár szólni semmit sem tudott, a helybeli akkori plebános úr föltételezen megkeresztelte; lába s keze ujjai úszhártyákkal voltak a monda szerint összefoglalva, fött ételt nem evett, hanem a füvet, szénát, szalmát, a nyers rákot s halat mohón rágt a faldozta. A gyermek csaknem egy évig a kapuvári várban, az uradalmi hajdú vigyázata alatt tartatott; a hajdú a gyermeket egyszer megvervén, elfutott, a Rábába ugrott, s a víz alatt úgy eltűnt, hogy soha többé nyomába nem akadtak. A kapuvári keresztelő könyvbe így van beírva ezen, Hany Istók nevet nyert gyermek: die 17-amart. 1749. baptisatus est conditionate puer demens, repertus in silva, Stephanus circiter annorum octo, cujus patrini fuere Michael Hochinger, et Anna Maria Mesnerin.

A kapuvári uradalmi iroda jegyzőkönyvében következőleg van említve: Hany Istók az 1788-tól 1801-ikig terjedő tiszti jegyzőkönyv 2-ik lapján: Es ist anno 1749 den 15-ten märz durch die Kapuvarer Fischer Nagy Ferencz und Molnár Mihály ein Knabe, gleich einem wilden Thier, dessen gestalt aber ein vollkommener Mensch, und beileifig 10 Jahr alt war, gefangen, in das Schloss eingebracht, und weil der Bube gar nichts reden konte, conditionate getauft worden. Der Bube war nackigt, fraß lediges Gras, heu und Stroh, litt keine Kleidung, und wen er keine Menschen erblickte, sprang er sogleich ins Wasser, und schwimte gleich einem Fisch. Fast ein Jahr war er im Schloß, als bereits gekochte Speisen, liefs sich auch ankleiden, und fieng ziemlich an ein förmliches Mensch zu werden, da aber in dieser Absicht die Trabanten ihm zu viel trauten, ist dieß Wassermädel ganz unverhofft in Verlohr gerathen, und nicht mehr gefunden worden; vermuthlich ist er in die unweit von Schloß vorbei fließende Raab gesprungen, und abermahl in Hanság, wo er gefunden worden, abgeschwummen.

A győri püspöki megye 1845-ki schematismusában Kapuvár alatt ily jegyzék áll a Hany Istók fentemlített kereszteltetése napja után: die 17-a martii 1749. baptisatus est conditionate puer demens repertus in sylva, Stephanus circiter annorum octo, cujus patrini fuere Michael Hochinger et Anna Maria Meznerin, hic loci sub nomine Hany Istók notus, de quo determinate loqui ob variantem relationem, difficultate haud careret, hoc tamen sine veritatis transgressionem asseri de eo potest, quod nonnullas lineas cum puella campanica de qua Buffon in hist. natur. tom. 6-to pag. 335. et sequentibus loquitur, communes habuerit.

Az élő szóbeli hagyomány Hany Istókról ez: a fent nevezett halászok hosszabb idő óta tapasztalták, hogy varsáikból valaki a halat ellopogatja, s lesbe álltak: az eredmény az, hogy ezen vadfiút megfogták. Beszélnek némelyek, hogy ilyen vadfiúk hárman voltak, de kettő elugrott, s a víz alá bukott volna. A fiú kezdetben csak sziszegett: csípsz csípsz hangon kívül tőle mást hallani nem lehetett, ezért nemzeti sajátosságunknál fogva a kapuváriak Hany Istóknak Csípsz Jankó gúnynevet adtak. Később már emberi hangokat, sőt szokat tudott kiejteni, s igen ügyes pecsenye forgató volt. Hogy kéz- és lábujjai között úszhártya lett

volna, nem bizonyos. Egy Esterházán a hercegi lakban látható festmény Hany Istók elfogatását ábrázolja, egy másik ugyanott emberhez hasonló ijesztő szájú, kezében békát tartó faragott kép is Hany Istóknak arc vonását s testalkotását mutatja, melyek hihetően Hany Istók eltűnte után készültek.

Sopronmegyének légje nyugot-északi hegyes részén tiszta, egészséges, a hegyeken éles, délkeleti lapályos részén, a Rábaközben s Répcze melléken tiszta, szelíd s jótékony a mellbetegeknek.

Sopronmegyének hegyes részeit németek és horvátok; délkeleti részét szorgalmas magyarok lakják.

A Hanságot képző s a Fertő vize keleti részét fedő, úszó föld-kéreg, mely nád, fű s rekettye-gyökerekből van alkotva, egykor utóbb igen jó sikerrel fog, mint turfa — gyeptőzeg — tüzelésre használtathatni. Főméltóságú herceg Esterházy Pál örökös főispány ilyen turfa készíttéssel a czukorgyárnál használatra kísérletet tetetett, mely a várakozásnak megfelelt; de annak készítésével, mivel a fahiány miatt parancsoló szükség még be nem állott, mint értesítve vagyok, felhagytak.

A Rábaközben Tóth-Keresztúr, Németi, Potyond és Szill helységekben az emberek többnyire golyvások s ezek között nem ritkán valóságos talókák (cretini) is találkoznak.

A Hanságban s másutt is a Rábaközben, szántás vagy ásás közben Rákóczynak egyes pénz-darabjai találtaknak, melyeket Rákóczy katonái 1705-ben Sopron s vidéke megszállásakor hagyogattak el.

1831-ben Egyeden, rábaközi helységben, egy domb ásásakor mintegy egy ölnyi mélységre találtak egy ércz kannát vagy ibriket, melynek külső oldalaiba vékony tiszta ezüst sodronyok voltak forrasztva s beleeresztve, mely sodronyok különféle alakokat, görbe orrú madarakat, s egyebeket képeztek. Ezen ibriket a régiségek buvára, Jankovits egy legrégibb emlékének, egyiptomi Isis és Osiris ibrikének lenni állította. Az ibrik most a pesti muzeum tulajdona, melynek azt Egyednek birtokosa, gróf Festetics, ajándékkul küldötte.

Répcze melléki járásban, a megye szélén, Vas megye szomszédságában Csepreg mezővárosa nevezetes arról 1-ször: hogy a régirómai *Scaranbantia-Julia* itt volt, s ennek romjain fekszik a mostani Csepreg; 2-or itt derék könyvnyomtató intézet volt a XVII. században, a Nádasdyak idejében; 3-szor a két protestans felekezetű magyar lelkészek itt tartottak zsinatot a XVII. században, s megkísértették az egyesülést, de még nagyobb meghasonlás támadván köztük, siker nélkül eloszlottak.

Sz.-Györgyön, Kis-Martón mellett egy kútnál áll egy 16 lábnyi magasságú kömlék, melyet minden történeti alap nélkül egy régi nép monda Attila kövének nevezett, azt regélvén, hogy ezen forrásnál vette volna fel ama világ ostora a keresztiséget. 1834-ben főméltóságú Esterházy Pál ő hercegsége parancsolatot adott ezen kömlék megvizsgálására. A vizsgálok a kövöni felírásnak igen kevés nyomára akadtak, kivéven az első sort, mely ekkép van:

M. ATTILIVS ATTILIAE VX.

ezen néhány szó s a kőnek egész külsője, különösen pedig a felső osztályban látható fél domborúsággal faragott két emberi mellkép kétségen kívül helyezték, hogy az emlék római sír-kép, melyet egy pannoniai hős emelt volt nőjének. Ez volt hihetőleg Attilius Hister, ki Claudius római császár uralkodása alatt Krisztus Urunk születése után 41—54 esztendő körül Pannoniában praefectus és a XIII. római német ezrednek vezére volt.

Sopronmegye termékei.

A. Az ásványországból.

Köszénbányák vannak: 1-ször. Sopron városa birtokában lévő brenbergi hegyen.

2-szor. Főméltóságú Esterházy Pál ő herczegsége lackenbachi uradalmához tartozó Riczing helység mellett az uradalmi vadaskertben.

3-or. Főméltóságú Esterházy Pál ő herczegsége birtokában lévő Újfalú (Neufeld) helységben.

4-szer. Szintén említett főmlgu herczegséghez tartozó Pecsényéd (Pötsching) helységben.

Ezenkívül az Ausztriából Sopronmegyébe benyúló s egész Kőszegig terjedő hegy-lánczolatok gyaníthatólag kőszénre rejtenek belsejökben, melyek csak szándékos keresésre, vagy történetes fölfedezésre várnak.

1-ször. Brenbergi kőszénbánya.

Sopron városától két órányira, ugyanezen város által földesúri joggal bírt Lakfalva (Wandorf) helység mellett nyugotról, az Aggfalva (Agendorf) és Lakfalva közt nyúló hegy-lánczolatban fekszik. Itt 1759-ik évben, nem tudhatni, hogy és ki által? fedeztetett föl a kőszén, s csakhamar Sopron városa közös költségén ásatott s műveltetett; de mivel az ázott kőszén a költséget nem fűdözte, a további ásatást gyakra n félbehagyták, s ismét újra kezdték.

1769-ik évben Sopron városa Bécsből erre meghívott Mayer Mihály nevű értelmes bányász által a brenbergi kőszénbánya műveltetését újra megkísértette: de tíz hónapi munka után nem felelvén meg a várakozásnak, s hasznót éppen nem hajtván, az ásatást félbehagyatott.

1789-ik évben Schneider Venczel bányásznak adta Sopron városa haszonbérbe a brenbergi kőszénbányát, ki ezt gróf Wrba segedelmével egy ideig kezelte.

1791-ben Steiger Dávid Antal Bécs-Újhelyből kezdte a brenbergi kőszénbányát ásatni soproni órás Zollner Ferencz társával, de munkájokat nem soká folytathatták; míg végre 1796-ik évben egy társaság oly örökös szerződésre lépett Sopron városával, hogy minden mázsa kőszénért, melyet a kőszénbányából nyerend, a városnak egy krajczárt fog fizetni, és a kőszénnek mázsáját Sopron városa lakosainak 12 kron, Sopronon kívül lakóknak pedig 32 kron fogja adni.

Végre 1804-ik évben a csatornai s bányászati cs. kir. udvari bizottmány vette által a brenbergi kőszénbányát, s ennek kezelése alatt oly sikerrel haladt előre, hogy havonként 30—40,000 mázsa kőszén ásaték ki.

A kőszénnek borítéka, mely alatt fekszik, sárga agyag, mely a kőszént fűdi, ezután következik kavicscsal kevert folyó-homok, s ezután fölül a gyep föld, mely boríték vagy fűdél alatt 4 — 24 öl vastagságra a hegynek menetele vagy meredeksége szerint fekszik a kőszén.

A brenbergi kőszén jó nemű szurkos ásványfa — Erdkohle, Holzkohle — lignum fossilis, bituminosum — pissaxylon — 8 — 12 ölnyre dél felé tornyosodik föl, közte fekvő agyag-s mész-kő-területtel, melyhez vasas fekete föld is ragadt. A kőszén nagy darabokban törik, a légen négyszegű kockásan porlik, s a kőszéngödör közepén vannak hasadó kőszén-területek is, melyek palakő módjára futnak s hasadó kőszénnek — lithanthrax schistus — Schieferstein-Kohle — nevezetnek.

Víz a kőszénbányában kevés, s ennek is oly jó kifolyása van, hogy általa a bányászok munkájukban nem akadályoztatnak. Az innen kifolyó víz, gáliczkő s timsó tartalmú; a belemártott ruhát megbarnítja.

A brenbergi kőszén jól meg van érve, eleinte lánggal ég, azután soká tartó fényes parázs, erős tüze van s kevés hamuja.

A természet-buvárnak csudálkozásra méltó látvány a brenbergi kőszénbánya, nem csak az innen naponkint nyert kőszén mennyiségére, hanem a munkára nézve is, melylyel a kőszén töretik s ásatik, milyen kevés kőszénbányában található föl s látható.

2-szor. Riczingi kőszénbánya.

Brenbergtől egy kis órányira fekvő, s főmlgu Esterházy Pál ő herczegsége lackenbachi uradalmához tartozó Riczing helységtől egy órányira eső hercegi vadaskertben 1807. óta az uradalom költségén kőszén ásatik, hol a hegynek szintén azon menetelében mész-kő is található, melyből a legjobb meszet lehet égetni.

A riczingi s brenbergi kőszén egy menetelben fekszik, s idővel a két kőszénbánya, ha az ásatás talán egyenes irányban történik, egybe fog szakadni.

Az itteni kőszén feneke agyagföld, puha, nedves mész-kővel keverve, mely után a kőszén következik; ez 14 lábnyira függőlegesen a hegy meredeksége szerint olyképen emelkedik, hogy alól egész fagyókerek találhatók, melyek megkeményülve lassankint kőszénné válnak, és szurkos ásvány-fával — Erdkohle, Holzkohle — vannak fűdve, ezek között is több agyag s mész-kő közterületek látszanak; a kőszén felett kavics s homok, ezután gyepföld következik.

Nevezetesek a többféle csiga és kagyló — Muschel — nyomadékok, melyek nem csak az agyag s mész-kő közrétegeken, hanem kőszénen is láthatók, és a timsó, mely a területeken hosszúdad fehér, sárgás s vörös csíkos darabokban lerakodva található.

A riczingi kőszén világos lánggal, tartós tűzzel ég, de több hamut hagy maga után, mint a brenbergi kőszén.

Az ásatás által nyert kőszén mennyiségre nyereséges lehetne; de mivel a magas hegyek miatt szekérrel a bányához menni nehéz, csak annyi kőszén munkáltatik ki, mennyi az uradalmi szükségek fedezésére kívántatik.

3-szor. Újfalui (Neufeld) kőszénbánya.

Sopronmegye Ausztria felőli határszélén főmlgu Esterházy Pál ő herczegsége uradalmához tartozó, Sopron városától négy mértföldnyi távolságra, róna vidéken fekvő Újfalú, (Neufeld) helységhez nem messze egy dombon 1809-ik évben kőszénre akadtak, hol bányát nyitottak, s innen nagymennyiségű kőszén ásatik.

Mivel a kőszénbányába menetel a domb közepén van, nem lehet a hegyfenék alsó területét, melyen a kőszén fekszik, meghatározni, ezen kőszéndomb, valamint minden eddig leírt kőszénhegyek is, az ausztriai hegyek Magyarországra benyúló lánczolatához tartozik, s dél-nyugot felé domborodik; az újfalui kőszén szürke agyaggal s mész-kővel van menetelében összekötve, melyek által a kőszén öt területre oszlik. Alólról kezdve középig van szurkos faszén — Holzkohle — pissaxylon — ezután következik hasadó kőszén — lithanthrax schistus — Schieferstein-Kohle — de ez rosszabb nemű kőszén, mely erős lánggal ég, hirtelen eltűzesül és sok hamut hagy.

A kőszéngödörbe kevés víz gyűl, s ez is, mivel dombon van a főnyíláson le- és kifoly.

Timsó is találkozunk némely kőszénterületek közt sárga agyaggal keverve.

Az újfalu kőszénbánya havonként 8—10 ezer mázsa kőszént ad, mely mivel szé-
kérrel könnyen hozzá lehet férni, a pottendorfi gyárakba Ausztriába acél-munkálatokhoz
szállítatják, úgy téglá-, mészégetésre fordítatják.

4-szer. Pecsényédi (Pötsching) kőszénbánya.

Soprontól 4 órányira nyugot felé, s Bécs-Újhelytől másfél órányira dél felé, az Ausz-
triából Magyarországra benyúló, egymást váltogató kisebb s nagyobb hegyláncolatok közt
fekszik főmlgú Esterházy Pál ő herczegsége Pecsényéd nevű faluja, mely a Selter vízhez
igen hasonló ásványvizéről is híres. A falutól alig egy negyed órányira eső dombon, mely
dél-nyugot felé mindig magasabbra emelkedik, termékeny gabonaföldek közt néhány évvel
ezelőtt kőszénre akadtak. Itt a kőszén kékes agyagfenék földön fekszik, ezután következik
a kőszén feneke, s a szurkos kőszén.

Mivel még nem rég kezdték ásni, a kőszénnyereség még igen csekély, de jutányos
nyereményre nagy reménységet nyújt. — A nádasi — Rohrbach —, farkasi — Wolfs —
és fraknóvárjai (Forchtenau) kőszén nem míveltetik, mivel már elég jutányos nyeremé-
nyű kőszénbányák állnak nyitva; kivált azért nem, mivel a szekérrel hozzájuk férés sok
nehézséggel jár.

Ásványvizek.

1-ször Fertő tava. Ennek tulajdonsága mind alkotó részeire, mind orvosi gyógyerejé-
re nézve a tenger vizéhez közelít.

Alkotó részei:

sósavas mészéleg — murias calcis,	szénsavas szikéleg — carbonas natri,
sósavas keseréleg — murias magnesia,	szénsavas mészéleg — carbonas calcis,
sósavas szikéleg — murias natri,	szénsavas keseréleg — carbonas magnesia,
kénsavas szikéleg — sulphas natri,	kovaföld — terra silicea.

2. Farkasi (Wolfs) kénsavas fürdővíz. Alkotó részei:

könkénsav — acidum hydrothionicum,	kénsavas szikéleg — sulphas natri,
sósavas mészéleg — murias calcis,	szénsavas szikéleg — carbonas natri,
sósavas keseréleg — murias magnesia,	szénsavas keseréleg — carbonas magnesia,
sósavas szikéleg — murias natri,	kovaföld — terra silicea.
timsó — alumen,	

3. Németkeresztúri savanyúvíz. Alkotó részei:

szabad szénsav — acidum carbonicum liberum,	kénsavas keseréleg — sulphas magnesia,
sósavas szikéleg — murias natri,	agyagföld — alumina,
sósavas keseréleg — murias magnesia,	kovaföld — terra silicea,
szénsavas szikéleg — carbonas natri,	vas-rozsda — ochra ferri.
szénsavas mészéleg — carbonas calcis,	

4. Pecsényédi savanyúvíz, mely a Selter vízhez hasonlít. Alkotó részei:

szabad szénsav,	szénsavas mészéleg,
sósavas szikéleg,	sósavas mészéleg,
kénsavas szikéleg,	kovaföld,
kénsavas keseréleg,	vas-rozsda.
kénsavas mészéleg,	

Pecsényédnek neve régi okiratokban Besseneu (Bessenyő) és Pecsényeg, mivel itt
Bissenusok laktak, kik pecsényegeknél is neveztek.

5-ször. Kaboldi savanyúvíz, mely mellett, kereskedés-cikkül használva, a Selter vizet egé-
szén nélkülözni lehet. Alkotó részei:

szabad szénsav nagymennyiségben,	szénsavas vaséleg,
szénsavas mészéleg,	kénsavas szikéleg,
szénsavas keseréleg,	kénsavas mészéleg,
szénsavas kovaföld,	sósavas keseréleg.
szénsavas tíméleg,	

6-ször. Lajtha-Pordányinak két ásványvíz forrása van, egyik meleg, a másik hideg, egy
fürdőházzal, melyet főméltósága Esterházy Pál ő herczegsége építtetett 1840-ben.

Alkotó részei:

sósavas szikéleg,	szénsavas mészéleg,
sósavas keseréleg,	szénsavas szikéleg,
kénsavas szikéleg,	kovaföld,
kénsavas keseréleg,	agyagföld,
sósavas mészéleg,	gyantás anyagok.

7-szer. Nagy-Höfleinnak van fürdőintézete számos látogatókkal, fürdővize erősítő.

Alkotó részei:

sósavas szikéleg,	szénsavas szikéleg,
sósavas mészéleg,	agyagföld,
szénsavas mészéleg,	kovaföld.
kénsavas szikéleg v. glaubersó,	

Földek.

1. Községes agyagföld, mely házak építésére, technikai használatra, téglá s cserép-
zsindely égetésre alkalmas.

2. Fazekas agyagföld, melyből a megyének több helységeiben a lakosok igen jó cse-
répedényeket, tejes fazékakat, spárga borítókat, virágszilkéket, pipákat égetnek.

Dörfel nevű faluban Soprontól négy órányira dél felé, igen szép fehér agyagföld ta-
láltatik, melylyel fehér (Steingut) kőedények készítésére tett kísérlet sikerült.

Nagy-Martonban Sopronon fölül nyugot felé három órányira fekvő mezővárosban
pedig, igen jó fehér edény készítettik.

Czenken, Mihályiban, Farádon, Dörben kályhák, pipák, cserép edények égetésére al-
kalmas hasonló agyag ásatik.

Derecskén — Drasmark — és Köhalmon — Steinberg — nem csak konyha-edények, ha-
nem zöld mázos táblájú, s kerek alakú kályhák, sőt gömbölyű leveses csészék, kerekded s
hosszúdad tálak s tányérok, kávécsészék, s más a kőedényhez hasonló edények készíté-
sére alkalmas agyag találtatik.

3. Fehéres kék agyag, mely Soprontól dél felé három órányira fekvő csávai s felső-pu-
lai helységek határaitban ásatik, mely nem csak a földből tömött házak külső színezésére, me-
szelésére, hanem pipák s mindenféle konyhaedények készítésére alkalmas.

4. Tiszta fehér agyagföld, mely Loozs mezőváros határaitban, Soprontól 2 1/2 órá-
nyira, kis mennyiségben találtatik, mely mész vagy kréta fehérségű s az iskolás gyerme-
kek által fekete táblán írásra használtatik.

2-szor. Kővek.

Csak technikai használatra fordítható kővek találhatók Sopronmegyében, — nevezetesen:

1-szor. Sopron körül kövezetre s járdára használható kővek.

2-szor. Mészkövek, melyek nem csak Sopron, hanem Fraknó körül is találhatók s mésztégőre használatnak.

3-szor. Építésre használható kővek, s ezek közt

a) A Fertő tava partján fekvő Homok falu mellett a gyepföld alatt találtató porlós, meszes fővénykő, mely a földből tömött házak falai alá alapul használatnak.

b) Rákos mezőváros körül, Soprontól félórnyira, közel a Fertőhöz mészsárga nemű fővénykő, mely falakba rakva, ablakrámaiknak s lépcsőknek faragva használatnak, de nem elég finom, s nem elég erős kőanyagot ad.

c) A szt.-margiti keményebb, tömöttebb s finomabb fővénykő sokféle kövesült csigák, kagylók, s más állati nyomatokkal, mely nem csak apró táblákra, ajtó- s ablak-ragasztókra, hanem nagy gerendákra s erős magas oszlopokra fűrészelve, faragva, nem csak a megyében használatnak, hanem Bécsbe s Bécs vidékére is elvitetik, s nagyra becsültetik.

Ezen kőbányának nyeresége s gazdagsága onnan kitetszik, hogy már több mint 130 év óta töretik a kő belőle s még mindig kőgazdagnak mutatkozik.

Só.

1. Szikló a Fertő partjain imitt-amott, s a német-keresztúri savanyúvíz körül természetes szikló — natrum hungaricum — rakodik le, de oly kis mennyiségben, hogy annak jegecsekben kiállítása sokkal többbe kerülne, mint a nyereség a költséget fedezhetné.

2. Timsó a riczingi kőbányában kis mennyiségben s a neufeldi kőbányában bővebben találhatók, hol ez az agyag s vaskő közül kilugoztatik s jegecsekbe alakítva eladatik.

Érczek — metalla.

Még ekkor Sopronmegyében nem találtattak, mit rejtenek azonban az Ausztriából Sopronmegyébe benyúló hegylánczatok gyomrukban, nem tudhatni: gyaníthatólag az eddig bennük fölfedezett kőszeken kívül, talán sőt s érczeket is rejtenek, melyek keresés vagy történetes fölfedezésre várnak.

B. A növényországból — regnum vegetabile.

Az élelemre szükséges termékeken, búzán, rozson, árpán, kukoriczán, zabon, burgonyán, hüvelyes veteményeken kívül természetik még sok repce is.

Bor Sopronban s ennek vidékén Ruszton, Fehéregyházán s több felső vidékeken igen jó s híres terem.

Vannak a megyében 61 fa- s csemetenemek, melyek többféle bognár, kádár, asztalos, esztergályos munkákra s épületekre használatnak, melyekből néhol az egész erdő áll, néhol pedig elszórva találhatók.

Orvosi, s gyógyszerárakban kívántató növények, kivéven a kül s tengeren túli országokban tenyésztőket, a megye egyik vagy másik vidékén vadon növe vagy kertekben ápolva foltalálhatók.

Gyékény, Saródon, Bősárkányban s másutt bőven terem, melyekből nem csak négy-szegű széles s hosszú darabokat holmik betakarására, hanem szobák ajtaja előtti kisebb darabokat lábbelik letisztogatására, s a szobapallók sáros időben elrondítása ellen, óvására, sőt az ablakokra szél vagy világosság elhárítása végett függöny-alakban szőnek, úgy szaty-rokat is készítenek.

Festő anyagok fogas resedából — reseda luteola — és festő zsoltinából — serratula tinctoria — készíttetnek.

Tímár vagy cserző anyagokat a gubacs — Knopper — hiányában a cserfának fiatal ágai, levelei, héjja s a nyírfa s fenyőfa héjja adnak.

Pamut vagy gyapot a megyében nem terem.

Manna vagy körös-méz gyűjtésével a körös-fából — fraxinus ornus — az esterházi hercegi uradalom által mintegy 40 év előtt kísérlet tétetett, de a körös-fáknak nem elegendő mennyisége miatt, s azon okból is, mivel a kísérlet nem volt elég jutányos vagy csak a reá fordított költséget is fedezni, vele fölthagytak.

Nád Saródon, Szergényben Barbacson, Bősárkányban, Dörben s több más helyeken arattatik, melylyel a közönségesebb épületek födétnek.

Kender és len csupán magány házi haszonra, csaknem az egész megyében természetik.

Burgundi vagy cukor-répa bőven természetik, melyből az esterházi cukorgyár készíti a tisztított fehér cukrot. — Egy másik cukorgyár Sopronban Ruprecht János szorgalma által Amerikából szállított cukornádlistéből készíti a cukort, s ezen utolsó mily haszonnal s mily nagyban úzi a cukorgyártást, onnan lehet gyanítani, hogy csak a szállított cukornádlistért évenként 30 — 40,000, sőt némelyek szerint 100,000 pengő frt harminczadot fizet. Ezen két cukorgyár által sok pénz marad a hazában, mely ezek nélkül kívándorlott volna.

Dohányt a vittnyédi, hővelyi helységbeli adózók igen jól, híreset, s oly nagy mennyiségben természetnek, hogy egész évi jövedelmök nagy részt ebből kerül ki, s ezen iparuk által kitűnő jólétre emelkednek. Vittnyéd helység vidékén Kapuvárott, Gartán, Baboton szintén alkalmas dohány természetik, melyet a vittnyédi természetzők, noha alábbvaló, megvásárolván vittnyédi gyanánt adnak el.

C. Az állatországból — regnum animale.

Emlős szelíd házi állatokon kívül, melyek közt bivalyok is egész csordákban neveltetnek, vannak még főmlgu Esterházy Pál ő hercegsége uradalmában több vadaskertekben szarvasok, dämvadak, és vaddisznók; — szabadon a hanban s erdős helyeken találnak őzek, nyulak; s szűts munkákra prémeknek s béléseknek rókák, farkasok-görények, hörcsökök, kővi és közönséges nyestek, borzok, mókusok, vad macskák, ürgek, és a vizekben vidrák.

Szárnyas szelíd házi állatokon kívül, melyek közt pézsmarécék, gyöngy-tyukok, pávák is neveltetnek, vannak húros madaraknak több nemei, foglyok, vad récék, mocsári, erdei s több nemű szalonkák, fürjek, vad galambok, gerliczék, tűzokok s a ragadozó madaraknak több nemei — mintegy nyolcz neme a sasnak, baglyok, hol-lók, varjúk, csókák. Csornán 1841-ben egy fészeken három fekete s két tiszta fehér csókafi találtattak az erdőben.

A veréb-féléknek mintegy 42 faja — s a gázlóknak több faja.

Főmlgu Esterházy Pál ő hercegsége, s más uraságok vadaskertjeikben fészé-nok nagy mennyiségben találhatók.

Méhészet többnyire minden mezőváros és faluban nagyobb-kisebb sikerrel több egyes uraságok s adózók által üzetik, miből az ahhoz értékre, s szorgalmatosokra szép nyereség hármod.

Selyemhernyók a sopron-vasi szederegyleti intézetben szép sikerrel, de más egyes uraságoknál is költetnek, s ezeknek gubóiból ügyes gombolyítás által nagymennyiségű selyem állíttatik elő. A selyemhernyók táplálására nem csak a soproni szederegyleti kertben,

hanem gróf Széchenyi István ő exclja nagy-czenki kertjében s más egyes földesurakéban is több százezerekre menő különbféle nemű, s szépen díszlő szederfák állanak készen.

Közegesség.

A közegesség fölött 18 orvostudor s 57 sebész örököl, kik közül a t. ns. megye által díjaztatnak, egy első, s egy második főorvos és hat megyei sebész, Sopron városában lakik 10 orvostudor és 9 sebész; a többiek a megye különbféle vidékein, noha nem éppen czélirányosan elhelyezve laknak.

Bába van 6 a ns. megye által díjazva, kik főiskolákban tanultak; ezenkívül minden mezővárosnak és helységnek egy olyan bábája, ki a járásbeli seborvos által a bába-mesterségre taníttatott, s a főorvos előtt vizsgálatot állván ki, ügyességéről s tudományáról nyomtatott bizonyítványt nyert, s csak e mellett szabad neki a bábamesterséget gyakorolni.

Gyógyszertár van 12, s ezek közt 4 Sopronban, 8 a megye különbféle vidékein. A gyógyszerészek nagyobb része még a vidékeiken található vagy kertjeikben könnyen nevelhető egyszerű orvosi szereket, gyökereket, fűveket, virágokat is fűszerárusoktól veszi, úgy a vegytan szabályai szerint készített összetett szereket is többnyire vegytani gyárakból hoztatják, s némely szereket így jutányosabban is szerezhettek meg, mintha maguk készítenék; de éppen a második s harmadik kézből szerzés miatt, inkább gyógyszerárus, mint gyógyszerész nevet érdemlenek.

A himlő-oltás 47 sebész által gyakoroltatik a megyében, s évenként ötfélszer ezer gyermek óvatik meg a védhimlő-oltás által a veszedelmes hólyagos himlőtől.

Az orvosi rendőrség, mint általános az egész hazában, úgy Sopronmegyében is sok tenni valóra s reformra vár, s nem sokára következni kell az időszaknak, melyben az egésznek ártalmas élelmiszerek, hús, liszt, halak, éretlen gyümölcs stb. nagyobb fölvi gyűjtés s őrködés alatt árultassanak; döglött állatok teste az utcákról s útakról eltakarítassanak, az undorító fekélyekkel rakott nyomorultak, kik a mellettök elmenőket alamizsna adására indítás végett, kivált vásárok alkalmával, a látogatottabb helyeken fekélyeiket botrányul mutogatják, innen eltávolíttassanak, a korcsmákban szokott verekedések meggátoltassanak stb.

Az orvosi rendőrség, mondom, noha nálunk is sok tenni valóra vár, mégis kevesebbre, mint a haza más megyéiben, mivel a megye lelkes tisztviselői bölcse belátásuk s a ns. megye határozata szerint az orvosi rendőrségre is dicsért figyelemmel felügyelnek.

A megyében uralgó kórok az év négy részének változékonysága szerint előfordulón kívül:

1-szor. A helyhez kötött váltólázak, melyek a répczemelléki, s kivált a két rábaközi járásokban honosok, s melyek az évnek minden részeiben uralganak, s számtalan máj- és lépduglásokat okoznak, és a köznép által az ezek ellen használt szeszes italok vagy ezekkel kevert háziszerek következtében vagy ezek nélkül is az elhanyagolás miatt vízkórrá fajulnak.

2-szor A súly — scorbut —, mely a szegényebb, de néha a vagyonosabb sorsúak között is szórványosan, vagy járványosan mutatkozik, s nagy lankadtsággal, fogíny taplósságával, vérzésével, leginkább pedig ezek nélkül a testnek kék foltjaival, több napokig tartó orr- s szájvér-folyással, s Verlhof foltos betegségeivel jár, ez ellen a szokott súlyellenes szerek jó sikerrel használtatnak, s kivált a láz nélküli hosszás orr-, szájvér-folyások s Verlhof foltos betegsége ellen rendelt kálmos gyökér forrázatja *Myngsicht* kén-savas festvényével keverve, s italul Haller-savanyú-vízzel vegyítve a hosszás orr-vér-folyás, s a Verlhof foltos betegsége ellen általam oly kitűnő sikerrel használtattak, s eredményekben oly annyira meg nem csaltak, hogy ezek mellett a súly rövid időn igazult,

az orr-vér-folyás kevés idő múlva bizonyosan megszűnt, s a Verlhof-féle foltok 3—4 nap alatt elenyésztek. A súly ellen Lind bora — bor, víz, czukor- és citromlé — legjobb sikerrel nyújtott.

3-szor. A *bujakór*, mely egy évtized előtt is a répczemelléki, s kivált két rábaközi járásában Sopronmegyének az adózók közt ismeretlen volt, s erre nézve a lakosok szerencsés tudatlanságban éltek, az utolsó években az adózók közt is annyira elhatalmazott, hogy némely helységeken hús s több bujakóros is találkozik, kiknek gyógyításuk a kórház hiánya miatt nagy nehézséggel jár.

4-szer. A *pokolvar* némely években csaknem járványosan tűnik fel, mely többnyire csorvás jellemű lázzal szövetkezve, hányató vagy hashajtó bevétele, az üszökös hólyagnak fölmetszése, és a daganatnak oszlató fűvek forrázatával, mely ólom-eczettel vegyítetik, melegen borogatása s szükség esetében piócázás után, néhány nap alatt szerencsésen gyógyul; csak a makacs s gyógyszererektől iszonykodó, legfőlebb is az üszökös vart vagy hólyagot nyershússal kötöző köznép esik ennek martalékul.

5-szor. Dühös állatok által sértett személyek száma a répczemelléki s rábaközi két járásban — hol némely években járványosan láttatik a kutyák közt a dühösség uralgani, oly gyakori, hogy 43 éves orvosi gyakorlatom közben, dühös állatok által sértett 140 egyént volt alkalmam gyógyítani, kik közül egy sem dühödött meg; ezenkívül a köznép közül némelyek, noha igen kevesen, úgynevezett tudósokhoz, kuruzsolókhoz is folyamodtak, s ezek a mart sebbel nem gondolván, belsőleg kőrösbogár port adtak oly nagy adagokban, hogy az azt bevett egyének nagy kínok s húgy-erőtetés közben aludt csomós vért vizeltek, mit a köznép elég együgyűen, gyógyulás csalhatatlan jelének tart. — Hányan folyamodtak a dühös állatok által megsértettek közül ily tudóshoz, nem tudom; de öten a tudósokban helyhezett nagy bizodalomuknak, s könnyen hívőségöknek áldozatai lettek, mert kitűnően rajtok a dühösség, meghaltak.

Általam gyógyított egyéneknél, kik dühös állatok által sebesítették meg, 46 esetben nem lehetett kipuhatolni, dühös volt-e a sértő állat, mivel az, ha egyszer dühös nevét költöttek, az első marás után tüstént agyonüttetett vagy lövetett; 44 esetben csak valószínűleg lehetett gyanítani, a sértő állatnak dühösségét, mivel az egy-két egyént, s más kutyákat megmarván, üzőbe vétetett, elfutott, s többé a helységbe vissza nem tért; dühösségét azért is lehetett gyanítani, hogy nyelve kilöggött, szemei tüzesek, szőre borzas s járása tántorgó volt, több napokkal előbb sötét helyeken bújkált s hangja rekedt volt; de ezen körjelek az üldözés s más kutyákkal küzdés miatt is kifejlődhetnek. Mind a bizonytalan 46, mind a valószínűleg gyanítható 44 esetben, a sértett egyének hat héti gyógymódot állottak ki szintűgy, mintha valóssággal dühös lett volna az állat, mely által megsebesítették. Ezen 44 eset között 4 volt dühös macska által ejtett marás. Csak 50 esetem volt hát, melyben a sértő állat dühösségéről bizonyosan meglehetett győződöm, mivel vagy magam láttam a dühös állatot, vagy az általa megmart borjúk, sertések stb. 5—8 hét alatt a marás után megdühödvén, az eb dühösségéről is meggyőződhettem. Mind ezen 50 egyén az alább leírandó, általam használt gyógymód szerint tökéletesen meggyógyult.

A dühös állatok marása után kifejlődött nyavalyának mind latin —rabies— s görög —hydrophobia— mind magyar —víz-izzony— nevezete alkalmatlan a nyavalya kifejezésére; mert ezen nyavalya dühösség s víz-izzony nélkül is járhat, s mivel mind a dühösség, mind a víz-izzony, melyek néha hiányzanak is, csak egyes körjelt fejeznek ki, nem pedig az egész nyavalyát, éppen olyan, mintha egy folytonos forró vagy váltólázat, mely többnyire szomjúság s epedéssel jár, *epedésnek* neveznénk. A bűi helységben 1819-ik évben mart. 15-én dühös eb marása s kuruzsoló általi gyógyítás után ötödik hétben elhalt legény, sem dühös nem volt sem a víztől nem iszonyodott, mert a vizet kezébe is vette s tartotta, csak midőn a vizet szá-

jához vitte, akkor érzett a bárzsing — oesophagos — görcsei miatt fuldoklást s szorongatást, ekkor a körülötte levőket intette, hogy tőle távozzanak, mert megtalálja őket harapni — a lég fúvása s mozgása szintén szorongást okozott neki, de a mely a gerjesztő ok eltávolítása után elmúlt, a legény ismét csendes lett s okosan beszélgetett, — míg végre ötödik nap csendes halállal kimúlt.

Ezen bűi legénynél két nevezetes körülmény adta magát elő, úgy mint 1-ször, a dühös eb által rajta esett sértés után mindjárt elment a szomszéd faluban lakott kuruzsolóhoz, ki neki szokott szerét beadván, ötet minden rossz következtetésért megnyugtatta, sőt értelmet orvoshoz folyamodástól is eltiltotta; a dühösség kiütése napjának reggelén a legény magát roszul érezvén, ismét a kuruzsolóhoz, kihez először, folyamodott; ez neki gyaníthatólag kőrösbogárport nagy adagban adott, minek eredménye az lőn, hogy a legény valószínűleg a kőrösbogár által nőszésre ingereltetvén, a kuruzsolótól haza érkeztek, a templomból jövők közt egy menyecskét, kivel előbb is szerelmi kalandja volt, megpillantott, ezt reá vette, hogy vele a közel lévő ritka fájú erdőbe menjen; itt ölelgetések, csókolódások közt a menyecskét nőszésre kényszerítette, de ez, fényes nappal lévén, a ritka fák közt a helyt elég bátorságosnak nem tartván, nem engedett, hanem inkább a legényt hazamenetelre bírta; alig értek haza dél felé, már délbe kiütött a legényen a dühös eb marása utáni kór. Aggódunk mind én, mind az asszony a következhető veszély felől: de az asszonynak mind eddig semmi baja nem lett, alkalmasint azért, mivel még akkor a legényen nem ütött ki a dühösségi láz.

2-or. Ugyanezen legénynek, a közel szomszédfaluban lakó földes asszonyság torok száradása s epedése enyhítésére néhány szép almát küldött, melyek közül egynek felét harapdálva megette, másik felét, későbbben azt is megeendő, anyjával a kályha vállára tetette: azonban a lázas legénynek mintegy 9—10 éves huga a szobába lépett, alig pillantotta meg a kályha vállán a fél almát, melynek bátyja nyálával fertőzve kellett lenni, már mire észrevették, meg is ette — a kis leánynak sem lett semmi baja. Azért-e, mivel, mint némelyek hiszik s állítják, a dühös állat nyálának a vérbe kell keveredni, s harapás által mintegy beoltódni, hogy dühösséget okozzon, — de nem szükség közvetlenül a vérbe keveredni a ragálynak, a vékony hámmal be vont részeken szintén a vérbe hathat az; — régi orvosi könyvekben vannak oly észellenes javaslatok, hogy a dühös állatok által embereken ejtett sebekből állatok vagy könyörülő, magukat erre elszánt emberek által kell a düh-ragály-anyagot kiszívatni, de a száj s ajakakat fedő vékony bőrhámon — epidermis — igen könnyen felszívathatik a düh-ragály-anyag, s szintén a vérbe keveredhetik, kivált ha valamely, bár legkisebb sértés, vagy fekély van a hámon.

Negyvenöt év előtt egy olaszországi vadász a vipera-mérget, — melybe mártott, s akármely állat testébe kissé mélyen, hogy csekély vérzés következék, dugott tű tüsténti halált okozott — az orvosi kar nagy álmélkodására, legkisebb ártalma nélkül — mivel nem keveredett közvetlenül a vérbe — megitta, s ezt többször ismételte; de ez mindig vakmerő tett marad. Úgy látszik, a régi rómaiak is tudták ezt a kigyó méregről, mert a lybiai pusztákon táborozó Cató, katonáit kik több napokig víz hiány miatt szomjúságot szenvedtek, midőn egy forráshoz érven, mohón estek az italnak, de attól az abban lévő kigyók miatt visszajedtek, Lucanus szerint így biztatja az itala:

„Vana specie conterrite lethi
Ne dubita miles tutos haurire liquores
Noxia serpentum est admoto sanguine pestis
Morsu virus habent et fatum dente minantur
Pocula morte carent.“ Lásd Lucani Pharsalia.

Egy bűi asszony, kit 1825-ben július 13-án a dühös eb összemarczangolt, s mutató ujjának első ízét egészen elharapta, a gyógyítás ideje alatt s azután is folyvást szoptatta

gyermekét, ennek ártalma nélkül, s az asszony tökéletesen meggyógyult. Hogy pedig azon kutya, mely a bűi asszonyt megmarta, dühös volt, kitetszik abból, mert két tehenet is megmarván, ezek közül egyik, melynek sebje hat hétig genyedésben tartatott, meggyógyult, a másik pedig, melynek sebjével nem gondoltak megdühödt.

Mennyi időre üt ki a dühösség a dühös állat által megmarta egyéneken, bizonytalan. A kuruzsolók által gyógyított fentemlített bűi legényen 5-ik hétre, — egy másikon 4-ik hétre, egy 3-ikon tizenegyedik hétre, 4-iken nyolczadik hétre, 5-iken tizenötödik hétre fejlődött ki a dühösség. Az orvosi évkönyvekben vannak esetek följegyezve, hogy öt, hat s tizenhat hónapra ütött ki a dühösség a sebesítés után. Mások még hosszabb időre kiütött dühösségnek eseteit említik. Az egyszer kiütött dühösség, 3, 4, legfőlebb öt nap alatt halállal végződik, s nincs példa, hogy valaki dühös állat marása után következett dühösségi lázból meggyógyult volna, s ha a horváthországi verbovszkói mester Lalic, s mások ilyennel dicsekedtek, csálódtak, vagy ravasz ámitók voltak.

Gyógymód. A gyógymód inkább külső és óvó — praeservativum — mint belső gyógyszeret kíván. Az óvó külső gyógymód, mely általam eddig 140 esetben használtatott, abban áll: hogy a dühös állat marása által a sebbe hathatott dühösségi ragálynak, mely a nyálban létezik, felszívódása s vérbe keveredése meggátoltassék. Ezen célra szükséges:

1-ször. Hogy a seb tiszta friss vízzel kimosattassék — ha a vérzés bő ezt folyni kell hagyni, s később tiszta hideg vízzel szintén kimosni; ha talán a sebesített 2-, 3-ik nap, vagy még később jelentenék csak magát, s a seb bevarasult s száraz volna, a vart fel kell vájni, a sebet kinyitni, s igen fennyeden bemetélni — scarificálni — s tiszta vízzel szintén kimosni.

2-szor. A sebet tiszta égető-kő olvadékával — solutio lixiviae purae — három obon vízbe 8—10 szemer égető-követ felolvasztván, s ezzel a sebet kimosni.

3-szor. A két fentebbi pont teljesítése után, mindjárt kőrösbogárporral, s vörös higaggal kevert király-írral kell a sebet bekötni, s ezen kötözést egyszer kétszer napjában hat hétig, vagy ha a sebesítés 4, 5 nappal későbbben jelentetett, 7 hétig s tovább is folytatni, és a sebet genyedésben kell tartani, minden harmadik nap a sebkörületét szürke higanyos írral bedörgölni.

Tüzes vassal égetés azért nem tanácsos, mivel ez által nagy var támad, mely későn esik le, s alatta a felszívódás könnyebben történik.

Belső szerek. míg a baj csak helybeli, szükségtelennek tartok; ha pedig már az egész testre hatott, s a dühösségi láznak kórjelei beállottak, minden szerek haszontalanok, s 4—5 nap alatt halál következik: mindazáltal, hogy ily veszélyteljes kórban semmit el ne mulasztak, s a megsértetteket is megnyugtassam, szoktam belsőleg is adni következő szereket u. m:

R. Pulv. rad. valer. sylv. gran. decem

„ meloes mayalis

„ cantharid. aa gran. unum

m. d. a. ch. tal. quadraginta

S. napjában egy port bevenni, gyengébb korúak csak fél vagy negyed résznyit vegyenek.

Számtalan azon belső szereknek száma, melyek orvosok és nem orvosok által különböző országokban dühös állat marása ellen ajánlottak, dícsértettek, magasztaltattak, s a kormányok által használtatni parancsoltattak; mindezeknek sorsuk csak az volt, hogy a célnak meg nem felelvén, érdemlett feledékenységbe mentek. Minél gyógyíthatatlanabb valamely nyavalya, annál több gyógyszer van ellene forgásban, nem csak a nem-orvosok, hanem az elfogult, s valamely szer iránt alaptalan hajlammal viseltető orvosok közt is. — Nagyobb része a düh-ellenes szereknek az által nyert hírt, hogy oly esetben használtattak, hol nem volt fertőzés, s gyógyerejük olyan egyéneknél kísértetett meg, kiknél nyoma sem volt

a düh-ragály fölszívódásának, s így — mivel a nélkül sem ütött volna ki a dühösségi láz — könnyű volt a szereknek hírre kapni; mert jól meg kell jegyezni, hogy ugyanazon egy dühös eb által megmart több egyének nem mindnyájan dühödnek meg, vagy azért, mert talán nem mindenkor egyforma hatású a dühös eb ragálya, vagy a megmart egyén nem mindenkor egyforma fogékonysággal bír a düh-ragály iránt, vagy a harapás vastag ruhán által történvén, a dühös állat nyála nem hathatott által a sebbe, vagy a bő vérzés által a ragályos nyál a sebből kimosatott.

* * *

Kik Sopronmegye bővebb leírását óhajtják, feltalálhatják ezt prémontrei szerzetes főtitkár Drinóczy György úrnak több folio kötetekre menő, még kéziratban lévő munkájában, melyet vas szorgalommal sokféle levéltárakból s egyes okiratokból, több történeti könyvekből gyűjtött, melyben Sopronmegyét illető, nem csak archaeologiai, természet- s hazai történeti, gyártmányi ismereteket s érdeket találhat a búvárkodó olvasó, hanem némely egészen elpusztult helységeknek neveit s helyeit, úgy a most német néven nevezett helységeknek előbbi magyar neveit, a megyének századok óta országgyűlési követeit, egyes családoknak viszonyait, birtokait, egész uradalmaknak előbbi földesurait föllelheti.

2.

Az alvajárásról és ennek okairól.

Eisenstein, orvostudor.

Az egésznek jobb megértése tekintetéből legyen szabad a következőket előre becsátanom.

A természetbuvárnak s így az élettannak is feladata bebizonyítani, mily erők szükségeltetnek arra, hogy a természet minden tünetényét, legvégső, érzékfölötti eredetéig követhessük.

Az emberben, míg él, három erő uralkodik, a szellemi, a delejes és a villanyos erő, melyeket mint a legfőbb, őserőtől függő erőket a mindenségben újra feltalálunk: az isten, a világ delejesség és világvillanyosság képében.

Az ember szelleme az istenség kisugárzásának része, ha születik az ember, kikapja részét. Mindegyik ember ugyanoly részt kap, mely azonban táplálás és nevelés által különbözőleg fejlődik ki. Az ember halálával a szellem testi kötelékeitől megszabadulván, visszatér az őserőhöz, honnan kiindult. Ezek szerint tehát bizonyos, hogy az emberben valami isteni honol, de nem csak a halál után egyesül az emberben volt isteni szikra az istennel. Alkalmassint mindegyikünk bírt életében többször ezen fönséges boldogító érzéssel, midőn p. o. egy szép tavaszi nap reggelén a szabad természetet szemlélé. Eltűnnek a gondok, a nagyra vágyás össze-vissza szótt tervei, sok emberszívnek ohajtott végcélja; szabadabb röptű ilyenkor a szellem, midőn a föléledő természet szemléletében az istenséghez közelebbnek érzi magát.

Némelyek szerint a szellemnek istenneli egyesülése a valódi imában jó létre, ekkor az ember a külvilágról teljesen megfelelkezik, valamennyi érzék, valamennyi akaratlagos, sőt majdnem a tengéleti működések is megszűnnek. A lélek, úgy látszik, elhagyta a testet, mely utóbbi öntudatát és érzését elveszté. Ez állapotot az alvajárási magasb fokain is találjuk.

A második erő, mely egyúttal a lelket a testtel összeköti, a delejes erő. A méhben

lévő magzat delejességét az anyától nyeri. Ha a gyermek születik, a földi delejességnek ezen említett része szintúgy, mint az, melyet teste még fel venni képes, megkötetik, azaz egyensúlyba jó a földi delejességgel, s mindazon lények és anyagok delejességével, melyek vele kölcsön hatásba lépnek. A delejesség nem anyag, nem súlytalan tömeg, minek a természetbuvárok által még tartatik, hanem tevékenység, azaz erő. Ez nem zárathatik el semmi által, áthatol, csak hogy különböző fokban, minden testen, tehát az emberin is, ez utóbbiban azonban kiválóló az idegekre és ezek központjára szoríttatik. A delejesség tovább vezeti a külvilág benyomatait és a test saját érzeteit az agyhoz, és a mozgató idegek segítségével az akarat vivője, a test egyes részeihez.

Az ember addig egészséges, míg a delejességnek áradata idegeiben nem feszülő rendes; ha áradata megakadályoztatik, azaz, ha a delejes áradat az érző vagy mozgató idegekben megváltozik, kóros állapotnak kell bekövetkeznie. Ha p. a delejes erő valamely ember agyából — kiből a delejesség általában már nincs teljes egyensúlyban, heves felindulás által, vagy erős embernek rendszeres behatása következtében, vagy ásvány-delejesség alkalmazása által, távozásra kényszerítvén, a zsigerfonathoz (plexus solaris) vezetetik: a kötelék eltávolítása következtében a szellem szabadabbá válik, vagyis az ember alvajáróvá lesz.

Az emberbeni harmadik alaperő a villanyosság, de nem az, melyet természetbuváraink két fémnek érintése, vagy dörzsölés által idéznek elő, hanem az, mely a természetben, legnyilvánvalóbban az erjedés folyamánál fordul elő. Az élő emberbeni széke, kiválóló a visszeres vér, a tüdőből kilégzendő lég, a húgy és a test egyéb (váladékai) ürülékei (Auswurfstoffe).

A villanyosság az emberben szintúgy, mint az összes mindenségben, folytonos harcban áll a delejességgel, melyet az évek multán és még gyakrabban betegség által majd gyorsan, majd lassan a testből elűz, úgy, hogy az utóbbi a lélek és test közti köteléket megszüntetvén, a földi delejességhez visszatér, mi által a hulla teljesen a villanyosságnak vettetik alá.

Ha a villanyosságnak, az egészség fentartására szükséges egyensúlyi viszonya a delejességhez p. nagy fokú, tartós anyagvesztés vagy bő vérbocsátás által megzavartatik, a villanyosságnak megkevesbítése következtében — minthogy az egyik erő a másikat bizonyos mennyiségtani viszony szerint rögzíti — a delejesség a testben szabadabbá, igen mozgékonyvá válandik. Ha ehhez a holdnak kedvező befolyása társul, holdkórság vagy pedig természetes alvajárási támadhat.

Mielőtt magáról az alvajárásról szólnék, kötelességemnek tartom önökhöz néhány szót intézni, melyekből kitűnjék, hogy joggal szólok-e e tárgyról?

Három éve, hogy a delejes gyógy móddal foglalkozom, mely idő alatt legalább 1500 a legkülönbözőbb fajú betegnél majd csupán kísérlet kedvéért, majd hosszabb időn át alkalmaztam az ásványdelejt. E betegek közül 30 és néhány mindjárt az első vagy néhány vonás (Bestreichung) után a delejtől annyira megillettetett, hogy elaludván, megmerevedett, a delejt követte álmában, lelki s testi állapotja felől többé vagy kevésbé tisztán nyilatkozott, egy szóval alvajáróvá lett.

Az alvajárásnak természetes és műlegesre való szokásos felosztása szerint eseteim, a szónak értelmezése szerint, a műleges alvajáráshoz tartoznak, azonban a betegek valamennyien többé kevésbé már természetes alvajárók voltak, midőn segítségemhez folyamodtak, úgy, hogy némánynál minden bizonnal, a nagyobb számnál kedvező körülmények közt valószínűleg kifejlődött volna a természetes alvajárási akkor is, ha általam nem kezeltettek volna az ásványdelejjel.

Ha a testi kötelékeitől megszabadult léleknek fölemelkedését, melyet alvajárásnak mondunk, kivált magasb fokain, magában, előzményi és okbeli összefüggésén kívül, tekintjük: a jövődők látása és jövődölése — valamint az álombani olvasás felőli adatok valótlannak, csudálatosaknak vagy csalásoknak tetszenek, mint olyanok, melyek az eddig is-

mert élet és lélektani törvényeknek ellentmondani látszanak. De az idegélettan felőli ismereteink eddig, sajnos, oly hézagosak, egymással ellenkezők, föltevéseken alapuló, valódi ugarföld, miként azt az élettanárak maguk is bevallják, hogy csak a legújabb időben kezdé néhány bűvár az idegtermészettant megalapítani. De míg a kis világnak életét a nagy világgal össze nem egyeztettük, addig a természetes alvajárás gyakoribb alakját, a holdkórosságot sem lehetend megmagyaráznunk, annnyival kevésbé hozhatunk ítéletet a természetes alvajárás magasb foka fölött.

Előadásom kezdetén jeleztem a kis és nagy világban uralkodó három erő felőli nézetemet, melynek bővebb kifejtését a jövő évben megjelenendő munkámra tartom fenn.

Hátra van még a természetes alvajárás okairól, melyek mindannyian ama 3 őserő közti egyensúly megzavarására vezethetők vissza, mely okok részint kezdetét, részint alantabb fokait a természetes alvajárásnak képezik, röviden megemlékezni.

Ember, kiknél a képzelő tehetség túlnyomólag van kifejlődve, mint p. a valóban lelkesített költők, a természet szemlélődésében, vagy az imában elmélyedettek, a lelki fájdalom által elnyomottak oly állapotba jutnak, melyben a testükre történő benyomásokat már nem érzik, lelkük mintegy eltávozott a testből. Ez állapot megszüntetésére az érzékekre, mint az egyéni élet őreire, ható erős ingerekre van szükség, mely állapotból az egész test összerendezése által felocsúdván, kellemetlenül megilletődve és fáradtaknak érzik magukat. Ezen lelkileg emelkedett állapotban, melyben egyúttal a testi kötelék is meglazult, némelyek többé-kevésbé élénk, kellemes vagy ijesztő látványokkal, ábrándképekkel (visiones) bírnak; mások hangokat hallanak, minden levél, minden szűnyog őket szólítja, élénk álmaik vannak, melyek szintúgy, mint a sejtelmek, melyek uralma alatt állanak, gyakran teljesedésbe mennek; költők azt beszélik, hogy az ily átszellemült állapotukban leírt gondolatok emelkedettsége, másnap egészen idegenszerűnek tetszik nekik, és hogy ez emelkedettséget csak egy, akaratuktól teljesen független, miként mondani szokás, véletlen megújuló, hasonló lelkiállapotban találják ismét fel.

A kiváló lelkitehetségek ezen egyoldalú irányát az alvajárásra hajlammal bíró minden embernél találtam, csak hogy különböző fokban, némelyiknél egész a gyermekkorig volt visszavezethető. Az ily sajátsággal bíró emberek nagyobb része szerencsétlennek érzi magát, társaságokban nagyon ingerlékenyek, szeszélyesek; némelyek arról panaszkodtak, hogy évek óta öngyilkolási gondolatoktól üldöztetnek.

Feltűnő lehet-e, kérde, hogy ily lelkiállapot mellett előfordulnak esetek, melyekben élénk ábrándképek valódi érzékbenyomásoknak, a képzelet képei valóságnak tartatnak? ha az értelem a valóknak tartott érzékesalódások után indulva, ítéletében megzavartatik? és hogy e tömkelegbeni többszörös eltévedés következtében örültség származik? Ez, uraim, a kulcs, mely sok esetben a lelkikór származásának megértéséhez vezet, mely megérteti velünk az alvajárás és lelkikór ugyanazon alaphőlyki kifejlődhetését, mely földéri ama benső összefüggést, melyben e két lelkiállapot egymással létezik, mely végre megtanít minket arra, miként kelljen természetszerűen a bajok elejét vennünk. Volt néhány, ez irányban érdekes esetem, melyekben a delejességnek alkalmazása által meglepő sikert arattam.

Áttérek most a megzavart erőhatáshoz (Dynamismus), mint a természetes alvajárás második (testi) anyagi kútforrásához.

A földi delejességnek ismerete, mely a Kosmos lángeszű szerzőjének terve szerint az egész földgömbön megkezdett és évről évre gyarapodó delejes vizsgálatok által befejezéséhez közeledik, és tíz év óta valamennyi nemzetek első természetbúvárai által tett, de még eddig meg nem fejtett kérdését képzi, fejt meg az emberi testnek valamennyi delejes tüneteit is.

Itt csak azon okokat akarom fölemlíteni, melyeket az általam észlelt alvajáróknál kifürkészttem, figyelmeztetvén egyúttal arra, hogy miként a lelki ok magában, egyidejűleg mű-

ködő testi ok nélkül soha, úgy ez utóbbi az előbbi nélkül sem idézett elő soha alvajárást. Alvajáróim közül több mint $\frac{1}{2}$, a holdnak befolyása által vált azzá, mint sok, nem alvajáró érzékenynél is észleltem, és ugyan sajátságos kórjelekkel, úgy, hogy a holdkórosságról, mint kórról, érdekes értekezletet lehetne írni. Sajátképi alvajárót csak egyet észleltem. De, hogy valamennyi érzékenyre a nap sajátlagos hatást gyakorol, és ugyan a napnak, kivált a dél-előttinek sugarai a hidegség érzését gerjesztik bennük, erről mindennap meggyőződhetünk. Hogy az időjárat, hőmérsék, a légáradat és évszakok változatai idegesekre érzékenyen hatnak, szintoly ismeretes, mint az is, hogy az embernek vérmérséklete, és részben természetes jelleme, kivált pedig egyes szerveinek beidegzése, vagyis testi szervezete és kórhajlama (Krankheitsanlage), az erőnyi (dynamisch) viszonyoktól függenek. Hogy rokon- és ellenszenv az állati villanydelejességben gyökereznek, az előadottakból következik.

Alvajáróim közül többeknél a rendes, gyakran évekig tartó előzmények önálló vagy másodlagos (idio- s. sympathici) fejfájásban, melyek annnyival inkább felfokozódtak, minél több vért vettek tőlük, érzékesalódásokban, gyomor- és mellgörcsben, gyakran ideges szívdobogásban, asszonyok és leányoknál méhkorban (Hysterismus) állottak. Egyszer egy alvajárásra hajlandó ideglázban szenvedő nőnél, a betegség folyama alatt, alkalmam volt észlelni, az egész test dermedetével (tetanus) összekapcsolt válságos (kritisch) természetes alvajárási álmod, mely több óráig tartott. Időszaki merevkorban (katalepsia) szenvedő nőt vettem kezelésem alá, ki nem sokára alvajáró lett; egy másikonál mórt és félhűdést (amaurosis et hemiplegia) találtam; egy harmadikonál már 4 év óta tartó őrjöngést; egy tehenes leányt észleltem rövid ideig, ki a tehén-istálóbani rövid ideig tartó létele után elaludt, úgy, hogy a fejénél gyakran a tejet is kiöntötte, ugyanez az ásványdelej első alkalmazásakor is elaludt, később azonban már nem; több betegem u. n. gerinczagi izgatottságban (Spinalirritation) szenvedett.

Hogy ily testi bajoknál, melyek azonfölül a test majd ez, majd ama részén mutatkozván, csúzosoknak tartattak, a kedélyállapot elkomorodik, az alvás nyugtalanná válik, és élénk, gyakran megújuló álmokkal összekapcsoltatik, ezen nincs mit csudálkozni; a delejes álomnak csekélyebb fokait többször észleltem a delejes gyógybáns mellett. Oly esetekben, hol ez a gyógyuláshoz nem látszott szükségesnek, vagy hol a beteg viszonyai olyanok valának, hogy a többször előidézett álom a betegre nézve hátrányos lett volna, azt a lehetőségig iparkodtam elkerülni az által, hogy a fejen szándékosan éppen nem, és eleinte általában csak rövid ideig alkalmaztam a delejességet.

Ez az, uraim, mit saját tapasztalatim nyomán a természetes alvajárásról és ennek okairól mondhatok. Érzem, hogy ez csak rövid töredék, de hisz e tárgy felőli vizsgálatok sincsenek még befejezve. Annnyiban bizonyos, hogy a delejes állapot és az alvajárás valóban léteznek, és hogy azon élettanárak és orvosok, kik ezeket tagadják, oly madárhoz hasonló, mely csőrét a homokba rejti, hogy ne lássa azt, mit látni nem akar.

A mi végre az élet alapelvéről véleményemet illeti, erre nézve kérem tekintetbe venni azt, hogy a természet mindig a legnagyobb eredményeket a legcsekélyebb eszközök által, a legjelentékenyebb hatásokat a legegyszerűbb erők által éri el, és hogy az erők, anyagok és ezek törvényeinek egyszerűsége mindinkább fokozódik, minél inkább közeledünk az élet ősforrásához, és hogy nem föltevés (hypothesis) többé, hogy szerves és szervetlen élet, beidegzés és a természetbúvárok sulytalanai, delejesség és villanyosság ugyanazon törvények szerint működnek.

A szellemtanról, vagyis az állati magnetismusról. *)

Gárdos, orvostudor.

Az emberi ész, a bölcsnek „*Nosce te ipsum*” mondatával sohasem hagyván fel, a tudományos művelés bármely szakát directe vagy indirecte mindenkor, többé kevésbé önismérlésére használni iparkodott. Így, midőn a physika előrementével a vegytan bámulatos haladást tenne, ennek segítségével nem csak a szervetlen részeknek, hanem egyszersmind a szerves, s vele az ember testének vegytani alkotó részeit is, a legdíszesebb módon előmutatá.

Az orvostan, történeti emlékezetétől fogva, legdicsőbb előmeneteivel szinte mindig csak ezen mondatnak hódolt; — mert az emberi élet rendes állapotának működését, és ettől való eltérését hí szemmel kísérvén, a tünetmények magyarázatát magáévá tehetni legszebb feladatának lenni ismeré. A bontakozott egészségi változatokat a legnagyobb szorgalommal puhatolván, ezeknek rendes létbe való hozatásával ezt a legdíszesebben mutatá meg. S midőn olthatlan szomjának enyhítésére, az eddigi tapasztalatok útján, magának tökéletes s kielégítő magyarázatokat alkotni nem tudna, — vagy egy új tudománynak felfedezéséről gondolkodott, vagy pedig a régi tanok homályba süllyedtei közül egyet ismét felélesztvén, ezt a mostani tudományosság fáklyájával megvilágítván, minden módot megkísértett, hogy céljához közelítsen; feltevéen azon tény igazságát: hogy ha a teremtet, minket eszünk által a többi lényektől vagy állatoktól megkülönböztetett és nemesbökké alkotott e földön; ugyanezen eszt egyszersmind önmagunk magasztosabb nemesítésére is rendelé.

Hasonló célból élesztget most az orvostan egy régen visszataszított tudományt, melynek bizonyos körülményekben meglepő hatásával, a közönséges életrendszer menetét összeegyeztetni nem tudá a hajdankor, — a mostani és jövő nemzedék a tudományok kifejlődött fokozataival igen könnyen meg fog egyeztetni s magyarázni.

Ezen tan, magnetismus animalis' neve alatt ismeretes a tudós világ előtt, s nevét azon bennünk létező tulajdonságtól kölcsönzé, mely szerint egy ember bizonyos egyénekre olyan vonzó erővel bír, minővel a mágnes a vas iránt bírni szokott. Én ezt, mivel a szellemnek működését és ennek a testben, minden működésekbeni uralmát mutatja, szellemtanak magyaráztottam.

Ennek rövid vázlatát kívánván ezen tisztelt gyűlés elé terjeszteni, 1-ör megmagyarázom nézeteimet, ezen bennünk létező erőről, vagyis: mi legyen a magnetismus? — 2-ör, hogyan működik ez bennünk, és miképen képes ez kórt feltételezni? — 3-ör, mi az álom? — 4-er, mi a felmagasztalt vagyis magnesi álom? — 5-ör, miként hat ez a szellemre?

Magnetismus neve alatt értetik az idegekben keringő azon életerő — fluidum nerveum, vis vitalis — mely által ezekben a táp, mozgó és érző tehetség feltételeztetik, s mely az egész élet alatt az agyból az egész idegrendszerbe kiáradván, ennek minden működését úgy eszközli, hogy az emberben e nélkül semmiféle működés vagy mozgás, de még csak egy gondolat sem megy végbe, és a mely magában ugyan minden idegben ugyanazon egy kötelességet, t. i. ennek működését eszközli, de az életművezet különféle mineműségéhez képest, minden testrészben más és más formában mutatkozik.

*) Ezen élettani értekezést azért iparkodik a szerző a vitatkozás útjára kitűzni, hogy alkalma nyújtassék ennek a természetben mint egy valami transcendentalisnak látszó tannak éppen olyan könnyen kimagyarázható lételet a természetvizsgálók elé terjeszteni, mint más bármely az újabb időkben felfedezett tudományt, s iparkodását a gyakorlat útján oda törekszik intézni, hogy minden e tárgyban létező előítéleteket kiirtsan, s mint orvos és emberbarát, hivatásának megfelelően.

Működését következő két segédeszközzel lehetett kipuhatolni. — Már Mesmer kinyilatkoztatá, hogy az ember egy olyan erővel bír, mely által némely ember bizonyos egyénekre oly hatást gyakorol, mely az érczmágnesnek a vasra való hatásához hasonló.

Második segédeszköztől szolgált a physiologiának azon elve, mely felvette, hogy az idegrendszerben egy folyam kering, mely szintúgy, mint a véredényekben való folyam, az ő középpontjától, az agytól, az egész testet, és ennek minden legkisebb részeit is eláraszttja.

Midőn mind Mesmer tanának elvét, mind az élettant eszköz gyanánt felhasználtam, és midőn hosszas fürkészés és vizsgálódás után sikerült az idegbetegségeken való zavarkat ezen két eszköz útján lecsillapítani, következő elvet lehetett megalapítani.

Az idegfolyam az idegeknek hármass működésű osztályaiban keringvén, az ezeknek hármass működését, u. m. a táplálást, mozgást és érzést egyaránt látja el; és míg az élet törvényei sértetlenül gyakoroltatnak, ezen működések harmoniája semmi zavart sem szenved, sőt a működések még a felmagasztaltabb életben is mindenkor egy bizonyos arányt, vagyis összhangzást tartanak: — de ha egyikben vagy másikban a mennyiség aránya a plus és minus határaiba vonatik, azaz, ha ezen folyam egyikben, vagy másikban kelletnél nagyobb vagy kisebb mértékben kering, ez az ideg működését megzavarja, vagy is kórt okoz.

Így ha a mozgó idegrendszernek bármelyik egyes részében ezen erő megtorlódott, vagyis a plus arányt öltötte fel: ott a mozgó ideg tehetségét felmagasztalván, abban az összehúzódnást magasabb polezra emelte, és mikor ezen polezra felemelkedett, működése szakadatlanul tart, az összehúzódnás is folytonosan helyben marad, vagyis a közönséges kiejtés szerint, görcsöt okoz: — így okoztatik a trigeminus 3-ik ágában való idegerőnek összetorlódása által az állkapocs-zár; a gerinczagyból származott mozgó idegek gyökeiben való erőtorlódás által dermetet s a t.

Ha ezen torlódás a tápidegeknek valamelyikében képződik, akkor azon életműveken, melyek ezen idegtől veszik legfőbb idegeiket, túlságos, — tehát rendetlen táplálást vagyis keményedést, dugulást sat. támaszt.

És ugyanezen elv szerint működik az életerő az érzéki idegekben is, mert ezeknek bármelyikében gyűlön is össze, mindenkor túlságos, vagy a torlódás nöttével fájdalmas érzést támaszt.

Ezen kulcs szerint tehát megfoghatóvá leszen, hogyan képződnek az idegek bántalmai következtével a görcsök, keményedések és dugulások, meg a túlságos érzéssel kezdődő, és a fájdalomnak legmagasabb fokáig felemelkedő kellemetlen érzés is? — De szintén következtetés útján önmagától fog előnkbe tűnni, hogy — ha a plusnak vagyis torlasznak következése a túlságosan rendetlen táp, — túlságos mozgás, — működés, — görcs — és fájdalom: úgy a minusnak, vagyis erőhiánynak következése az ellenkezőt fogja szűlni, s így ha a táprendszerben kevés erő kering: ekkor mindazon részekben hiányos leszen a táplálás, melyeknek idegeiben megkevesedett az idegfolyam keringése, és ha ez bizonyos lépcsőnként előrehalad, aszkórt hoz elő; — nem különben történik a másik két idegrendszer nemével is, mert az egyikben hasonló ok miatt lépcsőnként kisebbedvén az idegerő keringése, a mozgás tehetségét egész a szélhűdés legfőbb fokáig neveli; — másrésztől az érzékeny részeket működésöktől, t. i. az érzéktől egészen megfosztja, s vele az 5 külérzék, ezzel pedig a bel- vagyis lélek-tehetséget is megakadályozza, felzavarja, vagy egészen kioltja.

Az emberi test számos működésében legjelesebb szerepet játszván az idegrendszer, ezen elv szerint könnyű lesz erről, az organismusnak bármely részére is átszármazott rendtelenséget, vagyis betegséget megmagyarázni: de most legyen szabad egypár szót a nagyon érzékeny — nervosus — emberek hasonló bajaiban való működéséről is, éppen ezen elv szerint ejteni.

Ha valamely betegben a bajt az idegrendszer hasonló bántalmától származottnak len-

ni ismertük el: akkor szorosan meg kell határozni, p. o. a görcsös összehúzódásoknál, melyik izomban pontosult leginkább össze a görcs; ekkor határozzuk meg másodszor, melyik idegtől kapott ezen izom idegágazatot, vagyis melyik ideg feltételezi ezen izom működését: most újjaink hegyeivel, azon az idegen kezdetétől végig egy vagy több vonatot vigyünk végbe, és erre a fennakadt idegfolyam, az újjainkból kisúgázó hasonnemű vonattól mozgásba tétetvén, az idegben végig futja a maga útját, és ezzel fel lesz oldva a görcs; mert ha az idegfolyam egyszer keringésében nem akadályoztatik, akkor azon izomnak működése, mely ezen idegtől vette életét, helyre fog állani, vagyis ezúttal, míg történetileg új zavar nem támad, meg lesz gyógyítva. Így például az állkapocs-zárban, ha a trigeminus 3-ik ágán visztünk egy vonatot, vele a görcsöt megszüntettük: ez minden görcsben és más idegműködés felbomlásában így fog történni.

Ezen rövid vázolat után meg fogom fejteni ugyanezen elvek szerint, miként lehet megmagyarázni, mi legyen az álom? és mi legyen a felmagasztalt, vagyis mágnesi álom?

Éber állapotban az idegfolyam az agytól vévén eredetét, az egész idegrendszerben, még pedig az ő hármass főműködése szerint, ennek minden ágazataiban egyforma arányban terjed el, — és a külérzéseket működtetvén, két különös polaritást vagy fokozatot tart. Az egyik a szellemi tehetségek organumában, az agyban nyugodván, — a másik az állati tehetségek idegeit, vagyis a napfonatot foglalja el. Ezen két fok éberletben egyformán láttatik el idegfolyammal; mert ennek főkeringése az agy és szívgödör között, a sympathicus és vagus idegeken eszközöltetik: de az éberlet által elfáradt mozgó és érző idegtehetség nem lévén képes az idegfolyam pazarlása miatt sokoldalú működések után a külérzéki idegeket hasonlóval elláthatni, azért a két említett idegrendszerben most már megkevesedvén a keringés, először is a külérzések működéseitől vonatik el, s most ezen mozgó és érző erő az agy és szívgödör, vagyis napfonat közötti útjából visszavonulván, és az agynak csekély részében összpontosulván, egyedül a tápláló idegrendszernek, mint olyannak, mely keringésében mindenkor egyforma maradt, hagy helyet, vagyis az agy és napfonat közötti forgása szakadatlanul folytatattatik, — és minthogy a szellemnek működései a külérzéki organumokkal nem közöltetnek, a nappal az agyra tett benyomások bélyege fenmaradt, az agyban összpontosult s lassan működő idegfolyamnak működése, a léleknek a testre tett benyomását ezen képekben veszi fel, vagyis álmodozik: és élő színezettel festi előnkbe, hogy midőn ezen finom folyam testünk érzékeit és működéseit feltételezi, egyszersmind egy magasabb isteni erőt köt testünkhöz, mely bennünk akkor is öröklik, midőn testünk fáradtan nyugszik.

Ezen természetes álmotól lényegesen ugyan, de mégis minémiségében csak átmenetileg különbözik a mágnesi álom. Ez azon beteges állapot, melyben a mozgó és érző erőnek visszavonulta után, a hallás és ízlés idegei, és ezen utolsóval a szólás tehetsége fenmarad: és a mit a lélek az agy benyomásaitól álom által kapott, azt a testre átvinni, s a beszélő tehetségnek átadni képes; egyszersmind a hallásra ható benyomásokat felvenni képes erő, a tárgyat az agyig kíséri, a nélkül, hogy általa a többi érzéseket felébresztené és felizgatná, még akkor is, ha más valaki ezen álmodozó állapotjáról vele értekezik és beszél, — mert itt ismét csak az erő harmoniája bomlott fel ily formán:

Rendes, vagyis természetes álomban minden külérzésektől visszavonult az erő: de mégis fenmaradt olyan mértékben az izgékonyosság iránti fogalom, hogy néha a legkisebb külbehátásra az erőt és öntudatot egyszerre visszaidézheti a külérzésekre, és az ember felébred.

Mágnesi álomban az erőnek az agyba való visszavonultakor nem történvén meg ez olyan tökéletesen, mint a rendes álomnál, (mert még a két külérzékben is meghagyván a maga működő tehetségét) még a nagyobb behatásokkor sem képes ezekre visszaárasztani az erőt, melyben ez már mint magasabb rendetlenség az elvonult érzéseket annyira elzárva

tartja, hogy ez most mintegy periodusokat — időszakokat követő kór, a maga időszakát a szabott idő előtt el nem végzi, s az embert fel nem ébresztheti.

De ezen álom sem marad ugyanazon fokozaton, hanem három lényeges lépcsőzetre oszlik, mely lépcsőzet annyira különbözik egymástól, hogy midőn ilyen betegségben szenvedő ember alvajáró, egyikből a másikba átmenetet tett, mindenik lépcsőzetben különböző lény gyanánt tűnik elő. Az ily embert az első lépcsőzetben magasztosabb szellemi tehetséggel látjuk felruházva lenni, mint közönséges éber állapotban, a másodikban ismét magasztosabbnak mint az elsőben, — s a harmadik lépcsőzeten lévő legtöbb szellemi erőt mutat. Itt a felsőbb fokon mind arról, mi a két fokozatban történt, tiszta eszméje és visszaemlékezése van: de nem egyszersmind viszásan, — mert leszállván a 3-ik lépcsőzetről a 2-ikra, az erő a 3-ik alatt történetekről éppen nem szokott megemlékezni, s ha erről lejjebb száll, már mind a két lépcsőzetről elfelejtkezett, és ha éppen rendes állapotba tért vissza az ember, azaz: ha az erő arányos felosztását ismét elérte, éppen semmire sem tud többé visszaemlékezni, mi betegsége vagy a roham alatt vele történt; sőt ha ezen kórban évekig szenvedett, rögtön felébreszedésekor, a betegséggel múlt hosszú idő egy pár óra múltához hasonlóvá válik, s csak azt képzei magában, hogy ő egy mély álomban volt.

Ezen kóros tünetmennyekből csakarra a következtetésre lehet jönni, hogy minden érzéknek, működésnek és tehetségnek meg levén a maga életműve az emberi testben, a szellemi működésekre szánt organumok, az erőnek, vagyis idegfolyamnak hosszabb visszavonulta után (mert egy ilyen álom mindig hosszabb ideig tart) magasabb tehetségre ösztönöztetnek, azaz érzékenyebbek lesznek, és a benyomásokat felvenni képesebbek, és éppen úgy működnek, mint a hallidegnek = nervus acusticusnak túlságos izgatásakor, mely a legcsekélyebb hangot bámulatos módon felveszi; úgy e szellemi életművek is, melyeknek lételet a physiologia is helyben hagyta, — hasonló izgatással bírván, a nekik külön módon rendelt izgató erőt, t. i. a szellem reájok hatását éppen oly érzékenyen, oly finomul és magasztosan felfogják, és az öntudatba átváltoztatják, mint az izgatott acusticus kóros állapotakor a hang legfinomabb változásait az öntudatba átváltoztatni szokta: s e szerint ezen erő egy kapcsolatot képez, mely a lélek, szellem, és a testet egybeköti, és mely ezen hármass lényt egy harmoniába összehozván, a megfogható anyagot = a testet, a megfoghatatlan bennünk működő isteni szikrával egyesíti, s egyesítve tartván az embert, egy felsőbb lénynek polczára emelve tartja, mely énnel, öntudattal önmagában nyilatkozik.

4.

Bonczolatok.

Töpler Károly, sz. k. Sopron városának egyik főorvosától.

1. Az agynak rostos növedéke s részinti ellágyulása miatt meghalt személynek bonczletele.

Egy negyven éves, szikár, csendes kedélyű hajadon szolgálgó, azelőtt semmiféle fájdalomról sem panaszkodván, f. é. febr. 8-án minden alkalmi ok nélkül rögtön roszul érzé magát s kevés óra múlva meghalt.

Törvényszékieleg megrendelt bonczolásakor következendők mutatkoztak: az agy velő nagy, az agytekervek kiterjeszkedvők; a kemény s lágy agykérnek edényei kevés vérral ellátvák, az agyállomány szívós s tömött, a hátulsó bal agykarély állományában egy kifelé a kemény kérrel könnyeden összefüggő, húshoz hasonló, tömött, rostos, kemény tapintatú, diónyi nagyságú növedék, mely köröskörül mogyorónyi nagyságú számtalan rivókákkal

volt ellepve. A mellette lévő agyállomány le a bal agygyomorig köröskörül igen ellágyulva s sárgás színű; az oldalvásti agygyomrokban mintegy fél obon világos, tiszta savó. Az agy alapján sem vér, sem savó. A többi életműveken semmi nevezetes.

A velőállománynak az agy bal féltekéjében lévő rost körüli ellágyulásából s annak szintén az agytekerveknek kifeszüléséig ment bujálkodásából következtethetni, hogy a halál általános szélhűdés következtében állott be.

Nevezetes, hogy a betegséget nem előzték meg semmi jelei, sem izgatottságnak, sem nyomásnak, sem elgyöngülésnek, noha az jó mélyen fészkelte s tetemes terjedelmű volt.

2. *Hasnyálmirigy rostos rákban (scirrhus pancreatis), s bekövetkezett sárgakórban meghalálozott-nak bonczolata.*

Egy olasz származású, a helybeli kórházban élő, hatvan éves kéményseprő megbetegedett ősszel 1845. Kitűnő körjelek voltak: nyomásnak s szorultságnak érzete, a gyomortájban a köldök s szívögödör között inkább jobbról, a hátgerincz felé, mélyen belül, a gyomor s hátgerincz között valami keménység s nehézség érzete. Ezen nyomasztó s szorongó fájdalom eleinte határozatlan s időszakos volt, idővel megállapodott s az étvágnak lassankénti csökkenésével folytonossá vált, kevés idővel evés után különösen érezhetővé. Később igen bajos érzetek között bőfűgés s fojtogatás által rendesen tiszta, kevésbé enyves, nyálforma víz, néha nyúlós, tajtékos, vizenyős nyálka hányatott ki. Ezen nyálszívár — ptyalismus pancreaticus — azonban a betegség folyta alatt teljesen megszűnt, a szájnak s a széknek nagy szárazságába ment át. Néha-néha beállott a vett tápszereknek valóságos kihányása, a szorongás s émelygés mulékony könnyebbülésének érzetével. Az emésztés mindinkább inkább megakadt, a külső szín piszkossárgává lett, a szem sárgakórossá, a szék fehérre, a lam feketessárgává, a viszketeg tetemessé, a száj szárazzá, a szék szorulttá, tetemes puffadás nélkül, a bágyadság nagygyá, szembetűnő elsoványodás állott be, s végre sorvasztó láz, melynek a beteg három hónap alatt áldozatja lett.

A bonczolás a hasnyálmirigynek s (annak) vezetékének megkeményedését mutatá, mely az epeközvezetékre nyomása által a sárgakórt idézte elő. A hasnyálmirigy vezetéke tudniillik az epeközvezeték körül fogván, erre oly nagy nyomást gyakorolt, miszerint egészen elzáródott, úgy hogy az epeközvezeték ezen szorulat fölött a meggyűlt s megakadt feketezöldes epétől hüvelyknyi vastagságra dagadozva mutatkozott. Maga az epehólyag szintén rendkívül fel volt dagadva s fekete zöldes epével megtelve. A májnak állománya is egészen azon feketezöldes színt mutatá. Minden egyéb rendes állapotban találtatott.

Valamint általában véve nehéz a hasnyálmirigy idült nyavalyait fölfedezni, ezen mirigynek mélyen fekte miatt: úgy ezen esetben is nem könnyen lehetett rá ismerni, miután kívülről nem lehetett semmit is észre venni egyebet, hanem hogy a rendesen kevésbé kife-szült s feldagadt altestnek erősebb megtapintása néha némi fájdalmat okozott, a mi azonban nem volt eléggé jellemző, hogy abból biztossággal hasnyálmirigy-kökemre — rostosrákra — lehetett volna következtetést vonni.

3. *Gyomorcuk keményedése s szűkülése (strictura pylori callosa).*

Egy negyvenhét éves jól hízott asszony, hat gyermeknek anyja, már két év óta nem havadzó, az 1835-iki télen puffadások, étvágy-hiány, gyomornyomás s székrekedésről kezdett panaszkodni, s egyszersmind gyakori hányás jelentkezett mindjárt a tápszerek vétele után. Ezen kórtünetek már azon évi febr. havában nagy fokra hágtak. Mindegyre súlyosultak s gyakrabban fordultak elő, különösen evés után egy vagy két órával, utóbb tej, kásalé, olaj s hasonló tápszerekkelis étés után is éhgyomor mellett. Bármely tápszer már most alig tartatott meg vagy félóráig, hanem hányás által kivetődött. A hányadékban

gyakorta nem mutatkozott semmi vett tápszer, hanem vizenyős, nyálkás folyadék nagy mennyiségben. Fájdalom s hányás mindinkább-inkább növekedett a jobbik oldalon fekvéskor. Hanyatt fekvéskor, a térdeknek meghajtása mellett, a hasizmok ez által megtágulván, pontos vizsgálat után, a sovány hasfalakon át rég észre lehetett venni a gyomorcuk táján a megkeményedett helyet. Elsatnyulás s az erőknak megfogyása mindinkább-inkább növekedett. Végre kedvetlenség, álomtalanság, nagy nyugtalanság, bűzhödt lélekzet. Az erőknak teljes megfogyása május 5-dikén csendes halált okozott.

Bonczolás. A gyomor középszerű terjedelmű, annak külső s belső oldala halvány, minden fekély nélkül, üregében szürke zavaros folyadék, a gyomorcuk kérges s annyira összeszorulva, hogy alig lehetett rajta lúdtollat átdugni, a belek, valamint a cseplez, máj s lép rendszeres állapotban.

4. *A gyomorban meggyűlt aludtvér okozta idült hányás.*

Egy negyven éves, azelőtt mindig egészséges, munkás, zömök s erőteljes testalkatú, csendes kedélyű polgárnő, két gyermeknek anyja, három év óta özvegy, rendesen havadzó, három hónap óta teltségről s a gyomortáj körüli nyomásról s bántalmakról kezdett panaszkodni, több napi hasszorulásban szenvedett s evés után mindig hányt. A csakhamar erőre kapott gyomorgörcsök s minden tápszerek kihányása daczára is csak későbbben jelentkezett láz. Külsőleg a legpontosabb vizsgálat mellett sem lehetett semmi rendiránytalanságot is észrevenni, azonkívül a beteg elbírta erősebb nyomást a gyomor s a résztájra; csak a testnek az egyik oldalról a másikra fordulásakor érzé, mintha a gyomorban is valami ugyanazon oldalra fordulna. Az utolsó időben a hányadék közé sötétvörös, szagtalan anyag volt vegyülve, mely a vízzel elegyült, s azt vörösre festette. Fájdalom s hányás folyton tartott, míg a szenvedő az erőknak mindinkább-inkább fogytával 1824. évi május 14-én sorvasztó lázban kimúlt.

A bonczoláskor a cseplez s fodor elsorvadva találtatott; a gyomornak külső oldala halvány volt, belseje helylyel-közzel vörhőnyes, sehol fel nem rágva, üregében fekete vörös kásás anyagból álló, vékony hártyával bevont két golyó, mindegyik közönséges játszó labdányi nagyságú. Ezen golyókat képező anyag nyilvánvaló, hogy aludt vér volt. Az egyik vérgolyónak fedő hártyája a kezdődött felbomlás következtében egy helyen már mintegy el volt rágva s megromlva; a miből magyarázhatni az utolsó időben kihányt anyagnak minőségét. A máj kicsiny volt, halványbarna, kevésbé hájtartalmú, a lép rendirányos nagyságú, halványkék színű s petyhüdt, állománya vöröses s porhanyó; a hasnyálmirigy rendirányos. A bélesatorna, valamint a nyeléső nem volt felragva.

5. *A húdhólyag s végbél megvastagulása s megkérgesedése (scirrhus vesicae urinariae et intestini recti).*

Egy hatvanhét éves, izmos, zömök, gutaütéses testalkatú nyugalmazott katonatiszt, ki a látmű szervezetének köszvényes szemlob okozta részinti megromlása s elkorcsosulása következtében már 13 évvel azelőtt egészen megvakult s azóta a köszvény különféle alakjaiban szenvedett, s gutaütés ellen magát megóvándó évenként tavasszal vagy ősszel eret vágatott. Ezek mellett az étrendre nézve szorosan kiszabott rendet tartott. Mindazáltal már négy év óta a vizelés s székelésnél bántalmak állottak be, melyek későbbben mindinkább-inkább erősödtek s szaporodtak. Állandó kórjel volt a gyomorsav, mely a szokott szívánk szerek által csak kevés időre csillapult. A húdbántalmak a beteget éjjel-nappal kínozták, folyvást kényszerítették az ágyból hirtelen fölkelésre s egyenesen állva vizelésre, s az álomtól majd egészen megfoszták. Ezek mellett a minden pillanati inger daczára is többnyire vagy csak igen kevés, vagy éppen semmi sem ürített ki, vagy csak egyes cseppek, s a székelésre

gyakori inger is sokszor siker nélkül volt. A vizeléskor s annak végezte után kellemetlen csípő érzés mutatkozott a húdeső nyílásánál. A hólyagtáj soha sem volt megdagadva, megtapintása soha sem okozott fájdalmat, de a szívárcsőnek — pöcs-csap — alkalmazásakor a hólyag oldalainak némi megkeményedése s ellentállása volt észrevehető, valamint a végbélnek megvizsgálásakor kéthüvelykkel a külső zárizom fölött a végbélnek a húdhólyag felé fekvő oldalainak megvastagulása s megkeményedése. Ezekhez járult olykor a végbélből nyálkás folyadék rekedt, bajos, csekély, gyér s csak mesterségesen eszközölhető, jobbára szelekkel s némi hasrágással járó székelés. Magával a lammal, mely jobbára rendes színű volt, nem undorszagú, gyakorta sok, nagyon nyúlós nyálka választatott ki, olykor apró, vörösen csillámzó kövecsek is, melyek csak hosszabb állás után ülepedtek. Előrehajolás s emelt térdekkeli fekvés némi enyhülést okozott, habár csak kevés ideig tartott. Csak oly erős testalkat daczolhatott ily haladott korban négy évig oly kínzó bántalmakkal, míg végre 1834-ben június 23-kán gutaütéses tünetek között beállott a halál.

A hasüreg boncolásakor — a fej s mellüreg megnyitása nem engedtetett meg — a máj nagynak mutatkozott, állománya sötétvörösnek s vérteltnak, az epehólyagban sárgásbarna, sűrű epe, több kölesnyi s egy pár mogyorónyi nagyságú kövecs találtatott, az epekövezeték oly annyira tág volt, hogy abba a kis ujjat bele lehetett dugni; a lép kicsiny, állománya porhanyó; a hasnyálmirigy halványszínű s petyhüdt; a cseplez kicsiny s sovány; a gyomor beesett, belső oldala a fenék felé kissé vöröses; az egész bélcső edényei kissé belövelve; a vesék rendirányos nagyságúak, a jobbiknak hátsó fölületén az alsó vége felé cseresnye nagyságú porczenemű anyag; a vesekelyheket képző hártya megvastagulva s megkeményedve; a húdvezeték megvastagulva s megsűkülve; a húdhólyag összevonva; hátulsó, kérges oldala fenekétől kezdve, egy hüvelyknyire a hólyagnyak fölött szorosan s erősen összenőve a megfelelő, szintén megvastagult s megkeményedett végbéllel; a húdeső valamint a tülmirigy egészen rendirányos.

6. Húgy-árféle eset.

Egy pesti születésű, ép, egészséges szülőktől származott, kellemes arcú, gyöngéd bőrű, aggodalmas, kissé félénk lelkületű, huszonnyolcz éves szabólegény mindig háborítlan jó egészségben volt, kivéve, hogy nem sokkal azelőtt a szülői házban néha-néha estebéd után gyöngge borzadozást érzett, mely azonban nem járt sem szomjossal, sem bágyadtsággal, s nagyobb hévtől sem váltott fel. Az 1845-diki február elején Német-Újhelyből Sopronba utazta alkalomával egy éjjelt pajtában töltött, mely alkalommal egészen átfázott. Erre február 5-dikén egyszerre nagy szomjúság lepte meg, mely ezóta folyvást tartott, egyszersmind sokkal többet vizellett. Midőn martius elsején a mesterlegények s cselédek számára létező helybeli kórházban gondviselés alá került, a fejben nem érte semmi bántalmat, az előbbi nátha már eloszlott, a nyelv nedves volt, közepén fehéren bevonva, hegyén s szélein vörös, e mellett a száj s torokszárazságnak folytonos érzete, az íz változatlan, a foghús piros volt, s nem laza, de a legégetőbb szomj éjjel sem engede nyugalmat, hiányzott azonban a húgy-árosoknál sajátságos nagy étvágy; az emésztés meglehetősen jó, csak néha-néha savanyú böfögés, zaha s az altestnek felfúvódása. Kopogtatás és hallgatódzás által nem lehetett semmi rendelleneset észre venni, a szív s az üterek lüktetése nem sebesebb a szokottnál; az altest lágy, s nem fáj nyomáskor; másutt sem volt semmi fájdalom. A bőrszáraz volt s pergamentszerű forma, a kezek hültek, az arc néha izzadt. Az álom nagy szomj s gyakori vizelés által félbeszakasztva, ritkán tartta folyvást egy óránál tovább. Állítása szerint betegségének 23. napja alatt mind erőre, mind testre nézve nagyon megfogyott, s nagyon el volt csüggedve. A székelések jobbára fehéres vagy szürkéssárga színűek, s mancsosok voltak, néhányszor folyékonyak. A húgy, mely mindig halvány szalmaszínű s tiszta volt, hűgyszag

nélkül, s a lakmuspapiros színét meg nem változtatta, szerfeletti mennyiségben ment, 36 gyógyászati fonttól egészen 52-ig (vagyis 18 itczétől 26-ig) 24 óra alatt, s annak mennyisége csekély kivétellel rendesen egyenes arányban állott a vett italoknak mennyiségével. Czukortartalmat nem találhattunk benne a vegybontás által. — Olajos egyvelgek, borostyánmegy-víz, égetett kesereg, gyökönke, hánygyökér törött adagban, az ágyéktájra tett hólyagtapasz, villósav, ásványos savak, szénsavas húgyag, mákony emelkedő adagokban, timsó, kénsavas kinal, kinahéj, a Rollo-féle húsétrenddel egyetemben, lényeges haszon nélkül maradtak. Mindig ugyanazon kórkép volt ellőttünk, ugyanazon jellemző tünetekkel. Szüntelen szomj, a húgnak szerfeletti mennyiségben elválasztása, a száznak s toroknak folytonos szárazsága, a mell alatti oly nagy égés, mintha parázs volna ott, nagy bágyadtság s az egész testnek megfogyása, félbeszakasztott álom, mely legfőlebb két, ritkán három óráig tartott egy folytában, s csüggedettség állandó körjelek voltak. Ezek mellett az ingerlékenység oly nagy fokra hágott, hogy az ágyéktájra tett hólyagtapasz s a körösbogár s boroszlánhéj porrali oszlató ír alkalmazása után a beteg nagyon fájalta a sebzett helyeket s panaszkodott, mintha ezen fájdalmak kiterjeszkednének le a lábszárig s föl a fejig, a mi közben hév s hideg felváltá egymást, s az érítés gyorsabbult. 16-ikán undorodni kezdett a tiszta víztől, eddigi kedvencz italától, s megkívánta a vizes-bort. 17-én lázpers jelentkezett a jobbik orrczimpán. A fájdalmak helyett már most elszibbadás érzete szállta meg a keresztesontot le a farcsikig, alfelig s bal lábíg; 19-dikén a beteg, elgyöngültstől, már nem tudott állani, a keresztesontot mintha szélütötte volna, s az érítés ismét előbbeni lassúsággal kezdett mozogni. A következő táblából látható, hogy mennyi italt vett a beteg naponként martius elsejétől kezdve 21-dikéig, s mennyi vizellet ment el tőle:

Martius	vett ital		vizellet		Martius	vett ital		vizellet	
	itcze	messzely	itcze	messzely		itcze	messzely	itcze	messzely
1	24	—	23	—	12	30	—	25	—
2	21	—	21	—	13	27	1	26	—
3	18	—	18	—	14	25	1	25	—
4	23	—	25	—	15	26	—	25	1
5	26	—	24	—	16	19	—	20	—
6	20	—	19	—	17	23	1	21	—
7	22	1	21	—	18	22	1	20	1
8	25	1	26	—	19	24	1	22	1
9	22	—	22	—	20	23	—	25	—
10	27	1	25	1	21	25	—	21	—
11	25	1	22	1		479	1	477	1

5 soproni akó, 79 itcze, 1 messzely ital; s 5 akó, 77 itcze s 1 messzely vizellet.

A vett italnak mennyisége s a vizellet e szerint tehát jó formán egyenes arányban állottak egymáshoz, minekutánna amaz ezt ezen idő alatt csak két itczével múlja fölül. Feltéve, hogy a beteg kórállapotja kezdete, azaz február 5-ike óta február 28-dikáig, tehát 24 nap alatt, szintén annyit ivott s vizellett, akkor az italnak összes mennyisége 11 akó, 79 itcze, a vizellet pedig 11 akó, 75 itcze, mindegyiké tehát kerek számmal 12 akó 45 nap alatt.

Midőn martius 20-dika s 21-ike közötti éjjel a mi húgy-árasunktól harmadik ágyban fekvő tüdővésztes, a kivel bizodalmas beszélgetésben szokta volt átvirrasztani az álomtalan éjjeleket, tüdővérzés következtében hirtelen meghalálozott, végkép elveszté minden nyugalmat, s oly nagy aggodalom s haláltól félelem fogta el lelkét, hogy legnagyobb türelmetlenséggel kérte elbocsáttatását, s semmiféle intésre nem figyelvén, elhagyta intézetünket martius 21-kén. De miután 4 napot a fogadóban töltött volna, s átlátta, hogy gyöngeségénél fogva csakugyan nem teheti meg tervezett pesti útját, 25-kén viszonti föl vételért könyörgött.

Nevezetes, hogy ama lelkefelizgatás következtében a húgy-ár rögtön félbeszakítottatott folyamában, minekutána a száj s torok folytonos szárazsága daczára is megszűnt a szomj, s a húgy nem csak rendirányos mennyiségben, hanem egyszersmind a rendes színben s a szokott hűgyszaggal ment. De a beteg szerfelett megsoványodva s elgyöngülve volt, tagjai reszkettek, nyelve száraz volt, érütése szapora, de gyönges, a keresztcsonton s alfelen elzsibbadásnak érzete. Az erősítő rendszer daczára mindinkább inkább rosszabbult, tompa természetű idegláz fejlődött ki, mely a beteget elragadta aprilis 18-kán.

A bonczoláskor, a pókhálókér félig átláthatlan, helylyel-közzel kissé megvastagodottnak mutatkozott; az agy állománya lágy volt, az edény-fonatok halványok, a két agy alapján semmi nevezetes; a bal tüdő csúcsán néhány apró, meg nem lágyult gümő, mind a két tüdő állománya kékes, vértelt, a szívburokban kevés sárgás, savós nedv; a máj közönséges nagyságú, halvány színű, petyhedt, az epehólyagban kevés híg, halványsárga epe, a vékonybélben is csak kevés epe; a lépen, gyomron s bélcsőn semmi nevezetes; a vesék nagyok, s vérteltek, különben rendirányosak, valamint a szemölcsök s a vesekelehek, a húdvezetékek, a húdhólyag, az ondóhólyagcsák s a dűlmirigy is. Az izmok s az összes életműség aszályos.

II.

AZ EGYESÍTETT TERMÉSZETTANI, FÖLDRAJZI, CSILLAGÁSZATI, ÉS ARCHAEOLOGIAI TÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLY.

A.

JEGYZŐKÖNYV.

Első ülés augustus 12-dikén.

Miután az említett szakosztály tagjai az a. v. lyceum e végre kijelölt teremében egybegyűlvén, elnökül gróf Kemény Józsefet, másod elnökül pedig Jedlik Ányos tanárt és tudort, jegyzőtül Wenzel Gusztáv tanárt és tudort felkiáltással választották volna:

1. Kubinyi Agoston, kir. tan. és a nemzeti museum igazgatója a kassa-eperjesi hetedik nagygyűlés végzésére hivatkozva, kiemeli, mi kívánatos a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűléseire nézve, hogy azok munkálkodása a tudós külfölddel is megismertessék, mi, nemzeti nyelvünk, melyen kizárólag a gyűlések munkálatai hivatalosan kinyomatnak, a haza határain kívül közdivatú nem lévén, csak úgy remélhető, ha ez iránt más mívelt és ezen előny birtokában lévő nyelven, hí és alapos tudósítások a közönség elébe jutnak. Miután Zipser tr. gyűlésünk egyik tagja, különös hirdetésben német nyelven írt: Naturhistorische und antiquarische Streifereien durch Siebenbürgen und die fünfte Versammlung ung. Ärzte und Naturforscher in Klausenburg — című ily irányú munkája aláírására ezen szakosztálytis meghívja: ezen aláírási hirdetményt annak figyelmébe és pártolásába ajánlja.

A szakosztály egyébiránt is Zipser tr. tudományos érdemeit és a m. orv. és természetvizsgálók gyűlései iránt, mióta azok csak léteznek, tanúsított buzgó részvétét méltányolva, a meghívásnak s illetőleg ajánlásnak szívesen engedve, azonnal az aláírási hirdetményt az ülésben körözteti.

2. Jedlik Ányos indítványára, hogy a kinyomatandó és közgyűlésben felolvasandó értekezésekre nézve a szakosztályok eddig is szokásban volt kijelölési joga továbbra is megtartassék;

Ezen szokás a jelen ülésekben is közakarattal meghagyatott.

3. Kubinyi Agoston néhány Szegszárdon kiásott igen érdekes régiségekről írt, s legközelebb nyomtatásban is megjelenő munkájának kivonatát közli; kiemelvén az ezen alkalommal talált római sarkophag két oldalán lévő eredeti vörös festést; egy edényt, melyben azonoskorú folyadék folyó állapotban még meg volt; és egy csészét, mely a rajta lévő jelek és görög felirat tartalma után ítélve, keresztény eredetűnek látszik lenni. Az előadó az archaeologiai történeti szakosztály jelenlévő tagjait a tárgy további vitatására szólítván fel, önvé-

leményét oda nyilatkoztatja, hogy ezen csésze Krisztus utáni 2-ik vagy 3-ik századból származik, s hogy annak kétségkívül római pogány eredetű régiségek közti léte, a keresztények azonkori üldöztetéseiben találja magyarázatát.

A mind tárgyánál, mind annak fejtegetésében közelvezetet nyújtó tudományosságánál fogva jeles előadás végig éber figyelemmel kísértetvén, köszönettel vétetik. Az előadó által kiemelt momentumok bővebb vitatásra szolgáltatottak alkalmat. Egyes részleteket illető néhány ellenvetések mellett egészben pártolja a szakosztály az előadó nézeteit.

4. Vidák Öse Sopron mind római, mind magyar eredetű régiségeiről értekezik.

Értekezésének azonban csak azon része, mely a római régiségekről szól, hallgattatott ez alkalommal végig. Minthogy a gyűlés számos tagjai nyilvánítják, miszerint az állat- és növénytani szakosztály ülésében a gyűlésünket látogatásával tisztelő caninói herczeg által tartandó igen érdekes felolvasásban részt kívánnak venni: az értekezésnek másik, a magyar régiségeket illető része holnapra elhalasztatik; és a szakosztály első ülése berekesztetik.

Második ülés augusztus 13-dikán.

5. Olvastatott a múlt ülésnek jegyzőkönyve, és

Helybenhagyatott.

6. Vidák Öse tegnapi előadását folytatván, Sopron magyar eredetű régiségeiről értekezik.

A szakosztály méltányolván az értekező részéről előadásában tanúsított fáradságot és szorgalmat, azt kinyomatás végett a közgyűlésnek ajánlani közakarattal elhatározza. Azonban, minthogy a nagygyűlés első titoknokai Töpler Károly tr. úgy is az első nagy ülés alkalmával Sopron régiségeiről és történetéről jelesen értekezett vala, nehogy a nagyülések hasontárgyú előadásokkal elhúzzattassanak, az értekezésnek nagyülésbeni felolvasása ajánlásától eláll.

7. Jedlik Ányos, a folyadékok hullámlásáról értekező, jeles és érdekes előadását, mind rajzok előmutatásával, mind egy általa feltalált hullámgépen véghez vitt, igen czélszerű kísérlettel felvilágosítván, a hullámlás alkalmával mutakozó folyadékok mozgásait fejtegeti.

Előadása, mely a természetben ezen szövevényes s tökéletesen csak a felsőbb analysis útján megfogható tárgyát, meglepő egyszerűségben igen tisztán állítja a szakosztály elébe, az alaposágot ily nehéz tárgyan ritka népszerűséggel párosítván, köszönettel vétetett, és kinyomatásra ajánlatik.

8. Szabó József tanító: A magyar nyelv keleti emlékeiről írt munkájának első füzetét néhány példányban az elnökségnek kiosztás végett bemutatván,

Ezen kiosztás az ajándékozónak kívánsága szerint történik.

9. Kubinyi Ágost. mint a nagygyűlés alelnöke, első nagyülésünk azon határozatát közli, miszerint ez a magyar tudós társaságtól a hazai régiségek fentartása, s illetőleg tudományos czélokra való használása érdekében részéről is teendő czélszerű lépésekre fel hívván szólítva, ezen tárgyat előleges megfontolás és tervekészítés végett az archaeologiai szakosztályhoz útasította: miért is ezt, hogy a reá bízott meghagyásnak eleget tegyen, felhívja.

Többféle és igen fontos indokok lévén, melyek a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésének, hogy a m. t. társasággal és nemzeti muzeummal egyetértve a maga részéről is, és pedig minél előbb, minden mi tőle csak kitelik elkövetessék, hazafiúi kötelességévé teszik: az archaeologiai szakosztály ezen tárgyat egy választmányra bízta, melyben, hogy a következő urak holnap, azaz augusztus 14-kén, reggel 7 órakor részt vegyenek, kéretni rendeltetnek: gróf Kemény József, gr. Gyulay Lajos, b. Ocskay Ferencz, Havas Ignác, Rohonczy Ignác, Kubinyi Ágoston, Kubinyi Ferencz, Deák Zsigmond, Zipsér Endre, Bezerédy István, Gyurikovics György, Lunkányi János,

nos, Érdy János, Kiss Károly, Martini Frigyes, Neugebauer Ferdinánd, Tóth Lőrincz, Vahot Imre, Vidák Öse, Károlyi István és Wenzel Gusztáv.

10. Wenzel Gusztáv a geographia hazánkban állapójáról értekezik. Eleven színekkel festvén azon hiányokat, melyek nálunk mind általában a geographiai irodalmat, mind névszerint a geographiai oktatást nyomják, az értekező figyelemessé teszi a szakosztályt azon nagy buzgalomra, melylyel újabb időben a tudós külföld műveli ezen tudományt, és azon nagyszerű emelkedésre, melyre az főképp Ritter Károly berlini tanár útmutatása szerint, szert tett. Előadó azt véli, miszerint nekünk magyaroknak is ugyan ezen úton kell a geographia művelésében eljárunk. E végre Ritter Károly geographiai rendszerének főpontjait, mennyiben azok mindeddig munkáiban kifejtve vannak, s a külföldön már majdnem általános elismerésre találtak, néhány fővonásokban közli; egyszersmind Magyarország- és Erdélynek Schedius-Blaschnek-féle földabroszát, melyet Kubinyi Ágoston a szakosztálylyal közölt, annak figyelmébe ajánlván.

Ezen előadás mind tárggnak t. i. a geographiának általánosan elismert nagy fontosságánál, mind a kifejtett eszméknek, melyek a magyar geographiai irodalomban mindeddig még megpendítve nem voltak, újságánál fogva nagy részvételt fogadtatott és élénk vitatkozást idézett elő; a nélkül azonban, hogy ezen alkalommal az eszmék tökéletesen meggyeztethettek volna. Ennélfogva a szakosztály is a különben igen közérdekűnek talált előadást magáévá még nem teheti; mindazáltal azt mostanában a felébresztett és a jövő években tartandó gyűlések alkalmával még jobban kifejtendő eszmék tekintetéből forró köszönettel veszi. Miben előadó szintén megnyugodván, a szakosztály jelen lévő tagjait, kik közt több geographiai oktatók is vannak, a haza nevében kéri, mennyiben ez a mostani körülmények közt tőlök már kitelik, a geographiának emelkedését hazánkban önrészőkről is elősegíteni igyekezzenek. Mi pedig a Schedius-Blaschnek-féle földabroszt illeti, az kedves tudomásul vétetett.

11. Müller Gottfrid az ausztriai közbirodalom geographiai viszonyait különféle tekintetben taglalja és Európa hasonnemű állapotjaival összehasonlítja.

Az értekezés azonban ez alkalommal a brennbergi és ezen kiindulások tekintetéből végig nem hallgattathatik; és az ülés berekesztetvén, annak még hátralévő része a legközelebbi ülésre elhalasztatik.

Harmadik ülés augusztus 14-dikén.

12. A második ülés jegyzőkönyve felolvastatik és

Helybenhagyatik

13. Müller Gottfrid előadását az ausztriai közbirodalom geographiai viszonyairól folytatja és bevégezi.

Az előadás, értekező jeles geographiai ismereteit bizonyítván, s egyszersmind több nagy érdekű combinációkat foglalván magában, részvételt végig hallgattatott és köszönettel vétetett.

14. Römer Floris báró Driberg Fridrik porosz tudósnek véleményét a légnyomásról fejtegeti és annak fonák nézeteit czáfolja.

Az előadás örömmel vétetvén, a gyűlés munkálatai közt kinyomatásra ajánlatik.

15. Vagner Mihály Sopronmegye mérnöke, ugyan Sopronmegyének általa készített nagyobb és igen részletes, s ez oknál fogva helyről helyre nem könnyen vihető földabroszá-
nak megismerésére hívja meg a szakosztály tagjait,

Mely meghívás köszönet mellett tudomásul vétetik.

16. Miskolczy János a ficaria ranunculoides, mely szélről hajtva, Vág-Beszterczén Trencsinmegyében eső gyanánt lehullott és sokaktól manna-esésnek tartatott, előmutatja.

Köszönettel vétetik.

Negyedik ülés augusztus 16-dikán.

17. A harmadik ülés jegyzőkönyve felolvastatik és helybenhagyatik.

18. *Drinóczy György* Sopronmegye régi, ma többé nem létező helységeiről értekezik; egyszersmind a tárgyának felvilágosítására felhozott okleveles bizonyítványok által megmutatván, hogy Sopronmegyében számos helységek vannak, melyek idő folytában ős magyar neveiket vagy egészen elvesztették, vagy tetemesen megváltoztatták.

A jeles és mind történeti, mind geographiai szempontból igen érdekes előadás közörművel és köszönettel fogadtatik, s előadó kéretik, miszerint nagyobb munkáját is, melynek egyedül részét ismertette meg itt a szakosztálylyal, saját útján minél előbb a közönség elébe juttatni szíveskedjék; addig is megengedvén, hogy ezen általa előadott kivonat a gyűlés munkálatai közti nyomtatásra ajánltathassék; miben ő megengedett. Sopronmegye számos helységeinek elavult ős magyar neveiket illetőleg, nyilvánítja a szakosztály, miszerint nemzetiségünk érdekében igen kívánatosnak tartaná, ha azok, mennyire a közélet egyéb tekintetei ezt megengedik — megint újra feleleveníthetnének.

19. *Schimkó Fridrik* egy a bécsi cs. k. pénz- és régiség gyűjteményben lévő régi súlymértékkel ismerteti meg a szakosztályt, melynek eredetét ő a legrégebbi korra teszi, s melyet ő tudományos nyomozásai alapján a Dunavidékeken legújabb időkig divatozott súlymértékek mintájának tekint.

Köszönettel vétetik, és a gyűlés munkálatai közti kinyomtatásra ajánltatik.

20. *Lunkányi János* Sopronmegye statistikai viszonyait taglalván, előadásában több nagybecsű új adatokat és combinatioakat közöl.

Előadása minden jelenlévőtől nagy fontosságúnak elismertetvén, forró hálával fogadtatik, és az értekező megengedésevel a gyűlés munkálatai közti kinyomtatásra ajánltatik. Egyes pontok vitatkozásra adtak alkalmat, mely alatt a szakosztály örömmel vette az előadónak néhány igen érdekes felvilágosításait. Egyébiránt ezen alkalommal is kiderülvén, miszerint minden Magyarországon népességét illető statistikai összeírásainknak egynerezetes hiánya az, hogy a lakosok nem-szerinti különbségére mindaddig semmi figyelem nem fordítottatik: a szakosztály nyilvánítja, miszerint ezen hiány kipótlását statistikai dolgozataink egyik főfeladata gyanánt tekinti és méltányolván az előadó jeles statistikai érdemeit, őt kéri, hogy nyomozásait tovább is folytatván, egy tervek készítésére figyelmét fordítani szíveskedjék, mely szerint körülményeink közt hazai statistikánkban a lakosok nem-szerinti különbségének tudomására juthatnánk.

21. *Müllner Mátyás* Sopron vidékéről földrajzi és természettani tekintetben értekezik. Előadása, mely több jeles öntapasztalatú adatokat foglal magában, köszönettel vétetik, s a gyűlés munkálatai közti kinyomtatásra ajánltatik; kívánatosnak tartaná mindazáltal a szakosztály, ha az előadó néhány általa felhozott új adatoknak kútfőiről még bővebb tudósítást közölne; mely kívánság tudtára adatván, ő erre késznek nyilatkozott.

22. *Häuffler József* némely magyar régiségekről sz. István, IV. Béla, nagy Lajos és első Mátyás királyaink korából értekezik.

Előadása, mely több nagybecsű régiségeinkről érdekes tudósításokat közöl, köszönettel vétetik.

23. Az ezen ülésben egyesített két szakosztály egymáshoz állása, és, mi a természettan-csillagászati szakosztályt illeti, a mennyiségtannak címjében nyilvános említése szőnyegre hozatván;

Közakarattal határoztatott, hogy a két szakosztály ezentúl külön fogja mindig tartani üléseit, s hogy a mennyiségtannak a természettan-csillagászati szakosztály címjében nyilvános említését, részökről nem ellenzik.

Mire a szakosztályi ezen évi ülések végképen berekesztetnek.

Gróf Kemény József elnök. Jedlik Ányos mint a természettani szakosztály elnöke. Wenzel Gusztáv jegyző.

Melléklet ezen szakosztályi jegyzőkönyv 9-ik pontjához.

Az 1847-diki auguszt. 14-kén reggeli 7 órakor az archaeologiai szakosztály teremében egybegyűlt bizottmányi ülésnek jegyzőkönyve.

Jelen voltak t. cz. gróf Kemény József mint elnök, gróf Gyulay Lajos, báró Ocskay Ferencz, Deák Zsigmond, Rohonczy Ignác, Kubinyi Agoston, Kubinyi Ferencz, Havas József, Simon Nepomuk, Zipser Endre, Gyurikovics György, Bezeredy István, Neugebauer Ferdinánd, Erdy János, Martini Frigyes, Vidák Öse, Lunkányi Ferencz, Kiss Károly, Tóth Lőrincz, Vahot Imre, Wenzel Gusztáv, Károlyi István.

Miután a m. orv. és term. VIII. nagygyűlésének első napján, u. m. aug. 11-én megpendítettett volna azon, már a múlt évi gyűlésben üdvös indítványba hozott kérdés: miképen lehetne az országban még fennlévő magyar s egyéb emlékeket, melyek a nemzet történeti életével oly szoros viszonyban vannak, részint megtartani, részint a romlásnak indultakat kijavítani: úgy szintén a földgyomrából felfedezett régiségeket a hazáé s nemzetévé tenni; — s az ott nyilvánított eszköz, miszerint a tulajdonosok a várak s egyéb régi épületek fentartására felszólíttassanak, általánosan el nem fogadtatott volna, a fennevezett bizottmány megkezdé tanácskozását.

Kubinyi Ferencz a tulajdoni jog eszméjéből indulva, figyelmezteté a bizottmányt, hogy a közülésben említett mód célra vezető nem volna; véli inkább a megyéket felszólítandóknak, hogy országgyűlésen iparkodjanak erre nézve más nemzetek példája szerint oly törvényeket alkotni, melyek által az így felfedezett kincsek a nemzethöz maradjanak; vagy ha tán a találó kezeiből kibocsátani akarná, elsőség a vevésben mindenkor a nemzeti muzeumot illesse.

Nagys. Kubinyi Agoston. Miután figyelmeztette volna a gyűlést, miképen fájdalom! a köztapasztalás szerint — azon kívül, hogy sok viszontagságnak időjárással kitéve — azok már magokban viselik az enyészeti csíráját, még szándékos pusztítás s tudatlan kezek által is annyszor semmisítettnek meg az ily emlékek, részint ajánló, részint rendelő törvényt vél szükségesnek; miszerint minden nyilvános vagy országos költséggel vitt építések, melynek vasút, csatorna, országos házak sat. alkalmával napfényre jött régiségek egyenesen a nemz. muzeumnak adassanak által, hogy oly kedvetlen eset többé elő ne forduljon, mint a Duna balparti vasút építésénél legújabbban minden jó érzésű hazafi fájdalomra történt; — ajánló legyen egyéb régi épületekre nézve, melynek az egyházak, várak; — s itt eszmetársulatnál fogva megemlíti ő nagysága a Károly, Lajos s Mátyás dicső korában oly keleti fényben ragyogó egykori királyi várt Visegrádot, melyre nézve különösen vélné ő felségét megkérendőnek, hogy legalább a még jobb állapotban lévő tornyok s egyéb részek vétessenek fedél alá, a végpusztulástól megóvatandók, sőt a többi birtokosokhoz is, hogy főmél. hg Esterházy példáját követve, ki oly figyelmes ápolással iparkodik fentartani régi várait és kastélyait — buzdító felszólítások tétessenek; üdvösnek véli azért a küszöbön lévő országgyűlésre egy representatiót benyújtani.

Mélt. Rohonczy Ignác. A fentebbi nyilatkozatra figyelmezteti a tanácskozókat, hogy törvény csak parancsoló lehet, nem pedig ajánló; de parancsoló törvény e tárgyban a tulaj-

don-jog megsértése nélkül nem képzelhető, tanácsosabbnak véli, hogy ő felsége végrehajtás útján ezt a megyéknek s birtokosoknak kösse szívére. Egyébiránt elfogadhatónak véli, hogy közmunkák építése alkalmával a vállalkozóknak kikötésül tétessék, minden talált dolgoknak a nemzeti muzeum számára leendő átengedése. Magános felfedezéseknél szintén elsőséggel bírjon a n. muz. teljes kárpótlás mellett; s ez utolsóra megyei úton véli tétetni az indítványt, csak a kivitel módját kérdi, ha vajon egyes megye tegye-e az indítványt — mint közönségesen történni szokott — a többiekhez; vagy maga a társulat írjon minden megyéhez.

Kubinyi Ferencz ez utolsó módot ajánlja a nagygyűlés nevében.

Lunkányi F. a nagymélt. m. kir. helytartó tanács útján véli eszközölni minden megyebeli régiségek összeírását, s ezt a muzeumban letétetni — a nyilvános munkáknál is teljes kárpótlást óhajtna, mi nagy ösztönül szolgálанд a talált kincsek átengedésére.

Kubinyi Ágoston a megyék mellett a sz. k. városokat is felszólítandóknak vélné a cél minél sikeresebb elérhetése végett.

Wenzel Gusztáv Visegrád eszméjét egybekapcsolja királyaink hajdani koronázási s temetkezési helyével Sz.-Fehérvárral, melynek pompás egyházaiból a fennmaradt utolsó kápolna is megsemmisített; ajánlja erre nézve Fehérvárnak lelkes püspökét, s magát a várost megkeresendőnek, hogy a netalán előforduló maradványokat mentse meg a végenyészettől.

Tatay esperes sajnos fájdalommal jelenti, miszerint ott pincze-ásás alkalmával csak mozaik művek fedeztettek fel, melyek a nemz. muzeumba küldettek, a felszólítást azonban nem ellenzi.

Kubinyi Ágoston Egy lelkes felszólítást ajánl e tárgyra nézve minden püspökök és egyéb egyházi előjárókhöz.

Lunkányi, nehogy a régi épületek koruknak formájából kivetkeztessenek, kijavítás nélkül kívánja azoknak fentartását.

Kubinyi Ágoston Rajna vidékét hozza fel például, hol csak Koblenz körül 30 ily régi vár legbájosabb alakban ötlük az útas szemébe, ószerű bútorokkal ellátva egy társulat által, melynek porosz király ő felsége még mint korona-herczeg lett elnöke. Ha mi Visegrádra, mely oly fenséges fekvéssel bír, ennyi gondot fordítanánk, kis kényelemről ott a magas vár mellett gondoskodnánk, rövid idő alatt kirándulásunk egyik leglátogatottabb pontjává válnék.

Gróf Kemény elnök, a régi épületek befedését óhajtna, de csak annyira, hogy további romlástól óvattassanak meg, bízzuk a többi az ország rendelkezéseire, nehogy az ily épületek ellenkező stílusba öltöztessenek, későbbi kijavításukat egy szakértő társaságra bízna. — Mi a kincseket illeti, megemlíti, hogy magában Erdélyben általában véve évenként 10,000 darab pénz találtatik, s miután a gróf hazafiúi sajnálkozással elmondaná mind phasisát az ily talált kincseknek Erdélyben, mind pedig kétségének okait az erdélyi muzeum felállításáról kifejtené: kívánná, hogy az Erdélyben talált kincsekből is, — meddig ott a muzeum létrejövend — egyenesen a m. kir. kamara által a nemz. muzeumnak legyen elsősege, pusztán beváltási becsben. — A közmunkáknál pedig — minthogy itt a soká halasztás veszedelmes — egy felügyelő bizatnék meg azonnali beváltásokra.

Kubinyi Ágoston ez ügyet — minthogy úgy is a hatóságokra bízatik, specifice meghatározatni nem kívánja — az épületeket ugyan korukhoz illő alakban kívánja kijavíttatni; egyéb régiségekre a kincs nevezet helyett régi maradványok és kincsek nevezetét ajánlaná:

Neugebauer udv. tanácsos, a régiségek jeles felavatottja, ki ez ügyben már Erdélyt is szép sikerrel beúttatá oly formán ajánl egy ily régiségekre felügyelő társulatot, hogy annak tagjai a körükben találtatott régiségeket azonnal a társulatnál jelentsék be, a mely megyében ily férfiú nem találtatnék, a szomszéd vármegyéből pótolassék, semmiféle régi épületek pedig, mielőtt azok hű másolatai a n. muzeumba beküldetnének, le ne rontassanak.

Kubinyi Ágoston szíves köszönetet mond hazánk régiségei iránt oly nagy figyelmet ta-

núsító tanácsos úrnak, s ily archaeologiai társulatnak — mi már néhány év előtt hazánkban is megpendített — majd-majd létesülendését említvén: miután az idő úgy is tovább haladt volna, a tanácskozás befejezését kéri.

Határozat: A választmánynak indokokból felhozott érzése abban központosul, hogy minden, akár az ő, akár a közép korból Magyarországon felfedezett régiségek és műemlékek az archaeologia és illetőleg történeti számára megőriztessenek és semmi szín alatt az országból ki ne vitessenek, — sőt a nagyobb szerű emlékek, melynek péld. a régi egyházak és várak, egyéb középületek vagy sírboltok, részint fentartassanak, részint hogy — az idő viszonyosságainak kitéve — végromlásra ne jussanak, a választmány azon gondos óhaját fejezé ki, hogy n. s. Sopronmegyét a nagygyűlés útján oly végből keresse meg, miszerint ez lenne szíves az ország minden megyéit, sz. kir. városait, nem különben minden püspököket és más egyházi főnököket felszólítani, hogy azok részint birtokaikban létező egyházak és várak, úgy szintén egyéb régiségek fentartására terjeszszék ki figyelmüket; részint országgyűlésre küldendő követeiket oly törvény alkotására útassák, hogy minden a föld gyomrából napfényre kerülendő régi maradványok és kincsek belső becsök megőrzése mellett a nemzeti muzeum számára hivatalosan megszereztesse.

Egyébiránt a választmány kíváncsún látja Visegrád várát, királyaink egykori fénylakát, valamint egyéb a magyarok történeti korszakában jeles épületeket a Rajna melléki várak példájára, — nem csak a végenyészettől megóvni, de azokra némi gondot is fordítani; mely hazafiúi óhaját, hogy országgyűlési követei által pártolni szíveskedjék, ezennel alázatosan megkéri.

Gróf Kemény József, választmányi elnök. Vidák Öse, választmányi jegyző.

B.

ÉRTEKEZÉSEK.

1.

Sopronnak római s magyar régiségeiről.

Vidak Öse sz. ben. r. soproni tanár, sopronmegyei táblabíró a kir. m. természettudományi társ. r. tagja.

Tantum sibi venerationem vel apud cordatos viros — neque immerito — conciliavit Antiquitas, ut quodlibet ipsius fragmentum, si non magni faciendum, certe non contemnendum.

MURATORIVS. Praef. „Novi Thesauri Veterum inscriptionum.“

Kettős az érdeklődés, mely a régiségbuvárt kedvelt tanulmányához szorosabban fűzi. Azonkívül ugyan is, hogy tudományilag ismerkedünk meg általa a legkülönbféle majd nem naponta előforduló tárgyakkal: mennyi még a tiszta élvezet, s a valódi öröm, melyet csak egy kevesbé ritkább tárgy felfedezésénél érezünk, melyek mintegy felsőbb régióba, egy múlt világba ragadják a halandót, s az egész ember érzésére egy kellemes behatást gyakorolnak. Azért mondja szép lelkű koszorús költőnk Kisfaludy Sándor — Csobánczhoz írt előszavában: „Különös és tulajdon móddal érdekli a régiség a gondolkodó, képzelő és érző-lelket: azért-e? hogy a régiek valóban nagyobbak, erősebbek és lelkesebbek, noha egyszerűségeik durvábbak és szilajabbak valának, mintsem a mostaniak? — azért-e, hogy a mi távol vagyunk az embertől, azt a képzelődés mindig szebbnek, jobbnak és nagyobbak állítja? vagy azért-e, hogy a mulandóság képe, az annyi nemes tehetségekkel bíró, halhatatlanságot és örökkévalóságot szomjúhozó ember lelkét bús érzeménnyel tölti?... az bizo-

nyos, hogy a régiség még a legdurvább embert is érdekelni szokta... s minden embert hazájának régisége inkább, mintsem a külföldiek. És

„Eltelik
 Lelkem régi képekkel,
 Valamikor egy ily várnak
 Én alatta megyek el;
 Hol a büszke magyar nemes
 Egy kis király várában.“ (Somló.)

És noha tudományilag véve igen kicsinre szorítkozik azoknak száma, — legalább kedves hazánkban — kik az archaeológiával csak kevésbé is foglalatostkodnának, sőt a közéletben mintegy különzködőnek tekintetik az, ki lakásának egyik részét vagy csak egy kis szekrényt is ily tisztos régiségeknek szentel; még is bátran merem kérdeni: Hol azon érzéketlen, noha a tudományokkal csak kevésbé barátkozott is meg, ki — midőn egy tiszteletet igénylő agg épület előtt elhalad, melynek kormos ugyan, de izmos falai évezredek viharai-
 val daczoltak; — midőn valamely öserű fegyvert, melylyel tán dédapáink mint csekély súlyú érczczel ellenfeleiket vitézül visszaverték, de melyet mi gyenge unokák viselni, vagy csak emelni is alig vagyunk képesek; — apró pénzeket, de melyek a művészet csiráját már szemünkbe tüntetik, vagy némely uralkodók, és nemzeteknek virágzó és hatalmas, vagy ellenben hanyatló és elnyomott időszakára emlékeztetnek; — csak néhány ujnyi zavart iratú papirdarabot, de mely eddig ismeretlen történeti adatokat, vagy elpalástolt s titoklepte celszövényeket hoz napfényre; hol azon érzéketlen, kérdem? ki — ha ilyes s hasonlókra talál, nem-e önkénytelenül is e kérdést teszi magának: hány százados ezen épület? mely nemzet használta e pénzt? s e kő hány századok óta fedi e hamvakat? ugyan mily kor használta ez óriási fegyvert? mi célra s tiszteletre készítettet ezen csinos szobor? mit foglal magában ezen elűtő írásmód? — Nincs valóban — ha a mindennapi tapasztalásra visszük is át a dolgot — csak kevésbé gondolkodó egyén is, kit az archaeológiának bár mily tárgya figyelemre ne gerjesztene.

Annál kevesbé szabad tehát e tudományi ágra nézve egy mívelt férfiúnak közömbösnek lenni, kivált újabb időben, midőn tudományos dolgokban pusztá tekintélynek hinni, nem igen vagyunk hajlandók; — mai napon már megkérdezzük: mi okok támogatják ezen állítást? miért kapott lábra ezen vélemény? mily adatok erősítik ezen, az előbbibe ütköző nézetet? a mikor aztán különben figyelmet alig érdemlő kötöredék, egy igénytelen kép, czímer, elavult okirat, s több ilyfélék részünkre csalhatatlan bizonyítványok. — Kezdi ezt érezni honi tudósaink, midőn egy történeti és archaeologiai társulat megalapítását már néhány év óta pengetik; legújabbán pedig a magyar akadémia tetteleg lép fel e tárgyban; mert mint annak titoknoka lelkesen mondja: „teljesen áthatva azon meggyőződéstől, hogy ha a hazafiak figyelme régi műemlékeinkre fordítatik, még igen sok mentethetik meg az elenyészéstől, soknak pedig legalább emlékezete óvathatik meg a feledékenységtől: teljes bizodalommal hívja fel ez ügy irányában segédelmét mindazoknak, kik a hazai régi míveltség fényre derülését, s így a nemzeti becsület emelkedését szívőkön hordozzák.“

„A két haza tele van — így szól az V-ik nagygyűlés alelnöke Kubinyi Ferencz a muzeumok felállításáról Kolosvárott tartott lelkes beszédében — a két haza tele van honi, római és más régiségekkel, melyek közül számos a magyarok bejövetele előtti időkre mutatnak; más országokban archaeologiai társulatok léteznek, nálunk ezek hiányoznak; más mívelt országokban vagy egyesek gondoskodása, vagy a törvény biztosította azokat, Magyarhonban a földben találtató kincsekre nézve nem létezik törvény: vannak felsőbb rendeletek, melyek egyáltalában nem kedvezők honi intézeteinkre nézve.“ — Ily mostoha körülmények

közt elhanyagolva lévén archaeologiai vágyunk, az orvosok és természetvizsgálók Erdélyben tartott nagygyűlésén vitatkozás tárgyává lőn, — Pécsen pedig csakugyan a 2-ik számú szakosztályban (természettani, földrajzi, csillagászati és archaeologiai) tán csak addig, míg majd egy különvált társulat egykor hazánkban is alakuland az archaeologia is mint egyesített szaktudomány felvételét. Ez okból, bármily igen érzem is parányiságomat, nem annyira önkényt, mint inkább a tisztelt választmány felhívásának engedve, bátorkodom némi rajzát adni Sopron- és vidékén előforduló római és magyar régiségeknek.

Édes hazánk ezen dunántúli kerülete az összetartás által maroknyi népből keletkezett, s a hódító Rómának — mely nem annyira roppant kiterjedése, mint inkább fiainak elpuhultsága, s később pénzzel mindenben megvesztegethetése által összeomlott Rómának — uralta hatalmát. Nevezetesen e város, hol Salamon a jószívű, de hiszékeny és tapasztalatlan király, a két derék testvér Géza és László általi megveretése után tartózkodott, és Sopronnak a legelső városok közt adott szabadságot; hol könyves Kálmán király a keresztesek fővezérével Bouillon Gottfrid lotharingi herczeggel találkozott; hol Otto, a csak névszerinti király Cseh-honból a magyar koronát visszahozván, Károly pártfeleinek cseleit kijátszá; hová Német-Újhelyből a pénzszomjas Fridrik császár körmei közül hosszas alkudozás után a szent koronát nagyjaink örömríadások közt visszahozták, hogy azzal a jajczai hőst, majd később szabácsi győztest az igazságos Mátyást megkoronázzák; — Sopront, mely öt ízben (1553. 1622. 1625. 1635. 1681.) fogadá keblébe országgyűlésre hazánk jelesbjeit, s melyben három országgyűlés alkalmával, a felséges ausztriai ház három tagja d'eszéttetett a magyar szent koronával; — Sopront, melynek határát részint ugyan német ajkú, de fiastól s leányostól a magyarosodásban szépen haladó népfaj lakja, mely a jólét és megelégedés boldogságát az ipar és kereskedelem által naponként jobban élvezi; ezen Sopron városát s vidékét egykor Rómának martialis fiai lakták, s itteni lakásukat több a föld gyomrából gyakran felfedezett tárgyak eléggé bizonyítják.

Pannoniának őslakosait ugyanis — az illyrekkel kevert celta nemzetséggű pannonokat — a győzni szokott római sasok már üdvöztőnk első századában meghódították ugyan: de hogy ez nem csekély feladat vala, eléggé tanúsítja Velleius Paterculus bizonyossága, ki maga is (l. II. könyv 113-ik feje.) a pannoniak elleni expedicióban jelen volt. „Prima duobus Batonibus — úgymond (II. k. 110 és 111. feje.) — ac Pineti ducibus auctoritas erat. In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia romanae, plerisque etiam literarum usus, et familiaris animorum erat exercitatio. Itaque, hercules, nulla unquam natio tam mature consilio belli bellum junxit, ac decreta patravit. Oppressi cives romani, trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad internecionem, ea in regione, quae plurimum ab imperatore aberat, caesus. Occupata armis Macedonia, omnia, et in omnibus locis igni, ferroque vastata. Quin tantus etiam hujus belli metus fuit, ut stabilem illum et firmatum tantorum bellorum experientia Caesaris Augusti animum quateret, ac terreret. Habiti itaque delectus, revocati undique et omnes veterani... Audita in senatu vox principis, decimo die, ni caveretur posse hostem in urbis Romae venire conspectum.“ De a pannonoknak ezen elszánt vitézségük dacára Róma jogtalan ugyan, és a népek szabadságát tapodó, de győztes harcztot vívott ki; Róma vitéz legióit, s csakhamar szállítványait áttelepíté Pannoniába, s így mintegy varázsvessző ereje által Pannoniában részint új helyek keletkeztek, részint a régiak római gyarmattal jelesítették, melyek közül egyik ez, mely VIII-ik nagygyűlésünk helyévé lőn választva, Sopron.

Sopronról a római írók közül némi tájékozással öregebb Plinius emlékezik, s ezt a Bojok pusztaságába helyhezeti, midőn így szól C. Plin. Secund. Hist. nat. Lib. 3. cap. 27. edit Bipont. „Norici junguntur lacus Peiso, deserta Bojorum, jam tamen colonia Divi Claudii Sabaria, et oppido Scarabantia Julia habitantur.“ Nagyon meghányt kérdés volt már, vajon med-

dig terjedett ki határa ezen tulajdonképeni bojusi pusztaságnak? Nagy tudományú Schoenwisner István, kinek útmutatását mi is használandjuk „szombathelyi régiségekről“ írt jeles munkájában előszámlálja, s egyeztetni iparkodik erre nézve a különböző véleményeket; minthogy Velsér *Rerum Bojcarum* l. 2. p. 38. és Lazius *Lib. 12. de Republ. rom. sec. 3. c. 7.* ezen bojusi pusztaságot Noricumban keresi, kiterjedve a Bécs melletti Cecius hegyig. Haridun ellenben *in notis ad Plin. Hist.*, Jordan *de origine Slavor. in appar. geogr.* s mások felső Pannoniában helyheztesik ugyan, de kiterjedésében ismét különböznek. Strabo *geogr. l. 7.* így szól: „Inde — a Vindelicis t. i. — est Bojorum solitudo usque ad Pannonios.“ Tehát Strabo is, ki Octavian és Tiberius császár alatt élt, csak Pannonia mellé helyezi e bojusi pusztaságot. Azonban Ptolomaeus, ki kevésbé élt Plinius után, nyilván mondja, hogy Sabaria és Scarbantia felső Pannoniában van; már pedig Plinius ugyan ezen két helyet a Bojok pusztájába helyezi; tehát kétséget többé nem szenved, habár kiterjedését nem jelölhetjük is tökéletesen ki, hogy a bojusi pusztaság, és így Sopron is felső Pannoniában feküdt, s véleménye szerint a bojusi pusztaság Sopron, Vas és tán Zalamegyében terjedt ki, vagyis Cecius hegytől — mai Kahlenberg Bécs felett — Rába vagy Mura folyóg. Rosty (*l. Pannonia térképe a 3-ik századb. kiadta Barkóczy Rosty Zsigmond*) a bojokat Sabarián még alúl helyezi; azalokat teszi Sabaria és Scarbantia közé, holott Plinius nyilván mondja: „Deserta Bojorum, jam tamen colonia d. Claudii Sabaria et Scarbantia Julia habitantur.“ Ugyan Rosty ide helyezi a Legio VII. Galbiana-t, tán Tacitus után *Annal. L. XVIII. 86.*

Volt idő hazánkban, midőn valamint némely régi nemzetségek szerették eredetüket szintén a római patriciusokig felvinni; úgy a rómaiaktól lakott és nem lakott városokat néha a név legkisebb hasonlatosságánál fogva valamely jeles római férfiú által építtetnek állíták. Lásd Szerdahelyi Gáb. *celebr. Hung. urb. et opp. Chorogr. P. II.* Így noha a Dunán túl már a Quadok tartományába esett: még is Poson nevét Piso-tól, Trencsént Terentiusztól, Kassát is Cassiusztól sat. származtatván, vagy Kalocsát, ad Statuas colosseas, Szegszárdot, ad Sex aras több efféle nevetségig hibás hasonlatosságot képeztek s építettek maguknak. Mi különös tehát, ha az előbbi századokban általában lábra kapott vélemény volt, hogy Sopront is, melyet akkor latinul *Semproniumnak* nevezgettek, Semproniusztól hívek alakítva; tán azon C. Sempronius Secundinusztól, ki Noricum és Pannoniában Pro-Praetor vala. Ezen hibás és történeti adatokkal soha be nem bizonyítható vélemény sokaknál még későbbi időben is közönséges, annyira: hogy az említett C. Sempronius győzdelmi czímere hajdan még létezett, az úgynevezett „Magyar kapu“, később a szomszéd házon, vagy nyolcz év óta kisebb alakban újítva, ezen aláírással látható: *Cajus Sempronius Secundinus, Norici et Pannoniae Super-Praeses, Conditor urbis Sempronii*;“ holott Sopronnak rómaiak alattineve — mely igen hihetőleg még a pannonoktól maradt — *Scarbantia* vagy a napfényre jött emlékek szerint *Scarbantia* volt, mit bebizonyítani ezennel megkísértendünk.

Számtalan feliratok által — melyek sír- s egyéb köveken a föld gyomrából százados nyugalomból ismét napfényre kerültek — kérdésen kívül van, hogy Tiberius Claudius császár szállítmánya által népesített Sabaria, a mai Szombathely; ismert dolog továbbá Ptolomaeus szerint is, hogy Bécsnek, vagyis Vindobonának első neve lakosaitól Vindae volt, — Octavian Augustustól, ki Julia családból származott, nyerte a Julia Vindát, vagy röviden Julia vagy Juliabonát, s visszaadva eredeti nevét Vindobonát *l. Schoenw. Ant. Sab. f. 14.* s így a Vindobona és Sabaria között fekvő Scarbantia — mint ezennel a távolsági mértékekből kitűnik, s melyről Plinius fentebbi helyén említi, hogy „Norici junguntur lacus Peiso, deserta Bojorum, jam tamen colonia d. Claudii Sabaria, et oppido Scarbantia Julia habitantur“ — nem lehet más Scarbantia, mint Sopron; annál inkább, minthogy Carnuntum alatt a mai Petronafalvát Pozsony felett Ausztriában, hol a XV-ik, később a XIII. római legió szállászott; végre Aquae név alatt már a rómaiaktól használt badeni fürdőt ismerjük.

Fenmaradt ugyanis egy könyvünk ezen czím alatt: „*Vetera Romanorum Itinera, sive Antonini Augusti Itinerarium, etc. curante Petro Vesselungio Amstelodami 1735.*“, melyben a városok, szállítmányok, s a rómaiaktól akkor lakott egyéb helyek nevei, s azoknak egymástóli távolsága a római M. P. mérték szerint előadatik. — E czím alatt pedig: „*Iter de Pannoniis in Gallias per mediterranea loca*“ négyszer fordul elő Scarbantia. A 233-ik lapon így:

A Sabaria Scarbantia M. P. XXXIII.

Muteno . . . M. P. XII.

Vindobona. M. P. XXII.

261-ik lap: Ab Aquis Scarbantia. M. P. XXXI.

Sabaria. . . . M. P. XXXIII.

262-ik lap: A Sabaria Scarbantia M. P. XXXIII.

Carnunto . . M. P. XXXVIII.

vége 266-ik lap: A Sabaria Vindobona. M. P. LXXXVIII. sic:

Scarbantia M. P. XXXIII.

Muteno. . . . M. P. XVIII.

Vindobona. M. P. XXXVI.

A rómaiak t. i. a nyilvános utakat, s a helyek egymástóli távolságát kőoszlopok által jelölék ki, ezer lépésenkint e szóval M. P. = mille passus, s ezt már C. Gracchus idejétől fogva, ki Róma városa építésének 628-ik esztendejében népszónok volt. — Egy M. P. vagyis milliare romanum nyolcz stadiumot tett, s 5000 geometriai lábból állott, minthogy egy római lépés öt geometriai lábot tett (jelenleg egy mértföldre 3666 ölet számítunk) *lásd Schoenw. „In Romanor. Iter per Pannoniae ripam Com. geogr. 4-ik fej. 9. lap.* Megmutatja egyszersmind az idézett helyen Schoenwisner, hogy egy mostani német vagyis posta-mértföldhöz több mint 4, majd 5 római M. P. kívántatik.

Már akár a közönséges térképekbe tekintünk, akár a M. P. szerint vessük össze az akkori távolságát a mostanival, Soprontól Szombathely, Bécs, Baden és Petronfalváig ezen Itinerarium szerint mindenkor azon eredményt nyerjük, hogy Scarbantia = Sopron.

Az 1-ső szám alatt ugyanis Scarbantia közép út Szombathely és Bécs között; attól t. i. 34, és ettől is 34. M. P. Mai napon Bécset valamivel távolabbnak tartjuk Soprontól, mint Szombathelyt, de ezen különbség igen csekély lehet; mert a) Jordán Kristóf által *in apparatu geogr. de orig. Slavor.* véghez vitt rendes kimérésekből csakugyan az tűnik ki, hogy a mai távolság a mondott helyek közt igen megfelel a kitett M. P. mértéknek. b) Reillynek „*Atlas univ. rei veredariae bilinguis omnes cursus publ. 40 tab. docens etc. studio Fr. Joan. Jos. de Reilly*“ 3-ik tábláján Nagyudvard, Vimpác és Laxenburgnak vitt postaúton Sopron éppen a közép-pontba esik Bécs és Szombathely között; ezt erősíti továbbá — hogy Sabariatól mindig egyformán 34 M. P.-ra tétetik Scarbantia, — hogy vidékünk nem tud más helyet mutatni, hol a rómaiak lakását oly számos s különféle emlékek bizonyítnák, mint Sopronban; végre mert ezt erősítik a következő távolságok is. — Így 2-or Scarbantiatól Baden 31, Szombathely 34 M. P.; nézzük a térképet, s valóban csak kevésbé találándjuk Szombathelyt Soprontól távolabbnak, mint Badent. — Harmadik helyen Sabaria ismét 34, és Carnuntum 38 M. P. Egyenesítsük ki Lipszky jeles térképe szerint a vonalt Petronel és Szombathely között, kitűnend: hogy Carnuntum nem lesz egész mértfölddel távolabb Soprontól, mint mennyire van Sabaria ugyan Soprontól. — Az utolsó helyen különbség fordul elő a két Mutenum között, minthogy az első szám alatt Scarbantiatól Mutenum XII M. P., a 4-ik szám alatt pedig XVIII M. P., azonban a tudósok vélekedése e különbségre nézve: hogy két út vezetett Soprontól Bécsnek; és az csakugyan áll, hogy a rómaiaknál szokás volt valamint a határszéleken, úgy a folyók s tavak mellett is katonai szállást, s így utakat is tartani, a minek elegendő nyoma vagyon a kérdéses útban, még ma is a Fertő mellett fekvő Széleskút határjában,

hol ásás alkalmával rom. edények és a Carnuntumban feküdt XIII. legioszával jegyzett téglák találatnak; azért állítják: hogy az egyik Mutenum a mai Százvám helység körül, a másik pedig Széleskút és Feketeváros között eshetett; noha vannak, kik a XVIII. M. P.-t a leírók hibájának tulajdonítják.

Figyelembe vévén a felvett helyek távolságát, világos lesz előttünk, hogy a rómaiak Scarabantiája nem is lehet más, mint Sopron; ha pedig azt tekintjük, hogy e vidéken kitűnőleg emlékek oly számosan, mint Sopronban sehol sem találhatunk: már csak ezen felfedezett pénzek, sírkövek, mindennemű hamvvedrek, lámpák, eszközök stb. miatt, ha a megfelelő távolság a kijelölt helyeken nem bizonyítaná is ezt, kénytelenítettünk Scarabantiát Sopronba helyheztenni. (Sopron nevét a magyarok alatt nyerte: az első XIV században majd mindig *Supron*-nak íratik; Oedenburg német nevét pedig *arx in desertis* posita, Plinius fentebbi szavainak értelméből.)

Azok állítása, kik Scarabantia alatt Csepreget értik, szembetűnőleg hibás; minthogy Cseprege Szombathelytől alig 3, Bécsről ellenben majd 14 mértföld; pedig Scarabantia az Itinerarium szerint egyforma távolság Bécs és Szombathely között. Csepreget a rómaiak *Basiana* mansio nevezet alatt ismerték.

Áttérvén a Sopronban felfedezett római régiségekre, megismerjük, hogy oly jeles és számos régiségekkel, mint Acincum, Bregetium és Sabaria, vagyis mint Ó-Buda, Szöny és Szombathely, mi ugyan nem dicsekedhetünk: találhatunk mindazáltal felírások, melyek némi érdekléssel a régiség és történetkedvelő előtt mindenkor bírni fognak.

A.

Római felírások.

MVNCPVM	Municipium	Nagytudományú Schoenwisner „Antiquitates Sabarienses” című munkájában (<i>l. Tab. IX.</i>) ismertette meg velünk ezen felírást, mely egy igen jól fentartott hossz-négy-szegletű kővön olvastatik, s a múlt század vége felé Perenden Szombathely egyik utcájában ásatott ki.
FLAVIVM	Flavium	
AVG.	Augustum	
SCARBANT.	Scarabantia.	

den Szombathely egyik utcájában ásatott ki.

Három tekintetből érdemel e felírás figyelmet: a) előfordul rajta Sopronnak a rómaiak alatti neve Scarabantia; b) hogy rom. municipium volt. Colonia és municipium között a rómaiaknál a volt a különbség, hogy a coloniák többnyire római szállítványból álltak, a római törvényekkel éltek, s hatóságuk szintén római mintára volt; sőt még a város részei és templomok építésében is Rómát utánozták. „Coloniae quasi effigies parvae simulacraque quaedam — t. i. Rómának — videntur” úgymond Gellius *Noct. Att. L. 16. c. 13.* Consuljait a duumviri; senatorait a decuriók stb. pótolták. — Municipiumok ellenben képesekké tettek ugyan a rom. polgári hivatalok viselésére, de törvényeikben önállóak voltak; végre c) figyelemre méltó e kővön: hogy „Municipium Flavium” mellék nevet viselt Scarabantia. Nem ritkaság ugyanis a római coloniák és municipiumban, hogy ezek némely császárok neveit kegyeletképen bírnák; a mint t. i. ugyanazon császárok alatt megnépesítették, megújították, vagy egyéb jótéteményben részesültek. — Így Szombathely, mely felső Pannónia fővárosa volt, s Claudius császár alatt Urunk születése után 41—54-ig telepítették, „Colonia Divi Claudii Sabaria”-nak nevezetett. Így igen hihető, hogy Scarabantia is, mely ezen oszlop szerint „Municipium Flaviumnak” nevezetett, Flavia családból származott császárok, vagyis Vespasian, Titus és Domitján alatt 69—96. különös kedvezést vagy szabadságot nyert, honnét Flavium melléknévvel díszesítették; s ezen kedvezést, mint Sabariának szomszédsága nyerhette már a most említett császároktól; úgy, hogy e miatt nem kénytelenítettünk a IV-ik században élt Flavius Constantius s a többiekhez folyamodni.

Hogy pedig ezen kő nem Sopron, hanem Szombathelyen találatott, az nem egyébre mutat, mint a történt nagy viszontagságokra; hiszen éppen Perenden ásatott ki egy másik kő ezen felírással:

Colonia	holott Sziszek, mely Velleius Paterculus <i>Lib. II. c. 113.</i> bizonyítása szerint,
Septimia	a rómaiaknak még Octavian császár alatt meghódolt, — s hol később a rom.
Siscia	birodalomnak egyik legjelesb pénzverő hivatala létezett, melyben Diocletianustól Arcadiusig, vagyis 408-ig minden ércznemből veretett pénz, mit ezen
Augusta.	jegyek: <i>sis. sisc.</i> bizonyítanak — Horvátországban Száva és Kulpa közt mennyire esik Szombathelytől.

II.

L. F. FORTVNATVS - - - VI.
AVG. - - - M. SCARB. - -
NAI - - IX. - - V. ET. SAN - -
ET M - - E - - L. MON - - ANN. XXXV.

Csak töredéke a felírásnak, melyet talán így lehetne értelmezni: „Lucii Filius Fortunatus Sevir Augustalis Municipii Scarbantiae.” Már Laziusnál *L. 12. sec. 3. c. 7. de Republ. rom.* előfordul, de önkényt magyarázva. Annál kedvesebb tehát,

hogy T. Schoenwisner 1780-ban Szombathelyről Sopronba jöttekor azon roppant nagyságú *sarkophagot*, melyen e felírás létezett, Harkán Sopron melletti első helységben megtalálta; s ámbár már igen megrongálva Scarbantia nevét mindazáltal belőle kibetűzhette. Vesseling is *Itin. Anton. fol. 233.* emlékezik ezen felírásról.

Mennyire a megcsontult felírásból kivehetni, az itt nevezett Fortunatus „Sevir Augustalis” volt Scarbantiaiban. — A colonia és municipiumban „Augustalis”-nak nevezetett egy közép rend, kevesebb ugyan a decuriók vagyis senatoroknál, de több a köznépnél, milyen volt p. a lovagi rend Rómában. — VI vir = Sevirnek mondatott, minthogy *hatan* képeztek a tanácsot; Augustalisnak pedig azért, minthogy a császároktól — Augusti — küldött főbb méltóságok p. o. Pro-Praetorok által választottak, vagy erősítették meg azok, kik e rendbe fölvétettek. — Mily viszontagság alá került Harkán e *sarkophag*? utána minden tudakozódás hasztalan. Hogy soká hevert Harkán, onnét látható, mert Vesseling, ki az Itin. Anton. 1735-ben adta ki, már a szintén előtte élt gróf Marsiliust idézi.

III.

A harmadik Scarbantiát említő felírat egy innét származott személynek sírkövén így olvasható:

FIRMIA. L. F. SCARBANTINA. AN. XXXV.
H. S. E. Q. CAESERNIVS. IVSTVS. FIL. H. F. C.

azaz:

Firmia Lucii Filia Scarbantina Annorum 35.
Hic Sita est, Quintus Caesernius Justus Filius
Heres fieri curavit.

Ezen követ is T. Schoenwisner említi *Ant. Sab. fol. 52.*; találatott Varasd mellett Vencze helységben, mely Kőrös vármegyének a legfelső szélén fekszik közel a Drávához, s mondja: hogy Scarbantiából eredett 35 éves Firmiának Quintus Caesernius Justus nevű fia, s örököse tette.

Ezen három rendbeli felírást — noha nem mind Sopronmegyében fedeztetett is fel — azért véltük először megemlítenedőnek, minthogy ezeknek csalhatalan bizonyosságából ismét kitűnik, hogy létezett Scarbantia nevű város a rómaiak alatt, s pedig e kövek szerint megszokott neve Scarbantia volt, melyről Plinius és Itin. Anton. mint Scarabantia-, Ptolomaeus pedig mint Sacarabantia-ról emlékezik.

Minthogy pedig e Scarbantia mint felebb a Szombathely, Bécs, Baden és Petronel közötti távolságból az Itin. Ant. szerint kitűnik, nem lehet más, mint Sopronnak a rómaiak alatti

neve: világos, hogy a némi hasonlatosságból származott alaptalan vélemény, mintha C. Sempronius Secundinus lett volna Sopron alapítója, annál kevésbé érdemel hitelt: minthogy semmily Semproniumféle felírású emlék nem létezik, sőt törvénykönyvünkben sem fordul elő; ám-
bár azon korban tartattak Sopronban az országgyűlések, midőn némelyeknél leginkább lábra kapott a *Sempronium* nevezet. — Azután még csak annyit sem tudunk, hogy ki volt tehát azon Sempronius, ki Sopront alapította? Szerdahelyi Gábor *Celebr. Hung. Urb. et Opp. Chorogr. pars II. pag. 28. Tyr. 1701.* mondja: „Conditor in disceptationem cadit. Omnes Hungariae Historici (?) Sempronium indigitant, agnomen ejus tacent. Lazius: Sempronium Tuditanum, Istrorum et Pannoniae domitorem, de quo Plinius, (*L. 3. c. 9.*) vel Cajum Sempronium Secundinum Norici, et Pannoniae Superioris Praesidem, de quo Tacitus (*Lib. 17.*) Lehotzky András (*I. Regni Hung. 4 Stat. et Ord. Pos. 1796.*) mondja: „A Sempronio, seu Aproniano Praefecto Pannoniae ita dicta.“ — Már ha az idézett helyeket akár Plinius, akár Tacitusnál felütjük: ott ugyan Sopronnak Sempronius általi alapításáról, vagy elnevezetéséről egy szavát sem találunk. Pliniusnak ugyanis *Hist. nat. L. III. c. 23. edit. Bipont.* egész bizonyítványa ebből áll: „Tuditanus, qui domuit Istros, in statua sua ibi inscripsit: Ab Aquileja ad Titium flumen stad. M.“ Corn. Tacitus pedig *Libr. XVII.* miután elbeszélne, mikép öletett meg Galba császár valószínűleg Camurius a XV-ik legio embere által, s Galba után pedig T. Vinius, utána teszi: „Insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit;“ s ez minden, mi Tacitus XVII-ik könyvében Semproniusról mondatik. — Egyébiránt a jeles Sempronia család annyi nagy férfiakkal gazdagította Rómát minden időben, s annyiszor fordul elő Livius, Tacitus s egyéb történetíróknál emléke, hogy bármelyik korból is — ha kedvünk úgy tartja — jelölhetnénk ugyan ki egy Sopron alapítóját, csak hogy ezen állítást azután semmi történeti adattal nem támogathatjuk.

IV.

Már azon korban, midőn hazánk egyéb városaiban a becses régiségek legkisebb figyelemre sem méltattak, s azért gyakran történeti adatokkal felvilágosító emlékek alig hogy ezredes sötétségből napfényre kerültek, némely gondatlan kezek által ismét új épületek alapjaiba rakattak: abban a korban találtattak már Sopron városában oly gondos férfiak, kik az ily emlékeket illő figyelemre méltaták. — Már Lazius Farkasnál, ki bécsi orvos és császári történetíró volt, *de Republ. Rom. Comment.*-ban, mely 1548-ban jelent meg, három ily Sopronban találtatott emlékkő jegyeztetik fel. — Átírta ezeket Gruter 1616-ban megjelent ropant gyűjteményében. Az első, melyről szólandunk *Gruter fol. 568.* az 1676-ki tűzveszély által megrongálva, olvashatatlan lön; azért a gondos tanács, hogy a régiség e tisztos maradványa iránti figyelmét bebizonyítsa, a megrongált eredeti mellé új felírást tétete; mint ez most is a tanácsház belső udvarán látható e fölébe tétetett felvilágosítással.

„Quod pone visitur militis romani monumentum in horribili incendio, quo haec civitas A. CIO IOCLXXVI. d. 29. nov. conflagravit collabefactatum, et oblitteratum olim a Lazio in rudibus templi hic observatum, atque integre ita traditum est.“

M. VIBIVS.	Marcus Vibius
C. F. ANIESIS.	Caii Filius Aniesis
VET. LEG. XV.	Veteranus Legionis 15-tae
APOL. AN. XXI.	Apollinaris Annorum 21.
H. S. E. T. F. I. ARBI	Hic situs est. Titulum fieri jussit
TER. L. LARTI.	Arbiter Lucii Larti
ET. T. MVERSI. H.	Et Titi Mursi heredum.

Azaz Marcus Vibius, Cajusnak fia, Róma városának Aniensis nevű részéből származott, a 15-ik legiónak, mely Apollinarisnak neveztetik, kiszolgált vitéze 21 éves, itt fekszik.

Sírkövét tétetni rendelte azon bíró, ki az örökösöket Lucius Lartust és Titus Mursust megszoztotatá.

Sok tekintetben figyelmet érdemel ezen sírírát: a) bizonyítja, hogy M. Vibius kétségtelen római polgár volt, minthogy tribus aniensis, honnét Vibius származott Róma népességének egy részét tevé. — T. Livius *Libr. X. c. 9.* bizonyítása szerint Róma építésének 452-ben P. Sempronius Sophus és Publius Sulpitius Saverrio népszónok által két tribus számíttatott, t. i. Aniensis és Tarentina Róma 35 tribusai közé; s minthogy ez Aniense nevű patak mellé volt helyheztetve, tribus aniensisnek neveztetett; egyébiránt is a római legiók csak római polgárokból, vagy legalább római joggal bíró városokból szedettek, vagy inkább választattak, s azért „quia lecti fuerant“ legióknak neveztettek.

b) Szolgált a 15-ik legióban, mely egyszersmind Apollinarisnak neveztetett, s mely legio Augustus császár korában Carnuntumban akkor Pannonia határán a mai Petronelfalván szállásolt, de Octavián halála után csakhamar Syriába ment, s helyét a XIV. legio, mely *gemina* kettősnek neveztetett, foglalta el; mint ezt több sírkövek és téglai felírások bizonyítják.

c) Feltűnő, mi életkorát illeti: *annorum unius et viginti*, huszonegy éves. — Mielőtt azonban e pontba bocsátkoznánk, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy bold. Jankovich Miklós ugyanezen felírást előadja, és fejtegeti az 1832-ik Tud. gyűjt. II. kötet 75-ik lapján, de hibásan, mert azon kívül, hogy a Sopront pusztító tüzet 1675. nov. 20-ra teszi, még M. Vibius esztendejét is XXVI-ra teszi; s mind e mellett iparkodik megmutatni, hogy Vibius a Gracchusok törvényének tilalma ellen is kezdhette katonáskodását, mielőtt teljes 17 éves lett volna, s így 26 éves korában veteranus lehetett; erre nézve idézi T. Livius 27-ik könyv. 11-dik fejezetét, s állítja, hogy Augustus kedvezni akarván katonáinak, csak 10 évet kívánt katonai szolgálatul, s így M. Vibius 26 éves korában csakugyan lehetett veteranus.

Minthogy pedig ezen sírírát Gruternél is *fol. 568.* előfordul, s ott M. Vibiusról mondatik, hogy 80 éves, t. i.

VET. LEG. XV. APOL. AN. XXC.

hogy a dolog tisztába jöjjön, mélt. báró Ocskay ő nagysága bold. Gévay Antalt a bécsi titkos levéltár mellett felszólította: lenne szíves Laziusnak, kire a városházi felírás hivatkozik, ritka munkáját e síríratra nézve felütni. Gévay — kit oly nagy kárára honi történetíratunknak csakhamar ezután elveszténk, — említvén Laziusnak Baselben 1550-ben megjelent munkáját, hol M. Vibius szintén 21 évvel fordul elő: úgy vélekedik, hogy a kőfaragók gondatlanságából, mit az antiquariusok annyiszor tapasztalni kényteleníttetnek, kimaradt e szó MIL vagy STIP. s így kellene Vibius sírkövét olvasni:

VET. LEG. XV. APOL.
MIL. ANN. XXI.

s így ha a kőfaragóra rójuk a hibát, minden tisztában leend.

Megbocsát azonban a bold. két férfiú Jankovich és Gévay, ha véleményeiket el nem fogadva, a dolgot másképp bonyolítandjuk ki, mert 21 éves ifjat csakugyan nehéz veteranusnak mondani.

Hogy a róm. katonai szolgálat idejével még nem vagyunk tisztában, annyi bizonyos. „Veteranusoknak u. m. Pitiscus a szabad köztársaságban azok mondatnak, kik 25 évig katonáskodtak.“ Justus Lipsius 20 évet elégei veteranuságra. Suidas Augustus koráról mondja: „Veteranus apud Romanos vocatur, qui militia liberatus est. Hi autem ad annos 20 militabant.“ — Még t. Schoenwisner is ezen 20 évet egyedül a gyalog katonaságra szorítja, midőn a lovagtól csak 10 évet kíván, hivatkozván szintén Livius XXVII. könyv. 11-ik fejezetére. Ott ezt olvassuk: „Illis omnibus — et multi erant — adempti equi, qui Cannensium legionum equi-

tes in Sicilia erant; addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico meruerunt; sed dena stipendia equis privatis facerent.“ Ezen helye azonban Liviusnak nem egészen világos; minthogy az említett 10 év lehetett pusztán a kiszabott büntetés ideje, ez pedig annál inkább, minthogy nem igen hihető, hogy az egész katonaság ugyanazon egy évben kezdette volna szolgálatját, mégis a 10 év egyformán szabott mindnyájára; egyébiránt is ezen 10 év Liviusnál nem a kedvezés, hanem a büntetés ideje volt.

De ellenkezőt állít továbbá Tacitus is *Annal. Lib. I-o.* Beszélt t. i., mikép a Pannoniában létező róm. seregek Octavian halálát és Tiberius választását hallván, zendülést indítottak. Egybevonatván ugyanis téli szállásra Junius Blaesus vezérlete alatt Nauportum (felső Leibach) körül a 8, 9 és 15-ik legio, Percennius nem legjobb hírben álló közvitéz hasonló társaival annyira fellázította a legiókat, hogy mindegyik első akarna lenni a zendülés dicsőségében. Ezen lázadást említi Velleius Paterculus *Lib. II. c. 125.*, midőn mondja: „Legiones, quae in Illyrico erant, rabie quadam, et profunda confundendi omnia cupiditate novum ducem, novum statum, novam quaerebant rempublicam. Quin etiam ausi sunt minari: daturos senatui, daturos principi leges; modum stipendii, finem militiae sibi ipsi constituere conati sunt.“ Fő-kivánságok pedig Tacitus szerint volt: naponkénti denarius, és „ut sextus decimus stipendii annus finem adferat“ 16 évi szolgálat után haza bocsáttassanak. Azonban Rómából végzésül kapták: „ut vicesimo militiae anno veterani dimitterentur.“ Tac. ugyanott. Ez pedig Octavián halála után, midőn Tiberius már császárnak kikiáltatott. Nem áll tehát azon hivatkozás Liviusra, mintha Octavián ezen szavak alatt „sed dena stipendia equis privatis facerent,“ mi itt büntetésül van kiszabva, csak 10 évet kívánt volna katonai szolgálatul, midőn Tacitusnál a római tanács egyenesen 20 évet határoz; csak a praetorianus milesről említetik a 16 esztendei szolgálat ideje. Jankovich által idézett okoknál fogva tehát 26 évest veteranusnak csakugyan nem nevezhetünk.

De másképp is a fentebbi katonai lázadást érintvén, Schoenwisner *Antiquit. Sab. 85-ik lap* említést tesz a XV-ik legióról, mely Leibachból Szombathelyen s így Sopronon is keresztül Carnuntumba visszatért; eszmetársulatnál fogva emlékezik a szóban lévő soproni emlékről, s hivatkozván Laziusra, Vibiust LXXX évesnek mondja. Miután pedig Schoenwisner egyik munkájában Laziusnak 1548-ik kiadását említi, Gévy pedig, mint láttuk az 1550-ki kiadásra hivatkozik: világos lesz, hogy M. Vibius az eredeti soproni sírkő szerint, mit Lazius is az első kiadásában használt, utána pedig Gruter s egyebek, csakugyan 80 éves volt, s e szerint lehetett veteranus bármely legióban is, s így nem kénytelenítettünk se Livius, se Tacitus szavainak erőszakos magyarázatot adni; oka a zavarnak, hogy a városházi restituált felírásban Laziusnak későbbi hibás kiadása használtatott, s így XXC. helyett lett XXI.

Nem ritkaság a sírköveken az *Arbiter* szó, vagyis az osztóztató bíró, ki t. i. a megholt örökösei között az osztályt végrehajtotta; itt szintén M. Vibius két örököseit L. Lartust és T. Mursust megosztóztató bíró — noha neve nem említetik — tétette e sírkövet M. Vibiusnak.

Végre valamint a 2-ik sorban áll Aniesis Aniensis helyett az *n* betű kihagyásával, szintűgy kimaradt az utolsó előtti sorban Larti-nél még egy *i* betű; mert úgy látszik szokott név a rómaiaknál *Lartius* volt. Így említi Eutropius *L. 1. c. 12.*, hogy midőn a kiűzött Tarquinius királynak veje — szinte Tarquinius — ipa kiűzetését megboszulandó Rómát megtámadná; új hivatal állítatott Rómában a teljes hatalmú dictatorság R. V. 253-ik évben, s a legelső dictator *Lartius* volt.

V.

A. TEREIVS.	Aulus Terentius
A. F. DENTO. AN. XX.	Auli Filius Dento Annorum 20
A. TEREIVS A. F.	Aulus Terentius Auli Filius
MARTIALIS. AN. XV.	Martialis Annorum 15
IP. SS. NATI. SALO	Hic positi sunt, nati Salonis.
NIS. IVLIA. TITIA. T. F.	Julia Titia Titi Filia
MATER. V. FILIS. SVIS.	Mater vivens filiis suis
ET SIBI. P.	Et sibi posuit.

Ezen emlék a „Hosszú sorban“ ásatott ki 1831-ben, a pusztá felírást említi Wrchovszky az Oesterreichisches Archiv. 1833-ki dec. köt. 608. lapján; valamint Jankovich Miklós Tud. Gy. 1834. II. köt. 97. lap. Értelme:

Aulus Terentius Dento
Aulusnak fia 20 éves;
Aulus Terentius Martialis 15 éves
Szinte Aulus fia
Itt fekszenek.
Származtak Spalatroból;
Anyjok Julia Titia — Titusnak leánya
Éltében fiainak s magának
E sírkövet tétette.

Ezen úgynevezett *vadmárványból* vésett emlék legfölül Julia Terentia anyjának, jobbról és balról pedig a két fiúnak Dento és Martialisnak kifaragott mellképével ékeskedik; a kép és felírás közt, még némely kerékforma czifraságok látszanak.

Két nemzetség említetik e kövön: *Terentia* t. i. és *Titia*; mindkettő jeles plebeia nemzetség.

Róma városának 674-ik évében Dalmatiát, és mint Eutropius *L. 6. c. 4.* nyilván nevezi, Salonát is C. Cosconius proconsul elfoglalta, s a dalmát háborút bevégezte. E nemzetség tehát előbb Dalmatiában a rómaiak alatt Salonae most Spalatro városában telepedett le, mint ezen felírás bizonyítja; későbbben némelyek e családból felső Pannoniába vették lakásukat, s itt, mint a fenmaradott emlékekből tapasztalhatni, több helyeken laktanak.

Ezen sírkövet figyelemre méltóvá teszi az öregebbnek *Dento* neve, melyről t. Jankovich Miklós — midőn a magyar akadémia ezen síratot b. Ocskay felszólítására véleményadás végett neki átadná — megvallotta, hogy „Roberti Stephani Thesaurus L. L. úgy szinte Fabri, Murator, Gronov és Gruter-nél hasztalan kereste; ez okból véli, hogy Dento talán Dentosus helyett áll kurtítva, vagy Dent: helyett vésetett Dento, s akkor Dentosust jelenthetett; így A. Terentius Dentatus, oly gyermek volt, mely már foggal jött e világra, mikép M. Curius Dentatusról írja Plinius.“ Eddig Jankovich.

Plinius Secundinus a fognövésidejéről beszélvén, említi, mikép M. Curius — ki azért *Dentatus*nak is nevezetett, — és Cn. Papirius Carbo jeles két férfiak már fogakkal jöttek e világra *l. L. 7. c. 15. ed. Bip.* méltán mondja Plinius jelesnek, mert M. Curius Dentatus volt azon jeles vezér, ki Tarentum városánál tengeri ütközetben Pyrrhus királyt legyőzte, mint Eutropius *L. II. c. 14.* említi, első küldött Rómába 4 elefántot, s tengeri hajók rezes ormozatiból készült oszlopot érdemlett.

Miután azonban kövünkön tisztán olvasható „Dento, felesleges kurtítást keresni, annál kevesbé, minthogy „Thesaurus LL. et germ. Phil. de Carrach Vindob. 1777.“ elő jön „Dento“ szó s nagyfogút jelent. — Minthogy pedig a rómaiaknál ilyes elnevezések találtaknak, s a latin nyelv természetével is egyeztethető, minthogy az *o* végződésű szavakkal rendesen többet akarunk jelenteni, p. *poto* iszákos, így *dento* is dens-ből különösen nagy fogút jelenthetett, így

megállhat a „Dento“ név, ha mindjárt Jankovich szerint talán azt hinnók is, hogy A. Terentius Dento itt fogakkal született gyermeket jelent; egyébként T. Livius is *Hist. L. 10. c. 9.* emlékezik M. Livius Denter Pontifexről.

A kisebbik „Martialis“ nevét kaphatta születése napjától, mely Marsnak volt szentelve.

Mivel pedig már abban az időben tapasztaltatott a végrendeleteknek nem leglelkiesmeretesebb foganatossága: szokássá vált a rómaiaknál, hogy maguk s kedvenceik számára a sírkövet még életükben elkészíttették, mit a V. VIVVS. P-osuit szó fejez ki; péld. ezen kalocsai kővön

Critonius
Danuvius
Aug. Col. Aq. Augustalis Coloniae Aquinci
Vivo sibi f. - - fecit.

VI.

C. FARRACI. C. L. — — Cajo Farraci Caji Liberto
ASCANIO. AN. L. Ascanio Annorum 50
H. S. Hic sito
C. FARRAX Cajus Farrax
IVCVNDVS PATRONVS Jucundus patronus
POSIT. posuit.

Cajus Ascanius Farraxnak
Cajus szabadosának
Ki 50 évet élt
Ura Cajus Jucundus Farrax
Emeltette.

Még 1786. került napfényre ezen emlék a 619-ik szám alatti ház udvarán, szintén a hosszú sorban; akkor a pince-ajtó mellé rakatott, most azonban illőbb helyen van — kár hogy bemeszelve — a fennebbivel t. i. vagy 10 év előtt az evang. főiskola udvara falába rakatott. Ezen emlék is faragást mutat, de csonkítva, fölül t. i. egy futó állat, kétfelől pedig egy-egy emberfő látszik.

Cajus Ascanius származása szolgai eredetű volt; szép lelke azonban mennyire föltűnő a balsorstól adatott alacsony származást, bizonyítja az, hogy derék ura C. Farrax Jucundus nem csak szolgai állapotjából — mi némi esetekben a rómaiaknál történni szokott — szabadította fel: hanem önnön nevét ruházta rá; holta után pedig e köemlékkel akarja őt örökíteni. A *posit* szó *posuit* helyett csaknem közönséges a feliratokban.

VII.

P. POMPEIVS. P. F. Publius Pompejus Publii Filius
VOL. COLONVS. - - Volatinae (tribus) Colonus - -
VIANA. VET. LEG. IIII. viana Veteranus Legionis 4-tae
P. P. AN. LXX. H. S. E. Praetoriae Peregrinae (?) Annorum 70 Hic situs est.
T. F. I. ARB. POMPE Titulum fieri jussit Arbiter
IAE TVSCAE. L. Pompejae Tuscae Libens.

Ezen sírkő Publius Pompejusnak, Publius fiának, a ki Volatina, vagy tán Volteja nemzetségből származott s a 4-ik legiónak kiszolgált vitéze volt, s meghalt 70 éves korában, emeltetett Pompeja Tuscanak osztóztató bírja által.

1833-ik évben került ezen kő napfényre a Cassino átellenében 118-ik szám alatti háznál; a helyett azonban, hogy akkori tulajdonosa szíves lett volna — mint megkérve volt — átengedni, előbb falba rakatta; később tudatlan kőművesek által összedaraboltatott; hogy legalább a felírást ismerjük, b. Ocskay szíves fáradozásának köszönjük.

A második sor végén néhány betű hiányzik, s azért P. Pompejusnak hazáját, honnét származott, nem tudjuk; továbbá a legio IIII. P. P. jellel fordul elő, hihetőleg „*praetoriae peregrinae*“ értelemben; minthogy voltak a rómaiaknál legiók, melyek egyszerűen „*augustának*“ és pedig 1-a, 2-a, 3-a, 8-a, 22-a augustának; — mások „*augustae praetoriae*“, ismét mások „*augustae praetoriae peregrinae*“-nek mondattak. — Ugyan ezen 4-ik legio, egy ó-budai kővön „*legio IIII. Fl.*“ avianak nevezetik tán T. Vespasian alatt, így:

Miaemedi. Leg. IIII. Fl. Marito
Pientissimo
Aur... uxor infelix.

Lásd: *De Ruderibus Laconici caldariique romani in solo Budensi fol. 165.*

Egyébiránt ismeretes dolog, mily nehéz boldogulni a róm. legiók számával; minthogy egy számú legio több is volt, így Corn. Tacitus *Ann. L. XVIII.* ugyanazon egy ütközetről így szól: „Cui juncta a laevo *Septima galbiana* patenti campo stetit, deinde *Septima Claudiana* agresti fossa praemunita.“ Így a *legio II. adjutrix*-en kívül, mely Hadrian császár korától majd Filippig többnyire Ó-Budán szállásolt, volt még: Leg. II. Aug. — Leg. II. Ital. — Leg. II. Macedonica. — Leg. II. Parthica: — ismét ugyanezen 2-ik számú legio mondatott: Flavia, Armenica, Trajana-nak. Sőt a mint többször, s vitézebbül kimutatta hűségét, mondatott: Leg. II. VI. P. VI. F. ismét Leg. II. VII. P. VII. F. azaz sextum pia, sextum fidelis stb. miként ezt Banduriusnál Gallienus császár pénzein láthatni. — Mi a róm. legiók számát illeti, ez is sok változáson ment keresztül. Livius egybe hasonlítván a róm. hadierőt Nagy Sándoréval, mondja, hogy Rómában 250,000 főnyi hadierő volt, mely 10 legiót képezett. XXIV-ik könyvében a 2-dik carthagói háború ideje alatt 18 legiót említ; V-ik könyv. 23 legiót, VI-ban már 33 legio említetik, mely Augustus császár uralkodása alatt 40 legióra emelkedett. — Ezen legiókból már Alexander Severus alatt Dio bizonyossága szerint csak XIX. legio maradt meg. A legiókban vitézkedők száma is változott, mint nálunk is változó béke és had idején. Volt egy legióban néha 4000 gyalog és 300 lovas; ismét máskor 5 — 6000 gyalog s 4 — 500 lovas. — Julius császár előtt csak számszerű felosztása volt a legióknak közönségesen; később a helytől, melyben tanyáztak, nemzettől, honnét szedettek, s egyéb tulajdonságok és vitézségektől nyerték mellékneveket. — Antonius consul pénzein harminczon fölül fordul elő a róm. legiók száma.

A IIII-ik legio, melyről e kővön említés van, Dio Cassius bizonyossága szerint — ki Alexander Severus alatt élt, s consularis férfiú volt, — Syriában feküdt, s közönségesen *Scythicanak* neveztetett. Van azonban reá példa, hogy a legtávolabb vidékről való legiók emlékei ott találhatók, hol maga a legio soha sem szállásolt; a mi P. Pompejusunknál annál könnyebben történhetett, minthogy ő kiszolgált vitéz volt, kiket a rómaiak különféle gyarmatokba mintegy jutalmazás gyanánt elszoktak szállítani.

VIII.

T. FLAVIVS. Titus Flavius Successus
SVCESSVS. AN. Annorum 70
LXX. Hic situs est.
H. S. E.
A 70 éves Titus Flavius Successus itt nyugszik.

Ezen emlék a fentebbiel ugyanazon viszontagság által semmisített meg. — Flavius nemzetségből lévén T. Successus, Scarbantia is melléknévül „*Municipium Flavium*“nak neveztetvén, hihetőbb lesz ezen emlékkő által, mit fölül állítánk, hogy Vespasian stb. császárok alatt költöztek ide a rómaiak lakókul; vagy éppen Flavia családdal népesítettek be,

mint a jelen kő mutatja; valamint ez Sabariában is történt, hogy Claudius császár alatt Actius Clausus családjából — ki később Appius Claudius nevet vette fel — népesített be Szombathelyt.

IX.

--- ERO- V-
AVG. --- VA

--- -ORoS.

vagy Hero félisten tiszteletére.

X.

Ugyan Sopronban a belváros „templom utcájában“ 38-ik sz. alatti ház udvarán egy jeles róm. emlék találtatik. Egy császár, vagy hadvezér álló-képe — a vállán egybekapcsolt köpenynyel, nyílt fővel, jobbában botot tartva — szemlélhető; mindjárt alatta pedig lovag-sisak és gömbölyű paizsszal ékesítve, s ragadó lovát féken tartva — látható. — Hajdan ezen faragás egyedül ékesség gyanánt rakatott a falba; ezen egyetlen része lévén szemlélhető, valószínű, hogy a felírás az oszlop befalazott oldalain rejlik.

XI.

TI. CLAVD ---
VANA. M. IV ---
RO --- H. I ---
AP --- LQ --- AE ---
P.

XII.

M. ATILI ---
AMOENO ---
ATILIAE. M. ---
ATIL ---
ATILI ---

oszlopának tartja, s a mellette lévő kútát is „Atilla“ kútjának nevezi.

XIII.

Csak a napokban jöttem nyomára egypár újabb érdekes római régiségnek, melyet T. Molnár Lajos ns. Sopronmegye volt szolgabírája, megkeresésemre szíveskedett velem közölni, u. m.

ABILIVS • TVR
ANCI • F • DOM
LVCOCADIACVS
EQVES ALAE
PANNONIORVM
ANN: XLIII.
STIPEN: XXIII.
H • S • E •
EX • TES • H • R
POSVERVNT
BOVEGIUS VEN
INI • F • LANCIESIS
PENIIVS • DOVI
DERI F ALICA
NTIESIS.

Abilius Turanci
Filius Domo
Lucocadiacus
Eques alae
Pannoniorum
Annorum 43
Stipendiorum 23.
Hic situs est.
Ex Testamento heredes
Posuerunt
Bovegius Venini
Filius Lanciensis
Penius Dovideri
Filius
Alicantiensis.

Emeltetett ezen szép oszlop, melynek magassága 5 1/2 láb, szélessége 1 1/2 láb, Abiliusnak, Turancius fiának — ki a pannoni lovagseregnek 23 esztendősen vitéze volt — emlékére. Lucocadia, Lancia és Alicanum — megfejtendő nevek — érdekessé teszik. — Lancia — ha ezen hely értetődik itt — spanyolországi város Asturia tartományban; melyről az *Itin. Anton.* mint „Lance“-ről emlékezik; Florus pedig *L. 4. c. 12.* mint igen jeles erősségről, mondván: Reliquias fusi exercitus vali-

dissima civitas Lancia excepit, — Alicanum Rostynál AlsóLendva Zalában; ellenben Vesselting Itinerariuma szerint a magyar és stájer széleken a mai Regede (Radkersburg Stájerban); előfordul a Bécs és Petau közti útban, t. i. Aquae, Scarabantia, Sabaria, Arrabo (Körmend), Alicanum, Poetovio; — Arrabotól XL. Pettautól XXXI. M. P. távolságra esik. — Ezen emléket a megholtak két örököse tette; Bovegius Veninus fia, a ki Lancea városból származott; és Penius Doviderius fia Alicanumból; a végrendeletet tevő Lucocadiából (?) származott. — Találtatott ezen emlék, — melyen az írás alatt Abilius lóháton nyargalva látszik — a pereszyei (Sopron v.) réteken, most Gyalókan tartatik.

XIV.

PRISCVS F. --- Priscus ---
ALLI. F. CATTVS. EQ --- alli Filius Cattus
VES. ALAE. PANNO. --- Eques alae Pannoniorum
ANNOR XLIII. --- Annorum 44
STIP. XXIII. H. S. E. --- Stipendiorum 23. Hic situs est.

Ezen szintén pannoni lovasnak sírköve, az előbbivel egy történetű.

XV.

A hegyközi — Fertő partján — templomban az oltár zsámolya alatt látható Titus Canius sírkövén egy félhold, páva és golyó; ezek alatt kisebb faragások, s eme felírat:

T. CANIVS --- Titus Canius
--- CINNANVS --- --- Cinnanus
NEGOTIATOR --- Negotiator
AN: LXX. --- Annorum 70
H. S. E. --- Hic Situs est
T. CANIVS. T. F. --- Titus Canius Titi Filius
AETERNA H. S. --- Aeterna Hujus Soror (?)
L. CANIVS. T. F. --- Lucius Canius Titi Filius
CINNA. FILI --- VNT. --- Cinna Fili ---

XVI.

Ugyan Hegykőn egy földműves udvarán ezen töredék-felírás:

III

TILETONDON
N • II • H SS
RI • POSVRVNT.

XVII.

A széplaki — Fertő mellett — plébániaház falazatában emberfővel ékesített kővön:

TEVRISCV --- Teuriscus
TVTIAE. F. --- Tutiae Filius
ANN. XX. --- Annorum 20
H. S. E. --- Hic Situs est
AMMODA --- Ammoda
MATER. SIBI. --- Mater sibi
ET HEOVN --- Et ---
IECFCOCCV
TIASIO
H. N. S.

Minthogy ezen sírköveket helyben nem láthattam; ezen utolsó emlék végsoraiért nem kezeskedhetem. Végre, minthogy igen kíváncsi vagyok a legkisebb ily töredékeket is a feledékenységtől megőrizni, s az egy helyen találtakat összeállítani; záradékkul ide jegyezzük még azon két emléket, melyek egykor Sopronban léteztek ugyan, de ma már csak Gruter ritka munkájából ismeretesek.

Gruternél 660-ik lap e jegygyel:

Sopronii in rudibus templi:

IVL. TIL. DONATA. ANN.
XXV. H. S. E. T. IVL. PRIN
CEPS. LIBERTAE. ET NV
TRICI. POSVIT.

Julia Titia Donata Annorum
25 Hic Sita est. Titia Julia
Princeps Libertae, et
Nutrici posuit.

846-ik lapon: XVIII.

Sopronii in Templi rudibus:

ET. C. CAI. F.
ANN. XXX. H.
S. E. FRAT.
POS.

Et Cajus Caji filius
Annorum 30 Hic
Situs est. Frater
Posuit.

Egyéb Sopronban találtatott római régiségek.

Ha tekintetbe vesszük azon különféle tárgyaknak — melyeket a rómaiak részint házi eszközül, részint vallási s temetkezési szertartásra használtak — felfedezési helyét; még jobban meggyőződünk róla, hogy a római Scarbantia a mai Sopron helyén állott. Napjainkban leginkább a *Hosszúsor* hoz napfényre ily római emlékeket; hogy azonban gazdagabb felfedezésekkel nem dicsekedhetünk, igen természetes oka az, hogy ásások az említett helyen ritkábbak; mert a hol gyakoribb az ásás, mint p. az evang. sírkertben, ott az ilyes felfedezések is számosabbak. — Nevezetesen itt ásatnak ki különféle róm. sírok, melyek közül némelyek 1—2 láb égetett téglából vannak összealkotva; mások homokból, fageragva, gömbölyű, vagy négyszegű alakúak; míg a legegyszerűbbek pusztá fazekak, vagy korsók, melyek hamvveder gyanánt használtattak, égetett csont- vagy hamuval megtöltve, melyekben néha a legszebb lámpák, könycesepp-üvegek stb. találtatnak; így találtatott itt egy félgömböt képező sárgarézből massív lámpa, melyen a nagyobb gyűjteményekben is ritkaságul tartatik; most b. Ocskay gyűjteményét ékesíti, — egy még ritkább alabastromból, faragott lámpa, mely három év előtt felfedeztetvén, csakhamar méltatlan kezekre került; a kisebb-nagyobb agyag-lámpák: Fortis, Crescens, Eucarpus és Phoetaspi feliratúak.

A legrégebbi szokás téglák és cserépedényekre némely jegyzéseket és betűket tenni, mit Plinius bizonyítása szerint már a babyloniaiak is tettek „Epigenes apud Babylonios DCCXX annorum observationes siderum coctilibus laterculis inscriptas docet, gravis auctor in primis“ *Hist. Nat. L. VII. c. 57.* Ezekből vették a görögök és rómaiak, ezektől nyertük mi is e szokást. Nevezetesen a rómaiaknál a cserépedények igen nagy divatban voltak; ez okból már Numa király Rómában a fazekasoknak hetedik társulatát rendelte. — Felírtak pedig a rómaiaknál a tulajdonos, téglavető, hely, császár, consulok vagy legiók nevei p. OPUS DO. LIARE EX PRAEDIO AVGG. USTORUM NNOSTRORUM; az ó-budai téglákon LEG. II. ADI. P. F. vagy az egyedín: LEG. X. G. P. F.; egy sárisápi téglán: QVADRIBVRG. A. S. azaz Quadrburgum ala sagitariorum. Ily felírások, vagy jegyekre a tulajdonosok törvény által köteleztettek, hogy e szerint mintegy kezeskedjenek műveikért; ily jól készült s kiégetett tégláknak köszönik sok róm. épületek, utak stb. hogy ezer évek viszontagságaival is dacolhatnak.

Jegyzésre méltó, mit Schoenwisner „*De rudibus Lac. Cald. rom. 122. lapon*“ említ, hogy Bécsben Cornides Dániel mutatott neki egy tégladarabot, mely Ó-Budán találtatott, s 1-3 Lajos királyunknak királyi ékességben trónon ülő képét, s gót betűkkel felírását — mint ezt e királyunk széles garasain láthatni — viselte.

Kicsinységek ezek ugyan magukban véve, gyakran szolgálnak azonban tagadhatatlan felvilágosításul. Így, midőn a múlt század 78-ban egy római épület Ó-Budán felfedeztetnék, különféle volt a vélemény ez épület felől; minthogy némelyek török, mások gótépü-

letnek mások ismét — Atila emlékének tartották; míg nem az itt lelt: *Leg. II. Adj. P. F.* felíratú téglák az épület római voltát — noha mint T. Fejér György későbbben vitatá nem római fürdő, hanem víztartó használatát — bebizonyítaná.

A vörös, sötét fekete agyagból készült lámpán kívül találtattak itt különféle üvegek; u. m. négy oldalú és kobak alakú nagyobb; s a kisebbekből majd minden formával. *Lásd ezokról bőv. Ant. Gr. et R. a celeberrimo Montfauconio, comp. a Jac. Schatz Norimb. 1757. Tab. 93. és 94.* Korsók, melyek részint hamvvedrek gyanánt is használtattak, istenek szobrai, gyűrűk, íróvessző — stilus, graphium, karperecz — armilla, kapocs — fibula, csont- és rézhajtű — acus crinalis, hosszú tű lukkal ellátva, koczka, ércztűkör s igen nagymennyiségű római pénzek, az első császárok korától kezdve; kivált sok találtatott mintegy 15 év előtt gr. Pejacevich háza építésénél, leginkább Gallienus és Claudius Gothicus császár ezüst pénzeiből 260—270. évből.

Egyes temetkezések Sopronnak egyéb vidékén is néha fedeztetnek fel. Így van az értekező birtokában három lámpa — egyik fekete agyagból — s egy 1½ itczés hosszas öblű korsó, melyek az úgynevezett Sopron városa pusztáján találtattak; — így két év előtt Rákoson egy *sarkophág*, mely jelenleg a püspöki kertben van, — egy réz lámpával került napfényre; — szintén 1845. június havában, Kopház és Harka közt szántás alkalmával 6—7 láb hosszú *sarkophág* formájú kő, belseje majd egészen kivájva fedeztetett fel; de egy ritka ércz tűkröt s egy kobak alakú könycesepp üveget kivéve, itt egyébnek nyomára jönni nem lehetett.

Időre nézve ezen régiségek — valamint Scarbantianak római lakosai is — alig lehetnek Tib. Claudius kora előtti, ki Urunk után 41—54-ig uralkodott; leginkább tehát II. és III-ik századból; ezt bizonyítja legalább az urnákban talált égetett csontok halmazata; a mi későbbi időkben, jelesen a ker. császárok alatt, szokáson kívül volt. Ezt látszik egyebeken kívül érinteni Macrobius *Saturn. l. VII. c. 7.* midőn mondja: „Licet urendi corpora defunctorum usus nostro seculo nullus sit.“ Egyébiránt ő már az V-ik században ifjabb Theodos alatt 423—450. írta Saturnaliait.

Az imént említett Scarbantia és vidékén kívül, találtatnak Sopronmegye területén egyéb helyek is, melyek a rómaiaknak lakásul szolgáltak. Ilyen *Bassiana*, a mai *Csepreg*; hogy itt római lakás volt, azt kétségen kívül teszik az itt nagyobb számmal találtatott római pénzek s egyéb eszközök.

Így, ha tekintjük Antoninus Itinerariumát *fol. 233.* Scarbantiatól Vindobonáig előfordul még *Mutenum* Soprontól XII M. P., mely Jordánnak *de orig. Slavor.* észrevétele szerint *Szaravám* körül, mely a bécsi útban Nagy-Udvard és Szarvkő közé esik, feküdt; Soprontól 2½ mértföld. — De ugyanezen Itinerarium szerint *fol. 266.* még egy más útjok is volt a rómaiaknak Soprontól Bécsig a Fertő tava felé; az állomás itt szintén Jordán véleményeszerint a mai *Fejéregyháza*, németül Tundolskirchen, vagy Donnerskirchen-re esnék, mely német nevét, hogy Jupiternek a rómaiak alatt itt létezett fanumától nyerte légyen, mai napig is vélekedés; részemről azonban inkább állítanám, hogy ezen Mansio Széleskútnak a Fertőre esett határán létezett, minthogy itt, hol csak kevés mélyebb ásás történik, róm. téglákra bukannak a XIV. legio jegyével, mely ez időben Carnuntumban tartózkodott; úgy szintén a nagyszámú itt talált cserép edények is bizonyítják a rómaiaknak itteni lakásukat; ezen másik Mutenum Scarbantiatól XVIII. M. P.-ra eshetett.

Mursella, *Csorna* környékén feküdt: mindazáltal a rómaiaktól semmi emlék, vagy régiséggel nem dicsekedhetik; holott az ismét nem nagy távolságra fekvő *Egyeden* kivált róm. téglák *Leg. X. G. P. F.* felírással gyakran találtatnak.

Említést érdemel végre a *peresznyei* réteken Fraknónak irányozva, azon római út, mely felemelkedettebb töltés gyanánt mai nap is észrevehető, — úgy látszik, hogy Vasme gyé-

nek Tömörd nevű helységétől Csepregnek, innét pedig Fraknónak tart; eperesznyeireteken találtatott 1822-ben a fölül XIII. és XIV-ik sz. alatt leírt jeles római emlékkő; az út folytatásként Nagy-Baromnak tart, úgy látszik, itt egyesül a soproni országgal.

Darufalván is — Drasburg — több róm. edények ásatnak ki, jelei a rómaiak egykori itt lakásuknak.

Rosty Pannonia térképén Széleskútra *Ulmus* római helységet teszi.

B.

Magyar régiségek.

Noha Sopron azon kevés városoknak egyike hazánkban, melynek falai közé a török kényuraság magát be nem fészkelhette, s annak pusztító dúlását midőn az három ízben Bécsét megtámadandó, a széleket sáska gyanánt elborítaná, csak távolról szemlélte; azon kívül Sopron, történelmi nevezetességére nézve, az első magyar századoktól kezdve mindenkor figyelmet érdemlő város vala: mégis a magyar régiségekre nézve azon közös sors jutott Sopronnak is, mi többnyire édes hazánk más városainak, hogy a régi kornak ereklyéiből keveset mutathat. — De jutott Sopron városának azon ritka s egyetlen szerencse, melylyel hazánk egyéb városai alig büszkélkedhetnek, hogy t. i. a buzgó középkorból, melynek vallásos építményei oly érdekes s ízletesek előttünk, hogy az annyi új találmányokkal valóban gazdag és büszke századunk nem tartja magához méltatlannak azokat újra feléleszteni s utánozni; ezen középkorból öt egyházat mutathat ó-német stílusban építve; melyek közül egyik csak nagyobbitatott, egyébiránt mind az öt még régi állapotjában létez.

Ezeknek elseje, a mennyire korára nézve bizonyosan meg tudjuk határozni:

Keresztelő sz. János kápolnája 1214-ből.

Áll, nem nagy távolságban a bécsi kaputól, még egészen jó karban, építve sz. János jeruzsalemi kereszties vitézeinek számára, — kik II-ik Géza alatt jöttek hazánkba s legelőször a jeles székesfehérvári conventet nyerték lakásul, Martir esztergami érsek, s ez belehalván, Euphrosina, II-ik Géza neje által építve; mint ez Fuxhoffernél IV-ik Incze és III-ik Béla okleveleiből kitűnik, *l. Damiani Fuxhoffer Benedictini Pannonii Monasterologia R. Hung. L. II. Equestrium ordinum.* Belseje csinos egyszerűségével ajánlkozik, ablakai minden faragás nélküliek, egyedül külső piláinak széleit ékesítik némi kerék, csillag, s kereszt forma faragások; oldalához épített, de már csonkított tornya, régi ízlésű. — Kívül a bejárás felett: „A. MS. CIO § III). Adificata“ ez alatt a templomban eltemetett Trakostyani ifjabb Draskovits György győri püspöknek, ki a soproni iskolákat 1636. állította 1650-ben — czímere. Egyik pilán ker. sz. János kis kőszobra, a husvéti bárányt kezében tartva, s ez még az első építési korból; alatta „anno dñi § ij § CCCC § IXXXIII § (1484.) — Renovata“ — egy másik pilán pedig sz. Jánossal egy faragású, kékre festett *tányér*, sz. János fejével.

Hasztalan kerestünk e templomban akár csudafajta faragványokat, akár elhalt lovak oszlopait, egyedül a párkányozat széle van ellátva táblákkal, mint egykori címerek helyével; de melyeket a régiséget legkevésbé tisztelő tudatlan kezek régen bemeszeltek.

2-ik a Sz. Lélek temploma 1221-ből.

Majd éppen azon korból, mint a fentebbi; terjedelmére s alakjára azon mintára ütv. Építtetett 1221-ben Tornhost Tamás által, mit a kar feletti kőben lévő írás ó-német betűkkel így jegyez fel: a. d. m. dn. XXI. hac capella edificavit thomas torrhost; ószerű kis tornya egész épségében fentartva, régiségét hitelesíti — 1782-ben a Sanctuariummal nagyobbitatott, Dorffmeister István által kifestve. — Így Sopronnak ezen két temploma II-ik András korából van.

3-ik a Benedekiek, hajdan Ferencziek egyháza 1280-ból.

Több egyes városok, várak s egyéb helyek léteznek, valamint az egész világon, úgy e Magyarhonban is, melyeknek eredete némely váratlan eset s alkalomnak tulajdoníttatik. *L. B. Mednyánszky A. Elbeszélések stb. a magyar előkorból.* Ilyen a közönséges hagyomány szerint, a most említett egyház is, mely azonkívül, hogy a buzgó középkor jeles, s jólfentartott építési műve: még történelmi érdekekkel is bír.

Eredetét a közönséges vélemény szerint, egy jámbor kecskeőrnek köszöni. — A sz. Mihály kapun kívül a pozsonyi útban, közel a rákosi határhoz, mutatnak mai napig is egy csekély halmot, mely körül a pásztor juhait legeltetve, észrevette, hogy kecskéi közül, egyik gyakrabban a dombra menván, ott az őrzőt mintegy figyelmeztetve, szarvai s lábaival a földet kaparja; mit midőn a kecske ismételve tenne, a pásztor ott valamit gyanítva, a földet ásni kezdé, s ime, nagy mennyiségű kincsre bukkana, s azon kornak buzgó szelleméhez képest, elhatározá azt, az akkor keletkezett sz. Ferenczieknek egyház és monostor építésére szentelni, mely szándékát midőn a városi tanácsnak jelentené, s az építendő egyház hely kijelöléseért esedeznék, a tanácstól részint csudálkozással, részint nevetve fogadtatva, engedelmet nyere, habár a város közepén tetszenék is neki, építhetésre; mely engedelmet használva, a még jelenleg is díszes tornyot, az egyház egyik részét, s a monostort, csakugyan a város közepén létre is hozta. Eddig a hagyomány.

Noha ennek hitelét — melyet azonban okiratokban is több századokon fel lehet vinni — általában védeni nem merném; vannak azonban okok, melyek ezen állítást igen hihetővé teszik. Hány példánk van csak e hazában is, hol véletlenül ily kincsre vezet soka-kat a vak eset. Így, hogy némelyeket említsünk, a XVI-ik században Hátszeg völgyében Erdélyben egy folyó partjánál a hajdani Sarmizegethusa körül Lazius bizonyossága szerint *de Republ. rom. s. 1. c. 1.* 40,000 Lysimachus arany találtatott; mely adat hitelességét annál kevésbé lehet kétségbe vonni, minthogy gróf Bethlen Farkas Erdély történetében *Hist. 1. R. 512. l.* említi, mikép Martinusius bibornok e talált kincsből 2000 darabot küldö Ferdinándnak ajándékkul; szerencsétlen meggyilkoltatása után pedig ugyan ezen főpap kincstárában még 4000 darab Lysimachus arany találtatott. *L. not. hung. rei numariae f. 25.*

Így a bécsi császári pénzügyintézménynek legszebb s ritkább példányai Magyarországon találtattak. Nevezetesen 1797-ben Szilágy-Somlyó melletti Magura hegyen két kecskeőr 4 font, 14 latnál többet nyomó aranyra akadott; köztük 62, 74, 118 1/2 m. aranyat nyomó római császárok III-ik századbeli aranyai; — így Torontálban a sz. miklósi szőlőhegyen 1799. egy vasládában 35 marknál többet nyomó asztali edények találtattak; ezen kincsek is — nem lévén e felől hazai törvényeink — a bécsi cs. kincsek értékét nevelik. — Ilyen a vagy tíz év előtt, és legújában is a székelők földén talált aranykincs stb.

A pásztor által építtetnek tartja ez egyházat sz. Ferencz szerzetének — kihez az egyház tartozott — levéltára, s pedig mint fentebb érintők, több századokon keresztül; de leginkább hihetővé teszi e véleményt a torony homlokába vésett paizs, melyben egy kecske, felette ismét egy kecskefej szarvakkal látható; nem is említvén azon későbbi kecskés czímert a templom karán, melyen egy pásztor térdelve imádkozik. — Ha olvassuk továbbá a kasai egyház leírásában, hogy 1446. Crom építőmesternek csak 80 fr. adatott az éjszaki torony építéséhez; 1480. István mesternek építési költségekre éppen csak 23 fr. adatik; átlátjuk, hogy abban az időben különös nagy kincs ide nem kívántatott.

Fekszik ezen egyház a belváros piacán, ó-német stílusban építve, egy karcsú, egyszerű s igen ízletes toronynyal ékesítve. Három részre lehet az egészet osztani, t. i. a torony, az egyház régi és újabb részére. A torony s ennek megfelelő templomrész egy idős, régebb s egészen faragott kövekből; e torony, mely éjszak-keletre áll, a régi egyháznak közép

homlokzatát képezi. Tekintve a toronynak ezen homlokzatát, a portálénak oszlopsorozatait, profiljeit, a kapucsúcsot minden oldalékségeivel, még az ajtó feletti körídomú csinos faragású ablakot sem véve ki, rajta majd csak nem szakasztott mássát látjuk a kassai sz. Mihály kápolnájának, *l. Henszlmann Kassa vár. ó-német stílusú templomai*. Csak egyetlen boltozat van az egész tornyon, — t. i. a nagyajtó feletti — a kar irányában, hol a toronybai beemenetel, de úgy, hogy azonnal jobbra egy elkülönözött kisebb toronyba — szélessége alig egy láb, kilencz ujj — lépünk, mely 38 csigalépcsőt számít; felvezet egy közel 1 1/2 öl magas gótszerű ablakhoz, melyet, tekintvén kívülről a torony alkotását — első emeletnek nevezhetünk. Itt bevégeződván az előbbi csiga-lépcső, a baloldalon — mintegy kívülről a toronyhoz ragasztva — kezdődik egy alig embertől járható 21 fokú csigalépcső, mely a 2-ik ablaksorhoz vezet, s itt megszűnik a lépcsők további folytatása; de még lajtorja segítségével a 3-ik s utolsó ablakosztályhoz juthatni, honnét semmi további közlekedés; s így a portalefeletti boltozatot kivéve, a torony belseje minden elzárás nélkül lévén, egy roppant toronytűreget láthatunk egész a torony végsőcsúcsáig, melynek külsején még egy kis karzat létezik.

A torony alattiajtón belépve, érünk arégibb egyház belsejébe; tartja ezt négy gömbölyű oszlop, melynek közepetáján talap- s tornyocskákkal ékesített boltozat, szentek szobrai számára készítve, látszik; az oszlop fejezetét virágcsomók, s ezekből kifutó ember s állatok fejei ékesítik, melyekből nyolcz ívgerincez, a boltozatokat képzendő, folyik szét; a többi fal-melletti oszlopok fejei részint egészen egyszerűek, részint levelekkel ékesítvők; az ablakok s ezeknek zárívei szintén egyszerűek, minden díszítés nélkül, bizonyosságul, hogy ezen része a templomnak, — melynek belseje alig tesz 190 négyszög ölet, alakjában is négyszöget képezve — sokkal korábbi korból való, mint a sanctuarium.

Ezen egyháznak építési korát illetőleg, semmi bizonyosat nem mondhatni, okiratok híjával lévén mind a szerzet, mind a város levéltárai. Némelyek 1280-ra teszik építése idejét; annyi bizonyos, hogy a Ferencziek, mint első birtokosok, itt már 1340- és 1344-ben generale capitulumot tartottak; 1398-ban pedig Sopronváros tanácsa bizonyítványt ad Ofner Péter soproni polgár alapítványáról, melyet 6 font bécsi dénárookban tett le e Boldog-Asszony templomában tartandó sz. misékre. Minthogy építésének évszámát sem tudjuk bizonyosan, annál kevésbé tudhatjuk ezen jeles toronynak építő-mesterét, mi azonban a legjelesb épületekkel is megtörténik; hiszen Némethon legdicsőbb egyházának, a köllninek sem tudatik legelső építő-mestere, ki annak alapját 1248-ban megvetette; a későbbi változást azonban templomunkon 1491- és 92-ben Sinklager építész tevé, ki nagyobb és egy kisebb kart hoza létre, vagy tán ő nagyobbította a templomot *keleti részével is*, mely nevezetesen a sanctuariumot képezi a templom derekával együtt, mely rész már a XV-ik század jellegét mutatja a nyulánk idomú s faragással díszített ablakaival; ezt látszik bizonyítani azon kis címér és évszám is, mely a kisebb karzat alatt a templomban látható 1891. évszámmal; továbbá a Ferenczieknek házi jegyzéke szerint még a múlt század végével is, a folyosón, hol a karzati bejárás „egy nyállal keresztűlszúrt kéz, s alatta gótbetűkkel: Jacobus Sinchlanger Anno 1892.“ volt látható.

Figyelmet érdemel e templomban egy márványozott egyszerű szónokszek, mely „Kapisztrán János“ szónokának neveztetik; hihetőleg midőn Hunyady Jánosnak ezen társa s barátja Németújhelyből Magyarországra jött, itt is, mint szokása szerint mindenütt, a néphez e szónokból sz. beszédet tartott.

Jeles továbbá ezen egyház három koronázási ünnepélyről, a XVII-ik századból; itt koronáztatott meg t. i. Anna Eleonora, II-ik Ferdinánd neje 1622-ben Pázmány Péter bíboros által; itt koronáztatott Magyarország királyává III-ik Ferdinand 1625-ben; végre az 1681-ik országgyűlés alatt, mely leginkább Tököllyi pártjainak kibékeltetésére — de siker

nélkül — hívatott egybe, Magdolna Eleonora Theresia, I-ső Leopold hitvese, dec. 9-én, mely ünnepélyes szertartásra a sanctuarium jobb részén következő felirat emlékeztet:

Annae Eleonorae
Ferdinandi II. Conjugi Augustae Anno 1622.
Idibus Maii.
Ferdinando III-tio
Archi-Duci Austriae Anno 1625. Idibus Xbris.
Magdalenae Eleonorae Theresiae
Leopoldi I. Caesaris Conjugi Augustae Anno 1681.
Quinto Iduum Decembris
Hoc in templo coronatis perpetuae venerationis ergo
Obeliscum hunc renovari curavit:
Novus Ordinis Vetusti Archi-abbas
Chrysostomus. Anno 1802.

Ezen egyházban, mely 1802-ben adatott által a sz. Benedek rendjének — a Ferencziek korából több jeles családok czímeres sírkövei léteznek; u. m. Viczay, Cziráky, Széchenyi, Szarkai, Bessenyei, Töltösy, Esterházy, Ebergényi, Sennyey, Fennesy, Peteházyé. — Figyelmet érdemel gróf Széchenyi Antal vezérnagy gyönyörű márvány síremléke; valamint a nagy-oltár balján egy igen régi — sast és sárkányt viselő — emlék, mely a korábbi időből van ide befalazva.

Csak a sekrestye választ el a templomtól itt, egy szintén jeles középkorú épületet, mely mysticus faragványai miatt — figyelemre igen méltó.

4-ik a sz. Mihály egyháza 1482-ből.

Terjedelmére legnagyobb régi temploma városunknak a sz. Mihály plebánia temploma. Fekszik ez a városnak egészen szélén, éjszak-keletre, a XV-ik század két utolsó tizedéből *újjonnan* építve; minthogy a város levéltárában többször van említés az előbbi századból is a Sopronban létezett sz. Mihály templomáról.

E roppant egyházat két sorú oszlopszata három hajóra osztja; boltívei párkányzatán több oly ablakok faragása tűnik szemünkbe, melyeket majd négy százados koruk miatt figyelemmel tekinthetünk meg.

Évszámát — mely Hunyady Mátyásunk dicső korára esik — 5 helyen viseli magán. Ugy látszik ebből, hogy először — szokás szerint — a sz. hely elkészítéséhez fogtak; mert itt fordul elő — kívülről — egy szalagon 1882.; ugyanezen évben készült el a sekrestye; innét a kincstárba feljárás; mert ez ajtó felett is 1882. látható; a sekrestye boltozatán pedig egy paizsban lajtorja, s e körül gótbetűkkel: *Lienhart Trager. die c. eit. Kirch. Münster 1882*; — a sekrestye felett lévő kincstár már következő évből való, ugyanazon címér: *Lienhart stb. Meister 1883* különbséggel; — kilépve a sekrestyéből, egy oszlop végén „circinus, két csillaggal látható egy paizsban,“ mellette néhány gótbetű.

1489-ben a templom építése — tán legfeljebb a tornyot kivéve — befejezve volt; mert a karzaton lévő nagy számok 1889-ik évet mutatják, e szerint magok ez év számok megczáfolják Szerdahelyi Gábort, ki Sopront eldicsérve mondja: „Quin Fridericus imperator nunquam delendam hoc loco reliquit sui memoriam, qui et bases jecit; et ad culmen tectum pro-
vexit templi plane basilici D. Michaelis Archangeli sacri“ *Chorograph. pag. 28.*; és Lehotzky „Fridericus Imperator anno 1460. eandem — civitatem — tenens, ibi ecclesiam S. Michaelis posuit“ *pag. 241.*

Emlékeztet e templon edényei közt két régi kehely, s egy feszület, mind csinos ó-szerű munkával; ez utolsó a templom építési korából van, mit e szép gót-íratú jegyzés bi-

zonyít: „*Frater x cristofforus x rab x 1. 8. 9. 2. x.* — Legrégibb oltára 1677-ből való, díszes fa-munka, Kalecsy Péter győri kanonok alapítványa. — Kívül a templom falait és udvarát számos XVI. és XVII. századból való címéres emlékek ékesítik; a fő-bejárásnál pedig a templomban látható egy, az 1881-ik évből.

5-ik a sz. Jakab kápolnája a XI. v. XII-ik századból.

Végre az 5-ik, mit tán legelőször kellendett említnem: a sz. Mihály templomától csak egy pár ölnyire eső sz. Jakab apostol kápolnája; oszlopszattal ékesített ajtaja felett két sárkány között egy fa látható, mit némelyek a templariusok jegyének magyaráznak, s a kis kápolna építését a XI. v. XII-ik századra teszik. *)

2.

Jedlik Ányos pesti egyetemi tanár nyilatkozata.

Az orvosok és természetvizsgálók 1847-iki gyűlekezetének természet- és régiségtani osztályában egy általam szerkesztett hullámgépet (Wellenmaschine) mutattam be, melynek segítségével a hullámok keletkezése-, visszaverődése-, találkozása- és meghajlásának tünetényei kísérletileg egy tál idomú edényben létező higany felületén kényelmesen és kellő szabadsággal előállíthatók. A végett, hogy az ezen hullámgép által előtűntetendő tünetények a jelenvoltak előtt minél inkább érthetőkké tétessenek, czélszerűnek láttam a hullám keletkezési, haladási, visszaverődési és találkozási törvényeket, melyek minden bővebb tartalmú természettani kézikönyvben feltalálhatók, a hullámgép bemutatása és értelmezése előtt előre bocsátani. Minek megtörténte után az említett hullámgép szerkezetével és az általa létrehozható hullámozási tünetényekkel ismertetém meg a jelenvoltakat, de csak előszóval azon feltett szándék mellett, hogy ha ezen értekezésem kinyomatás végett kívántatnék, azt utólagosan írásba foglalandom. Minthogy azonban ilyféle kívánság akkoron a beállott zavarok miatt nem nyilvánítottott, jó-nak láttam hullámgépemet és annak kezelési módját tanítványaim számára a „Természettan elemei“ című és 1850-ben kinyomatott munkámban közzé tenni, miként azon munka 385—396. lapjain olvashatni. A dolog így lévén, nézetem szerint elegendő lészen az orvosok és természetvizsgálók 1847-dik évi gyűlekezetének leírásában ezen tárgyat csak röviden megemlíteni, és a netalán bővebb értesítést kívánókat az ezen tárgyat magában foglaló „Természettan elemei“re útasítani.

Pest martius 19-én 1862.

Jedlik Ányos, s. k.

3.

Függelék.

A VIII-ik nagygyűlés alkalmával Sopronban kiállított régiségeknek rövid jegyzéke.

A) Egyiptomi régiségek, (jobbra a bemenetnél.)

1. sz. 17 egyiptomi bálvány és egy nyakék. — 2. sz. Egy mumiakéz és mumiáról hajfűrt egy üvegben, 4 crocodil-mumia s egy üvegben 3 crocodil-tojás.

*) Ezen értekezés vázlata Vidák Öse halála után a soproni kath. főgymnasium 1853/4. évi programjában német nyelven kinyomatott; hol az itten közlött eredeti szövegtől némi jelentéktelen eltérések láthatók, melyeket mi a szerző sajátkezű tiszta kéziratához tartván magunkat nem követhettünk. Szerk.

B) Római régiségek.

1. sz. Római bálványok (mind megnevezve) 7 példányban s 8 lámpa, mécs. — 2. sz. Egy sárgaréz, egy heturiai s 6 cserép mécs, 4 hosszú nyakú üveg, 2 kapocs (fibula), több karperecz, egy gyűrű ujjon; 2 hajtű, egy fehér márvány római császárfő; egy gerely törött hegygyel, egy sarló, egy nyíl, egy rézmécs. — 3. sz. 4 példány heturiai s 2 római edény. — 4. sz. 3 cserép s egy üveg edény. — 5. sz. 5 korsó.

C) Magyar régiségek.

Egy régi kehely, kiásatott Kövesden Sopronv.; két kalán 1638-s 1663-ból; két pár kés és villa; egy tányér alakú talizmán: egy kis szekrény fahéjból, mely Madagascár szigetből hozatott a viszontagságai által elhíresedett gróf Benyovszky Móricztól; egy szelencze gróf Daun Lipót vezérnagy készítménye; 3 példány pecsétnyomó a) *S. Jordani etc.* b) Kolonich érsektől, c) a soproni gymnasium hajdani pecsétnyomója; 8 különféle burnót-szelencze; 2 ezüst só-tartó, egyik 1532-ből. — Ezen szekrény mellett az ablaknál e cím alatt: „*Római hamvedrek és téglák*“, egy faragott négyszegletes kőből s nagy égetett téglából láttatnak rómaiak temetkezésére használt anyagok, továbbá római téglák, jegyezve: *Leg. XIII. G.* és *Leg. X. G. P. 7.* Amazok Sopronból, ezek Egyedről valók.

A hosszú asztalon lévő római régiségek.

Egy fiók 12 különféle, részint alakokkal, részint göröncserek neveivel ékes cserép mécs. Egy fiók 10 hosszú nyakú üveggel, kis agyag-korsóval és kakassal, — egy ércztűkör, egy gyűrű, 2 kapocs és 3 melltűvel. Ezek mellett az asztalon 3 róm. lámpa, 2 hosszú nyakú üveg. Szintén az asztalon 17 különféle nagyságú korsó és fazék.

Régi fegyverek.

a) Magyarok.

1. 2. sz. acél ingek, másképp huszár ingek; 3. 4. sz. hegyes tör (háromélű) a 3-dik szám alattin markolata felett három oldalról olvasható: *Petler lovag* s a 3. oldalán 9 félhold, — két lábán emelkedő róka és rózsa; 5. 6. sz. két buzogány; 7. sz. vaskeztyű; 8. sz. vas sarkantyú; 9. sz. egy címéres töltéstok (Patrontasche) a Rákócziaktól, melyen egy fölemelt kardot két részről két kéz tart, fölül egy szalagon: „*Vis unita fortior*“, alúl: „*Pro libertate*“, közepén: „*Turma gemina — Szirma Ocskaiana — Centuri IV. — Decurio VIII.*“ s a Rákócziaktól használt M. Ország címere. Túlso felén tintával írva: „*C. 4. Kovács Pál 8. Decurio.*“ 10. 11. sz. az 1741-ben felállított b. Andrassy ezred zászlójának a zászló gombján fölül hegye; 1749-ben ugyancsak Andrassytól az ezrednek ajándékozva, az említett báró családi címérével.

b) Török régiségek.

12. 13. szám alatt 2 puska; 14. sz. pisztoly szuronynyal; 15. 16. sz. 2 kard; 17. 18. sz. 2 handzsár; 19. sz. egy handzsár késsel mellette; 20. sz. török evő kés; 21. sz. perzsa gyilok 22. 23. sz. két puzdra; 24. sz. régi janicsár-dob a belgrádi fegyvertárból; 25. 26. sz. tokmány 27. sz. ékes löportartó.

c) Német fegyverek.

28. 29. 30. 31. 32. sz. puskák; 33. 34. 35. 36. sz. kézij; 37. sz. két kézre való kétélű kard; 38. sz. kard a hétesztendős porosz háborúból; 39. sz. vadászkés.

Cserép edények.

9 különféle mázú cserép tál — ezek közül három az 1686-ik évet mutatja, — egy 1663 — 1690. 1727. — egy pedig *Földesi Erzsébet* 1640 felírással.

Korsók.

11 példány korsó 3 év számmal, t. i. 1658. 1689. 1745; 8 példány korsó az anyagba nyomott alakokkal egy 1596., másik püspöki címmel 1681., egy kókuszdióból készült pohár, egy 1533-ból kecske-szarvból faragva.

Egyéb edények.

Egy sárgaréz nagy keresztelő-medence Máriának az angyaltól üdvözlött képével, gótfelírással. Két hosszas sárga réz edény kiveret alakokkal; egy óntányér III-ik Ferdinand lovag-képével stb.; két szintily tányér más képekkel 1619-ből; egy füles ónedény mythologiai alakokkal 1649-ből; egy pompás megaranyozott ezüst billikom, tetején egy magyar; egy kés és villa a saxoniai herczeg czímerével; egy kés és villa.

*Különféle tárgyak az asztalon.**Könyvek.*

Szentírás németül 1594. Fűvészkönyv a XVI-ik századból. Regények képekkel s versben 1517. Biblia latínul 1522. Magyar törvények latín s magyar nyelven 1637. Speculum vitae humanae II-ik Pál róm. pápának ajánlva, a XV-ik század végén nyomatva; egy gyöngyökkel kirakott imádságoskönyv 1671. Két imádságoskönyv táblája gazdagon vert ezüstdől 1672. és 1683-ból; — ismét egy gazdag ezüst s arany filigrán munka táblájú imádságoskönyv. Egy napernyő, egy régi hegedű; újabban egy kis üveg szekrényben 2 régi kanál, egy halcsontból készült kanál.

III.

ÁSVÁNY-, FÖLD-, VEGY- S GYÓGYSZERTANI SZAKOSZTÁLY.

A.

JEGYZŐKÖNYV

MELLÉKLETEKKEL.

Első ülés augusztus 12-kén 1847.

A szakosztály *Kubinyi Ferencz* vezérlete alatt özszegegyülvén, az alapszabályok értelmé szerint elnök és jegyző választatott, s *Kubinyi Ferencz*, — kinek buzgó törekvése a tudományok elterjesztésére, s terjedelmes ismeretei az ásvány- és földtan minden ágaiban az egész magyar haza és a külföld előtt ismereteseek — elnöknek, *Tóth Ágoston* pedig jegyzőnek közakarattal megválasztatott.

1. *Hauer*, a cs. k. bányászati muzeum segéde (Assistens) előmutatta *Haidinger* bánya-tanácsnok vezérlete alatt múlt évben készült s most megjelent *osztrák birodalom földismei (geognostikai) térképét* és egy érdekteljes értekezésben a földismei ismeretek kifejlését Ausztriában, és az ezen munkának alapul szolgáló segélyeket előszámlálván, figyelmessé tette a tagokat a könyvmodosztatban (lithographia) tett haladásra, minthogy ezen földkép, mely a cs. k. földrajzi intézetben dolgoztatott ki, s az első nagyobb földismei mű, mely különféle színekkeli nyomtatban megjelent, mi a munka sokszorozását könnyíti és árát kisebbíti. Tudományos pontossággal előszámlálta a birodalomban előtűnő hegyviszonyokat, és előterjesztette az éjszaki s déli rendszer közti különbséget. Felhívta a szakosztály tagjait működésüket ezen tárgyra egyesíteni, hogy a hiányok, melyek az előmutatott munkában előfordulnak, és szép hazánkban, mely földismei tekintetben oly érdekes, a segélyek hiánya miatt számtalanok, kipótoltassanak. Végre reményét kijelentette, hogy augusztus hó 11-kén a közgyűlésben alakult egyesület törekvése: a földisme (Geognosia) s bányásztudománynak új rugót adni, hazánkban e tudományokban új időszakot fog nyitni.

Ezen értekezés köztetszéssel fogadtatván, értekező felkérte, ezt a szakosztálynak átadni, hogy a munkálatok közé felvéthessék. Értekező ezt készséggel megígérte és az előmutatott földképet *Haidinger* bánya-tanácsnok szándéka szerint a szakosztálynak ajándékozta; mi köszönettel fogadtatott, és a földkép a m. nemzeti muzeum számára letétetni rendeltetett.

2. *Kubinyi Ferencz* bemutatott a szaknak egy 1847. január 9-kén Újfaluban, 1/2 órányira Balassa-Gyarmattól, *Balogi Lajos* udvarában a hó felületén talált anyagot; mi az égből leesettnek mondatott, de a levegőben semmi változás nem vala kivehető.

Eloolvastattak *Molnár vegyész vizsgálatai*, melyek következtében értekező ezen anyagot valamely *zuzmó (Lichen; Flechte)* különös fajának tartja.

3. A szakülés félbeszakasztott, mert Bonaparte Lucian Károly caninói herceg és Heckl az élet-, állat- s növénytan szakosztály ülésében értekezéseket tartottak, melyekhez e szak is barátságosan meghívott. Ennek végeztével a szakülés ismét megalakult;

És egy küldöttség nevezetett, mely a kiállított föld- és ásványtani tárgyak megsejmlélésével és azok iránt teendő jelentéssel bízott meg. Választottak: Zipser, Hauer, Hörnes és Tóth Ágoston.

Második ülés augusztus 13-kán.

4. Felolvastattott a múlt ülés jegyzőkönyve s hitelesítettett.

5. Főtisztelendő Tatai plebános és esperes egy értekezésben előadta az Iványnál 1841-ben történt köesöt, az azt kísérő meteorologiai tüneteményeket és a jelenlevők adatait előszámlálta.

Az értekezés tetszéssel fogadtatván, többféle ellenmondást szült; az aerolith természete- és eredményéről, mely vita az elnök által elhárítottat, mint a természettan osztályába tartozó.

6. Hörnes előmutatta Bécs vidékének Czjzek által készített földisme térképét, és egy érdekes előadásban az e környék földisme viszonyait és rétegeit bélyegző kövületeket előszámlálta. Czjzek akarata szerint egy példányt a nemzeti muzeum számára a szaknak átadott.

A szakosztály köszönettel vette ezen ajándékot és az értekezést a munkálatok közé felvenni rendelte.

7. Zipser tr. értekezést olvasott a kalinkai kénbányáról Zólyom vármegyében. Minekutánna a bánya feltalálása történetét előadta volna, a hegyrétegek viszonyait fejtegette, leírta a kéngolyókat, melyekre a bányamívelést szorítva lenni gondolja; e bányának ugyan nem nagy jövődőt ígér, de emléke mindig fenn fog maradni a Hauerit nevű ásvány feltalálása által, melyet az értekező bővebben leírt.

Az értekezés köztetszéssel fogadtatván, a munkálatok közé felvételni rendeltetett.

8. Pettko selmeczi tanár, Selmezbánya környékének őslényismei (palaeontologiai) és ásványtani nevezetességeit és annak földisme alkotását olvasá fel, s figyelemre méltó előadásban az édesvizi kovag (Quarz) előjöttét, és az abban találtató kövületeket leírta. — Felmutatta egy emlős állat koponya részét, mely szép és igen érdekes példány Kopeckzy tr. (Bécsben) s Meyer Hermann (majnai Frankfurtban) vizsgálata által rovarrevő (insectivorum) állatnak ismertetett. Az értekező még előszámlálta az Unger tr. (Gratzban) által meghatározott növény maradványokat, melyek részint a toboztermők vagyis tobozosak (coniferae), részint a nád nemhez tartoznak és az Arundo Donax-al, mely Olaszthonban még élve találtatik, sok hasonlatossággal bír. Az e vidéken találtató ásványok közt a Zipser tr. által már érintett Hauerit-ot s Diaspor-t hozta fel.

A szakosztály ezen értekezést pontról pontra nagy figyelemmel s tetszéssel követte, és a munkálatok közé felvenni határozta.

9. Miesbach, a brennbergi bánya haszonbérője, a szakot a bánya megsejmlélésére meghívta, és egy értekezést nyújtta be a bánya viszonyairól.

Köszönettel vétetett ezen szíves meghívás, és egy küldöttség nevezetett, mely a bányát a mai kirándulásnál megsejmlélje és a szaknak jelentést tegyen. Küldöttségi tagokul: Pettko, Hauer, Hörnes és Friedenfels választottak.

10. Felolvastattott Zipser tr. elnöklete alatt az ásvány- és ásatagok (Fossilia) kiállítását megtekintő küldöttség jelentése.

A szakosztály figyelemmel követte ezen jelentést és az ajánlott kirándulást Rützingre köztetszéssel elfogadta; a nagyon-tisztelendő Voith margitai plebános által kiállított hal meghatározását Heckl-re bízni helyeselte.

11. Felolvastattak a küldöttség javaslata szerint Reyner Vincze brennbergi bányatisztartó és Miesbach értekezései a bánya viszonyairól.

Ezen leírások a brennbergi küldöttségnek átadattak, hogy ezen alapon egy értekezést nyujtsanak be, mely egyúttal a tavál kitűzött kérdésnek megfelelően: „Részletes fejtegetés a soproni kőszénbányákról.”

12. Zipser tr. előterjesztett némely ásatagot, melyeket Pott György ezredes, és a sz. pétervári ásvány-társaság első titkára, a nemzeti muzeum számára átadott.

Köszönettel vétetett, és a szakosztály közmegegyezéssel megkérte a jelenlévő bécsi őslényészeket (Palaeontolog) Hörnes tr. és Hauer természetbuvárt, ezen ásatagokat átvenni s meghatározni, a mit ezek készséggel megtenni ígértek.

13. Kubinyi Ferencz elnök bemutatta a szakosztálynak a beremendi kőbányában talált állat-maradványokat, leírta a magyarhoni jura-mésznek e pontját a beremendi felső és alsó kőbányát, s véleményét oda nyilatkoztatta ki, hogy az üregben találtató csonttöredékek különféle időszakból származók, s nem egykorúak, mint a jura-mész, melyben találtattak. Ugyan ő előterjesztett két színezett rajzot az ott találtató csonttorlatból, melyek a nemzeti muzeum birtokában vannak, és egy előmutatott koponya hasonlatosságát egy élő egér koponyájával bebizonyította.

Előadását Kubinyi Ferencz elnöknek a szakosztály tetszéssel fogadta, és azon óhaját jelenté, hogy ezen szép és érdekes példányok meghatározás végett, a Németországban elhírlt Kopeckzy s Mayer őslényészekhez küldessenek.

14. Friedenfels nádori fogalmazó Neugeboren-nek egy rövid áttekintését olvasta el a Portsesdnél az Olt folyó mellett Erdélyben Nagy-Szeben környékén találtató halfogakról; — a portsesdi durva mész a lajtha-mészhez hasonló, és kövületeit tekintve, attól keveset különbözik.

Hasonlóképen Neugeboren egy jelentését olvasta a felső lupugyi agyagban (Tegel) előforduló Foraminiferákról, melyeknek névjegyzékét és a bécsiéktől különbségét közölte. Minthogy ezen értekezés nagyobb munkában meg fog jelenni, Friedenfels 10 rajzot mutatott elő, de ezeknek közrebocsátására nem volt felhatalmazva.

15. Cseresnyés Sándor Veszprém vármegyebeli főorvos, egy értekezést olvasott a somlyói hegyek földisme viszonyairól, az ott talált Bazalt s lávából példányokat mutatott be, s bebizonyítá, hogy Somlyó hegye tűzokádó vala, s hogy vegytani próbák szerint a somlyói borok vastartalmúak.

Ezen értekezés rövid vázlata a munkálatok közé felvételni határozottatott.

16. Zipser tr. egy rövid, de igen érdekes értekezést olvasott a Sukorónál (Fehérmegyében) találtató, Horváth István által, Kun-halmoknak vélt dombokról, melyek földisme vizsgálat után gránit darabokból állóknak találatnak; az értekező azt valami vulkáni erőnek tulajdonítja.

Ezen rövid értekezés köztetszéssel fogadtatott, és a munkálatokba felvételni határozottatott. A jelenlévő bécsi földisme tudósai köszönettel vették e közlést, mely által a tegnapi előmutatott földképnek egy hiánya kipótoltathatott, minthogy azon tájban csak harmadlagos képződmény (Tertiär-Formation) vala kijelölve.

17. Elnök felkérte a szakosztályt a kérdések kitűzésére — javasolván, hogy a múlt évek még meg nem lévén fejtve, tűzessenek ki ezek még egyszer.

A szakosztály jóváhagyván ezen javaslatot, még három kérdést tűzött ki, melyek Magyarhon földisme ismertetésére különös befolyással vannak.

I. Minthogy a rétegeknek földisme sorba való iktatásához az ásványok meghatározása szükséges, és minthogy a fejlábúak (Cephalopoda) legkönnyebben meghatározhatók, óhajtatik a fej-

lábúak minél nagyobb gyűjtése Magyarhonban; s különösen Árva-, Liptó-, Tata-, Keszthely-, Sienicza, Izlász és Kazán vidéke, a Duna mentében Mehádia mellett jelöltetnek ki.

II. Magyarország harmadlagos képződményei (Tertiär-Formationen) leírása, azok rétegei, a bécsi medencze már leírt rétegeivel összehasonlítása és az ezekben előforduló kövületek előszámlálása.

III. Adassanak elő valamely tetszés szerint választandó bányász vidéken, főképen ha lehet, Börsöny vidékén Hont vármegyében, az érczeknek minden földisme viszonyai.

Harmadik ülés aug. 14-kén.

18. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesített.

19. Dr. Goldmark a vörös villany (Phosphor) új készítmódjáról olvasott egy értekezést.

Tetszéssel fogadtatott, és a munkálatok közé felvétel.

20. Petényi Salamon olvasta el Sadler tanártól a magyarhoni harmadlagos képződményű ásvány-csigák névjegyzékét.

Felvétel a munkálatok közé; de az elnök megjegyezte, hogy ez nem első lajstroma a magyar ásatagoknak, minthogy az évkönyvekben hasonló fordulnak elő, egyébiránt javasla, hogy Sadler tanár ezen névjegyzékét a lelhelyek megjegyzésével szíveskedjék kipótolni.

21. Hauer bemutatta a múlt évben „természettudományok baráti“ név alatt Bécsben alakult társaságnak a folyó évben közrebocsátott jelentéseit s munkálatait, és az e szakot illető értekezéseket bővebben előterjesztette.

Értekező felszólította ezúttal is a szakosztály jelenlévő tagjait, a külföldi tudósokkal, mint eddig, barátságos kezét fogni a tudományok minél nagyobb elterjesztésére.

Az elnök ezen tetszéssel fogadott felszólításra meleg szavakkal felelt, és azon óhaját jelenté ki, hogy Magyarhonban is minél előbb létesülne a természettudományok hasonló közlönye.

22. Wagner tr. Pestről egy értekezést olvasott az ásvány-vizek mesterséges készítéséről. Előterjeszté az efféle vizek hasznát, kiemelve a kényelmességet, hogy az orvos a gyógyszer erejét és annak hatását is korlátozhatja. Mint példát „Adelheits-Quelle“ nevű ásványvíz vegytani létrészeit s készítmódját terjeszté elő.

Felvétel a munkálatok közé.

23. Goldmark tr. elolvasta Weiss tr. feltalálását a vérmennyiséget az állati testben egy vegytani módszer, t. i. a vérbeni vaséleg (oxydum ferri) mennyiségének meghatározása által. Előszámlálta az előbb követett rendszereket, és előterjeszté az általa feltalálást és annak hasznait.

Tetszéssel fogadtatott és a munkálatok közé felvételni rendeltetett.

24. Wagner tr. felolvasta a tarcsai (Tatzmansdorf) ásványvíz vegybontását, melyet a gleichenbergihez hasonló lúgsós iblanyos savanyúvíznek (alkalischer Jod-Säuerling) talált.

Felvétel a munkálatok közé.

Negyedik ülés augusztus 16-dikán.

25. Az előbbeni ülés jegyzőkönyve

felolvasatván, hitelesített.

26. Pettko jelentését olvasta a brennbergi hegyet megsemlélő küldöttségnek.

A munkálatok közé fölveendőnek határozatott.

27. Kubinyi Ferencz bemutatót némely ásványt Buda környékéről, és a rétegeket, a mint ezeket eddig meghatározni lehet, előszámlálta. Előmutatta:

1. A budai agyagban (Tegel) találtató halpikkelyeket, melyek Heckl által hosszúparás lánczárnak (Catoestus longimanus) határozottak, és sz. Margitánál legújabb Zipser és Ku-

binyi Ferencz által a gyűlések alatt felfedezettek, melyek Lemberg és Selmecz vidékén is előkerülnek.

2. Pentacrinit darabokat, melyek a réteges mészből Budán a császár fürdőnél találtak.

3. Egy Spatangust, mely a Gellérthegyen a szarukő-breccsiában találtatott.

4. Nummulit-meszet József- és Mátyás hegyéről.

5. Édesvízi meszet Paludínával.

6. Háromszögű csülkönyt (Congeria triangularis Partsch) a pesti agyagból (Tegel), mely a soproni vidéken a balfi útoni tégláégetőben találhatóval egyféle.

7. Promontorból Trochus patulust és Cardiumot, melyek szintúgy a soproni kucuz-dombon találhatóakkal egyfajúak. A rétegek így következnek egymásra:

A rétegek alulról fölfelé agyag (Tegel), réteges nummulitmész és édesvízmész.

A mi Sz. Gellértet illeti:

Szirt-mész (Klippenkalk), szarukő-breccia, melynek hasadékiában fésény (Pectinites) és tüskények (Echinites) találtak.

Minthogy ezen vázlat a szóló véleménye szerint nem felel meg a kitűzött kérdésnek; idővel egy nagyobb értekezést ígért, ha a Budától távolabb eső rétegeket, melyek a kijelöltekkel összeköttetésben vannak, megvizsgálhatta.

Tetszéssel s figyelemmel hallotta a szak ezen rövid vázlatot.

28. Nendtvich tr. elolvasta a soproni kőszének vegytani vizsgálatát, s kőseny (Hydrogenium), széneny (Carbonium) s hamu tartalmára összehasonlítja Bánát, Baranya és Székesfehérvár kőszeneivel.

A szak ezen értekezést köztetszéssel fogadta, a munkálatok közé felvételni rendelte, és a kérdést a brennbergi bányáról kimerítőleg megfejtve találta. Minthogy Pettko statisztikai s földisme adatai Nendtvich vegytani vizsgálatai által kipótolatnak.

29. Nendtvich tr. Károly főherczeg bélyei uradalmában festő czikszárból (Polygonum tinctorium) készült indigo darabot mutatott elő. Az indigo-készítés történeti vázlata után — a festő czikszár tenyésztését és az indigo nyerését terjeszté elő. A kénssavval készítés elsőbbségét a mézszselinél kitüntette, s reményét kijelenté, hogy feltalálhat egy módszert, hogy a honi indigo, mely még növényi anyagokkal tisztátalanítva van, az indiaival egybecsü lehet.

Tetszéssel fogadtatott ezen érdekes, és hazánk műiparára nézve figyelemre méltó értekezés.

30. Kubinyi Fer. előmutatót Romer tanártól Posonyból beküldött vért-darabokat, a többszögű lemezény (Psephophorus polygonus Mayer) nevű pánczélos állattól, melyek Újfalu-nál (Neudorf) Déva mellett (a vasút ásatásakor) találtak.

Tudomásul vétetett.

31. Hörnes tr. olvasta a küldöttségnek jelentését a ritzingi kirándulásról. Egy névjegyzékét olvasott az ott talált ásatagokról, és a szak tagjait ezen, az őslénytani munkákban még nem nevezett lelhelyre figyelmeztette.

A munkálatok közé felvételni rendeltetett.

32. Tóth főhadnagy egy rövid értekezésben leírta Pécsvárad vidékét, földisme szem-pontból, és a Dunapartján Illoktól találtató hegy-csuszásokat; — ezeknek okát az anyagos rétegek agyaggali (Tegel) felváltásában találja.

Az elnök a folyó évben Paksnál Tolna vármegyében történt hegy-csúszást említé, úgy a Hernád folyónál szemléltetők, az előbbire ígérve a jövő gyűlekezeten egy körülményes leírással szolgál.

33. Murmann Károly soproni gyógyszerész elolvasta a soproni bor vegytani vizsgálatát.

A munkálatok közé felvétetni rendeltetett.

34. Hauer az Árva-megyében talált vasról rövid értekezést tartott. Ez Haidinger bánya-tanácsnok által mindjárt *lebvásnak* (Meteoreisen) nagy *álany* (Nicolum) tartalommal ismertetett, a mit Patera Adolf, Löwe vegyműhelyében tett többszöri vegybontásai kimutattak. — Hauer, ki nem bírja az adatokat egész terjedelemben, arról csak jelentést tett, mint hogy Patera Adolfnak a gyűlésre személyes megérkezését várta. — Vegybontása a „természettudományok baráti” munkálataiban meg fog jelenni.

Tudomásul vétetett.

Kubinyi Ferencz, elnök. Tóth Ágoston, jegyző.

· Melléklet e szakosztályi jegyzőkönyv 3-dik és 10-dik pontjához.

Jelentés

a kiállított föld- és ásványtani tárgyakat szemreverő küldöttségtől.

A kiállításban gazdagon gyűjtött ásványok- és ásatagokból (Fossilia) a küldöttség csak az idevaló vidékbeliekkel foglalatzkodhatott, és a gyűjtemény nagysága miatt leginkább csak a kiállítók neveit számlálhatja el. — A gyűjtemény sora szerint menvén, a következő tárgyak tűnnek főképp fel:

1. Jemelka gyűjteményében két hal nevezetes, melyeket Heckl Haidinger herring-ének (*Clupea Haidingeri*) s Jemelka farvéri-ének (*Pygaeus Jemelkai*) nevez.

2. A soproni evang. lyceum hasonlóképp egy szép példány *ősmakár*-t (*Scomber antiquus Heckl*) állított ki.

3. Kismartoni tisztartó Trietremmel a lajtha-mészből különös szépségű ásatag *halfogakat* (*Ichthyodontes*) küldött be. — Azon körülménynél fogva, hogy a Lajtha-mészben előke-rülő halmaradványok az őslénytani irodalomban, főképp Münster-nek „Beiträge zur Petraefak-tenkunde” munkájában már meghatározva vannak, a küldöttség nem vélte szükségesnek itt az egyes fajokat felszámolni.

4. Tisztelendő Voith Sz.-margitai plébánostól kiállítottak: *nagyfogú élfog* (*Carcharodon megalodon Aggassiz*) fogak, és egy, az egész kiállításban legérdekesebb *czápafélék* (*Squaloide*) családjához tartozó hálnak csontváza, egészen ép fogakkal. — Ezen remek darab alkalmasint az első, mely ily szépségben találtatott, és ennek szabatos vizsgálata mindenképp kívánatos; a küldöttség tehát arra szavaz, hogy kértessék meg Heckl, ki egész Németországban mint első ismerője a halaknak híres, vegye elő e példány vizsgálatát.

5. Szalay tr.

6. Sirczel és } különféle érdekes ásatagokat gyűjtöttek.

7. Artner

8. A leggazdagabb gyűjteményt küldé be Ocskay báró, ki magát a természet-tudományok több ágában kitünteté, és az őslénytanban is első helyet foglal. A szép s tudományos rendben összeállított sorokban a küldöttség különös figyelmét két, az őslénytani irodalomban még nem ismert harmadlagi lelhely vonta magára; Ritzing, Nyék (Neckenmark) mellett s Rákos (Kroisbach) a Fertő-tavánál. A küldöttség helyesnek véli itt az e helyeken találtató harmadlagi ásatag névjegyzékét közölni:

<i>Conus Brochii</i>	Brochii kúponcz-a;	<i>Buccinum costatum</i>	bordázott kürcs;
<i>Buccinum Rosthornii</i>	Rosthorn kürcs-e;	„ <i>baccatum</i>	bogyósdad
„ <i>mutabile</i>	változékony kürcs;	<i>Chenopus pespelicani</i>	gödénylábú libány;

Murex truncatus csonkított tüske;

„ *sublatus?* . . . . .

Fusus, spec. ignota Orsony ismeretlen faja;

Cancellaria varicosa . . . . .

Pleurotoma pannus . . . . . félszegle;

„ *catafracta* pánczélos

„ *dimidiata* feles

„ *tubercalata* dudoros

„ *turricula* tornyos

„ *pustulata* genytlüsös

Cerithium salmo szemling bököcz;

„ *Bronnii* Bronn bököcz-e;

„ *inconstans* állhatatlan bököcz;

„ *pictum* festett

Cerithium lignitarum . . . . . bököcz;

Trochus Basterotii Basterot csürök-e;

„ *de Buchii* Buch

Natica millepunctata ezerpettyes uszoga;

Corbula crassa vastag kaska;

Lucina scopulorum . . . vilnő;

Tellina complanata lapult tellény;

Venericardia Partschii Partsch kéjszüny-e;

Arcadiluvii Özönvízi bárka;

Pectunculus obtusatus tompult féske;

Ostrea longirostris hosszúcsőrű szörbencs;

Anomia costata bordás Anomia;

Astraea spec.? dereny faj.

Az ezen helyeken lelhető fajok mennyisége oly fontosságú, hogy a küldöttség elhatározta ezen helyeket meglátogatni, mind az itt találandó ásatagok megszerzésére, mind pedig a magyar medence (Becken) rétegeinek a bécsi veli összehasonlítása végett, és ezzel a tagokat a holnapra kitűzött kirándulásra meghívja.

9. Regner Vincze bányatisztartó a brennbergi kőszénbányában, egy sor ásványt adott be, mely a hozzácsatolt leírással a bánya földisme viszonyait tanulságosan fejté ki. A küldöttség elhatározta ezen leírást a szakosztályban elolvasni, és annak kinyomatását a munkálatokban indítványozza.

10. Tóth Samu szolgabírótól küldetett több ásatag Ritzing környékéről.

11. Kubinyi F. és Zipser tr. által Sopron vidékéről érdekes ásványok gyűjtettek a hazai muzeum számára, melyek alapján tőlök idővel nagyobb értekezést várhatunk.

12. Hasenauer mérnök egy czombcsontot a *kúpfog* (Mastodon) fajból állított ki, mely Schattendorf környékén találtatott.

13. B. Ocskay ásatag famaradvány gyűjteménye érdekteljes, — de sajnos, hogy még példányai nincsenek meghatározva.

· Melléklet e szakosztályi jegyzőkönyv 9-dik és 26-ik pontjához.

Jelentés

a brennbergi kőszénbányáknak a természetvizsgálók által aug. 13-kán történt meglátogatásáról.

Pettko János.

1. A kirándulás és fogadás. A kirándulás délutáni két órakor történt, és a résztvevőknek számát közel 200-ra becsülhetni. Annyian és oly rövid idő alatt a bányát sok sikerrel természetesen nem látogathatták. — Mozsár durranások közt léptek a bánya körébe, és annak haszonbérője Miesbach Alajos által fogadásukra igen czélszerű rendeletek valának megtéve; ő maga a vendégeket üdvözlendő, személyesen szíveskedett megjelenni, és tisztviselői, úgy mint Drasche Henrik, Szabó Károly és Regner Vincze, minden a bányakörében látni valót megmutogattak, német előadásait pedig Arányi Lajos tanár megmagyarázta.

Először az úgynevezett Ferencz aknához és annak gőzerőművéhez, azután pedig az úgynevezett óriási tárnán (Riesenstollen) a bányába vezettettek a vendégek, melynek egész hosszában egy-egy ölnyi távolságban egymástól mécses égtek; több helyen az alkalomhoz illő transparent magyar felírások valának láthatók. Készen áll a vendégkönyv is, melybe a

látogatók neveiket beírhatták. A kimenetel után a bányának térrajza mutattatott be és az ottani bányászoknak gyermekei nyilvánosan, de csak német nyelven, vizsgáltattak. Végre a haszonbérlet este az ásvány és földisme szakosztálybeli kiküldöttséget megvendégelte.

2. *A bányának rövid történetirása.* Ez és a következő pontoknak jó része az illető tisztviselőknek jelentéseiből van merítve. — A bányát egy soproni kovács találta fel 1763-ban, és így 84 év előtt, de csakhamar törvényszerűleg a földet bíró Sopron városa birtokába ment által, mely azt a bécs-újvárosi vízesatornát építő társaságnak adta bérbe. Ettől a kir. udv. kamara vette által, és jelenleg Miesbach Alajos, mint báró Sinának albérllője, használja. — A „Brennberg“ nevet a hegy és utána a bánya is a gyakori kőszén gyűlésektől és égésektől nyerte, melyek még most is napirenden vannak, s melyeknek a bányának első felfedezését is tulajdonítják.

3. *Földismeik alkotása és kora.* Az egész kőszénképlet egy nem nagy kiterjedésű medenczét tölt be, melynek feneke és partjai mindenfelől csillámpalából állanak. A kőszén maga két, közel 6 ölnyi vastagságú telepet képez, melyek egymástól egy ékalakú, mintegy 20 ölnyi vastagságú agyag pala által vannak elválasztva. Alattok a csillámpala és kőszén között egy csillámdús fővénykő, felettök mintegy 5 ölnyi vastagságú agyagpala található, és az egésznek fedelét tömött, de kavicsos vegyített agyag képezi. Ez utóbbinak kiterjedése igen nagy; a Brennberg megett fekvő hegységben egyebet nem is látni. Igen valószínű, hogy alatta imittamott még több kőszéntelep is fekszik, annál inkább, mivel egy hasonló, de felette kicsiny telep az átellenben fekvő Eckmark hegyen is található, és hogy a klingenfurti már kimerített kőszén is ugyanazon képlet mintegy harmadik medenczéjének tekinthető.

Ezen képletnek földismeik korát igen nehéz meghatározni. Fekvésénél, és így a legbiztosabb jeleknél fogva bármely rendű képlethez tartozhatik, mert alatta csak őspalak vannak, felette pedig agyagon kívül semmi. A kőszénnek minéműsége azonban, mely barnaszén, valamint a csekély számú növényi maradványok is azt a harmadrendű képletek közé helyezik.

4. *A kőszénfejtésnek rendje és a kiszállítás.* A kőszén mind a két telepen emeleten kint fejtik, még pedig fölülről lefelé, úgy, hogy mindaddig, míg a felsőbb emelet kimerítve nincsen, az alsóbbat meg nem kezdik. Az emeleteknek magassága két öl. Mind a mi az óriási tárnán (Riesenstollen) fölül volt, már ki van szállítva, azonkívül pedig alatta is egy emelet, és a másodiknak egy tetemes része. Annak következtében az, a ki az óriási tárnán megyen a bányába, kénytelen még két garádicson lefelé menni, minthogy ezek a fentemlített emeleteknek felelnek meg.

Nevezetes főképen azon eljárás, mely által a bányának felsőbb részeiben, a hol az elődök még sok kőszén hagytak, elterjedt tűzveszedelemnek tovább harapódzását hátrálják. — A tűz még csak egy helyen érte el a most fejtésben lévő emeletet, de ott azonnal agyaggáttal kerítették azt be, és két ór éjjel-nappal csaknem kiállhatatlan hévségben jár körülötte, hogy annak a gátan keresztül törését megakadályozza mind addig, míg a környező kőszén végképen el nem hordották. A kiszállított kőszén helyébe pedig agyagot raknak az emeletnek egész kiterjedésében, úgy, hogy végre a mélyebb emelet a bányának felső veszedelmes részétől egy mesterséges agyag réteg által lesznek elválasztva. Ez örök időkre gátul fog szolgálni minden a jövőben fölötte ne talán még támadható tüzek ellen, melyek az alsóbb emeletekhez teljességgel nem fognak férhetni.

A kiszállítás három akna által könnyebbítettik; úgymint Rudolph, Ferencz és József aknája által. A középsőnél gőzerőmű van felállítva, mely a haszonbérlet Miesbach Alajos dícséretére legyen mondva, honunk kőszénbányáinál legelső vala. Használtatik pedig mind vízemelésre, mind kőszénzállításra. A kőszén fejtésének helyéről vasúton 10 mázsát tartó szekerekben szállítatik az akna alá, melyek tartalmukkal együtt a gőzerőmű által ki-

vonatván, ismét vasúton szállítatnak a rosthhoz, a hol a kőszénnek nagyja az aprajától elválasztatik.

Mind a fejtésnek, mind a szállításnak rendje igen szabályos, és e tekintetben akár melyik kőszénbányával vetélkedhetik.

5. *Statistikai adatok.* A munkások száma kétszázra, az évenként kiszállított kőszénnek mennyisége pedig 300,000 mázsára megyen, s többre mehetne, ha vízzel, tűzzel és igen nagy nyomással küzdeni nem kellene. Ezeknek legalább is két ötödét, t. i. 120,000 mázsát Sopron városa használja fel, és némely gyárakat kivéve, régi szerződésnél fogva, 12 váltó krajczáron veszi mázsáját; különben a nagyjának 15, aprájának pedig 7 pengő krajczár az ára. Más két ötödét a haszonbérlet tégl- és mészégetésre fordítja. A többi nagyobb rész Bécsbe szállítatik. — A bánya bruttó jövedelmének $\frac{1}{12}$ része ismét a szerződésnél fogva Sopron városáé.

III. Melléklet e szakosztályi jegyzőkönyv 31-ik pontjához.

Hörnes Mór tr. jelentése

azon kirándulásról, melyet az ásvány- és földisme osztály a Ritzing melletti harmadlagos kővületek helyiségének szorosabb megtekintése végett magára vállalt.

Az általános terménykiállításon előmutatott őslényi tárgyak szorosabb megtekintése és megbírálásánál, az ezek feletti jelentést teendő bizottmánynak leginkább felötlött, a Kroisbach és Ritzing névvel jelölt és igen jól fentartott harmadlagos kővületek egész sora. Különösen báró Ocskay, Szalay orv. tr. és Tóth főhadnagy az említett helyiségről oly érdekes kővületeket állítottak ki, hogy az osztály, a bizottmány indítványára, ezen, még egészen ismeretlen helyiség szemléjét elhatározta. S így e kirándulás augusztus 14-kén délután megtörtént, s tagjai Kubinyi, Zipser, Szalay, Tóth, Hauer, Natterer, Voigt, Friedenfels, Artnér, és a jelentést tevő voltak; mindenekelőtt szemügyre vettek egy igen érdekes lajthamészkből álló helyet egy domb tetején, Haschendorftól éjszak-keletre, Neckenmarkt mellett. E helyen a legérdekesebb kővületek számtalan mennyiségben hevertek szétszórva a földeken, melyek közül csak néhányat említek, mint: *Panopaea Faujasii*, *Pecten maximus*, — *flabelliformis*, *Anomia costata*, *Ostrea latissima* és egy, talán még új és igen érdekes *Scutella* fajt, a melyen az egész kagyt képző részarányos tábláinak csudálatos alkata, valamint a mélyedett ötlemezű csápmenetei is tökéletesen láthatók.

Egy másik a lajtha-mészkből alárendelt fehér fővénykövel bíró helyiség, melyben ugyanazon kővületek léteznek, mint a neudorfiban Schloshof mellett, Pozsony közelében; mint a währingiben Bécs mellett; a seelovitziben Morvában és a bécsi medence több helyein — a fentebb említett lelhely a Galgenhegy közelében nyugotra fekszik, hol *Myliobates*, *Lucina scopulorum*, *Tellina complanata* és *Pecten flabelliformis* előfordulnak. A Ritzing melletti főlelhelyen mégis a legválogatottabb kővületek találhatók a nyugotra fekvő vízszakadásokban, főnő sárga fővényben, a mint azok Potzleinsdorfban Bécs mellett, és Bordeauxban is előjönnek. Tovább az említett helyek közelében a földeken szétszórva találtak:

Ancillaria inflata,	Rostellaria pespelicani,
Buccinum reticulatum,	Trochus de Buchii du Bois.
„ mutabile,	Murex sublavatus, és egy új faj.
„ costulatum,	Melanopsis Dufourii,

Natica, új faj,	Turitella vindobonensis.
Neritina,	Corbula rugosa,
Cerithium Salmo,	„ crassa,
„ lignitarum,	Lucina scopulorum,
„ plicatum,	„ columbella.
„ inconstans,	Venus crassatellaeformis.

Lelhetők itt még egy igen nagy Venus fajnak töredékei is, mely tökéletes példányokban Pötzleinsdorf mellett fordul elő, és itt is mélyebb ásatás folytán valószínűleg fel leendő található.

Venericardia tumida,	Pecten solarium,	Anomia costata és
Arca diluvii,	Ostrea digitalina,	„ cellepora.
Pectunculus obtusatus,	„ longirostris	

Tovább Derenyekből (Astraeen) szép töredék-darabok találtattak egy kovag görögületben, mely fekveteket látszott képezni fővényben, jelenben pedig kimosatva, darabokban szétszórva található.

Ez említett kirándulás minden tagjainak véleménye abban öszpontosult, hogy ezen helyiség a legnagyobb érdekű, és a legnagyobb figyelmet igényli, a mennyiben legvalószínűbb, hogy mélyebb ásatások folytán, hasonlólag mint Pötzleinsdorf és Bordeaux mellett, nagyobb számban fognak jól fenmaradt kőületek még találni.

B.

ÉRTEKEZÉSEK.

1.

Az osztrák birodalom Haidinger által kidolgozott földismei térképe.

Közlemény: *Hauer Ferenczről.*

Bátorkodom ezennel az ausztriai birodalom azon földismei térképét bemutatni, mely az előbbi évek folytán Haidinger Vilmos bánya-tanácsnok vezetése alatt Bécsben, a cs. k. bányászati muzeumban bevégeztetett, és a magas udvari kamra parancsára kinyomatott.

Ezen mű talán annál inkább méltó a figyelemre, minthogy ezzel az ausztriai államok földjének egy ilyenű kitűntetésére az első lépés meg van téve. Valóban, mi Európa más mívelt államai által, e tekintetben rég messzire el vagyunk hagyva. Míg Francia-, Angol-, Német-, Olasz- sőt Oroszország és Éjszak-Amerika már kevesebb vagy több idő óta egy áttekintési földisme-térkép birtokában vannak, sőt némelyek már nagyon részletesen kidolgozott tájakat is bírnak felmutatni; az általunk lakott föld ismerete csak néhány év előtt mennyire töredékes volt, — s azt is gyakran idegen utazók, mint Beudant, Boué, Murchison, Buch szorgalmának, nem pedig saját tevékenységünknek köszönhattuk.

Nem szándékom ezen elidegenítő hátramaradás okát fürkészni az ismeret egy oly ágában, mely legbensőbbben függ össze az ipar és mívelődés haladásával; szabadjon inkább azon élénk munkásságról szólni, melylyel mindenfelől törekednek újabb időben a mulasztást helyre pótolni. Kit nem érdekel egy Partsch, Reuss, Zippe, Lill és mások szép munkái, kiknek fáradozása annál inkább elismerést érdemel, minthogy sem a közönség részvéte által, sem más-kép gyámolítva nem lévén, elszigetelten dolgoztak.

A mindig jobban érezhető szükség egyesületeket hozott létre, melyek czélukul nem egyedül egyes földrészek pontos megismerését tűzték ki, hanem műveik közzététele és a nyomtatványok szétesztása által az egyes tagok között nem csekély fokban mozdították elő a geologiai ismeretek terjedését.

A tyroli és vorarlbergi földismei egyesület feladatát nem sokára megfejtve látja; az jelenleg egy geologiai részletes térkép kiadásával van elfoglalva, melynek elvégzése után föloszlik.

Belső-Ausztria és az Ens fölötti vidék egyesülete hasonlóan nagy szorgalommal kezdi munkáit. Az ideai közgyűlés határozata folytán működésükre Istria és a partvidékekre is kiterjed. A keleti Alpok geologiai átnézeti térképe a hozzá tartozó magyarázattal, az egyesület biztosa *Norlot* által a múlt tavasszal tétetett közzé.

Csehországban szintén van egy, a tartomány geologiai vizsgálatát czélul kitűző egyesület alakulóban. A fáradhatlan Zippe előmunkálatai a működést tetemesen fogják könnyíteni.

Végre valódi örömmel hallám, hogy a tegnapi közgyűlésben elhatározott: Magyarhonban szintén egy földismei egyesületet alakítani. Ezen egyesületnek nehezebb feladata leendő, mint akármely másnak elődei közül, részint az átvizsgálandó terület nagysága, részint a jelenben még oly csekély számú adatok miatt; másrészt ellenben felhasználhatja a már másutt nyert tapasztalatokat, s a mi több, támaszkodhatik a nemzet hazafias érzelmű fiainak pártolására, minek herczeg Eszterházy Pál már is fényes példáját mutatja, évenként 400 forintot ajánlván fel.

A magas államkormány sem maradt hátra az egyesektől eredő számos törekvések mellett az idő kíváncsi megett. A megboldogult herczeg Lobkovicz elnöksége alatt, mintegy tíz évvel ezelőtt, a cs. kir. bányászati muzeum alakított Bécsben, s egyszersmind elhatározott az ausztriai birodalom minden ásvány-terményeinek gyűjtése, valamint minden, az ország geognostikai ismeretére vonatkozó adatok, térképek, stb. beszerzése. Az intézet vezetése Haidinger Vilmos bányatanácsosra ruháztatott.

Itt mindenekelőtt egy geognostikai áttekintési térkép szüksége tűnt ki, mely az egész birodalmat magában foglalja; és Lobkovicz herczeg meghagyásából 1841-ben Haidinger bányatanácsos az első lépéseket meg is tette.

Bármily becsesek és hasznosak voltak is már az irodalomban lévő egyes művek; — itt igen messzire vinne, ha az összehasonlítottakat mind elő akarnám sorolni — mégis maradtak messzeterjedő tartomány részek felett betöltendő hézagok, míg mások lényeges igazításokat igényeltek. Ellenben a birodalomban elszórt bányahivataloknál, valamint az udvari kamara levéltárában régibb és újabb időkből nagy mennyiségű eredeti felvételek voltak, melyeknek felhasználása nagy fontosságúnak látszott. Meghagyatott tehát minden bányászati hivatalnak, hogy a meglevő földismei térképek, tervek, stb. beküldessenek, s ennek következtében mintegy 50, részletesen kidolgozott bánya-térkép jött be különböző kerületekből, melyek részben lényeges támaszpontokat szolgáltatottak. Maga az összeállítás a cs. kir. bányászati muzeumban tartott tanfolyamra behívott bányagyakornokok által, Haidinger tanácsos felügyelete alatt, 1842—1844. végeztetett be; az egyes adatok, a cs. kir. tábornagyi kar által kiadott úti térképből, mely ahhoz megfelelő mérvénél fogva ($\frac{1}{864000}$) arra különösen alkalmasnak látszott, vétettek. A befejezett munka példánya báró Kübeck ő nméltóságának mutatott be.

A nagy fontosságot méltányolva, az ő előterjesztésére ő Felsége megengedni méltóztatott, hogy állami költségen a cs. kir. katonai földirati intézetben nyomassék ki. Ez intézet nagyszerű segélyeszközeivel lehetséges volt a számos nehézségeket legyőzni, melyek a kivitelnek a színezés miatt útjában állottak.

Szabadjon még mélyen tisztelt gyűlés egy pillanatot vetni hazánk földismei alkotására,

mint az a kézben levő térképen láthatóvá van téve. Minél pontosabban tétetnek újabb időben a kutatások, annál nagyobb biztossággal tűnik ki, hogy az eddig tökéletesebben ismert vidékeken, tekintvén a kőületes rétegeket, két rendszert kell megkülönböztetni, melyek közt csak csekély hasonlatosság van. Az egyes képletek sora, mint a mai tankönyvekben előadva, az éjszaki és éjszak-nyugoti Európa földismei alkatán alapúl; a palaeozo-i képletek szabályos rendje, a Lias, Oolith, Kréta és Molasse csoportok itt is ismételtelen feltaláltattak.

Egészen eltérők a viszonyok ellenben, ha Európa déli és délnyugoti hegységeit vizsgáljuk. Az Alpok, a Kárpátok szerkezetét nem lehet Európa többi hegységeivel erőszak nélkül párhuzamba hozni, és a legnevezeteseb geognosták által tett kísérletek, nem adták meg a kívánt sikert.

Az itt fekvő térkép oly tájakat foglal magában, melyeknek hegységei az éjszak-európaiakhoz, és olyakat, melyek a dél-európaiakhoz tartoznak; a kettő között a határt, ha nyugotról kelet felé megyünk, a harmadkori képletek által kitöltött Dunavölgy képezi. Bécsnél azokat a Duna átmetszi, éles hajlást tévén Éjszak felé; Kremsier, Neutitschein, Bochnia (ez mint legéjszakiabb pont), Rzezow, Przemisl, Drohubytsch stb. képezik körülbelül a határt.

Kevés szó elég leendő Ausztriának az éjszaki rendszerhez tartozó hegységei általános jellemzésére.

Csehország körül van kerítve jegeczes palákkal, középen teknő alakúlag települve látszanak a silur képlet kőzetei és a kőszén-csoport, aztán a Keuper és Jura kivételével az u. n. „Plänerkalk” és Kréta.

A silur képletek tökéletesen megegyeznek, mint azt Barrand J. pontos vizsgálatából tudjuk, Angolhonéval, és hasonlóan megegyeznek a pläner és kréta rétegek, miként Reuss és Geinitz jeles vizsgálataiból kitűnik, Európa egyéb vidékein ismert hason képleteivel.

Sokkal kevésbé ismeretesek Morva és Silezia képletei.

Krakó képleteiben kőszén, Jura, Pläner és kréta ismeretes.

Továbbá keletre a nagy lengyel síkság következik, hol az újabb áradmányok minden régibb kőzetet elfödnek. Csak a nagyobb, olykor 200 lábnyi vízmosásokban, melyeket a Dnieszter s mellék folyói: Podhorsze, Sened stb. képeztek, jönnek egyes régibb képletek napfényre; valamint kissé tovább nyugotra, Lemberg mellett találhatunk a kréta csoporthoz tartozó kőzetek.

Sokkal nagyobb kiterjedésben mint az éjszak-európai képletek, lépnek fel a dél-európai réteg-rendszerhez tartozó kőzetek. Nyugotról keletre egyenes irányban az Alpok főága terjed el, Svájc és Piemontból átjövén egész Grátság. A jegeczes kőzetek s palák képezte központi tengelyt éjszaki és déli oldalról kőületes rétegek kísérik. Grátság vidékén megszlik az egész hegyláncz. Az egyik ág éjszak-nyugotra megy Sopron felé; habár a Duna által fölültesen el is van vágva, a Kárpátokkai összefüggés, mely a Lajthahegység által eszközöltetik, félreismerhetlen. A másik ág dél-nyugotra csap, Székesfehérvár s Verőce-megye, valamint Pétervárad jegeczes kőzetei itt hosszú vonalban a központi törzs egyedüli képviselői. Mind a két ág egyesül ismét egy nagyobb ívben Erdély keleti határán, és e szerint roppant medenczeként bezárják egész Magyarhont és Erdélyt.

Ezen egész rendszer kőületes képletei három főcsoportra osztattak.

1. *Keselykő (Granwacke) és agyagpala.* Ezek mindenesetre a legalsóbb, legmélyebb képletek, közvetlenül földik a középláncz palakőzeteit, és eddig kevés szerves maradványt találtak bennük.

2. *Alpmész.* Ezen név alatt az Alpok és Kárpátok minden mészképletét értjük, mint-hogy eddig még nem volt lehetséges az egyes helyeken biztosan megismert különböző ne-meket az egész hegyláncz hosszában követni, s egymástól elválasztani.

3. A *bécsi fucoida*, vagy kárpáti homokkő. Ez egy, a petrographiai egyformaság ál-

tal feltűnő képződmény, mely az Alpok éjszaki szélén egy keskeny szegélyt képez; a Kárpátokban és Erdélyben ellenben roppant terjedelmet vesz fel. Ezen kőzet is felosztathatik, ha előbb a nagyon gyéren előforduló kőületek keresése nagyobb mérvben fogott megindulni. Egyes bécsi fővénkő, kőszén és növény-zárványokkal, melyek az alsó Trias és Keuperben találtatókhoz hasonlítanak, az alpmész alá esik; míg egyéb tömegei oly kőületeket tartalmaznak, melyek az alsó krétaéval az u. n. neucommal egyeznek meg; végre mások harmadkoriaknak látszanak lenni.

A *harmadkori* képletek, melyek a magasb hegyek közti alvidéket kitöltik, nem igen vannak már összefüggésben az Alpokat s a Kárpát lánczot alkotó kőzetekkel. A felső-ausztriai s a bécsi medence legnagyobb részben ezen képleteket tartalmazza. Valamint a réteges, úgy a réteg nélküli vagy *tömeges* kőzetek is nevezetes viszonyokat mutatnak. A vörös *porphyr*, *basalt*, *trachyt*, *serpentin* stb. külön színt kaptak, s eloszlásuk bő anyagot nyújt a részletes kutatásra.

Egy ily átnézeti térkép teszi csak érezhetővé az egyes hézagokat, s óhajtható, hogy sokakat buzdítson azok kitöltésére, mi által a haza alaposabb ismerete is előmozdítottatnék.

2.

Czjzek Bécs környékéről készített geológiai térképe.

Közli: Hörnes Mór, tr.

Hörnes Mór tr. előmutatá és előadása Czjzek által készített és kiadott földismei térképet Bécs környékéről. E térkép közel 50 négyszög mértföldre terjed ki; mérve $\frac{1}{95000}$ tehát $3'' = 1$ mértföld. Ezen mérvnél több biztos részletek adhatók az egyes rétegekről, mint azokon a térképeken, melyek Ausztriáról eddig forognak kézen. E térkép egy ember ereje által jövén létre, ki e célra semmi előmunkálót sem talált, hanem nagyrészt csak üres idejét vagy alkalmi kirándulásokat szentelhetett erre, következik, hogy abban számos évi fáradsalom eredménye van központosítva. Ösztönöztetve azon buzgalom által, mely számos államban élénkké vált, és már több országban oly jeles térképeket idézett elő, Czjzek nem csak a tudomány iránti érdekből, mely a jelen álláspontnál a haza földismei viszonyainak biztos ismeretét kívánja, hanem már ezen ismeret gyakorlati alkalmazása végett, és hogy a földismei kutatások által feltalált és a legkülönbözőbb czélokra használható rétegfekvések lehető legjobban felhasználtsanak, egy alkalmat sem mulasztott el, melyen Bécs környéke geognostikai ismeretét gyarapíthatta.

Ha a bécsi medence rétegeit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy édesvízi képletek kétszer jönnek elő, váltakozva a tengerből lerakodott rétegekkel.

Menjünk a legújabb képződményektől a régiebbekhez, legfölül az *Alluviumot* találjuk, mely a térképen kétféleképen van jelölve.

I. A vízáradási képlet színezetlenül hagyva.

II. A mésztuff.

A mindig tovább terjedt és különbözőleg változott folyó-áradások, különösen a Dunától távol eső téreken vannak elterjedve, a hol részint termékeny földet (talajt), részint homokos szigeteket képeznek, melyeken fűz- és nyárfa buja tenyészetnek indul.

A mésztuff képződése is tart helyenként szakadatlanul.

A *Diluvium* háromféle színnel van jelölve:

I. A gránit képezte vándorkövek.

II. Laza patak-kövek, vagy hömpölyök, a legközelebbi hegyekből.

III. Löss.

I. A vándorkövek nagy jéghegyeknek tulajdoníthatnak, és maga a gránit-faj Csehországból látszik átszármazni.

II. A hömpöly réteg a közel régibb hegységéből eredvén, részint néhány magasabb pontot föld kevésbé kopott hömpölyökből, vagy az u. n. bécsi homokkő töredékeiből állván, részint mint kőtenger terjed el a síkon Bécs-Újvidék felé, és egy újabb tő fenekét mutatja ki.

III. A lósz, egy valamennyire homokos sárga agyag, tele édesvízi csigákkal, mint *Pupa marginata* Drap., *Clausilia Succinea oblonga* Defr., *Helix hispida* Drap.; — mely réteg a legújabb vizsgálat folytán szintén a nagy jéghegyekből származik. Ez részben kevésbé hatalmas, messze terjedő telepeket képez, részben azonban Ausztria északi és északnyugoti részeiben tetemes vastagsággal lép fel, hol mély vágányok és barázdák jellemzik.

A harmadkori rétegek nyolczféle színnel vannak kitüntetve.

1. Az édesvízi mész.
2. Patak-kő és kavics-telepek, homok rétegekkel.
3. Conglomerát.
4. Lajthamész.
5. Homok, agyagtelepekkel.
6. Homokkő és Cerithium-mész.
7. Tömött agyag.
8. Barnaszén.

1. Az édesvízi mész gyakran mint mészkovag is jön elő, mely nem egyéb mint édesvízi képződmény, tele gyakran: *Melania Holandri* Fer. *Planorbis subcarinatus* Charp.-al. Ezen képződmény csak kis mennyiségben fordul elő, nagyjából tán lósz által van borítva. Legjobban kifejlődve Mödling mellett található 90' vastagon, Eichkogel környékén; különben csak igen kis részletekben találhatik az azt jellemző kővületekkel a conglomerát tetején.

2. A hömpöly és kavics homokréteggel, egy több öl vastagságú képlet. A hömpölyök, melyek a legkülönbözőbb és sziklák, mint: gránit, fehérkő, amphibol pala és quarcz stb. állanak, többnyire legfelül vannak, s alattok tetemes vastagságban egy sárgás finom homok réteg következik, melyben némely helyeken nagyszámú épen maradt szárazföldi emlősök maradványai találhatók, különösen a Belveder és a sz. marxi vonal között lévő nagy homokgödörben, mint: *Mastodon Angustidens* Cuv., *Dinotherium giganteum* Kaup., *Acerotherium incisivum* Kaup., *Hippotherium gracile* Kaup., *Cervus priscus* Kaup., Különös, hogy ugyanazon állatok maradványai a legfelsőbb Lajtha-mészrétegben is találhatók, valamint a barnaszén telepeken Glognicznál 35 bécsi öl mélységben, minek következtében ezen különböző helyeken előforduló képleteket egykorúaknak kell tartanunk.

3. A conglomerát. Ez tengeri képződmény, mely láthatólag az egykori tenger hullámcsapódásai által a széleken és sekélysegekben jött volt létre.

Azt, hogy a tengerből rakódott le, a benne található nagy osztriga-héjak tanúsítják.

4. A Lajthamész, az egykori tengerpart kitűnő kláris képződménye, vastagsága 2—300 öl, helyenként még tetemesb, a föld lassú süllyedésére és a tengervíz emelkedésére mutat. Az ebben gyakran előjövő kővületek harmadkori felső rétegnek jellemzik, és mivel a rétegeken gyakran tetemes eltolódás nyomai fordulnak elő, a Lajthamész kétségkívül keresztülment egy emelkedési időszakon.

5. és 6. A homok, vékony agyagtelepekkel és Cerithium mészszel; mert a következő szám alatt leírandó hatalmas agyagtelep, elvitázhatatlanul egy előre haladó képződmény, mint-hogy az ezen rétegekkel váltakozik, s egymásba átmennek, a kővületek pedig mindkettőben ugyanazok. Annyi azonban áll, hogy finom quarcz képezte vastagabb lerakatok változatlanul a felsőbb sorban foglalnak helyet, melyek közt egy mészdús és kővér agyagnak nem mindig nagy távra követhető rétegecskéi húzódnak, — tele tengeri puhányokkal, különösen gyak-

ran: *Conus ancillaria* több faja, továbbá *Buccinum* *Pleurotoma*, *Fusus*, *Turritella*, *Vermetus*, *Venericardia*, *Pectunculus* stb. Ugyanezen homok-képlet gyakran zár magában erős, összetartó, mészdús rétegeket, melyek vastagsága olykor tetemes. Nevezetesebb lelhelyek Brunn, Mauer, Türkenschanz stb.

Mivel ezen rétegek egyéb tengeri kagylókon kívül Cerithiumokat mindig tartalmaznak (*Cerithium pictum* Bast., *inconstans* Bast., *plicatum* Bast.), és ezek gyakran roppantszámmal jönnek elő; azért nevezi Öjzsek e meszet „Cerithium mész“nek (hogy elkerülje a közönséges „durva mész“ elnevezést). E rétegek a bécsi medencze számos helyein építő köveknek, különösen pedig az alapba használtatnak.

7. A tömött agyag (Tegel) mint Bécs környéke legmélyebb eddig ismert rétege; ezen még egy fúrás sem hatott át, nevezetesen sem a „Getreidemarkt“ 96 öles, sem a glogniczi indóház 108 öles artézi kútja, és így ez a medencze legvastagabb rétegének is látszik egyszersmind.

Hauer Ferencz lovag vizsgálatai nyomán, ebben különösen ismét négy réteget lehet megkülönböztetni, melyek a tengeri kővületek által határozottan jellemezvők, és nagyon érdekes maradványait mutatják az egykori, most már egészen kiveszett tengeri állatoknak, melyek között leginkább figyelemre méltók a *foraminiferák* legkülönbözőbb fajtái, melyeket Hauer József lovag ő nméltósága a bécsi medenczében feltalált, és melyek Alcide d'Orbigny által egy terjedelmes, nem rég megjelent műben leirattak és lerajzoltattak.

Minthogy az említett artézi kúton kívül sehol sem hatottak le mélyebben, a medenczében, eddig csak feltevés marad, hogy a legmélyebb réteg durva hömpölyökből áll, melyek alatt homok van, és legalul az alaphegység kevésbé kopott töredékei találhatók, valamint ezen rétegek a medencze szélein több helyen a régibb kőzetekre támaszkodva felmerülnek, és így láthatókká lesznek.

8. Ezen harmadkori rétegekben a barnaszén két neme fordul elő, és pedig a legnagyobb képződmény a bitumenes fa, és a régibb képződésű fénylő fekete-barnaszén. A bitumenes fa újabb képződmény, mely az agyag és homok réteg felett van helyezve, és a jelen korszak kétszíkú, és túlevellő növényeivel rokonos fajokból áll.

A régibb, a tömött agyag, sőt a mélyebben fekvő hömpöly és homok alatt, gyakran magán az alaphegységen fekvő barnaszén származását nehezebb megfeyteni, mivel inkább apró, összenyomott növényekből vagy növény-tözegekből származik, és akkor egy édesvízi képződmény volna.

A másodkori képletek öt színnel vannak jelölve a térképen.

1. Az Alp-mész
2. Bécsi homokkő.
3. Gypsz.
4. Szarukő-válmányok.
5. Az Alpszén.

Maga az Alpmész több rétegekre oszlik, melyek azonban eddig nincsenek egymástól pontosan megkülönböztetve.

A bécsi homokkő keskeny, dél-nyugotról észak-keletre menő, messze terjedő képződmény, mely csekély eltéréssel majd mindig ugyanazon csapást és dülést tartja meg. Néha a rétegek majdnem egészen fejen állanak, ez azonban különös eltérések vagy részek eltolása által látszik származni.

A gypsz képződése összefüggni látszik a mészkő átváltozásával dolomitra. A gypsz törzsöket képez, melyek gyakran sőtartalmú anyagokkal kevervők.

A szarukő-válmányok igen gyakoriak a bécsi homokkőben és a mészben, de különösen gyakori mindkettőnek határán. Nem ritkán megy át a homokkő egy szarukőféle, majdnem üveges tömegbe.

Néhány szó a kalinkai kénbányáról.

Közli Zipser tr.

Az új bányászati vállalatokhoz tartozik a kalinkai kénbánya Zólyommegyében. Nem csak azért, hogy egyedüli az országban, mely a művelést megérdemli, hanem mivel egy új ásvány birtokába juttatott, melyet Hauerít-nek neveztek el Haidinger indítványára, királyi belső titkos tanácsos, Hauer József lovag ő nagyműlga tiszteletére, ennek a palaeontologia körül szerzett bokros érdemeiért. Szabadjon e bányaművelés történetéről néhány szót mondani.

Mintegy 40 évvel ezelőtt, magam kértem fel e bányát s egy társaságot alakítottam, mely megkezdje s művelésben tartsa; de azalatt felfedezték a sokkal jövedelmezőbb radobói kénbányát, Horvátországban, s vállalatunk meghiúsult, annál inkább, hogy néhány nem oly könnyen legyőzhető nehézség is adta elő magát.

A bánya több ideig paragon hevert, míg utóbb néhány beszterczbányai bányász újból munkálni kezdte, kik vasérczet kutattak, mire őket valószínűleg a környék vastartalmú (quarcz) conglomerátja bírta, de nyereséget a vállalatban nem látván, ismét abba hagyták. A nevezett conglomerát előjön gyakran az úton, mely Kalinka falutól a kénbányához vezet, és diorit-porphyrion látszik nyugodni, mely amphibolban bővelkedik. 1840-ben jött Pelsöczre Schweitzer, a főkamara-gróf, a hol őt a jegyző figyelmessé tette az ottani vidékre, számos kénnel kevert homokkődarabokat és rostos gypszet mutatván elő.

Miután a fentnevezett kamara-gróf mindezekről a helyszínén meggyőződött, a felhagyott Würschingféle tárna 1841-ben újra munkába vétetett, és úgy a górczon, mint a bányáir oldalain találtak kén. Már ugyanazon év május havában a bányának vezetése Amonra bízott, és novemberben egy felügyelő alatt 15 bánya-munkás és több ács fogott a dologhoz.

1843. július havában Amon Kalinkára költözött, hol 1844. június haváig volt. Őt követte Adler, ki 1846-diki szeptemberig működött e helyen, ki után a vezetést Sárossy vette át.

E bánya földismeai viszonyai következők: majdnem Kalinka falu háta megett emelkednek, éjszakra a Lissetz, délen a Riman és Kortsin trachyt-hegyek, egy teknő alakú öblöt zárván be, melynek alapfenekén van a kén lerakodva. A televényre, melynek vastagsága különböző, következik egy vas-sárga lágy agyag, mely a mélyben keményebb, s itt-ott tartalmaz rostos gypszet, selenit kristályokat, sőt realgar nyomait. Ezt követi lefelé a valódi ércztartalmú agyag, éles határ nélkül, úgy, hogy az utóbbi nem egyébnek, mint az első puha agyag folytatásának látszik. Ez többnyire szürkés fehérszínű, tisztátlan porcellán földhöz hasonlít, helyenként vaskéneg van benne, s keverve van quarcz és trachyt zúzáddal.

A kénérczek állanak kénnel többé-kevésbé kevert kovarcz vagy homokkő darabokból, melyek minden rend nélkül fészekként agyagba vannak burkolva. Néhány helyen a kénartalmú quarczok meddő quarcz és trachyt töredékek által pótoltnak. Nagyságuk nagyon különbözik, néhány fontnyi nehézségűektől kezdve találni olyakat, melyek több mázsát nyomnak. Az efféle tünetek legnevezetesebbje, az első, szintén mutatkozott. Az érczgolyó átmérője 6 öl volt, magassága 2 1/2 öl, és majd 1500 mázsá rúdtként adott.

Ha vesszük, hogy mostanig mintegy 1600 mázsá kén nyertek, akkor az egész gazdagság az éppen előbb említett érczgolyóra szorítkozott, s így a bányaművelés tartóssággal nem kecsegtet. Mindazáltal Kalinka az új ásványfaj feltalálásáról emlékezetes leendő, mely különösen a tárna déli szárnyában jött elő. Kristályai a tessular rendszerbe tartoznak s majd csupán mind octaéderek, majd combinációk a hexaéderrel, és apró granitoid, pyritoid és diploid lapok. A kristályok egyenként jönnek elő, vagy mint bennőtt csoportok és golyók, ha-

sonlag bizonyos agyagban vagy gipszben kinőtt pyrit gömbhöz, néha a szép sárga s átlátzó kénnel társulva. Van szerencsém néhány Hauerítet a t. osztálynak bemutatni, valamint a kén is, a mint a kereskedésbe megy.

Egy mázsának ára 7 for 20 kr. pengő pénzben, és a cs. k. lőpor- és salétrom-felügyelőség veszi Beszterczbányán.

Selmeczbánya környékének természetrajzi nevezetességeiről.

Pettko János.

Selmeczbánya környéke mindenképpen igen bő és kellemetes éledeletet nyújt a természetbúvárnak: kétes fajú állatok, melyek ezer meg ezer év előtt népesítették a vidéket, sziklákban hagyott maradványaik és nyomaik által hajdani ottlétüket bizonyossá, valódi alakokat, edig legalább sejdíthetővé tették; különös alkotású, ezredek előtt ugyanott termett növények, melyek széles e világon már sehol sem, és távol rokonaik most legfeljebb a forró éghajlatban találhatók meg, megkövülve oly tökéletesen tartattak meg mostanáig, hogy a legfinomabb sejtszövetjük is a nagyító üveg alatt csuda tisztán kivehető; számtalan, a vidéken termett ásványok között van sok olyan, mely másutt sehol sem találhatók, és mind szépségre, mind vegytani tartalomra nézve különös figyelemre méltó; végre a vidéknek földismeai alkotása nem csak hazánknak, hanem az egész Tellusnak (földünknek) főbb nevezetességei közé tartozik. — Bizonyosságul a következők szolgálandanak.

Az állatok országából nevezetes az általam múlt évben Hlinnik közelében felfedezett koponya, mely az úgynevezett édesvíz-kovarczban (Eiswasserquarz) igen különös módra hagyta ott voltának nyomait: a midőn t. i. a kovarczba beburkoltatott volna, egyúttal valamennyi, még a legapróbb ürességei is azzal teltek meg, maga a csont pedig később elenyészett. Ennek következtében ott, hol az állat koponyájában agyvelő, vagy üreg vala, most tömött kovarcz, a hol pedig csont vala, most üreg van; így a belső fülnek csigája példányunkban mint tömött és szabadon álló csiga alakú test látható, holott az eredetileg nem egyéb, mint egy ugyanazon alakú üreg vala, egy tömött és kemény csontnak közepette; a hol a fogak voltak, ott most példányunkban üregek vannak, s melyeknek némelyeiben a fogaknak chalcedonná vált inyhúsa még igen tisztán látható stb. — Koponyának ilyenmű megtartása egyetlen példa a világon, melynek hasonlóját az ősellattan (Palaeontologia) nem ismer. — Kopeckzy Benedek és Majer Hermann tanárok ezen koponyát valamely ismeretlen bogárevőnek tulajdonítják.

A növények országából ugyanazon kovarczban a sok nádszálát, melyek Unger szerint a most Olaszországban termő, Arundo donax"-hoz leginkább hasonlítanak, a sok fatörzsköt, melyek főképen coniferákhoz tartoznak, a sok levél lenyomatot stb. csak röviden említem, hogy annál inkább tűntethessék ki egy igen különös alkotású törzsköt, melyet közelről Ilia helységénél, Selmecztől egy órányi távolságban találtam fel. Ez főképen abban különbözik minden nálunk termő vastagabb törzskötű növényektől, hogy az edényes kötétek nem az úgynevezett évkarikákba rendezvők, hanem elszórvák; mindegyike külön-külön csövet képez, melynek közepén a vízarányos vágásban C betűhöz hasonló rajzolatot láthatni. Ez szorosan egymás mellett álló edényekből van alkotva, és nyílt oldalát a középpontnak fordítja; körülötte közönséges sejtszövet van, mely ismét tömöttebb, a kérget képviselő szövet által van bekerítve. Hasonló növényeknek, melyek Szász- és Csehországban az úgynevezett vörös fővénykőben (rothes todtliedendes) találhatók, Cotta „Tubicaulis” ne-

vet adott, de a mi példányunk ezen nemnek mindenesetre egy új faja, mely abban is különbözik amazoktól, hogy sokkal fiatalabb t. i. harmadrendű képletben találhatók. Az élő növények között ezen nemhez, mint tudjuk, a törzsökös páfrányok (Farren) legközelebb állanak.

A vidéknek nevezetesebb ásványai közül *Euchroit* és *Libetenit*, két igen csinosan jegesedett és majdnem kizárólag csak Libetbányán található réz ércz régóta ismeretes, és az ásvány gyűjtőknél nagybecsben áll; *Tetradymit* csak Zsubkón található. — Az úgynevezett *Manganocalcit* eddig csak Selmecezen fordult elő: *Diaspor* és *Hauerit* pedig csak újabb időben gerjesztettek nagy figyelmet. Az első háromszínűsége miatt lett nevezetessé, melyet az úgynevezett dichroscop által igen tisztán kivehetni; bányásztanácsos Haidinger két év előtt terjedelmesen értekezett róla. A második tavál találtatott Kalinkán Adler által, és sokáig mind Selmezbányán, mind Bécsben limonittá változott pyritnak tartatott, míg végre fiatal barátom Hauer Ferencz új fajra ismert benne, a mi alkalmat adta Haidinger bánya-tanácsosnak, ezen ásványt az ő és a természetrajzban érdemeket szerzett atyja neve szerint Haueritnak nevezni.

A vidék földismei alkotásának megismerése sok időt és sok fáradságot kíván. Eleinte szabálytalannak és igen összetettnek s bonyolódottnak látszik; csak lassanként és csak imitt-amott tűnik fel a folytatott vizsgálásnál némely szabályszerűség, míg végre, a számos észrevételek összeállításánál egyszerre és mintegy varázs pálczával mélyebb belátást nyer az ember ezen vidéknek valódi alkotásába; és azt nem csak meglepőleg szabályosnak, hanem felette egyszerűnek is találja.

Selmece vidéke földismei tekintetben t. i. nem egyéb, mint egy, a föld kérgének emelése által származott óriási terjedelmű torkolat, németeknél „Erhebungskrater“. — Lássuk először az emelési torkolatoknak divatos theoriáját, és alkalmazzuk azt azután Selmezbánya vidékére.

Az emelési torkolatok egy kört képező, egymás mellett álló és összefüggő hegyekből, vagyis inkább gyűrűforma hegylánczból állanak, s az által jönnek létre, hogy a földnek kerge az alatta működő erők által fölfelé tolatván, eleinte csak alacsony boltozat formára emelkedik, míg végre a folytatott emelésnek ellent nem állhatván, széthasadozik; ez által rést nyernek az emelő gőzök, s a boltozat közepének szétdarabolt romjai, nagyságukhoz mérve, vagy a mélységbe süllyednek, vagy pedig a kirohanó gőzök által kifelé, a fölemelt partokra hanyatnak. Az összeroskadt középpontban néha ezredékig fenmarad a föld gyomrának külsejével való összeköttetése, és tűzokádó hegy képeztetik; így környezi Monte Somma gyűrűképen a Vezúvot: ez tűzokádó, amaz emelési torkolatnak tekintendő. Máskor az említett összeköttetés félbeszakad, úgy, hogy az olvasztott fölfelé törekvő és meredő kötömegek által a nyílás örökre bedugul. Ez esetben vannak Rocca Monfina Olaszországban és honunkban Selmece vidéke. Mind a kettő abban egyezik meg egymással, hogy a középet elfoglaló sziklák lényegesen más természetűek, mint a környező emelési torkolatnak részei: az előbbieket különféle porphyrt, az utóbbiak pedig különféle trachyt nemekből állanak. De különböznek egymástól abban, hogy Rocca Monfinánál a középponti porphyrt sziklák, Selmece vidékén pedig a környező darabérczek emelkednek magasabbra; továbbá, hogy Selmece vidékén mind a környező trachyt, mind pedig a középponti porphyrt részint másféle kövek által is pótolhatók, és hogy az emelési torkolat hasonlíthatatlanul nagyobb szerű: Selmezbánya, Kőrmöczbánya, Újbánya, Sz.-Kereszt, Zsarnóca, a vihnyi és szklennői fürdők, az oly nevezetes Hlinnik s több más helységek benne fekszenek, s átmérője legalább 5 vagy 6 mértföldnyi hosszú. Most a Garam folyó által két félkörre van osztva. Az éjszakinak egy részét az általam ez évben közrebocsátott Kőrmöcz tájának földismei abroszán láthatni, valamint a szikláknak neveit is, melyek a torkolatnak mind partjain, mind közepén találhatók. A környező trachyt között stb. Kőrmöczbányán az érczdús dioritra

akadunk, valamint általellenben Selmezbányán is; a középponti porphyrok mellett pedig, hozzájuk számítván az úgynevezett malomkövet is, imitt-amott a gyöngykövet (Perlstein) látjuk, és mind a kettőt különféle vulkáni gyűlevényektől (conglomerat) kísértetve. Igen nevezetes, hogy itt kovarcz sziklák is nagy és összefüggő kiterjedésben találhatók, ugyanazon sziklák, melyekben a sok megkövült előbb láttuk nád, fa és más növény, sőt emlősállat is bennünket arról értesít, hogy ezen kovarcz éppen olyan módon származott meleg forrásokból, mint származnak hasonló kövek most is Island szigetén az ismeretes Gaiserekből. A vihnyi és szklennői meleg-fürdők, tehát csak csekély maradványai azon nagyszerű meleg forrásoknak, melyekkel a torkolatnak régenten bővelkednie kellett.

Három helyen, úgy mint Jastraba, Mocsár és Tepla mellett közopál társaságában azon nevezetes fenőpala is találhatók, mely csak nem egészen infusoriumok maradványaiból áll. Végre az ugyanezen torkolatban találtató fővénkövek köszen rétegekkel együtt nem fognak meglepni, ha meggondoljuk, hogy a Garam vize, minekutána Falna helységnél a torkolatba berontott volna, ebben mind addig egy nagy tavat képezett, míg ez elfolyás Újbányán alól lassan-lassan nem sikerült.

5.

Sukoró melletti u. n. Kunhalmok.

Közli Zipser Endre, tudor.

Sopronba utaztomban Pesten figyelmessé tettem a boldogult Horváth Istvánnak „Vázlatok a magyar történet legrégibb idejéből“ című könyvére, melyben a 72-dik lapon azt mondja, hogy Székesfehérvár megyének Sukoró és Pákozdi helységeiben kunhalmok találhatók, melyek nagy kődarabokkal földvék és hasonlóak az Arad, Békés, Nógrád és Hont-megyében lévőkhöz, ámbár ez utóbbi helyen ilyeket, dacára Kubinyi Ferencz társaságában tett nyomozásainknak, sehol sem találtunk.

Kirándultam Kubinyi Ferencz, Érdy és Varsányi kíséretében a jelölt helyre; hol nem csekély csudálkozásomra egy egész sor furcsa alkatú nagyobb és kisebb halmokra találtunk, melyek néhol nagy gránitdarabokkal voltak földve. Mindezen dombok, Horváth szerint egyes sírhantok; mely gondolatra őt hihetőleg László király egyik törvényczikke vezette, hol ez áll: „quicumque ritu gentium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luunt.“

Mindazonáltal e dombok, melyek öt négyszög mértföldnyi területen, az 1½ mértföld hosszú és ½ mértföld széles velencei tóig terjednek, valószínűleg emelkedés által származtak, gránitból állanak, melyben húsvörös földpát, fekete csillám és kovarcz válnak ki, mik néhány helyen hömpöly-alakban is találhatók. Az egész hegylánc Pázmánd helység mellett az úgynevezett „Zsidókő“-nél éri végét, melyre nagy síkság következik, melyből az ismeretes „durva mészképlet“ üti fel magát, mely megtartván saját jellegét egész Budáig követhető.

Ezen előjövési mód tehát nem a szokottakhoz tartozik, hogy t. i. a gránit egy felső szorítkozik, mely egy beláthatatlan rónaságban végződik, s vulkáni működésre enged következtetni, mely a Mórán többször tapasztalt földrengés, s a Csókahegynél észlelt morajok ujjmutatása nyomán, itt az azelőtti időkben méltán feltehető.

A vörös vilany (phosphor) új előállítási módszeréről.

Goldmark József, tr. Bécsből.

Ismert tény, hogy a közönséges szintelen phosphor, napsugarak behatása alatt, megvörösödik, és hogy ezen színváltozás, a phosphor-rúd fölületén kezdődik és rövid idő múlva észlelhető, míg a belső részek eredeti állapotjukban megmaradnak, úgy, hogy a napsugarak több éven át tartó befolyása után is a phosphor-rúd belseje szintelen marad, melyet a vörössé vált résztől szénkéneg által igen jól el lehet választani, a mennyiben az első benne oldhatatlan. A phosphor ezen vörös módosítása hevítés által néhány óra alatt nyerhető; ugyanis tapasztaltam, miszerint a phosphor 135° R. és 140° R. között hevítve sebesen megvörösödik, mi által igen nevezetes új sajátságokat nyer.

A legegyszerűbb és legezlszerűbb készüllet ezen vörös phosphor előállítására egy széles, több golyóval ellátott és merőszeglet alatt meghajtott üvegcsőből áll, melynek vízirányos vége szénsav-fejlesztő készüllettel van összekötve, míg a függőleges vége víz vagy higany által van elzárva. A készülletben lévő levegő száraz szénsav által üzetik ki, a golyókba száraz apró phosphordarabok adatnak, és újra gyöngé szénsavfolyam bocsátatik keresztül a készülleten, mialatt a golyók 130° -ig R. hevítettnek; az addig tiszta és szintelen olvasztott phosphor már rövid idő után vöröses színt ölt fel, megzavarodik, és néhány óra eltelte után tökéletesen átlátszatlan és sötét vörös lesz. Ezután a levegő elzárása mellett, a phosphor meleg víz segítségével a csőből kivéttetik, a netalán még változatlan phosphor szénkéneg által, melyben ez könnyen olvad, eltávolíttatik, és átszűrés által a vörös phosphortól leválasztatik, mely mint szép carminvörös por a szűrőn hátramarad.

Sajátságai között különösen felemlítendő, hogy sötét helyen nem világít, miért is nevének már ekkor nem felel meg; továbbá finom osztatú állapotának daczára is sokkal kevésbé gyúlékony, mint a közönséges phosphor; olvadási pontja végre sokkal magasb, mint a szintelen phosphoré, azt azonban eddig nem határozhattam meg. Ha vörös phosphor felleltetik, átmegy eredeti szintelen állapotjába. A világosság és hőség hatásainak ezen egyenlő eredményéből kitűnik azon szoros összefüggés, mely a világosság és hőség-tünemények között létezik, és mely az eddiginél nagyobb valószínűséggel bizonyítja, hogy a két súlytalan hatány azonos.

Gyógyvegytani értekezés,

mesterséges ásványvizek és azoknak oly gyógyszerek általi helyettesítése felett, melyek minden gyógyszerertárban és minden időben kiszolgáltathassanak.

Wagner Dániel,

vegytutor és pesti gyógyszerész.

Ha a gyógyászat történetét figyelemmel tanulmányozzuk, sok bizonyosságát fogjuk találni annak, hogy már a legrégebb orvosok ismertek és alkalmaztak ásványvizeket, azaz a föld különböző helyein különös sajátságokkal létező forrásokat, melyek a betegjavulását, sőt gyakran kigyógyulását eszközlik.

Ezen sajátságos vizek gyógyhasználatára hajdan nem támaszkodott elvekre, melyek azoknak természettani és vegyészeti tulajdonságaikból meríthetők, hanem csak a laikusok közt hagyomány útján elterjedt hit és az orvosoknak egyes gyógyászati tapasztalataik folytán történt. Csak századok lefolyta után fejlődött azon tudat, hogy gyógyforrásaink gyógyere-

jüket a bennök feloldott szervtelen szilárd vagy légnemű testeknek köszönhetik, melyekben, midőn a vegyészeti előhaladása azoknak s a gyógyforrások képződésének részletes megvizsgálását lehetségessé tévé, nagyrészt már régóta, gyakran alkalmazott gyógyszerekre ismeretek. Ez úton jutottunk idő folytán azon meggyőződéshez is, hogy a gyógyvizek ugyanazon természeti törvények szerint hatnak az életműves testre, mint hatnak alkatrészeik; ez úton ismertük meg, a használatnál minden körülmény figyelembe vétele után, hogy e hatás az addig tett tapasztalatokkal tökéletesen megegyeztethető, és semmi oly természetfeletti sajátossággal nem bír, melynek megmagyarázására külön kútrémek, vagy egyéb az emberi szervezetre titkosan ható ismeretlen erők feltételezése szükségeltetnék. Higgadt, előítélettől ment észleletek az emberi képzeletnek mindezen titokszerű szüleményeit, melyek csak a homályos dolgok felvilágosítását akadályozzák, háttérbe szorították.

Pontos vegybontások az ásványvizek alkatrészeit kikülöníték, s világosan meghatározták; a vegyületi s mennyiségi viszonyt, s ezek természetét minden tekintetben kipuhalták, minek következtében a gyógyforrásokban oly természetileg összetett gyógyszerekre ismertek, melyek az orvostudomány által megszabott ismeretes képleteknek tökéletesen megfelelnek.

Másrészt orvosgyakorlati tapasztalatok számos ásvány-forrás kitűnő gyógyerejét bizonyítják, és a hatályosabbaknak könnyű, kényelmes, lehetőleg olcsó alkalmazhatóságát kívánatosá tesvék.

Ezen körülmények folytán mindazon kísérletek, melyek a gyógyvizek vegyészeti előállítására gyakrabban tétettek, az orvosokban annál inkább érdekeltséget és részvétet ébresztettek, mivel a természetiek használatát számos akadályok nehezítik, és gyakran legyőzhetlenül lehetlentik.

Családi és vagyoni viszonyok, hívatási kötelezettségek, egészségi állapot, a gyógyhely távolsága, helyzete s égalja, és számos más hasonló körülmények az ottani használatát gyakran gátolják; míg a meleg forrásvizek s több hideg gyógyvizek könnyű felbomlása és gyakran jelentékeny átváltozása a szállítottak hatását kétesse, a szállítás drágasága használatukat költségessé teszi, a szegényebektől pedig egészen elzárja. Másrészt tekintetbe veendő azon orvos és betegre egyaránt nagy előny, ha az utóbbi egyéni tulajdonságaival hosszabb kezelés útján megismerkedett házi orvos maga követhetvén a lakhelyükön mesterségesen készített gyógyvizek alkalmazásánál a betegség menetét, támogathatja, vagy ha kell, szabályozhatja hatásukat.

Mindazon kísérletek közül, melyek régi idők óta gyakran, és a természeti tudományok állásához képest kisebb-nagyobb sikerrel tétettek, legfontosabb eredményű az, melyet Struve tr. mintegy 20 évvel ezelőtt Drezdában tett.

E kitűnő eredmény a tudományos alapelvek világos, értelmes felfogásának, és azok gondos, a legkisebb részletekben is lelkiismeretes alkalmazásának volt következménye.

Igy például Struve nem csak a vízben könnyen oldható s a gyógyvizekben nagyobb mennyiségben találtató alkatrészeket helyettesítette a mesterségesekben, hanem mindazokat, melyeket az akkor már nagy tökélyű vegybontás kitudhatott, lettek legyen azok bármily csekély mennyiségűek, megfelelő oldatban csatolt az utánzott vízhez. Azon elvre alapította ő munkálatait, hogy valamely ásványforrásnak legcsekélyebb alkatrésze sem lehet közönyös, hanem az összehatás eszközésében a legparányibb is szerepel. A szénsavas földek és fémlegek, a kavasav és a légneműek, bármily csekély mennyiségben találtassanak is, feltűnőleg megváltoztatják az ásványvizek külsajátságait; mennyivel inkább változtathatják hatásukat az annyira érzékeny állati szervezetre!

Ezenkívül éber figyelmet fordított az ásványvizek utánképzésénél mindazon körülményekre, melyek a természeti ásványvizek képződésére, s alkatrészeik miképeni egyesülé-

sére hatnak. Így például a vizeket magasabb nyomás, s a levegő teljes kizárása mellett egyesítette légneműekkel; különös gondot fordított az alkatrészek vegyületi sorozatára; az utánzandó gyógyforrás természeti hőmérsékletét alkalmazta, szóval minden gyakorlati észleletek gondos felhasználása mellett, legtökéletesebb vegybontások alapján oly vegyészeti készítményeket nyújtott a gyakorlati orvostudománynak, melyek sem érzékeinkre ható tulajdonságaikban, — milyen íz, szag, szín, hőmérséklet — sem vegyészeti viszonyaikra nézve nem különböztek a természeti gyógyforrásoktól.

Élénk érdeket tanúsítottak a gyakorlati orvosok ez ügy iránt, s habár ellene különböző kérdések s ellenvetések tétettek; mégis sok tekintetben nagyon is fontos volt az az összes orvostudományra nézve, semhogy kísérletképeni alkalmazását, illetőleg a mesterséges és természeti gyógyvizek sajátosságainak s hatásának összehasonlítását megtagadhatták volna.

Ismeretesek azon eredmények, melyeket a gyakorlati orvostudomány ezen említett mesterséges ásványvizek húsz éven általi nagy mérvben történt alkalmazása által eszközölt; ismeretes a legtekintélyesebb orvosok amaz egyhangú ítélete, miszerint a Struve módjára készült ásványvizek és a természetiek hatásukban tökéletesen összhangzók, a szállított természetieknél pedig azok kitűnőbbek; ismeretes, hogy ily vizek készítésével nevezetes, nagyszerű intézetek foglalkoznak Angol-, Francia-, Orosz-, és Németország nagyobb városaiban.

Könnyű volna vegytani bizonyítékokat felhozni a Struve módja szerint készült és a természeti ásványvizek azonosságának erősítésére, és példák által azon meggyőződést ébresztetni, miszerint a vegytan, miután a természet titkaiba nyomult, syntheticus úton megerősíti a megfejtett feladványokat; miként állít elő halványkéket (ultramarin), jegecedett fémekeket, úgy tisztán mint vegyületekben, és sok más természetileg is előforduló ásványokat; sőt miként másolja a természet némely szerves teremtményeit is; de mindezt felhozni feleslegesnek tartom. Ama megdönthetetlen tény, miszerint a szervetlen testek vegytana már számos évek óta mintegy befejezve áll, és a vizek vegybontását illetőleg e tudomány óriási haladása dacára 20 év óta nem változtatta meg nézeteit és elveit; hogy a műtétek könnyítését kivéve új felfedezéseket nem tett; de főleg azon körülmény, hogy hosszú évek során a legcsalhatatlanabb kémszeren, az emberi testen tett orvosi tapasztalatok a mesterséges gyógyvizeket a természetiekkel azonosoknak bizonyítják, minden e részbeni bővebb fejtegetést szükségtelemné teszen.

És e szerint már 20 évvel ezelőtt tette az orvosi tudomány, egyik segédtevé által ama nagy haladási lépést, melynek következtében a természet gyógyképleteit vegybontás útján kibetűzte, és ismét utánképezte; már 20 évvel ezelőtt éppen oly bizalommal azonosíthatták a Drezda, Berlin, Brighton, Hamburg vagy Moszkóban készült keresztkutat a természeti marienbadival, milyennel a London, Páris, Bécs vagy Pesten készült highalvagot egy hatásának jogosan tarthatjuk.

De sajnos, számtalan előnyeik dacára a Struve-féle ásványvizek alkalmazása is sok nehézséggel jár. Készítésükhöz nagy pénzbeli áldozatokat igénylő intézet kell, és azért csak egyes pontokra, nagyobb városokra szorul, melyekből e vizeket úgy mint a természeti forráshelyről, szállítani kell. Ennélfogva a gyógyvizek utánképzése tekintetéből van még mit kívánnunk, s a gyakorlati orvostant csak akkor elégíthetjük ki, ha gyógyvizeket egyszerű, kényelmes és olcsó módon mindenütt készíthetünk, szóval a gyógyszerházakban közönségesen használatos gyógyszerek közé sorozhatjuk; úgy hogy az orvos oly bizalommal rendelhessen minden gyógytárban és minden időben károlyfürdői, selti, egeri vagy egyéb ásványvizet, miként most Glauber- vagy keserűsót, keserűföldet vagy egyéb ily szert; és ez ama feladvány, melyet az orvosok támogatásával megfejtetni célozomul tűztem.

Azon tudományos álláspont, melyről az ásványvizek utánzása, azaz a természetes gyógyforrások helyettesítése tekintendő, az eddig mondottaknál fogva következő:

A vegytan bontási úton kimutatta az ásványvizek alkatrészeit; összesítési úton a talált alkatrészeket mesterségesen feloldotta és nem találhatott különbséget a természeti és mesterséges ásványvizek vegytani sajátosságai közt.

Másrészt azonban a vegyészeti nem merítette ki a természeti ásványvizek vegybontását, csak bebizonyította, hogy mindazt, mit a természeti vizekben kipuhatolt, a mesterségesekben pótolhatja; a vegyészeti előtt még ismeretlen tárgyakról nem szólhatott.

Ily állapotban adá át készítményeit a gyakorlati orvostannak; ennek ama véghetetlen nehéz feladat jutott: hosszú tapasztalás után ítéletet mondani a felett, vajon ezen mesterséges készítményeknek hatása az emberi testre azonos-e a természeti gyógyforrásokéval?

Az ítélet kedvezőleg hangzott és a vegyészeti a bizonytalanság országából kiemelve, készítményei iránt bizalmát felébredtetten, és feladatát oda irányzá: kipuhatolni, nem lehetne-e ezen gondos vegybontások alapján Struve módszere szerint utánképzett gyógyvizeket könnyű, jutányos módon, költséges felszerelés kikerülésével minden gyógyszerházban készíteni és kényelmes, az orvos által könnyen megíthető szerre alakítani?

Számos kísérleteim azon gyakorlatilag is támogatott meggyőződést ébresztették bennem, hogy az orvosilag használt ásványvizek nagyobb része annak lehetőségét kinem zárja.

Szabadjon mindenekelőtt röviden összeállítanom mindazon feltételeket, melyeket e feladvány megfejtésénél meg kell oldanunk:

1. Szükségünk van oly keverékre, mely az utánzandó vízben talált szilárd és légnemű testeket olyképp tartalmazza, hogy azok használatkor oldatként s ugyanazon vegyületi arányban jelenjenek meg, miként a természeti ásványvízben.

2. Oly testre, mely az előbbi keverékből kifejttesse a természeti gyógyforrásoknak megfelelő mennyiségű légneműeket a nélkül, hogy az alkatrészeket új vagy más arányú vegyületekbe hozná.

3. Lehetőleg tiszta vízre, nehogy ezáltal akár a vegyületek megváltoztassanak, akár a keverékhez új, idegenszerű vegyületek járuljanak.

4. A hőforrásoknál a hőmérséklet pontos meghatározására.

A hőmérséklet egyszerű hőmérő által könnyen meghatározathatik; eső- vagy folyóvíz, tisztaságát illetőleg e célnak tökéletesen megfelel, és mindenütt könnyen kapható; az utánzandó gyógyforrás alkatrészeit tartalmazó keverékpóralakjában előállítható; végre azon testek, melyek a légneműek felszabadítására szükségesek, csekély teriméjű folyadékokba összeállíthatók.

Ily módon előállíthatunk minden orvosilag gyakrabban alkalmazott vizeket a tisztán égvényesek, sok szénsavat és csekély mennyiségű halvagokat és kénegeket tartalmazók kivételével, minek bizonyításul ily módon készített, a károlyfürdői hőforrások-, az Etelkaforrás-, a pillnau és saidschützi keservizek-, egeri só- és ferenczkút-, mária-fürdői keresztkút-, valamint a selteri savanyúvíznek megfelelő keverékeket bátorodom előmutatni. Ezek közül a négy elsőnek összes alkatrészei póralakú keverékekben, a többiekéi póralakú és folyékony keverékekben tartalmaztatnak.

Összeállításuk az általánosan legpontosabbaknak ismert vegybontások szerint, melyeket vizei készítésénél Struve is alkalmazott, akképp történt, hogy minden egyes adag négy obon ásványvíznek felel meg, melyhez az illető folyadékból latos porcellán-kanállal vagy üvegecskével egy-egy lat teendő.

Ezen mesterséges, az ásványvizek helyettesítésére szolgáló keverékek készítésének okadatolása végett tegyük például, hogy 10 font természetes ásványvízben vegybontás útján következő alkatrészeket találtunk:

215 szemer szikkéneg (Natronsulfat),	14 szemer mészszeneg (Kalk Carbonat),
87 „ szikkhalvag (Chlornatrium),	5 „ kovasav (Kieselsäure),
32 „ szikkéneg (Einfach Natroncarbonat)	134 „ szénsav (Kohlensäure).
8 „ keserszeneg (Talk Carbonat),	

E vegyület előállításánál következőket kell tekintetbe vennünk:

8 szemer keserszeneg (Talk Carbonat) fejlődik, ha $10\frac{1}{2}$ szemer kettedszénsavas szikkéleget (Natronbiconat) és 8 szemer száraz keserkéneg (Talksulfat) vízben feloldunk, s ez oldatból még 10 szemer szikkéneg (Natronsulfat) is nyertünk.

14 szemer mészszeneg (Kalkcarbonat) $23\frac{1}{2}$ szemer kettedszénsavas szikkéleget (Natronbiconat) és $15\frac{1}{2}$ szemer mészhaltvagból (Calciumchlorid) fejlődik $16\frac{1}{2}$ szemer szikkhalvag (Chlornatrium) kíséretében.

32 szemer szikkénegnek megfelel $50\frac{1}{2}$ szemer ketted-szikkéneg (Natronbiconat).

205 szemer szikkéneg 243 szemer ketted-szikkénegnek 1090 szemer $1,090^\circ$ fajsúlyú kénsavvali keverése által nyerhető, mely keverék ezenkívül 126 szemer szénsavat fejleszt ki.

70 szemer szikkhalvag képződik, ha 101 szemer ketted-szikkéneg 315 szemer $1,070^\circ$ fajsúlyú sósavval kevertetik, mely keverék ezenkívül 52 szemer szénsavat eredményez.

5 szemer kovasav képzésére 9 szemer olvadható szikkovag (Natronsilicat) szükséges.

E szerint a poralakú keverék következő sókból állíthatnák össze:

8 szemer száraz keserkéneg (Talksulfat),	A folyadék pedig fog állni:
$15\frac{1}{2}$ „ mészhaltvag (Chlorcalcium),	1090 szemer $1,090^\circ$ fajsúlyú kénsavból,
9 „ szikkovag (Natronsilicat),	315 „ $1,070^\circ$ „ sósavból és
428 „ ketted-szikkéneg (Natronbiconat).	34 lat lepárolt vízből.

A poralakú keverék 40 adagra osztatik, melyek mindegyike használatkor 7 lat tiszta vízben feloldatik, 1 lat folyadék hozzáadatik, és jól megkeverve alkalmaztatik.

Az ily módon készült ásványvíz — alkalmazásának könnyű és kényelmes módja, valamint azon körülmény által, hogy mindenütt és mindenkor készíthető, állandó minőségű, jutányosabb és az orvos a beteg szükségletéhez képest egyes alkatrészeket elhagyhat belőle, másokat hozzácsatolhat, — a gyakorlati orvostudomány egyik régóta érezhető hiányát pótolja.

Hogy ezen bemutatott gyógykeverékek a megfelelő természeti gyógyvizek alkatrészeit tartalmazzák, kiténik a közölt előállítási módból; mindazonáltal óhajtanám, ha a mélyen tisztelt tudós gyülekezet ezeket mindaddig, míg tapasztalása a természeti ásványvizekkel azonos hatását mint tényt megállapítani nem fogja, csak is kellemes és hathatós gyógyképleteknek fogná tekinteni; másrészt azonban örülnék, ha e tisztelt társulat kebeléből a gyakorlati orvostudományra nézve oly nagy fontosságú és kiszámíthatlan hatályú lépés történne e kérdés megfejtése által.

.8

Új mód az állati szervezet vérmennyiségének meghatározására.

Weisz János,

tudortól, Lugosról Krassó vármegyében.

I. Történelmi vázlat.

Tudva lévő dolog, miszerint Haller ^{a)} az állati testnek összes vérmennyiségét az által iparkodott meghatározni, hogy az állat elvérzésénél kifolyó összes vért megmérte. De a jelentékeny vérmennyiség, mely elvérzéseknél még a hajszáledényekben visszamarad, az

a) Element. physiol. Liber V. Sect. I. §. 1. 1760.

ájulás, mely gyakran már a vérnek a nagy edényekből kifolyása előtt áll be, és a vérnek további kifolyását akadályoztatja, végre a későbbi vérrészeknek nagyobb víztartalma, mely az elvérzés közbeni vízfelvételtől ered, eléggé mutatják e módnak czélszerűtlenségét.

Ettől teljesen elütő módot követett Herbst ^{a)} midőn ama belövellésre felhasznált anyag mennyiségét határozta meg, mely az edények megtelésére szükségeltetik. De e mód is bizonytalannak mutatkozott, mihelyt kiviláglott, hogy egyrészt alig lehetséges az edények felénél többet belövelleni, másrészt pedig, hogy a belövellés által az edények nem csak rendelkezésellenesen kitágulnak, hanem meg is repednek.

Ezek után Valentin ^{b)} a következő igen elmés eljárást követte. Miután egy állatból csekély mennyiségű vért vett volna, meghatározott mennyiségű vizet lövell be annak visszereibe, és néhány percz múlva ismét vért bocsát ki belőle. Az első ízben kibocsátott vérrészlet víztartalmának összehasonlításából a második vérrészlet víztartalmával, számítja azután ki, mily mennyiségű vérről keveredett össze a belövelt vízmennyiség. Ez ellen azonban azon ellenvetés tehető, hogy e kísérletnek alapföltevénye, t. i. a belövelt víznek a vérrel egyenletes összekeveredése, Valentin saját vallomása szerint „tiszta csak kutyaénál következik be;“ de továbbá az oldott anyagok mennyisége, mely az első vérvétel következtében magukból a testrészekből a vérbe felvétetik, Zimmermann és Polli tapasztalatai nyomán elég nagy arra, hogy a kísérlet eredményét kevésbé biztossá tegyék; végre Magendie víz-belövellések után a tüdőköni átszívargást (Lungentranspiration) jelentékenyen emelkedettnek találta.

Mint hogy ezen eljárás szintoly kevésbé alkalmazható az embernél, mint Haller módja: Vogel Gyula ^{c)} tanácslá, miszerint a vér mennyiségének kitudására a hulla tiszta vízben kimosassék, nevezetesen az edények szorgosan kilöveltessenek, az így nyert folyadék vérfehérnye-tartalma (Haematoglobulin) meghatározassék és ebből számíttassék azután ki a vérnek összes mennyisége. De a ki tudja, hogy alig lehetséges valamennyi hajszáledény vértartalmát kimosni; a ki tudja, mily fáradtságos és kevésbé biztos a vérfehérnye kiválasztása és meghatározása: az nem fog azon csudálkozni, hogy Valentin ^{d)} és Zimmermann ^{e)} e módszert nem is említik.

Az utóbbi időkben végre Dumas ^{f)} ajánlá: „Il faudrait saigner à blanc un animal d'un poids connu, et faire ensuite circuler dans ses vaisseaux une dissolution de sulfate de soude, qui servirait à en extraire tout le sang; et par conséquent tous les globules, qui n'en auraient pas été retirés par la saignée.“ — E módszer bizonyos fokig a Haller és Vogel-féle eljárás egyesítése, s így minden további bírálatát elhagyhatjuk.

II. Új módszer.

Módszerem lényege a következőkben áll: Valamely állatból annyi vér bocsátatik, a mennyi százalékos (procentisch) vastartalmának meghatározására szükségeltetik, azután hamuvá égettetik az egész állat és a hamu összes vastartalmából következtetünk az állat vérmennyiségére. E módszer Valentin eljárása felett azon előnnyel bír: 1. hogy nem csak kutyaénál, hanem más állatoknál, sőt az embernél is alkalmazható. Ismervén tudniillik az egészséges ember vérének közép-(átlagos = durchschnittlich) vastartalmát, akasztottak, vízbefutak, megfagyottak, sebészi műtét alatt rögtön megholtak hullái a vér rendes mennyiségének meghatározására használhatók. Gutaütéseknél, nagyfokú tüdőloboknál stb., hol gyakran

a) Wagners Handwörterbuch d. Physiol. Artikel. Blut p. 84.

b) Repertorium d. Physiol. Bd. III. p. 281. 1838.

c) Pathol. Anatomie 1845. p. 59.

d) Jahresbericht für 1845. u. Lehrbuch d. Physiol. des Menschen. 2. Auflage 1847. Bd. I. p. 493.

e) Ueber die Analyse des Blutes 1847. p. 108.

f) Chimie physiol. et médicale 1846. p. 326.

közvetlen a halál beállta előtt vér bocsáttatik, az egyéni százalékos vastartalom használtathatónak fel a kiszámítás alapjául. 2. Módszerem nem csak a test összes vérmennyiségének kiszámítására alkalmaztathatik, hanem a mi hason, hanem nagyobb fontosságú, az egyes szervek vérmennyiségének meghatározására is. Az élettan- és kórboncztanban eddig használt, igen tág határú kifejezések „vérszegény“ és „vérdús“ a mérleg által meghatározható mennyiségekké válnának. 3. E módszer, miként ki-ki átláthatja, sokkal nagyobb biztosságot ígér.

Ezen eljárás ellen kiválólag következő ellenvetések tétethetnének:

Először: nem csak maga a vér, hanem a nyál és gyomornedv, az epe, a bélsár, a tej, az izzadság, a húgy- és a szemföstyőnye (Augenschwarz), a csontállomány és az agy, a tápnya és a nyirk is tartalmazzak vasat. Ha azonban a kísérlethez hím- vagy nem-hasasnőstény állat vétetik, és ez megnyirattván, a rajta lévő izzadságtól megtisztítatik, a szemföstyőnye, a szájúrbani nyák, a bél, az epe- és húgyhólyag tartalma eltávolítatik: akkor az előbb megnevezett anyagokra nézve a legszigorúbb követeléseknek elégtételt. A csontok és porcok, az agy, tápnya és nyirk vastartalma Lehman^{a)}, Bibra^{b)} és Nasse^{c)} vizsgálatai szerint a vérből eredvén, a mi számításunkat nem zavarhatja meg. Azonfölül a most nevezett anyagok vastartalma az összes véréhez képest oly csekély, hogy annak teljes elhagyása által sem szenvedne sokat a mi kísérletünk.

Másodszor: E módszer Zimmerman^{d)} állítása szerint igen sok idő- és pénzbe kerül. Erre nézve mindenekelőtt meg kell jegyezmem, hogy egyáltalában nem szükséges az egész hamunak vastartalmát meghatározni, sőt ellenkezőleg, a mi célunknak tökéletesen megfelel, ha az egyenletesen és finoman szétdőrsölt és megmérlegelt hamu egy meghatározott részletének vastartalmát meghatározzuk. Minthogy továbbá a hamuváégetés jól elzárt cserépedényben történik, a vegyész e műtét melletti jelenléte teljesen fölösleges. S így a vegykémelés a vér és hamu bizonyos mennyiségében vastartalom meghatározására szorítkozik: oly műtét, mely sokkal kevesebb fáradsággal jár, mint bármely egyszerű vérvegykémelés. A mi pedig e kísérlet költséges voltát illeti, ez természetesen csak igen kevésbé szállíthatja alább értékét; embernél egyébként a főköltés, a kísérletre felhasználandó test megszerzése t. i. egész en elesik. Azonfölül nagy valószínűséggel előlegesen felvehetjük, hogy a tüdők vértartalma az egész test vértartalmához állandó viszonyban van: ha tehát elegendő kísérlet által e viszonyt megállapítani sikerült, úgy ezentúl már csak a tüdöket kell hamuvá égetnünk, melynek vastartalmából következtetést vonhatunk az egész test vastartalmára, a mi nagyobb állatoknál és az embernél igen nagy előnyt nyújtana.

III. E kísérletek fontossága.

1. Sanctorius óta azon iparkodunk, hogy a bizonyos idő alatt kiürült anyagok mennyiségét megtudjuk. Ha azonban az anyagcseréről helyes fogalmat akarunk nyerni, semmi esetre sem elégséges a hulladékot (Abfälle) megmérni, sőt ellenkezőleg szükséges a szövetképzésre felhasznált anyag mennyiségét pontosan meghatározni, szóval szükséges, hogy az összes vérmennyiség ismerete képezze a vizsgálat kiindulási pontját.

2. Az illető élettani vizsgálatok szorgos tanulmányozásából kitűnik, hogy mindaz, mit az élettanárak eddig az egyes szervek vértartalma felől tanítottak, csak igen körülbelül van mondva. De könnyű belátni, hogy előbb a mindenkori mennyiségviszonyt az illető szervek vértartalma és az általuk elválasztott anyag között szükséges tudnunk, mielőtt a különböző szerveknek, tengéleti működéséről és fontosságáról jogos ítéletet hozhatnánk.

a) Lehrbuch d. physiol. Chemie 1842. p. 145.

b) Chemische Untersuchungen über d. Knochen und Zähne d. Menschen u. der Wirbelthiere 1844. p. 101.

c) Wagners Handwörterb. d. Physiol. Artikel Chylus p. 245.

d) L. c.

3. A vérkeringés tartama (Dauer) még nincsen pontosan meghatározva. De ismerjük már a szívgyomrok tartalomképességét (capacitas) és az érlökések számát, s így csak a harmadik tényező t. i. az összes vérmennyiség ismerete hiányzik még a vérkeringés tartamának meghatározására.

4. Tudva levő dolog, miszerint Prévost és Dumas azt állították, hogy az állatok hőmérséke tökélyesen megegyez véruk vértékecs-tartalmával. De mielőtt azt következtethessük, hogy a melegképzés a vértékecs számától függ, az összes vér és vértékecs mennyiségét kellene tudnunk, minthogy, miként Dumas most már maga is bevallja, nagyon lehetséges, hogy aránylag kevés vérral bíró állatok vére dús vértékecsben, és megfordítva. E tekintetben tehát módszerem annyival előnyösebb, minthogy éppen a vastartalom meghatározásán alapul, mely a vértékecs mennyiségének tökélyesen megfelel.

5. Megvizsgálandó: mily befolyást gyakorol a nem, kor és terhesség a vérmennyiségre általában és ennek elosztására az egyes szervekben.

6. Vogel és Zimmerman példája után indulva jelenleg az általános valódi vérbőség v. pozsga (plethora vera) kétségbe vonatik. A rendes és a pozsgás egyének vérmennyiségének egyenes meghatározása egyedül képes e tekintetben felvilágosítást adni.

7. Zimmerman, ki az utóbbi időkben legtöbb kísérletet tett az érvágás erőszetének tanulmányozására, gyanítja, miszerint az érvágás haszna abban áll, hogy a vért a kórosan vérbő szervtől elvonja. De ha eljárásom által a különböző szervek rendes és viszonylagos vértartalma meghatározott volna, akkor nem lenne nehéz tetszés szerinti nagy vérbocsátások által megtudni, vajon az ez által keletkezett vércsökkenés valamennyi szervben egyenletesen történik-e, vagy sem. Csak akkor nyerhetne tudományos megoldást ama kérdés, vajon léteznek-e külön javallatok a jobb és bal könyökhajlatbani érnitásra vagy nem, vagy hogy általában inkább kevesbedik-e valamely szervnek vére, ha ez közvetlen szomszédságából bocsáttatik? Ezek mind oly föltevénnyek, melyek bebizonyítására számtalan tapasztalat hozatik fel, a nélkül azonban, hogy tudtommal csak egyetlen élettani tény is mellettük szólna.

8. Chossat fölületes kimerülési kísérletei (Inanitionsversuche) szerint több mint valószínű, hogy ez alatt a különböző szervek nem egyformán szenvednek. A gyógytanra nézve igen fontos lenne megtudni, vajon kizárólagos állati vagy növényi életrend hason eredményű-e, vajon a különböző szervekbeni vércsökkenés egyenletes vagy egyenlőtlen és mely szervekben mutatkozik legelőbb?

9.

A tarcsai (Tatzmannsdorf) ásványvíz mennyiségi vegybontása.

Wagner Dániel,

vegytutor és pesti gyógyszerész által.

Czilchert tr. értekezését a tarcsai ásványvíz felől, folytatólag van szerencsém önökkel közölni, hogy nevezett barátom indítványozására Tarcsa egyik forrásából nagyobb mennyiségű víz küldetett hozzám Pestre, mennyiségi vegybontás végett, melyet véghez is vittem, és bátorkodom ezennel ezen nevezetes és igen hathatós ásványvíz vegybontásának eredményét következőkben előterjeszteni:

Talált fajsúly 1,00943.

1,000,000 súlyrész víz tartalmaz:

2446	s. r.	vízben könnyen oldható sókat izzott állapotban,
1670,8	s. r.	„ nehezen „ földes alkatrészeket, tehát
4116,8	súlyrész	szilárd anyagokat; továbbá
3171	„	illó alkatrészeket.

A vízben könnyen oldható sók vegybontatván, találtam:

7,8 s. r. iblany- és büzenysókat (Jod- und Bromsalze)
 23,5 s. r. hamhalvagot (Chlorkalium), 637,0 s. r. szíkkéneget (Natronsulfat),
 491,7 s. r. szíkhavagot (Chlornatrium), 1286,0 s. r. szíkszéneget (Natroncarbonat).

A vízben nehezen olvadó sók alkatrészei:

58,0 s. r. kovasav (Kieselsäure),
 22,2 s. r. szénsavas vasélecs (Eisenoxydulcarbonat),
 7,4 „ vilsavas keseréleg (Thonerdephosphat),
 1091,0 „ mészszeneg (Kalkcarbonat),
 481,0 „ keserszeneg (Magnesia carbonat),
 10,0 „ szénsavas cselécs (Manganoxydulcarbonat);
 határozatlan csekély mennyiségű súlyéleg és pirélegsók (Baryt- und Strontiansalze).

Az illó 3171 s. r. tevő alkatrész szénsav (Kohlensäure).

E szerint 1 polgári font azaz 7680 szemer víz tartalmaz:

0,060 szemer iblany- és büzeny-sókat	0,170 szemer szénsavas vasélecs,
0,180 „ hamhalvagot,	0,056 „ vilsavas keseréleget,
3,776 „ szíkhavagot,	8,379 „ mészszeneg,
4,892 „ szíkkéneget,	3,755 „ keserszeneg,
9,876 „ szíkszeneg,	0,080 „ szénsavas cselécs,
0,445 „ kovasavat,	24,353 „ szabad szénsavat;

meg nem határozott, de igen csekély mennyiségű súlyéleg- és pirélegsókat.

Ezen ásványvíz tehát iblany, büzeny és vastartalmú égvényes savanyúvíz, feltűnő mennyiségű szík-, mész- és keserszeneggel, egyike a sókban és szabad szénsavban legdúsabb savanyúvizeknek. Összetételét illetőleg leghasonlóbb az eddig ismert ásványvizek közt a luhatschowitzi- és kiesingenihez, azon különbséggel, hogy az elsőbb nagyobb mennyiségű szíkhavagot és szíkszeneg, de kisebb mennyiségű mész és keserszeneg, szíkkéneget pedig éppen nem tartalmaz; az utóbbi sokkal nagyobb mennyiségű szíkhavagot és csak igen kevés szíkszeneg tart.

10.

Nendtvich Károly nyilatkozata.

Miután a „brennbergi köszén, vegytani és műipari tekintetben“ című értekezésem, melyet az 1847-ik évben Sopronban tartott m. orvosok és természetvizsgálók gyűlékezé-
 ben felolvastam volt, azóta más magyarországi köszének vegytani vizsgálatával együtt, ré-
 szint a kir. m. természettudományi társulat évkönyveinek II-dik kötetében, részint ebből kü-
 lönsen lenyomva mint külön munka, részint pedig a cs. bécsi tudományos Akadémia „Si-
 tzungsbericht-“jeinek 1851-dikben megjelent octóberi füzetében, részint „Erdmann Journal
 für practische Chemie“ című folyóiratban, valamint még több más külföldi folyóiratokban
 is már megjelent; azért szükségtelennek tartom, hogy az 15 év lefolyta után a m. orvosok és
 természetvizsgálók Sopronban tartott gyűlésének munkálataiban újra kinyomassék. Ki e
 tárgytól közelebbről érdekelve a brennbergi köszének vegybontásáról bővebb tudomást akar
 szerezni, a nevezett munkákat az idézett helyeken tekintse meg.

Kelt Budán, april 25-dikén 1863.

Dr. Nendtvich Károly.

A m. k. műegyetemnél a vegytan rend. tanára
 és a m. tud. Akadémia rendes tagja.

IV.

AZ ÉLET-, ÁLLAT- ÉS NÖVÉNYTANI SZAKOSZTÁLY.

A.

JEGYZŐKÖNYV.

EGY MELLÉKLETTEL.

Első ülés augusztus 11-dikén.

A szakosztály délutáni hat órákor, méltóságos Ocskay Ferencz báró vezérlete alatt, a
 báró házánál összeülvén, tekintve annak hazánk baránya — fauna — körül tett bokros érde-
 meit, őt mint a honi állattudósok Nesztorát szakosztályi elnökül közakarattal megválasztotta.

Örömmel értesülvén a szakosztály Bonaparte Lucian Károly caninói herczegnek, mint
 Európa egyik legbuzgóbb és legjelesebb állattudósának megérkezéséről, ezen örömrzettől
 indítva elhatározta, hogy ő herczegsége a tiszteletbeli elnökség elfogadására megkéressék, s egy vá-
 lasztmány által a szakülésre meghívassék.

Végre szakosztályi jegyzőül Hanák Ker. János kegyesrendi áldor és tanár válasz-
 tatván, az ülés szétoszlott.

Második ülés augusztus 12-dikén.

A szakosztály reggeli 10 órákor a casino kisebb terében összeülvén, miután méltó-
 ságos Ocskay Ferencz báró a nagy számmal összegyűlt tagokat üdvözlötte, s az iránta mu-
 tatott bizodalmat megköszönte volna, az elnökség zajos éljenkiáltások között székét el-
 foglalta; ekkor:

1. Petényi Salamon muzeumi segédőr szívből fakadt örömrzettel üdvözlé Bonaparte
 Lucian Károly caninói herceget, mint a szakosztály tiszteletbeli elnökét; üdvözlé becses ven-
 dégeinket Heckel Jakabot és Kollár Vinczét.

Ez üdvözlő beszédet a szakosztály részéről általános helyeslés és harsogó éljen követte.

2. Ő herczegsége tiszteletbeli elnökünk a lepcsés duduról (Didus ineptus Lin.), mely
 mintegy kétszáz év előtt még elevenen találtatott, de most már a földszínéről egészen elenyé-
 szett, francia nyelven értekezést tartván, megemlíti, hogy e madarat Linné a nyargákhoz
 (Strucz) sorozta, mely azonban csontvázát tekintve Blainville szerint a galambok? családjához
 tartozik. Ennek bebizonyításául a madárnak főskeverékből (Gypsocomposition) készült fej-
 és lábcsonkját bemutatá.

E figyelemfeszítő értekezés köztetszéssel fogadtatott.

3. Ő herczegsége a közönséges ponczról (Sitta europaea Lin. csuszka vagy favágó) közöl-
 vén észrevételét, megmutatá, hogy azon faj, mely nálunk találtatik, nem Sitta europaea Linne.
 hanem Sitta uralensis Licht. vagy S. europaea var. sibirica Pall., vagy S. sericea, s. asiatica
 Temmink szerint.

E közlés a szakosztály részéről annál nagyobb örömmel vétetett, minhogyn ezen legújabb fel-
 fedezést ő herczegsége legelőször szakülésünkben tette nyilvánossá.

4. Ő herczegsége a kétes pikkérnek (Lepidosiren paradoxus) egy példányát borlélben a
 szakülésnek bemutatván, e különös állatról részletesen értekezett. Értekezése folytán az állat
 belrészeinek, különösen pedig szívének alkotását, és csontvázának szerkezetét leírván, e lei-
 rásból a hasonlító boncztan szabályai szerint, Mellville tudor ellen, ki azt legújabbban is a
 hullók osztályában a békákhoz sorozá, világosan megmutatta, hogy a kétes pikkér (Lepi-

dosiren paradoxus, más névvel Proctopus annectens) a halak osztályába tartozik, hol a csontos és porczos halak között átmenetet képez.

E nagy becsü értekezések a szakosztály részéről hálás köszönettel fogadtatván, a tudós herczeg megkéretett, hogy azokat a munkálatok számára átengedni szíveskednék.

5. Ö herczegsége az általa legújabbban rendszerezített tengeri emlősök sorozatát a szakülésnek beadván,

az a munkálatok részére köszönettel vétetett.

6. Schmidt Ferdinánd soproni hazánkfia, kijöllehet negyvennyolcz éve, hogy honunk határain túl Laibachban tartózkodik, mégis nemzeti nyelvünk iránti szeretetből magyarul olvasta fel értekezését a barlangi változányról (Proteus angvinus, vagy Hypochthon Laurenti), mely Krajna földalatti vizeiben található. E ritka állatról saját észrevételeit közölván, annak három eleven példányát mutatta be a szakülésnek.

Előadására a szakosztályi jegyző azon észrevételt tette; miszerint a szóban levő állat nem kizárólag Krajna lakosa, miután Kitaibel Pál hajdani egyetemi tanár azt Horvátországban a vilebicsi mocsárban felfedezte, s egy példányát a nemzeti muzeumnak ajándékozta, mely jelenleg is a muzeum terménytárában látható. Sőt ngs Kubinyi Ágoston előadása szerint Dalmátországban is találtatott.

Határozatott, hogy ezen érdekes közlés a munkálatokban kinyomattassék.

7. Schmidt Ferdinánd az egybegyűlt tagok között kiosztály czímű munkáját: Land- und Süßwasser-Conchylien in Krain von Ferd. J Schmidt Laibach 1847. 8. v. 27. l.

Mi a tagok részéről öszinte köszönettel fogadtatott.

8. Heckel Jakab a bécsi cs. terménytár őre Magyarország édesvízi halainak rendszer áttekintését némi jegyzetekkel, és az új fajok bővebb leírásával terjeszté elő. Előadása után Magyarország ásvány-halaiból néhány csónosan rajzolt példányt mutatott be a szakülésnek.

E jeles értekezés a szakülés határozata szerint a munkálatokban látand napvilágot.

9. Kubinyi Ferencz táblabíró, Baranyamegyében a dárdai uradalomhoz tartozó Bere-méndena juramész-képletben talált ásvány csontokról szóbeli előadást tartván, a talált csontokat a szakülésnek bemutatta, melyek között a fogak alkotása szerint tizenöt emlős, és egy hulló csontmaradványát különböztette meg. Ezeken kívül valának még több meg nem határozott csontdarabok, melyeket a jelenlevők közül sokan, sőt maga a caninói herczeg is madárcsontoknak találtak.

Ezer előadás, mely annál érdekesebb vala, minthogy apróbb emlősök csontjai hazánkban mindeddig nem igen találtattak, nyilvános köszönettel vétetett.

10. Kollár Vincze a bécsi cs. terménytár őre a gabnaevő molyról (Tinea pirophagella vagy Gelechia pirophagella) szóbeli előadást tartván, e veszélyes állatot természetben és rajzban is bemutatá, azon kalászokkal együtt, melyek magvaiban pondrója él, és átbábozik. A kártékony állat kiirtására a gabna kora kieséplését és megőrlését ajánlja.

Ennek nyomán Brassai Samu tanár figyelmeztetni akarja a mezőgazdákat, hogy miután nálunk gyakran tapasztalhatni, miszerint a sokáig álló asztagokban a kalászok üresen maradnak, vizsgálják meg az illető gazdák, vajon a maghiányt e kártékony rovarok okozzák-e?

Schmall Fridrik erdőszettanár az ártalmas rovarok ellen általános az javasla, hogy a lég növénytenyésztés által tisztíttassék.

Kollár előadása köszönettel fogadtatván, megkéretett, hogy azt a gazdasági szakosztály ülésében is előadni, s a munkálatok számára a rajzolatokkal együtt átengedni szíveskednék.

11. Kovács Gyula hazánk fáradhatlan fűvésze bemutatá az általa kiadott bécsi szárított növények hatodik századát; úgy szintén az ausztriai birodalom ritkább növényeinek harmadik füzetét.

A csónosan kiállított növénygyűjteményt a szakosztály megelégedéssel vizsgálván, azt a közgyűlés figyelmébe ajánlja.

12. Kovács Gyula egy tervet terjesztett a szakosztály elé, mely szerint hazánk növényeit szárított példányokban és nyomtatott leirással szándékozik kiadni, mihelyt e részben a közönség pártolását megnyerendi.

E közhasznú vállalatot, mely szerint nem csak hazánk virányának megismerésére, hanem az annyira kellemes, mint hasznos növénytudomány terjesztésére is a legcélszerűbb út nyílik, a szakosztály a közgyűlés résztvevő figyelmébe, és buzgó pártolásába ajánlja.

13. Balog Pál orvostudor indítványozá, miszerint tiszteletbeli elnökünknek a caninói herczegnek arczképét a munkálatokba felvételni óhajtaná. Mely kedvesen vett indítványhoz ő nagysága Kubinyi Ágoston azt csatolta: kéressék meg a herczeg, hogy Romában tartózkodó valamely magyar művész által arczképét lefestetni, s azt nemzeti muzeumunknak örök emlékül megküldeni szíveskedjék, hogy arról a munkálatok számára lemásoltathassék.

Miután ez indítvány a szakülés által köztetszéssel fogadtatott; ő herczegsége a megtiszteltetésért öszinte köszönétét nyilvánította: mire az egész ügy a közgyűlés elé terjesztetni határozatott.

14. A méltóságos elnök mind az állatgyűjteménynek, mind a virágkiállításnak megvizsgálására válaszmányt nevezett ki. Az állatgyűjtemény megvizsgálására: Heckel Jakab, Kollár Vincze, Frivaldszky Imre, Petényi Salamon, és Römer Flóris. A virágkiállítás megvizsgálására: ngs Kubinyi Ágoston, Brassai Samu, Kovács Gyula, Szenczy Imre, Csernel Kálmán, és Jemelka József nevezetett.

Kik tudósításait a szakülésnek beadandják.

15. Ngs Kubinyi Ágoston a caninói herczegnek mint tiszteletbeli elnökünknek a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése, főleg pedig szakosztályunk iránt tanúsított szíves részvételért buzgó köszönetet mondott. Különösen kiemelé a természettudományok iránti szeretetét azon férfiúnak, ki magas állásáról sem áttal a természet apró lényeihez leereszkedni, s azokkal, miket fájdalom még sokan csekélységeknek tartanak, szenvedélyesen foglalkozni. E férfiútól, ki édes hazánkából még az nap eltávozott, a szakosztály nevében érzékeny búcsút vón. Utána Müller Gottfrid jogtudor és tanár francia nyelven, és francia hévvel rövid istenhozzádot mondott a nagy vendégnek. Mire a herczeg forró köszönetét nyilvánítván a megtiszteltetésért zajos éljenkiáltozás között távozott, s a szakülés berekesztetett.

Harmadik ülés augusztus 13-dikán.

16. Az előbbi ülés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesített.

17. Hammerschmidt Károly orvostudor Hartinger Antal Paradisus Vindobonensis című remek munkájának egyik füzetét gyönyörű rajzokkal bemutatván, előadá, hogy a rajzok színezése nem ecsettel, hanem színnyomat (Farbendruck) által történik.

A tagok megelégedéssel szemlélék a természethű rajzokat; a jelentés tudomásul vétetett.

18. Ugyanaz bemutatá Redtenbacher Lajos orvostudornak Fauna Austriaca című munkájából a két első füzet; e jeles és hazánk bogarainak meghatározására igen czélszerű munkát a rovartudósok kellő figyelmébe ajánlja.

Mi szintén tudomásul vétetett, s az ajándékozott két füzet köszönettel fogadtatván, a kir. m. természettudományi társulatnak megküldetni határozatott.

19. Petényi Salamon muzeumi segédőr terjedelmes értekezést olvasott a terménygyűjtemények czélszerűségéről; előadván mely terménygyűjtemények czélszerűek, és melyek nem. Továbbá mikép kell a terménygyűjteményeket oly czélszerűleg rendezni, hogy azok a gyűjtőre nézve tanulságosok és érdeletesek, a tudományra nézve gyarapítók és felvilágosítók, az emberiségre hasznárasztók, s így a gyűjtőnek életében öröme, sőt még holta után is tiszteletére válók legyenek.

Mely értekezés nagy figyelemmel hallgattatott, és köztetszéssel fogadtatván, a munkálatokban kinyomatni határozatott.

20. Skofitz Sándor bécsi gyógyszerészmester, és fűvész a szakosztályt hön üdvözöl-vén, a Bécsben keletkezett növény-csere-egyletnek rövid vázlatát előterjesztette, s a jelenvolt fűvészeket annak pártolására felszólította. Annak megmutatásául, mily gonddal szárítvák az egylet által cserébe adandó növények, a jelen volt fűvészek között több csomó szárított növényt osztott szét, egyszersmind a cserére kész növények névsorát is közlőtte a tagokkal.

Közlése a szak részéről pártoltatott, s a kiosztott növények köszönettel fogadtattak.

Negyedik ülés augusztus 14-dikén.

21. A harmadik ülés jegyzőkönyve felolvastatván helybenhagyatott.

22. Szcenci Imre premontrei kanonok a növényvándorlásról tartván érdekes felolvasást, különösen a tuskés csimpajnak (*Xanthium spinosum*), mely hazánkban csak néhány év előtt mutatkozott, most azonban már egész Bécsig terjedt, hatalmas és gyors terjedésére, kártékonyságára, és kiirtására figyelmezteté az illetőket. A tuskés csimpaj *Brassai Samu* észrevétele szerint Erdélyben is terjed. Azonban ő reméli, hogy e veszélyes növény alkalmat nyújtand a közlegelők megszüntetésére, s a mezők gondosabb művelésére, minthogy ez a művelés alatti földeken éppen nem találhatik, hanem csak az utak széleire, s elhagyott pusztákra vonul.

E közfigyelmet gerjesztő értekezés nagy tetszéssel fogadtatván, a munkálatokban kinyomatni rendeltetett.

23. Méltóságos Ocskay Ferencz báró szakosztályi elnök, bemutatván az általa Fiume vidékén felfedezett új sáskafajt, melyet Charpentier a jeles rovartudós a felfedező tiszteletére *Barbitistes Ocskayi* névvel nevezett, annak leírását közlé az üléssel.

A közlés köszönettel vétetett s az újonnan felfedezett rovar leírása a munkálatokba felvéteni határozatott.

24. Frivaldszky Imre orvostudor s muzeumi segédőr Magyarország szárazföldi és édesvízi puhányairól terjedelmes felolvasást tartott s a kizárólag magyarhoni csigafajokat a szakülésnek természetben mutatta meg.

E jeles előadás, mely hazánk puhányainak megismertetésére nézve valódi nyereség gyanánt tekinthető, köztetszéssel fogadtatván, a munkálatokban fog megjelenni.

25. Brassai Samu tanár, mint a virágkiállításnak megvizsgálására kinevezett választmány titoknoka, felolvasá a választmány tudósítását a megjutalmazandó virágokról, mely a jegyzőkönyvhöz mellékelve a közgyűlés elé terjesztetni határozatott, hogy annak titoknoka sikeresítés végett a ns városnak minél előbb általadja.

26. Kollár Vincze, a bécsi cs. terménytár őre, szóbeli előadást tartott az egyiptomi galacsárról (*Ateuchus Aegyptiorum*) s annak természetes példányait, melyeket Kotschi jeles útazó Egyiptomból hozott, asártekékkal együtt, melyekben a bogár kifejlődik, a szakülésnek bemutatta.

Az előadás köszönettel vétetvén, előadó megkéretett, hogy ezen érdekes rovar, mely már a régi mumiákkal együtt bebalzsamozva találtatik, az archaeologiai szakosztály ülésében bemutatni szíveskednék.

27. Ugyanaz a gubacs származásáról szólván, előadá, hogy egy kis rovar, a csésze gubonc (Cynips calicis) a kocsános tölgyön petéit a csésze és gyümölcs közé rakja, mi által a nedv-forgás más irányt vevén, makk helyett azon kinövés származik, melyet gubacsnak nevezünk. Bemutatta természetben a csésze-gubonczot, úgy szintén annak ellenségeit, vagyis azon apró rovarokat, melyek a gubacsban részint annak nedvéből, részint a gubonc pon-dróiból élődnek.

Érdekes előadását nagy részvétellel hallgatta a szakülés, s a jeles rovartudóst megkérte, lenne szíves azt a gazdasági szakosztályban is előterjeszteni.

28. Ugyanaz több érdekes rovar, és a halakon élődő sazokat kínozó apró férgeket részint rajzokban, részint természetben bemutatván, azokról saját észrevételeit közlőtte.

Mely nagy becsű, s az állattanra nézve igen érdekes közlések a munkálatokban látand-nak napvilágot.

29. Petényi Salamon bemutatta Hanák Ker. János Természetrájának legújabbban megjelent ötödik füzetét, azt mint igen czélszerű és természethű rajzokkal ellátott munkát fő-leg a tanítók és nevelők figyelmébe ajánlotta.

Ajánlása köszönettel fogadtatván, tudomásul vétetett.

30. Bilimek Domonkos cistercita áldor, és könyvtárnok Bécsújhelyből, rovar-cserére szólítá fel az egybegyűlt tagokat, s azok között nyomtatásban osztá szét a csere feltételeit.

Mi köszönettel fogadtatván, tudomásul vétetett.

Ötödik ülés augusztus 16-dikán.

31. Az előbbi szakülés jegyzőkönyve hitelesített.

32. Schmidt Ferdinánd az adlersbergi barlangban általa legújabbban felfedezett rovarokat mutatott be, s azokról közlőtte saját tapasztalatait. A bemutatott rovarok ezek: Anophthalmus Schmidtii St., Leptoderus Hohenwartii Sch., Catops troglodytes Schm., Pristonychus elegans Sch., Chelifer troglodytes Sch.

Ez érdekes közlés örömmel fogadtatott, s a legújabbban felfedezett rovarok leírása a munkálatokba felvéteni határozatott.

33. Kovács Gyula bemutatá az úgynevezett trencsényi mannát, mely nem egyéb mint a saláta szírentáknak (*Ranunculus ficaria* L.) csomós gyökere. Ez a víz által kimosva né-mely helyeken a földön nagyobb mennyiségben találhatik, de a légből még eddig senki sem látta hullani. A mi használatát illeti, megehető ugyan, de a belőle készített kenyér rosz ízű, s nem igen tápláló.

E közlés kedves tudomásul vétetett.

34. Ugyanaz a soproni nagygyűlés előleges munkálataival foglalkozó választmány által felszólítva Sopronmegyét több ízben beutazta, fűvészileg megvizsgálta, s a soproni vi-rányról saját észrevételeit közlőtte.

Közlése köszönettel fogadtatván, részletesen kidolgozva a munkálatokba felvéteni határozatott.

35. Petényi Salamon muzeumi segédőr a tojásgyűjtés czélszerűségéről olvasott útmutatást, a tojástant (Oologia), mint a madártan egyik kiegészítő részét kiemelvén, egyszersmind némely általa felfedezett s az eddigi madártudósok által vagy hibásan leírt, vagy egészen ismeretlen tojásokat mutatott be a szakülésnek.

Érdekes előadása mindvégig nagy figyelemmel hallgattatott, s a munkálatokba felvéteni határozatott.

36. Hammerschmidt Károly orvostudor a bécsi természetbarátok egyesületének munkálataira figyelmezteté a szakülést. Továbbá az elpusztult, vagy elpusztuláshoz közelgő állatokról kérdésre néhány adatot közlött saját lapjaiból, és Wágner munkájából. Végre egy legújabbban felfedezett kis rovar, *Chionea araneoides* Dahlm., mely a hóban találhatik, rajzolatban mutatott be.

Közlése köszönettel fogadtatván, tudomásul vétetett.

73. Ugyanaz az alsó-ausztriai állatkínzás elleni egyletnek kitűzött következő pályakérdését olvasta fel: Adassék elő népszerűen az állatvilágnak az emberhez és az egész természethez álló viszonya. A pályamunkának, mely mintegy 5 nyomtatott ívre terjedhet, beküldési határnapja jövő 1848-ik évi augusztus utolja, díja 20 darab arany.

Tudomásul vétetett.

38. *Fuss Mihály* tanár bemutatá hajdani Baumgarten József *Enumeratio stirpium Transilvaniae* című fűvészi munkájának folytatólag megjelent negyedik kötetét, mely a rejtve nősző növényeket foglalja magába. Az egész munkát az illetők pártolásába ajánlotta.

Tudomásul vétetett.

39. *Petényi Salamon* emlékeztetvén a szakot a múlt évben kitűzött következő kérdésre: Mikép tarthatja fenn magát a vakond oly szigeteken, hol a vízáradások által minden egyéb emlősök elvesznek? erre saját észrevételét közölte, mely szerint az ercsi szigeten, melyet februárban a víz egészen elárasztott azon hótól egész májusig legkisebb nyoma sem volt vakondnak; ellenben májusban már ismét mutatkozott. Újra ajánlja tehát a szak figyelmébe a kérdés feloldását.

Szintén tudomásul vétetett.

40. Végre a jegyzőkönyv felolvasatván, hitelesített s a gyűlés eloszlott.

Báró *Ocskay Ferencz*, elnök. *Hanák Ker. János*, jegyző.

Melléklet e szakosztályi jegyzőkönyv 5-dik pontjához.

A tengeri emlősök sorozata.

Bonaparte Lucián Károly

caninói hercegtől. *)

Mammalia marina. — Tengeri emlősök.

Ordo 3. **Pinnipedia** ex Feris.

4. **Cete.**

5. **Sirenia** ad Belluas.

Úszonylábúak.

Czetek.

Szirénák.

Pinnipedia. — Úszonylábúak.

Fam. 1. **Phocidae**. — **Fóka-félék.**

- Subfam. 1. **Otarina**. Főles fókák.
2. **Phocina**. Fókák.
3. **Halichaerina**. Kúpfogúak.

Fam. 2. **Trichechidae**. — **Rozmár-félék.**

4. **Trichechina**. Rozmárok.

Fam. 3. **Zeuglodontidae** (Foss.) — **Járomfogú-félék.**

5. **Zeuglodontina**. Járomfogúak.

Cete. — Czetek.

Fam. 4. **Delphinidae**. — **Cselle-félék.**

6. **Orcina**. Ajkaboltok.
7. **Delphinina**. Csellék.
8. **Monodontina**. Agyaranczok.
9. **Hyperoodontina**. Felfogúak.
10. **Zyphiina**. Kúpfőjűk.
11. **Catodontina**. Alfogúak.

Fam. 5. **Balaenidae**. — **Bálna-félék.**

12. **Balaenina**. Bálnák.

Sirenia. — Szirénák.

Fam. 6. **Manatidae**. — **Markonc-félék.**

13. **Manatina**. Markoncok.
14. **Rhytina**. Kérges redős bőrűek.

*) A bennünket látogatásával megtisztelő, politikai s tudományos téren egyiránt nagy nevű Bonaparte Lucián Károly — III. Napoleon császár unokatestvére, szül. 1803., meghalt 1857. jul. 29-kén — több érdekes, mely természetbuvárlatot tanúsító értekezéssel lepte meg az öt lelkesedéssel fogadó soproni gyűlést; de fájdalom, csak a tengeri emlősök általa rendszerezített sorozatát hagyta nálunk, mely itt magyarra fordítva irodalmunkban most is újdonságul jelenik meg.

Szerk.

B.

ÉRTEKEZÉSEK.

1.

Magyarország édesvízi halainak rendszeres átnézete, jegyzetekkel s az új fajok rövid leírásával.

Írta *Heckel J. J.* 1847.

Fordította s a tudomány újabbkori haladásával bővítette

Chyzer Kornél, *)

Bártfávaros főorvosa, s a m. t. Akademia I. tagja 1863.

Tisztelt urak!

Figyelmöket egy negyed órára igénybe venni bátorkodván, van szerencsém Magyarország édesvízi halainak átnézetét önök elé terjeszteni.

Türelmüket ki fognám fárasztani, ha minden egyes fajról szólanék; s azért csakis az általánosnak és legérdekesebbnek előadására fogok szorítkozni, s értekezésem részletes részét azoknak, kiket közelebbről érdekel, nagy készséggel előmutatni.

*) Midőn boldogult Heckel Jakabnak **), kora legnagyobb ichthyologusának, a magyarországi édesvízi halakról 1847-ben írt s a m. orvosok és természetvizsgálók soproni gyűlésén felolvasott jeles értekezését szerkesztői szíves felhívás folytán fordítás végett kezemhez vettem, láttam, hogy azt csak úgy, mint írva van, jelenleg nem közölhetni; mert azon idő óta a tudomány haladt, illetőleg maga Heckel sokat változtatott rajta.

Azonban Heckel iránti kegyeletből, de azért is, mert javításokra senki sem jogosított, a német szöveget híven fordítva közlöm; s a tudomány újabbkori vívmányait számozott jegyzetekbe fűzve csatolom hozzá. Ezekből látni fogjuk, hogy az igazítások csak Heckel művének Heckel általi kiegészítése.

Az általam használt magyar nevek vonatkozólag a következőket jegyzem meg.

Ott, hol tudtommal magyar elnevezéssel még nem bírtunk, magam csináltam és pedig olyformán, hogy rendszerint a nép által használt elnevezést fogadtam el tudományos nemi névnek. Ilyenek:

Dobános = *Squalius*, Durda = *Abramis*, Fehérke = *Alburnus*, Kireza = *Acanthopsis*, Konezér = *Scardinius*, Ökle = *Phoxinus*, Ön = *Aspius*, Ribahal = *Umbra*, Száp = *Leuciscus*, Szélhal = *Idus*, Szobbár = *Pelecus*, Timalkó = *Thymallus*.

Ezen elnevezések némelyikét a nép itt-ott több hal megnevezésére is használja ugyan, de ezen csak úgy lehetne segíteni, ha egészen újakat képeznénk, melyeket aztán senki sem értene.

Némely helyütt a nép által használt elnevezést faji neveknek vettem.

A következőket készítenem kellett:

Rhodeus amarus = Keserű Diszponty, — mert igen szép. *Chondrostoma nasus* = Paducz Porecszaj —, faji nevét a nép is használja.

Alosa vulgaris

vagy) = Községes Tüskér, — mert hasán tüskesor fut végig.

Alosa Finta

) = Kollár Pontyárja, — gyöke Ponty.

Ammocoetes branchialis = Kopoltyús Orsóca, — gyöke Orsa, a nép orsófarknak hívja ugyan, de e név az opidium számára el van már foglalva.

Kelt Bártfán, február 1-én 1863.

Chyzer Kornél.

**) Heckel Jakab a bécsi cs. k. természetrajzi gyűjtemény őre, a bécsi cs. tud. Akademia rendes, a magyar tud. Akademia levelező tagja stb. stb. volt. Meghalt 1857. mart. 1-én. Életrajzát lásd a m. t. Akademia 1863-iki Almanach-jában a 284. lapon.

MAGYAR ORVOSOK.

Mielőtt azonban munkám eredményeit előterjeszténem, kötelességemnek tarom megnevezni azon forrásokat is, melyek közvetett vagy közvetlen befolyása által képesítettem ezen átnézetet oly tökéletességben összeállítani, mint az magamnak egyedül sohasem sikerül vala.

Legelőbb is boldogult **Festetics László** gr. iránti hálámat fejezem ki, azon nagylelkű szívességéért, melylyel keszthelyi és csáktornyai jószágain fogadott, hol nekem az ott található halak vizsgálatánál minden tőle kitelhető módon segédkezet nyújtott.

Hasonló hálával tartozom ő cs. k. fensége **Albrecht** főherczeg uradalmi igazgatója **Kleyle** lovag udv. tanácsosnak, kinek rendelkezései következtében Bélyén, a Mohács melletti főherczegi jószágon, a dunai halak felett igen érdekes észleleteket tehettem; s hol az ottani uradalmi tiszték megelőző szívessége által nem csak egyes halak felőli érdekes adatokhoz jutottam, de be is avattattam a legnagyobbyszerű vadonbani halászatok titkaiba, vezetésébe, kezelésébe és jövedelmezésébe. S mind ezek oly tárgyak, melyek már magokban véve is a magyarországi halak terjedelmesebb történetében igen érdekes helyet tölthetnének be.

Meyer pesti ügyvéd oly szíves volt nekem megengedni, hogy az ördögmalom melletti kis patakjában, mely **Kramer Ribahal**nak lelhelye végett nevezetes, szabadon halászhasssak.

Frivaldszky Imre tr. Pestről, **Mons** Bukovinából, **Gerhard** tr. Keszthelyről, **Sachs Sándor** Késmárkról és **Kotschy** Erdélyből számos halat küldött nekem borszeszben.

Végre különös köszönettel s megemlékezéssel tartozom itt **Petényi Salamon** n. muzeumi örseged barátomnak. A következő átnézetből ki fog tűnni, hány, Magyarországra nézve új fajnak fölfedezését köszönjük vele született vizsga tehetségének.

Meg kell jegyeznem, hogy a magyar ha ak elősorolásánál, hol átalán véve **Cuvier** felosztását, s csak a pontyféléknél saját rendszeremet követém, az irodalmi kútfők idézésénél csakis a négy belföldi alább idézendő szerzőre vagyok tekintettel; mert e rövid értekezésem határain túl esik, hogy minden egyes fajnál annak minden hasonértelmű nevét idézzem, csak **Linnét** veszem ki e tekintetben. A magyar tájneveket — minthogy magyarul nem tudok — részint az egyes szerzőkből, részint **Petényi** szíves közleményei nyomán állítám össze.

Uraim! összesen hatvanöt saját szememmel látott s jól megvizsgált fajt van szerencsém önök elé terjeszteni. Ezek közül 19 vagy egészen, vagy pedig csak Magyarországra nézve új faj; — s csupán Magyarországon található a következő nyolcz:

1. Tüskelábú Kolty (*Cottus poecilopus* **Heckel**). ¹⁾
2. Hévízi Ponty (*Cyprinus thermalis* **Heckel**). ²⁾
3. Szegletes Ponty (*Cyprinus angulatus* **Heckel**). ³⁾
4. Körkörös Kárász (*Carassius ellipticus* **Heckel**). ⁴⁾
5. Petényi Márnája (*Barbus Petényii* **Heckel**).
6. Vénasszony Durda (*Abramis Vetula* **Heckel**).
7. Bőke Száp (*Leuciscus lividus* **Heckel**). ⁵⁾
8. Pannoniai Tergély (*Cobitis pannonica* **Heckel**). ⁶⁾

A magyarországi halakhoz bizvást számíthatjuk még az angolnát, a lazacot s a tülkért (*Alosa finta*); s e szerint a magyar fajok összes száma 68 volna.

Az aranyhalat (*Cyprinus auratus*), mint csak nevelt külföldit, nem számíthatom ide.

¹⁾ Minthogy **Heckel** és **Kner** újabb időkben Galieziából a Visztulából és a Stry folyóból is kapták, nem tekinthetjük többé csupán magyar fajnak.

²⁾ és ³⁾ Ezeket **Heckel** és **Kner** összevonták a *Cyprinus acuminatus* **Heck.** **Kn.** név alatt, de ez csupán magyar faj.

⁴⁾ Erről **H.** és **K.**-nél említés sincs, s e szerint megszűnt faj lenni.

⁵⁾ Úgy szintén ez is hiányzik **H.** és **K.**-nél; ezt a *L. rutilus* hasonnévének tartják.

⁶⁾ Ezt mint később látni fogjuk, maga **Heckel** semmisítette meg, s összevonta a Csík-tergélylyel.

Reisinger Specimen Ichthyolog'ae Hungariae című értekezésében, mint a magyar halak maga idejében való legtükéletesebb elősorolásában, hatvanhét magyar fajt találunk említve. Ezek után jelen soraim (még két faj levonásával) csak az ott mondottak ismétlésének látszhatnak.

Uraim! kérem ne tekintsék azt részemről **Reisinger** tr. (kifiatall korának szabad óráit a magyar halak fürkészésének épp oly időben szentelte, midőn a halakról tan egészen új korszak küszöbén állott) átalánosan ismert érdemei iránti csekély elismerésem tanúsításának, ha azt vagyok kénytelen mondani, hogy azon 67, a *specimen*-ben felhozott magyar faj közül csak 46 lakik Magyarországon, a többi 21 pedig részint más név alatti ismétlése az előbbieknél, részint Magyarországon nem lakó faj.

Magyarországnak, s itt különösen a Tiszának halbősége közmondásképen ismeretes. Mily roppant mennyiséget nyújt csak egy egyszeri felvonása a jég alóli hálónak a pompás Balatonban! Mily nagyságra nő ott az érdemelt hírfi fogas! Sha végre azon nem is képzelt mennyiségű halat tekintetbe vesszünk, melyet csupán a főherczegi béllyei jószágból kaphatni, hol saját, gazdag tapasztalat nyomán alkotott igen czélszerű készülettel egy vonásra 500, sőt 1000 mázsa halat is fognak ki, s hol évenként 14 — 15000 mázsa halat értékesítenek; láthatjuk, hogy Oroszországon kívül más ország Európában nem képes hasonló édesvízi halgazdagságot előmutatni, — s bátran mondhatni, hogy a halászat Magyarország nemzetgazdagságának egyik részét képezi.

Már csak ezen okból is érdekes ezen áldott hazának minden halfaját közelebbről ismerni. Meg vagyok győződve, hogy ezen átnézet, melyet ezennel szerencsém van előterjeszteni, a tökéletességet még nem közelíti meg. S nagyon valószínű, hogy néhány legalább a tudományra nézve érdekes faj lappang még ismeretlenül a Tiszában, a kárpáti tavakban s felső Magyarországon átalán véve, de kivált a határörvidéken, s a tenger mellék kisebb folyóinak déli részeiben; s ezért is bátorkodom önöket uraim! különösen ezen pontokra figyelmeztetni, s a netalán talált halak vizsgálásánál saját tapasztalataimat önöknek szívesen felajánlani.

De vegyük a jelen átnézet tartalmát s az új fajokat röviden szemügyre.

1. A Sügérfélék családjában nincs semmi új; az idevaló hat faj közép Európában mindenfelé honos.

2. A Pánczélósak vagy Koltyfélék családjából, mely 3 fajjal dicsekedhetik, eddig csak egy volt ismeretes; a többi kettőt én fedeztem fel s írtam le 1838-ban az „Annalen des Wiener Museums“-ban.

3. A Pontyfélék családjába 40 faj által van képviselve, 15 közülök részint új, részint Magyarországon eddig nem talált faj.

4. A Csukafélékhez 2 faj tartozik. Az egyik nagyon ritka fajról, **Kramer Ribahal**ról (*Umbra Krameri*), eddig azt tartották, hogy csak a Fertő-tó környékén található, holott **Petényi** társaságában Balaton vidéke és Varasd felé utazván, számos más eddig ismeretlen lelhelyein is találtuk.

5. A Szemlingfélék közül van három;

6. A Haresafélék közül egy;

7. A Gadócáfélék közül szintén csak egy faj.

8. A Tokfélék családjába 7 fajt mutathat fel, melyek közül egy idáig egészen ismeretlen, s egy csak mint oroszországi lakos volt ismeretes. Ez alkalommal nem mulaszthatom el a tokok táplálékáról rövid tudósítást közölni. Eddig ugyanis biztossággal nem lehetett tudni, hogy e halak mivel élnek tulajdonképen? Legtöbb buvár azt hitte, hogy eledelök iszap, s az abban tengődő férgek. Akárhány a bécsi halpiacról kapott e nembeli hal vizsgáltatott meg e czélból, e kérdés felől soha sem lehetett tisztába jönni, mert gyomruk és beleik mindig üresek voltak; mi onnan eredhet, hogy a halászok e halakat eladásukig mindig életben hagyni igye-

keznek, mi alatt fogságban belök tartalma teljesen felemésztetik s nyom nélkül elenyészik. Ezen kérdés felderítését Kleyle lovagnak köszönjük, ki néhány nappal ezelőtt szíves volt nekem két kihalászott s e czélból rögtön megölt tokfajnak beleit megküldeni. Az egyiknek — Sőreg Tok, Acipenser Ruthenus — bárzsingja- és gyomrában férgek és rovarhernyók darabjai voltak. A másik faj (melyre „Tück“ volt írva, s mely alkalmasint Gildenstädt Tokja vagy a síma Tok vala) zsigereinek vizsgálata pedig nagyon meglepő eredményhez vezetett. Ugyanis belei minden része telve volt hal-maradványokkal. Bárzsingjában néhány fiatal közönséges Érdesz még meglehetősen épségben volt látható; belei hátsó részében a csavar-tekervények halak összetört csontjai, pikkelyei- és szálkáiból álló halmazokkal telvék; minélfogva ezen Tok-fajtaz előbbivel ellenkezőleg ragadozó hálnak kell tartanunk.

9. A Kőrszájúak családjából találjuk a két rég óta ismert fajt.

Magyarországra vonatkozó haltani munkák.

1726. Marsilius Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae et Amstelodami. ⁷⁾
 1756. Kramer Elenchus vegetabilium et animalium per Austriam inferiorem observatum etc. Viennae apud Trattner.
 1793 — 95. Grossinger J. Universa historia Physica Regni Hungariae, Posonii.
 1830. Reisinger J. Specimen Ichthyologiae sistens pisces aquarum dulcium Hungariae. Budae.
 1840. Szirmay A. Pisces Hungariae. Viennae (Dissertatio inauguralis), újat nem tartalmaz. ⁸⁾

I. Sügérfélék. — Percidae.

1. Folyami Sügér. — Perca fluviatilis. Linné.

- Perca I. Marsilius, Kramer. Sügér Balaton vidékén.
 Perca Grossinger. Bules Bélyén.
 Perca fluviatilis Reisinger. Németül: Flussbarsch, Bärschling.
 Sügér, sügér, körmöshal Grossinger. Lakása: Duna, Cserna, Mura, Balaton, Fertő és Lajtha. ⁹⁾
 Folyóvízi sügér Reisinger.

2. Rendes Süllő. — Lucioperca sandra. Cuvier.

- Lucioperca Mars. Gross. Perca II. Kramer.
 Dentex Hungarorum, fogas Gross. Perca Lucioperca L. Reisinger.

⁷⁾ Hanáknak „Az állattan történelme és irodalma Magyarországon“ Pestén 1849. című könyvében Marsigli-nak ezen művén kívül, még egy másik idevágó könyvéről is van említés, s ez: De piscibus in aquis Danubii viventibus 1727. De ily című könyvet Marsigli összes műveinek tartalmában nem vagyok képes találni.

⁸⁾ Azóta, hogy Heckl ezen rendszeres átnézetét írta, ide vonatkozólag következő könyvek és értekezések jelentek meg:

1857. Heckel Jakob und Kner Rudolf: Die Süßwasserfische der oesterreichischen Monarchie, mit Rücksicht auf die angränzenden Länder. Mit 204 Holzschnitten, Leipzig. Kitűnő s a maga nemében páratlan munka, melyben minden magyarhoni hal is kimerítőleg tárgyalatik.

1857-ben ápril 6-dikán Glatz tr. olvasott fel értekezést a pozsonyi természetvizsgáló egyesület gyűlésén, a magyarországi halakról általában s a szemling- és pontynemekről különösen. Értekezése csakis kivonatban jelent meg a „Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Pressburg. II. k. 1. füzet 48. lapon. A kivonat természet nem engedi, hogy tekintettel lehessünk reá a következőkben.

1860. Kornhuber G. A. Beitrag zur Kenntniss der Fische im Waag-Gebiet. Verhandlungen d. V. f. Naturk. zu Pressburg. V. k. 40 lapon.

1861. Jeltteles H. L. Zoologische Mittheilungen (Verhandlungen der k. k. zool.-botan. Gesellschaft in Wien.) XI. Bd. 323 — 330 lap.

⁹⁾ Kornhuber szerint a Vágban is lakik, melynek vidékén tótul okun-nak hívják.

Syllo Mars.

Süllő, Butzó? Fogas Gross.

Süllő, fogas Reis.

Németül: Schiel.

Lakása: Duna, Mura, Dráva, Balaton, Fertő. ¹⁰⁾

Sajátságos hogy e hal a Balatonban, melynek vidékén a kisebb példányokat süllő-nek, a nagyobbakat fogas-nak hívják, sokkal nagyobbra nő, mint Európa bármely folyójában. A halászok azt állítják ugyan, hogy a süllő igen nagyra soha sem nő, s mindig különbözik a fogastól, mely más fajtájú, de valamint Reisinger tudornak, úgy nekem sem sikerült köztük faji különbséget felfedezni, holott nekem alkalmam volt két egyforma nagyságú példányt a hely színén egymás mellé fektetve összehasonlíthatni. Azon bélyegek, melyeket a körülálló halászok, mint megkülönböztetőket hoztak fel, annyira állhatatlanok, hogy magok a halászok a két példány fekhelyének feleserélése után az azelőtt biztosan fogasnak tartott halat most süllőnek mondták.

Annyi bizonyos, hogy valamint a fogas, úgy a süllő is nem csak az édesvízi, de talán valamennyi tengeri halak közt is legízletesebb húsú.

Az ismert dolog, hogy a fogast többnyire télen, jég alatt, saját módon fogják. A halászat ezen nemének fiatal koromban gyakran tanúja valék. Bélyén a Dunának ottani haldús ágaiban szintén sok süllőt találni. Nyáron más fajú számtalan halakkal egyetemben ezerével füstölük az ottani rengeteg erdők magánjaiban lévő kunyhókban. A halakat e czélra előbb kétfelé vágják, kiszáritják s aztán besózzák.

3. Közönséges Serincz. — Acerina vulgaris. Cuvier.

- Perca II. Mars. Körmöshal, Pap-tetű Gross.
 Perca IV. Kramer. Sernicz Reis.
 Spinachia Grossing. Németül: Kaulbarsch.
 Perca cernua L. Reis. Lakása: Duna ágai. ¹¹⁾

4. Sréczer Serincz. — Acerina Schraitzer. Cuvier.

- Perca III. Marsilius. Sréczer Reis.
 Perca V. Kramer. Ném. Schrätz.
 Perca Schrätzer L. Reisinger. Lakása: Duna ágai. ¹²⁾
 Serintz Gross.

5. Közönséges Érdesz. — Aspro vulgaris. Cuv.

- Asper pisciculus II. Mars. Orsóhal vagy Durbancs, Petényi levele nyomán.
 Perca asper Linné, Gross. Reising. Ném. Streber.
 Buczó Reising. Lakása: Duna és Brassó. ¹³⁾
 Orsó-farkú hal, Haynald tr. levele

nyomán.

A bécsi halpiacon a halászok tréfából azt mondják, hogy senki sem képes e hal különben törékenynek látszó igen vékony farkát elharapni, s csakugyan rendkívül szívós is az.

6. Kolecz Érdesz. — Aspro Zingel. Cuv.

- Asper pisciculus I. Mars. Lingulaca Gross.
 Perca V. Kramer. Perca Zingel L. Reis.

¹⁰⁾ Ezen lelhelyein kívül H. és K. szerint található még a Csernában, Szávában, s az Oltban.

¹¹⁾ és a Maros Dévánál Erdélyben (H. és K.). Reisinger állatánában azt mondja, hogy hazánk más tisztább folyóiban is lakik.

¹²⁾ Reisinger állatana szerint a Tiszában is lakik.

¹³⁾ H. és K. szerint Erdély nagyobb folyóiban, különösen Szeben körül, a Marosban, s az Oltban leggyakoribb. Ugyancsak e szerzők szerint magyarul Répahálnak is hívják. De hol?

Koltz, Kótz, Tergélye *Grossing*.
Kolecz, *Reis*.

Ném. Zingel.
Lakása: Duna. ¹⁴⁾

II. Pánczélosak. — Cataphracti.

7. Fejes Kolty. — *Cottus gobio*. Linné.

Cottus, Mars. Kramer. Putra, fejeshal, ebhal, kutyahal, vak-
Gobio Cottus, Gobio capitatus Grossing. csík *Grossinger.*
Cottus Gobio Reis. Putra, fejes kolty *Reis.*
Ném. Koppe.

Lakása: Nagy-Szeben körül. ¹⁵⁾

8. Kisszájú Kolty. — *Cottus microstomus*. Heckel.

Leírva az „Annalen des Wiener Museums“ című folyóiratban.

Lakása: a Tatra hegyi patakjai. ¹⁶⁾

E halacsát az előbbi fajtól nemcsak apró szája, de sokkal vékonyabb farka is szorosan különválasztja, épp úgy, mint a közönséges Érdeszt a Kolecz Érdesztől. Azon példányt, mely első leírásomnál tárgyul szolgált, Krakóból kaptam, nemsokára azonban Petényi barátom szívesességéből, ki éles szemével a magyar faunát oly sok irányban gazdagította, oly példányok birtokába is jutottam, melyek a Tatra hegységben a következő faj társaságában találtattak.

9. Tüskelábú Kolty. — *Cottus poecilopus*. Heckel.

Leíratott az „Annalen des Wiener Museums“-ban.

Lakik a Poprádban Nagy-Szalóknál, a Tatrahegységben és Bukovinában. ¹⁷⁾

Ezen már csikolt hasúszonyai által könnyen felismerhető szép faj is kikerülte a régibb halfütkészők figyelmét. Első felfedezését a tudomány Petényi fáradhatlan szorgalmának köszöni; ki N.-Szalóknál Késmárkhoz közel egy kis patakban találta, s oly szíves volt, nekem is néhány példányt belőle juttatni. Utána Sachs Sándor késmárki tanulóknak is sikerült előrement figyelmeztetés után ugyanott e fajtól több példányt keríthetni.

Mons Bukovinából küldött e fajú halakat, s legújabb időkben állítólag több észak-németországi vidéken is találtattak. Petényi levélbeni közlése nyomán a thüróczi előhavasok patakjaiban narancs-sárga, zöldes-sárga és világos-barna hasúszonyú válfajokat is találni.

III. Pontyfélék. — Cyprinidae.

Örlőfogúak. — *Dentes molares*. *)

1. 1. 3. — 3. 1. 1.

10. Potyka Ponty. — *Cyprinus carpio*. Linné.

Cyprinus 1. Kramer. *Cyprinus Carpio L. Reisinger.*
Carpio sive Cyprinus Grossinger. Ponty, Potyka.

¹⁴⁾ és Olt (H. és K.). továbbá Tisza s hazánk más folyói és tavai.

¹⁵⁾ Reisinger állattana szerint a Dunában, nemkülönben Thüróc- és Liptómegegyék fővényes és sziklás fenekű patakjaiban is található.

¹⁶⁾ H. és K.-nél a Tatra hegyi patakjai helyett a Poprád-folyó van említve mint lelhelye.

¹⁷⁾ és a Besztercebánya melletti Bisztricza folyóban (H. és K.).

*) A Pontyfélék rendszeres elnevezésénél azon felosztásomra hivatkozom, melyet a Russegger-féle ut-leírásban Syria halai leírásának elébe bocsátottam, s itt rövidség okáért csak az ott felhozott fogképletet — Zahnformel — idézem. E képlet például 1. 1. 3.—3. 1. 1. azt jelenti, hogy a fogak száma a két torokcsonton egyforma, továbbá, hogy a belső soron 3, a középsőn 1, s a külsőn szintén 1 fog ül.

Németül: Donau-Karpfen.

Lakása: Duna, Dráva, Battina, Bélye, ördögmalmi árok Pesten, Nagy-Szeben. ¹⁸⁾

A potyka lassan folyó vizekben legjobban szeret tartózkodni, tavakban, hol, ha tenyésztik, gyakran az úgynevezett tükör- vagy bőr-pontyá elfajul, ritkán található.

11. Magyar Ponty. — *Cyprinus hungaricus*. Heckel.

Leírva az „Annalen des Wiener Museums“-ban.

Cyprinus 1. Marsil.

Ponty, Poidka *Mars.*

Cyprinus 1. varietas γ. Kramer.

Ponty, Pozsár Balaton vidékén.

Cyprinus Carpio L. Reising.

Ném. See-Karpfen.

Lakik a Duna ágaiban Mohácsnál, Battinánál, Bélyén; — a Tiszában, Balaton és Fertő tavakban.

E faj különösen vén korában egészen hengerdeddé válik, nagyon megkövéredik s néha 30—40 fontot is nyom.

Bélyén, Mohács mellett, hol e faj néha a roppant mennyiségű közönséges potyka vagy potyka-pontyok közt itt-ott előjő, a halászok tiszai pontynak nevezik, s azt tartják róla, hogy csakugyan a Tiszából jött oda. Egyébiránt én e fajt mostanában Belgiumból és Macedóniából is kaptam; s ezek után úgy látszik, hogy sokfelé el van terjedve. ¹⁹⁾

12. Hévvízi Ponty. — *Cyprinus thermalis*. Heckel. ²⁰⁾

Kéziratból.

Lakik Hévvíz nevű tóban Keszthely mellett.

Ezen hal az előbbtől, melyhez átalán véve hasonlít, csak nagyobb feje által különbözik. Ezen kívül nála az oldalvonálnak felette és alatta csak öt pikkelysört találni, holott valamennyi többi Pontyfélénél hat van.

Eddig csupán a nevezett tóban s annak kifolyásában találták. Alfelúszonya, s farkúszonyának alsó lebenye igen szép vörös.

13. Szegletes Ponty. — *Cyprinus angulatus*. Heckel. ²¹⁾

Kéziratból.

Lakik a Fertő tavában.

Magas alkatánál fogva hasonlít a Potyka-pontyhoz, de oldalról sokkal inkább összenyomott, s háti ormóján csaknem éles. Legfeltűnőbb bélyege, hogy homloka és hátának mellső fele oldalról nézve egyenes felhágó vonalt képeznek, melylyel hátúszonyának alapja az úszony első tövisének beékelésénél tompa szögletet képez. Szája nagyobb, s inkább felfelé hasított.

¹⁸⁾ és Tisza (H. és K.), s a Vágh Kornhuber szerint. Ennek vidékén tótul *Kapri*-nak hívják.

¹⁹⁾ H. és K. arról hallgatnak, hogy Belgiumban és Macedóniában is lakik e faj, s azt mondják, hogy „e fajt csakis Magyarországból ismerik“; miből azt következtetem, hogy azon belgiumi és macedóniai példányok, melyeket Heckel magyar pontyoknak tartott, szorgosabb vizsgálat után alkalmasint más fajúaknak bizonyultak be; s e szerint e faj eddig tisztán magyar faj.

²⁰⁾ Ezen fajt H. és K.-nél nem találjuk, helyette a hegyezett Ponty — *Cyprinus acuminatus* —, mint *nova species* van felhozva, melynek hasonneve gyanánt *C. angulatus et thermalis* idéztetik a *Heckelféle Dispositio syst. familiae Cyprinorum* című értekezésből. Jelen értekezését nem idézhette Heckel, mert nyomtatásban nem jelent meg.

Sajátoságos, hogy nagy könyvükből ezen csupán magyar faj lelhelyei közül, hol a Dunát, Balatont és Fertőt hozzák fel, éppen a Hévvíztó maradt ki, s mind arról, mit jelen értekezésben olvasunk, ott szó sincs.

²¹⁾ Mint a 20-ik jegyzetből látható, ezen fajt is visszavonta Heckel s egygyé olvasztotta az előbbivel *C. acuminatus* név alatt.

E sovány pontyfajt a bécsi halpiacon a magyarországi ponty-fajúak közt gyakran találhatni. Úgy látszik, hogy nagyra nem igen nő.

Kehelyalakú fogúak. — *Dentes calyciformes*.

1. 4. — 4. 1.

14. Kollár Pontyárja. — *Carpio Kollarii*. Heckel.

Leíratott az „Annalen des Wiener Museums“-ban.

Cyprinus III. *Marsil*.

Német. Sittig-Karpfen.

Lakása: Fertő tava.

Ezen ponty-fajról, mely fogai alkatánál fogva az előbbi fajoktól nemileg is különbözik, s melyet igen tisztelt barátom Kollár Vincze talált először a bécsi halpiacon, eleintén azt tartottam, hogy csak a Fertőben, hol a halászok a potyka és kárász fattyjának tartják, található. Egyébiránt a halászok ezen állítását már Gesnernél és Marsiglinál is találhatni.

Kollár pontyja nem kizárólagosan magyar faj, mert mint a híres Jardin des plantes-i halbuvár Valenciennes: *Histoire naturelle des poissons* Tome 16. 1842. című könyvében mondja, e faj Franciaországban is, s különösen a Montmorency völgyében fekvő Saint-Gratien tóban igen gyakori; s ez legjobb bizonyítéka annak, hogy nem fattyú, hanem önálló faj, mert e tóban kárásznak nyoma sincs. Legújabbban Lemberg vidékén is találtatott.

Lapocsidomú fogúak. — *Dentes scalpriformes*.

4.—4.

15. Közönséges Kárász. — *Carassius vulgaris*. Nils.

Carassius Mars.

Kárász, *Gross. Reis*.

Cyprinus 3. *Kramer*.

Németül: Karausche.

Carassius seu Coracinus Gross.

Lakik: a Balatonban s a Balaton vi-

Cyprinus *Carassius L. Reis*.

dékén, Zalamegyében s a Tiszában.

Coras Mars.

A két első helyről magam szereztem e halat; a Tiszából csak Petényi szívességéből bírom. Egyéb lelhelyeiről nincs tudomásom. ²²⁾

16. Kövi Kárász. — *Carassius gibelio*. Nils.

Cyprinus *Gibelio Bloch. Reis*.

Kövi Kárász *Reising*.

Ném. Giebel.

Lakása: Duna ágai, Dráva, Mura, Tisza, Maros, Fertő tava, ördögmalmi árok Pest-nél, Tapoleza, Rákos-Keresztúr, Nagy-Szeben, Brassó.

Ez az álló vízi halak közt legközönségesebb. Ausztriában *Garreiszl*-nak hívják.

17. Körkörös Kárász. — *Carassius ellipticus*. Heckel. ²³⁾

Kéziratból.

Brassóból.

Oldalképe — Profil — szabályos körkör, még koponyáján sincs feltűnő benyomás;

²²⁾ H. és K.-nél már a Fertő, az ördögmalmi árok, s Erdély is fel van hozva lelhelyei közt. Kornhuber szerint a Vághban is található, hol tótul is Karasznak hívják.

²³⁾ és ²⁴⁾ E két fajt, melyek közül az egyik a *Körkörös Kárász* itt először, a másik pedig másodszer említetik, a mennyiben már az Annalen des Wiener Museums-ban íratott le, H. és K.-nél hiában keressük; még hasonneveknek sincsenek idézve. Úgy látszik, hogy Heckel jelen sorainak írása után e fajok állhatatlanságáról meggyőződve, más fajokkal vonta őket össze.

különben az egész kissé vastag és nem magas; feje és szemei feltűnően aprók; testének összes hossza $4\frac{1}{4}$ -szer oly nagy mint feje. Sajátságos, hogy hátúszonyának alapja még kurtább fejenél is, s csak 14, ritkán 15, vagy legfeljebb 16 sugarat számlál.

E fajt legelőbb Bécs környékén a moosbrunni zsomblápban találtam, s hiszem, hogy Magyarország hasonló több helyén is előforduland.

18. Nagyfejű Kárász. — *Carassius bucephalus*. Heckel. ²⁴⁾

Leírva az „Annalen des Wiener Museums“-ban.

Lakik Hévíz-tóban Keszthelynél.

Ezen faj első példányát Frivaldszky Imre tr. szívességéből a macedoniai meleg forrásokból kaptam; későbbben Petényi barátom társaságában a nevezett magyarhoni meleg vízben találtuk.

Késalakú fogúak. — *Dentes cultriformes*.

19. Keserű Diszponty. — *Rhodeus amarus*. Agassiz.

Alburnus *Ausonii Marsil*. (a valódi ausoni vagy beloni alburnus azonban a Phoxinus I. *Mars*., melyet most alburnus bipunctatusnak hívnak, ennél fogva Marsigli itt hibázott).

Apua etiam *Pholarica? Grossinger*.

Keserű Ponty *Reis*.

Cyprinus *amarus L. Reis*.

Németül: Bitterling.

Ökle? *Gross*.

Lakik a Duna álló vizű ágaiban, az ördögmalomnál Pesten, Kolozsvártt, Nagy-Szebenben és Brassóban. ²⁵⁾

A magyar pontyfélék közt ez az egyetlen, melynek nincs oldalvonala, minélfogva *Reisinger* ismételéből a: „linea lateralis deorsum flexa“ sornak el kell maradnia.

Kanálalakú fogúak. — *Dentes cochleariformes*.

2. 3. 5—5. 3. 2.

20. Folyami Márna. — *Barbus fluviatilis*. Agass.

Barbus Mars.

Merenne *Mars*.

Cyprinus 2. *Kramer*.

Márna, Marina *Gross*.

Barbus et Barbola Gross.

Márna *Reising*.

Cyprinus *barbus L. Reis*.

Németül: Barbe.

Található a Dunában s minden belé szakadó folyóban, továbbá Brassóban és Nagy-Szebenben. ²⁶⁾

21. Petényi Márnája. — *Barbus Petényii*. Heckel.

Kéziratból.

Bartafin *Gross*.

Márna, Bartafin, a Maros és Szamos vidékén Petényi állítása szerint.

Lakása: Cseina folyó Mehádiánál, Maros, Szamos, N.-Szebennél, Brassónál, Kolozsvárnál. ²⁷⁾

Ezen kitűnő Márnafaj legelső, fiatalkori példányait, a szép hazájának halbuvárlata körül rendkívül nagy érdemű Petényi Salamon n. muzeumi örsegéd barátom fáradságának

²⁴⁾ Lásd a 200. lap 23. jegyzetét.

²⁵⁾ és a krapinai meleg forrásokban Horvátországban (H. és K.). Ezen források hőmérséke Hauer szerint $+33,5^{\circ}$ — $+34,5^{\circ}$ R.

²⁶⁾ Kornhuber szerint a Vághban gyakori, hol tótul *barba*, vagy *mrena*-nak hívják.

²⁷⁾ és az Olt, s a lugosi járásbani Karas folyó.

köszönhetem; s kérem is őt ennél fogva, fogadja ezen fajnak róla való elnevezését valódi nagyrabecsülésem s egyúttal részemről régen érzett óhajítás jeléül.

A folyami Márnától különösen az által különbözik főleg, hogy hátúszonyának harmadik vagy leghosszabb sugara *vékony, hajtható s fog nélküli*, s nem kemény, csontos és fogas mint amannál. Ezen bélyegre nézve Petényi Márnája az európaiak közül csakis az arnói *Barbus caninus Bonaparte*, a tiberisi *Barbus Canali*, a moreai *Barbus peloponnensis*, s a tescheni *Barbus Walezeckii Heck.* fajokkal egyezik meg.

Mint hogy előttem, kivéven a már Valenciennes által nagyon különbözónak leírt moreait, valamennyi most említett faj jó példányokban fekszik, Petényi Márnájának faji megkülönböztető bélyegeit a következőben foglalom össze:

Alakja nagyon hosszúra nyújtott, homlokának oldalképe egyenes, feje hegyezett, teste összes hosszúságában $4\frac{3}{4}$ -szer foglaltatik, testének legnagyobb magasságánál $\frac{1}{4}$ -del nagyobb. Hátúszonya egyenes, csontkötött, utolsó sugara $\frac{2}{3}$ -dával rövidebb a legelső leghosszabb sugaraknál. Alfélúszonyának sugarai $\frac{1}{3}$ -dal hosszabbak a hátúszony leghosszabb sugarainál, s ha hátra hajtva, akkor hegyükkel a nagyon gyengén öblözött farkúszony tövét érintik. Az 50 pikkelyből álló oldalvonal felett van tíz vízirányos, s alatta hét pikkelysor. Teste feketén foltozott, háta s farkúszonya sárgafekete pettyekkel; többi úszonyai narancsszínűek. A példányok hossza egész 11 hüvelyk. Úgy látszik, nagyságra nézve a folyami Márnát soha meg sem közelíti.

Fogó fogúak. — *Dentes raptatorii.*

3. 5—5. 3.

22. Folyami Görgőcse. — *Gobio fluviatilis. Cuvier.* ²⁸⁾

Gobius Mars.

Cyprinus 15. Kramer.

Fundulus Grossing.

Gobio Gross.

Cyprinus Gobio L. Reis.

Kövihal, Tergélye, Gobhal, Görgőcse, *Gross.*

Görgőcse, Kövi, *Reis.*

Németül: Gressling.

Lakik kis folyó patakokban, mint a tapolezai malomárokban, Csernában Mehádiánál, ördögalmi árokban Pesten, Murában, Csáktornyanál, N.-Szebennél, Brassónál, Kolozsvárnál s a Lajthában.

A csáktornyai vár körül lévő árkokban található példányok sajátságosképen egészen színtelenek, s majd minden festés nélküliek — ohne Farbenzeichnung —, mit onnan magyarázhatni, hogy ezen álló vizek, melyekbe e halak valószínűleg csak a Mura nagyobb vízállásánál jutnak, kártékony hatásúak a friss vízhez szokott halakra.

23. Egetnéző Görgőcse. — *Gobio uranoscopus. Agass.*

Lakik a Csernában Mehádiánál.

E szép fajt eddig csak az Inn folyóból ismertük, s nagy meglepetésemre szolgált, midőn a sokszor említett Petényi barátomtól kapott mehádiai halak gyűjteményében egy ily bajor Inn-lakóra ismertem, mely a küldeményben számos folyami görgőcsék közé tévedt. A homlokon egymáshoz közelített szemei, hosszabb és keskenyebb feje, hosszabb bajuszai s hosszabb farkúszonya által könnyen megkülönböztethető az előbbi, nálánál sokkal gyakoribb fajnál.

²⁸⁾ E fajt H. és K. nál *Gobio vulgaris Cuvier* név alatt találjuk. Az értekezésben felhozott lelhelyein kívül található még a krapinai meleg forrásokban (H. és K.), és a Vághban, hol tótul *hriz* vagy *hruz*-nak hívják (Kornhuber).

Bunkós fogúak. — *Dentes clavati.*

4—5.

24. Aranyos Czompó. — *Tinca chrysis. Agass.* ²⁹⁾

Tinca Mars.

Cyprinus 6. Kramer.

Tinca, Gross.

Cyprinus Tinca. L. Reis.

Variahal Mars.

Varjuhal, *Haynald tr.*

Tzombó, Vargahal, Tzigánhal, Zilágság, *Gross.*

Czompó, Czigányhal, *Reis.*

Németül: Schiele.

Lakik Magyarország s egész Európa álló vizeiben. Színe aszerint, hogy hol lakik, nagyon változó, van fekete, zöld, fehéres, gyöngy-színű, és aranyba játszó; ez utóbbiak azok, melyektől e faj nevét kölcsönzé. Ezeket németül Goldschiele-nek hívják.

Késalakú fogúak. — *Dentes cultriformes.*

6—6.

25. Paducz Porecszaj. — *Chondrostoma nasus. Agass.*

Nasus mas et foemina Mars.

Cyprinus 12. Kramer.

Nasus sive nasatus Gross.

Cyprinus nasus L. Reis.

Petenye *Gross.*

Paducz *Reis.*

Poprád vidékein. Németül: Schwinge, másutt:

Nässling.

Lakása: Duna, Dráva, Mura, Szamos, Maros N. Szebennél, Brassónál, Mehádiánál, Poprád, Lajtha. A Balatonban, hol Reisinger tr. szerint szintén előjő, nem találtam, úgy szintén a Fertőben sem. ³⁰⁾

Zúzó fogúak. — *Dentes contusorii.*

5—5 laeves.

26. Közönséges Durda. — *Abramis brama. Cuv.*

Brama I. mas Mars.

Cyprinus 8. Kramer.

Brama seu Abramis Gross.

Cyprinus Brama L. Reis.

Keszege *Mars.*

Durda, *Gross. Reis.*

Keszege Balaton vidékén,

Dévér, Mohácson, Battinán, Bélyén.

Németül: Brachse.

Lakik a Duna ágaiban, Drávában, Balatonban, Fertőben. ³¹⁾

Reisinger jegyzete, hogy t. i. ezen faj s a Tomoj-kő Dobáncs vegyüléséből fattyúk származnak, alkalmasint tudatlan halászok állításán alapul.

27. Vénasszony Durda. — *Abramis vetula. Heckel.*

Leírva az Annalen des Wiener Museums-ban.

Eddig még csak a Fertő tavából ismeretes.

28. Schreibersz Durdája. — *Abramis Schreibersii. Heckel.* ³²⁾

„Annalen des Wiener Museums“

Lakása: a Duna csendesebb helyei.

²⁹⁾ H. és K. e fajt *Tinca vulgaris Agassiz* név alatt hozzák fel. A Vágh vidékén tótul *Ljn* vagy *lien*-nek nevezik (Kornhuber).

³⁰⁾ A Vághban is lakik, hol tótul *Podusztwa* vagy *biela riba* a neve (Kornhuber).

³¹⁾ és a Tiszában (H. és K.).

³²⁾ H. és K. *Abramis Sapa Pallas* név alatt írják le.

Ez az, melyet Pallas *Cyprinus Sapa* név alatt említ, miről később oroszországi példányok látása után győződtem meg.

29. Zerta Durda. — *Abramis vimba*. Cuvier.

Cyprinus vimba L. *Reisinger*.

Németül: Zärte.

Zerta Keszeg *Reis*.

Lakása: a Duna álló helyei.³³⁾

30. Balin Durda. — *Abramis ballerus*. Cuv.

Ballerus Gross.

Balin, Telea, *Reis*.

Cyprinus Ballerus L. *Reis*.

Németül: Zope.

Balin, Balind, *Gross*.

Lakik a Duna ágainak álló vizeiben, a Tiszában, Fertőben, Balatonban, s a pesti ördögmalomnál.

31. Leuckart Durdája. — *Abramis Leuckartii*. Heckel.

„Annalen des Wiener Museums.“

Ezen szép halnál a következő nemnek kevesebb pikkelysoraik, s alfelúszonyának sugarait egyesítve találjuk a Durda-fajok egyszerű fogsorozatával. A Dunában igen ritka, de azt hiszem, hogy annál gyakoribb lesz valamely mellékfolyójában.³⁴⁾

Kapó fogúak. *Dentes prehensiles*.

2. 5.—5. 2.

32. Széles Balind. — *Blicca argyroleuca*. Heckel.

Leírva „Syria halai“-ban.

Cyprinus latus *Reis*.

Brama II. foemina *Mars*.

Széles Keszeg *Reis*.

Cyprinus 7. *Kramer*.

Balind, Mohácson, Battinán, Bélyén.

Cyprinus Blicca Linné.

Németül: Pleintze.

Lakása: Duna ágai, Dráva, Mura, Balaton, Fertő tava.

Horgas fogúak. — *Dentes raptatorii*.

2. 5.—5. 2.

33. Vágó Szobbár. — *Pelecus cultratus*. Agassiz.

Sarachi congener *Mars*.

Szobbár *Haynald* tr. közlése nyomán.

Cyprinus 5. *Kramer*.

Garda seu Karda *Gross*.

Sarachius *Gross*.

Vágóhal *Reis*.

Alosa seu *Clupea* *Gross*.

Garda Balaton vidékén.

Cyprinus cultratus L. *Reis*.

Kasza, Keszeg a Maros körül Petényi szerint.

Sablar *Mars*.

Németül: Sichling.

Lakása: Duna, Szamos, Maros, Balaton.

A Balaton nagyszerű tulajdonságaihoz tartozik az is, hogy ezen, különben mindenfelé ritka hal, ott bizonyos évszakokban, bizonyos irányban roppant mennyiségben vándorol, mikor aztán, különösen Tihanynál, ezerével fogják, épp úgy, mint a heringet az éjszaki tengerben, melyhez hasonlít is némileg. De szálkás sovány húsa nem valami kitűnő, s csak a szegény emberek jobbnak hiányában eszik.

³³⁾ E faj sós vízben is lakik.

³⁴⁾ Brassó körüli patakokban is található.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.

2. 5.—5. 2.

34. Fényes Fehérke. — *Alburnus lucidus*. Heckel.

„Syria halai“ közt leírva.

Szélhal, Szélhajtó *Gross*.

Phoxinus II. *Mars*.

Fehér Keszeg, *Reis*.

Alburnus seu *Albulus* *Gross*.

Németül: Donau Laube.

Lakása: a Dunának sebesen folyó ágai; tavakban soha sem található; továbbá Mura, Dráva, Cserna, ördögmalmi árok Pesten, N.-Szeben, Lajtha.³⁵⁾

Linné *Cyprinus alburnus* faja alatt több faj van egybefoglalva, melyek közül Magyarországon én hármat ismerek, u. m. ezt, és a következő kettőt.

Reisinger, ki rendszerint *Blochot* követi, szintén csak az *alburnus lucidus*-hoz fel.

Ezen fajok közti különbségek igen finomak, s röviden alig fejezhetők ki. Erre vonatkozólag elég legyen kiemelnem, hogy aránylag szélesebb vagyis inkább magasabb —, hogy oldalvonala mindjárt elejétől fogva lefelé hajlott, — sokkal nagyobbra nő s fényesebb a következő kettőnél.

35. Hegyes Fehérke. — *Alburnus acutus*. Heckel.³⁶⁾

Kéziratból.

Németül: Seelaube.

Cyprinus 14. *Kramer*.

Lakik: a Fertőben.

Ezt keskeny, karcsú teste, homlokának egyenes vonalú oldalképe, s hegyezett feje bélyegzi. Oldalvonala csak nagyon kevéset, s észrevétlenül hajlik lefelé.

36. Tompa Fehérke. — *Alburnus obtusus*. Heckel.³⁷⁾

Kéziratból.

Kisz a Balaton vidékén.

Küsz *Grossinger*.

Németül: Seelaube.

Lakása: Balaton és Fertő tava.

Feje kurta és tompa, homlokának oldalképe ívet képez, s oldalvonala sokkal inkább közeledik a hasúszonyokhoz.

37. Fekete-pettyű Fehérke. — *Alburnus bipunctatus*. Heckel.

Phoxinus I. *Mars*.

Feketepontú Ponty *Reis*.

Cyprinus 14. *varietas* *Kramer*.

Németül: Reisz-Laube.

Cyprinus bipunctatus L. *Reis*.

Lakása: Poprád, Cserna, Rákospatak, Brassónál és N. Szebennél.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.

3. 5.—5. 3.

38. Ragadozó Őn. — *Aspius rapax*. Agassiz.

Capito fluviatilis rapax *Mars*.

Ragadozó Ponty *Reis*.

Cyprinus 4. *Kramer*.

Őn a Balaton vidékén.

Cyprinus aspius L. *Reis*.

Baing, Szamos és Maros körül Petényi szerint.

Cyprinus Kitaibelii ?? *Reisinger*.

Ném. Schied.

Lakása: Duna, Dráva, Mura, Szamos, Maros, Fertő, Balaton, ördögmalmi árok, Mész-tócsa Rákospatak Keresztúrnál.³⁸⁾

³⁵⁾ és Vágh (Kornhuber).

³⁶⁾ és ³⁷⁾ Ezekről sincs említés H. és K.-nél.

³⁸⁾ és Vágh, hol tótul Baljen vagy Jaz-nak hívják (Kornhuber).

A Balaton Önje nem egyéb, mint az *Aspius rapax*, miről a helyszínén volt alkalmam meggyőződni; s hogy Reisinger faja, *Kitaibel Önje* szintén e fajhoz tartozik, azt onnan gyanítom, hogy az utóbbit ott szintén Önnnek hívják, s állítólag csak a Balatonban tenyészik.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.

3. 5. — 5. 3.

39. Vörösszemű Konczér. — *Scardinius erythrophthalmus*. Bonaparte.

Plota seu Plocena Gross.

Pirosszárnyú a Balaton vidékén.

Cyprinus erythrophthalmus L. Reis.

Vörösszemű Keszeg a Marosnál Petényi szerint.

Keszeg, Potyka. Platyka Gross.

Ném. Rothauge.

Vörösszemű Ponty Reis.

Lakása: Duna, Dráva, Tisza, Szamos, Maros, ördögmalmi slóportorony melletti árok Pesten, Fertő, Balaton.³⁹⁾

Fiatalkorában inkább szeret patakokban, későbbben lassan folyó nagyobb vagy álló vizekben lakni.

Kramer az ő *Cyprinus* 9. alatt ezen fajt egybefoglalta a *Cyprinus rutilus* L. fajjal, melyet németül szintén Rothauge — vörösszeműnek hívnak.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.

A fogak simák 3. 5. — 5. 3. laeves.

40. Feketehátú Szélhal. — *Idus melanotus*. Heckel.

„Syria halai“ közt leírva.

Dewer — Kesegi Mars.

Capito fluviatilis coeruleus Mars.

Ön, Szélhal, Reis.

Cyprinus II. Kramer.

Dévér Keszeg a Maros körül Petényi szerint.

Cyprinus Jeses, C. *Idus* Reis.

Ném. Nerfling.

Lakása: Duna, Dráva, Mura, Tisza, Cserna, Szamos, Maros.

A Linné-től *Cyprinus* Jeses-nek nevezett svéd hal, más faj.

Zúzó fogúak — *Dentes contusorii*.

6—5.

41. Fejes Száp. — *Leuciscus cephalus*. Cuv.⁴⁰⁾

Orfus germanorum Mars.

Jakesege Mars.

Jeses sive Jozo, Gross.

Jászkeszege Gross.

Cyprinus cephalus L. C. *orfus* L. C.

Jászkeszeg, Száp, fejes Ponty Reis.

Jeses L. Reisinger.

Ném. Fraufisch.

Lakása: a Duna folyó vize.

A zavar, mely e szerencsétlen faj körül számos szerzőnél uralkodik, sokkal nagyobb és bonyolodottabb, semhogy e helyen meg volna oldható.

Én ugyan az ily utánkeresések és helyreigazítások terhes, s gyakran háladatlan munkáját befejeztem, mely alkalommal vizsgálódásaimnak természetesen valamennyi európai édesvízi hal synonymjára ki kelle terjeszkedniök, mert nem csak ennél, de sok más fajnál is találunk, s mi több, még a legújabb haltani művekben is, ily értelmet zavaró hibák.

³⁹⁾ A Vághban is található, hol *Lin cserweni*-nek nevezik (Kornhuber).

⁴⁰⁾ H. és K.-nél ezen faj nincs említve. A *Leuciscus cephalus* Yarell, mint az *Idus melanotus* hasonneve van idézve; de azért ezen itt leírt *L. cephalus* névvel jelölt faj alatt nem lehet az *Idus melanotus*-t értenünk.

Ezen *L. cephalus*, mint az idézett hasonnevekből értem, a Heckel és Knerféle Szűz Szápnak = *Leuciscus virgo*, felel meg. Kornhuber a Vághban is találta.

de fentartom magamnak fürkészésem eredményeit más alkalommal világ elé bocsátani. Itt elég legyen a következőket megemlítenem:

Orfus germanorum Mars. megfelel a Linné, Pallas és Eichwald által *Cyprinus cephalus*-nak nevezett állatnak, melyből Valenciennes 1844-ben hibásan új fajt alkotott *Leuciscus frigidus* név alatt.

Reisingernél az általa leírt *C. cephalus*-nál kerekített farkúszonyról „pinna caudae rotundata“ van szó; én ilyet egyedül csak az aranyos Czompónál ismerek; de ezenkívül még más hibát is követett el Reisinger, a mennyiben ezen fajnak Marsigli-féle hamis latin elnevezése által félrevezettette magát, s az *Orfus germanorum*-ot hibásan a *C. Orfus* L. fajjal ugyanazonosnak tartja, holott ez utóbbi, a valódi *Orfus germanorum*, épp oly kevéssé található Magyarországon, mint a szintén tőle felhozott *Cyprinus* Jeses L.

A *C. Orfus* eddigi egyedüli lelhelye a Dünkelsbühl melletti Weyser folyó Bajorországban, de itt is inkább csak mint ápolat halat ismerik. Onnan viszik ugyan fényűzési czikknek mindenféle szép élénk piros színe miatt, s a kertekben gyakran találjuk az aranyhalnak neve alatt. Fogságban nem szaporodik.

Némely folyóvízi halak megvörösdését átalán véve még homály fedi, de én reményem, hogy idővel képes leszek e felett bővebb felvilágosítást nyújthatni.

Ezen, valamint a vele rokon, szintén félreismeret Lago maggiorei származású *Leuciscus Pigus* faj, nemökből legerősebb s legnagyobb torokfogakkal dicsekednek; s ugyancsak ezeknek és kívülök még a felső-ausztriai attertói *Leuciscus Friesii* fajnak feje íváskor legtovisebb.

A fejes Száp a Felső-Dunában ritka, de annál gyakoribb az oroszországi folyókban.

42. Vörösszárnyú Száp. — *Leuciscus rutilus*. Klein.

Rubellus sive *Rutilus* Marsil.

Pirosszárnyú Keszeg Reis.

Rubellio aut *Rutilus* Grossing.

Pohos vagy vörösszárnyú Keszeg a Marosnál.

Cyprinus *Rutilus* L. Reising.

Petényi szerint.

Vörösszárnyú Ketszeg Mars.

Ném. Rothauge.

Durda, Kartsó Ponty Gross.

Lakása: Duna, Dráva, Mura, Tisza, Cserna, Szamos, Maros, Balaton, Fertő, Lajtha.

Szemei közönségesen vörösesek, de úszonyai sohasem oly élénk vörösek, mint a vörösszemű Pirosszárnyúnál.

43. Bőke Száp. — *Leuciscus lividus*. Heckel.⁴¹⁾

„Syria halai“-ban leírva.

Bőke a Balaton vidékén.

Cyprinus *Kitaibeli* Reisinger?

Lakása: Balaton, s a tapoleczai malomárok.

Én e fajt eddig, kivéven a Balatont, csak még a rumeliai Marizza nevű álló vízből ismerem. Alkotására nézve legközelebb áll a vörösszárnyú Száphoz, melytől azonban első pilanatra összenyomottabb és magasabb törzse (magassága testének összes hosszúságában $3\frac{1}{2}$ -szer foglaltatik) és halvány piros fekete szegélyű úszonyai által különbözik.

Vajon Reisinger *Cyprinus* *Kitaibeli*-ja ugyanazonos-e ezen fajjal? azt a torokfogak ismerete azonnal eldönthetné; de az ő leírása sajnosan oly általános, hogy a szerint biztosan nem ítélni.

Az Ön magyar nevet Reisinger valamint a *C. Idus*, úgy a *C. Kitaibeli* fajnál is egyaránt idézi; s Grossinger még azt is mondja, hogy az „Ön“ az általunk Balindnak = *Blicca* nevezett hal lehet.

⁴¹⁾ H. és K.-nél e faj is meg van semmisítve, s a vörösszárnyú Száphoz csatolva.

Nekem, mint mondták, *Ön* név alatt az *Aspius rapax*ot mutatták; s ezen fajt Bókének mondták.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.
2. 5.—4. 2.

44. Marsigli Ökléje. — *Phoxinus Marsilii*. Heckel.⁴²⁾

„Annalen des Wiener Museums.“ Görgőcse, Putra, Katsó-Ponty, Vágó-

Cobitis fluviatilis Mars. hal, Egri, Grossinger.

Phoxinus, Bdella, Gross. Egri Ponty, Karsú Ponty, Ökle, Pe-

Cyprinus phoxinus L. Reis. lehal, Tejhal, Galián-Ponty, Reisinger.

Cyprinus Galianus L. C. Aphya L. Tökhal a Szamos körül Petényi szerint.

Reisinger. Németül: Pfrille.

Lakása: Tapolca a Balaton mellett, Szamos, Maros, Brassó, N.-Szeben, Poprád, Nyitra megye, thuróczi előhavasok és Lajtha.

Ezen, majd minden patakban található halacska, már sok zavarra szolgáltatott alkalmat; így Reisinger tr. is három különféle nevezet alatt hozza fel. Azon példányok, melyeket Petényi barátom szívességéből a thuróczi előhavasokból kaptam, 3 1/2 hüvelyknyi nagyok valának. Máshonnan ily nagyokat még sohasem láttam. Sajátságosképen a thurócziaknál a torokfogak töve egészen meg volt dagadva, s olyan, mi a korhadt volna, — mit csakis saját csontkórának tekinteni, melynek következtében ez, et kivéven, valamennyi fog kihullott.

Ragadozó fogúak. — *Dentes raptatorii*.
2. 5.—5. 2.

45. Tomojkó Dobáncs. — *Squalius dobula*. Bonaparte.

Capito Ausonii Mars. Dobancs, Tomajkó Gross.

Cyprinus 13. Kramer. Dobancs, Reis.

Dobula, Gross. Németül: Altel.

Cyprinus Dobula L. Reis.

Lakása, Duna, Dráva, Mura, Kolozsvár, N.-Szeben és Brassó környéke, tapolczai malomárok, pesti löpörtorony melletti árok, Balaton, Lajtha.

A Linné-féle *Cyprinus Grislagine* nem ezen faj fiatal példánya, mint azt Reisinger tr. állítja, hanem a következő *Squalius Leuciscus* fajnak felel meg.

46. Dévér Dobáncs. — *Squalius leuciscus*. Heckel.

„Syria halai.“ *Cyprinus leuciscus* L. Reis.

Capito fluviatilis sive *Squalus minor*. Dévér Reis.

Mars. Németül: Hasel.

Cyprinus 10. Kramer.

Lakása: Duna, Mura, Dráva.⁴³⁾

47. Pannoniai Tergély. — *Cobitis pannonica*. Heckel.⁴⁴⁾

Kéziratból. Fluta, Hungarorum Tsik Gross.

Mustela fossilis Mars. *Cobitis fossilis* L. Gross. Reis.

⁴²⁾ H. és K. nál már visszavonta Heckel e fajt s mint a *Phoxinus laevis* Ag. hasonnevét idézi. Kornhuber szerint a Vághban is lakik, hol tótul cserevénának hívják.

⁴³⁾ Feltűnő, hogy H. és K. nál azt olvassuk, miszerint a birodalomból csakis tescheni példányok az Olisa folyóból fekszenek előtűk.

⁴⁴⁾ Daczára annak, hogy jelen értekezésében annyira különbözönek találta a pannoniai Tergélyt a Csik-tergélytől, mégis H. és K. nál pannoniai Tergélyről szót sem találunk, de találjuk a Csik-tergélyt = *Cobitis*

Kövi hal, Tsik Gros.

Csik Reis.

Csik, Petényi szerint.

Németül: Bissgurre.

Lakása: Fertő tava, Balaton, Tapolca, Csáktornya, Szamos, Maros.

A magyar csikot eddig a tulajdonképeni *Cobitis fossilis*től, mely az éjszak felé folyó vizekben találatik, még nem különböztették meg. Berlinből, Lembergől s a Rajna vidékéről kapott példányoknak magyar példányokkal való összehasonlítása által azonban nagyon is feltűnik a különbség.

A *Cobitis fossilis*nál a hátúszony a hasúszonyok előtt kezdődik; pikkelyei nagyobbak, s ennél fogva kevesebbek.

A pannoniai Tergélynél mindez megfordítva áll.

Petényi levélbeni közlése szerint a Maros és Szamos vidékén következő színi változásait ismerik és különböztetik meg:

Csik-király, ez sárga, Barna-Csik, ez a közönséges barnás fekete;
Csik-Dáma, ez fehér s vörösszemű. az előbbi kettő ritka.

48. Bajuszos Tergély. — *Cobitis barbatula*. Linné.

Fundulus Mars.

Cobitis 1. Kramer.

Cobitis barbatula Gross. Reis.

Lakása: Nyitra megye, Czinkota, a tátrai patakok, Valos Keszthelynél, Cserna, N.-Szeben, Brassó.⁴⁵⁾

A czinkotai — Pest mellett — csak világosabb színű válfaj.

49. Kövi Kireza. — *Acanthopsis taenia*. Agassiz.⁴⁶⁾

Cobitis Aculeata Mars. Gross.

Cobitis 2. Kramer.

Cobitis taenia L. Reis.

Kőfuró, Kővágó Gross.

Lakása: Tapolca, ördögmalmi árok Pestnél, Csáktornya, Cserna, Maros, N.-Szeben, Brassó és Fertő.

IV. Csukafélék. — *Esocini*.

50. Közönséges Csuka. — *Esox lucius*. Linné.

Lucius Mars.

Esox Kramer.

Lucius seu *Lupus* Gross.

Esox Lucius L. Reis.

Lakása: Duna, Mura, Dráva, Lajtha, Fertő, Balaton.⁴⁷⁾

Színe lakhelye szerint változik, mint a pisztrángoknál, s festése is gyakran különböző.

51. Kramer Ribahala. — *Umbra krameri*. Cuv. Val.

Gobius caninus Mars.

Umbra Kramer.

Lakása: a fertőtavi turfa-lyukak, az ördögmalmi árok Pest mellett, a tapolczai turfa-láp, s a Szala torkolatja Szala-Apátinál.

fossilis L., melyről megint itt azt állítja, hogy Magyarországon nincs. Ezekből azt következtethetni, hogy utólagosan mégis csak csiknak ismerte fel és tartja az itt pannoniainak nevezett fajt. Kornhuber a Vághban is lelte.

⁴⁵⁾ A Vághban is lakik (Kornhuber).

⁴⁶⁾ H. és K. nál ezen nemet a Tergély-nembe olvasztva találjuk. Ezt is találni a Vághban (Kornhuber).

⁴⁷⁾ és Tisza, Vágh, Ondava, Tapoly.

MAGYAR ORVOSOK.

27

Ezen nevezetes halacskáról, mely sajátosságainál fogva az újabb rendszerekben már különféle helyeket foglalt el, még nem régen azt hittük, hogy csak a Fertő tavában található, hol azt tartják róla, hogy földalatti üregekben tartózkodik. Ilyenek pedig ott nem léteznek, ha csak a turfatelepek iszapos gödreit, melyekben a pannoniai tergély, kövi kireza, fejes koltty, kövi kárász, s néha egy-egy vörösszemű pirosszárny társaságában él, ilyeneknek nem veszszük.

En e kis halat a fertőtavi Hanságon kívül még Pesten, a Balaton közelében, közvetlenül Tapoleza megett, Szalában, s végre a Bécestől 4 órányira fekvő Moosbrunn falu mellett találtam. Nordmann tanár szívességéből bírok az odessai Dniesterből való példányokat is.

E faj több példányát másodfél éven át tartottam élve egy nagy üveg-edényben, számos, gyakran igen fiatal pontyfélék társaságában, a nélkül, hogy azok a kisebbeket csak valaha is bántották vagy utánok kapkodtak volna. Nyers húsdarabkára azonban nyílsebességgel rohantak, de csak azon pillanatban falták fel, midőn már az edény fenekét érintette; s ha már egyszer a fenéken nyugodtan feküdt, nem bántották, miből gyaníthatni, hogy szabadban táplálékuk rovar, hernyókból és az iszapban élő férgekkel áll.

Rendesen az iszapos fenékű edény alján voltak, s kevésszer vettek lélegzetet, de néha egyik vagy másik felszöködött a víz felszínére, épp úgy mint a csík, levegő után kapott, melyet nem sokára nagy hólyagokban kopolyú-nyílásán át megint kinyomott, s megint az edény fenekére szállt. Néha mozdulatlanul a víz közepén lebegtek, mint a pisztrángok vagy csukák; a mindig felegyenesedett hátúszony 3—4 utolsó sugarán kívül, melyek örökös hullám-alakú mozgásban vannak, testük egyéb részét nem mozgatván. Ily állásban hasonlítottak, a lófejű túhalhoz (tengeri ló), midőn tekereses farkával valamely tengeri növénybekapaszkodva, mozdulatlanul csüng a tenger vizében. De nem csupán vízszintes irányban képesek halacskáink órákig halotti nyugalomban megmaradni, de fejükön vagy farkukon állva is. Úsznak előre és hátra is; de előre nagyon gyorsan, mely alkalommal hátúszonyok sebes hullámzó mozgásban tartatik, hasúszonyaik változtatva működnek, s farkukkal élénk mozgást visznek véghez.

Könnyen ijednek; s az nagyon soká tart, míg annyira megszeliődülnek, hogy mint a kárász, az ember felé jöjenek, s kézből vegyék a nekik nyújtott hús-darabkát. S ha már annyira is mennek, azt mindig csak nagy félelemmel s gyorsan teszik, mintha elragadnák.

Szép színjátékuk, mely a világosság iránya szerint a sötét barnából, s különösen oldalukon egész a világos fénylő rézvörösbe játszik, egészen külföldi jelleget kölcsönöz nekik.

Egyszer tavasszal több órányi halászat után egyetlen egy öreg nőstényre tettem szert, mely úgy látszott, közel volt az íváshoz. Ezt egy kerti víztartóba eresztém, de hímet hozzá semmi módon nem kaphattam. Itt nem tojt, ámbár alkalma lett volna; lassankint elveszté minden pikkelyét, petéi benne maradtak télen át egész aprilisig, mikor is hasa egyszerre megpukkadt, s a halacska elveszett.

Ezek után nem lehetetlen, hogy e faj is épp úgy, mint a többi Európán kívüli édesvízi Poeciliák, élőt-szülő, s hogy ez csupán termékenyítés hiányában veszett el.

Petéi kása-szem nagyságúak voltak, számra nézve minden zacskóban 600—700.

Cuvier Kramer Ribahalát még a pontyfélék közt álló poeciliái közé sorolta; Müller János a csukákhoz számítja, s Valenciennes saját családot csinál belőle, melyet az Erythrinák mögé helyez. Grossinger és Reisinger nem is ismerik, mint szintén Linné és Bloch sem.

V. Szemlingfélék. — Salmones.

52. Pisztráng Szemling. — *Salmo Fario*. Linné. ⁴⁹⁾

Trutta fluviatilis Mars.

Salmo 3. *Kramer*.

⁴⁸⁾ H. és K.-nél *Salar Ausonii* Val. név alatt van leírva.

Fario vulgo *Trutta* Gross.

Pisztráng Gross. Reis.

Salmo fario Reis.

Németül: Bachforelle.

Lakása: Poprád, a thuróczi előhavasok patakjai, Brassó, N.-Szeben.

Petényi oly szíves volt, 1843-ban e rendkívül félénk hálnak egy nevezetes szelidítési esetét velem közleni, mit én nem múlászthatok el itt, az ő saját szavaival közölni.

„Besztercebánya és Breznóbánya között Predajná lakik egy paraszt-gazda, kinek udvarán egy nagy forrás fakad, kifolyásánál több pisztrángot tart és nevel ez az ember, melyek közül egy már két fontnál nehezebb, ha Tarkó-t kiállt, rögtön előjő, hogy kivegye kezéből a neki nyújtott hús- vagy kenyér-darabot, miután urával saját módon játszadoz. Tőlem mind a mellett, hogy jó darabot nyújtottam neki, nem akarta elvenni.“

Ehhez hasonló esetről van ugyan tudomásom; ugyanis Felső-Ausztriában az Atter-tó mellett van egy gazdag halász, ki saját kedvtöltése végett egy nagy különválasztott rekeszben számos galóczát és huhót tart, de annyira még nem vitte, mint a predajnai gazda.

53. Ezüst Szemling. — *Salmo lacustris*. Linné. ⁴⁹⁾

Trutta Salmonata Gross.

Galócza, Ilánka, Szemling, Ezüst-

Salmo lacustris L., S. Schieffermülleri,

Szemling Reisinger.

S. *Trutta*? Reisinger.

Németül: Silberlachs.

Galócza, Gadócz Gross.

E halat Magyarországból csak mint fiatal 5 hüvelyknyi példányt kaptam a Csernából Mehádiánál. Vajon a drávai galócza, melyet horvátul Glavaticzának hívnak, s melyet soha sem láttam, szintén ide tartozik-e? azt biztosan nem állíthatom.

54. Zászlós Timalkó. — *Thymallus vexillifer*. Agass.

Thymallus Mars.

Lepényhal, Ón, Ónhal, Pérhal, Jászkeszeg.

Coregonus 2. *Kramer*.

Pénzes pisztráng Gross.

Thymallus Gross.

Tomolykó, Timalkó Reis.

Salmo Thymallus L. Reis.

Németül: Asch.

Lakása Poprád. ⁵⁰⁾

A Reisinger által felhozott *Salmo striatus* Kitaibel, bizonyosan csak fiatal példány a fajnak.

VI. Harcsafélék. — Siluroidei.

55. Közönséges Harcsa. — *Silurus glanis*. Linné.

Silurus Mars.

Harcsa, Jafardscha Mars.

Gadus 1. *Kramer*.

Közönséges harcsa Reis.

Barbus, Hungarorum Harcsa Gross.

Harcsa Petényi szerint.

Silurus glanis L. Reis.

Ném. Schaden.

Lakása: Duna, Dráva, Szamos, Maros. ⁵¹⁾

Ezen ragadozó falánk hálnak, a Duna czápájának, Reisinger tr. által említett sárga válfaját is volt alkalmam egyszer látni a bécsi halpiacon.

Petényi barátom levélbeni közlése nyomán a Marosban és a Szamosban az ottani halászok állítása szerint kétféle harcsát találni. Az egyiket puma-harcsának nevezik. Ez mindig fák gyökerei alatt árnyékos parti lyukakban lakik, s csak szilvaéréskor (Pflaumenzeit) látó. A második az úgynevezett sárga harcsa, rövidebb az előbbinél, vastagabb, hirtelenül kurtá farkba végződő. Érdekes volna a két harcsa-fajt, különösen az utóbbit bővebben ismerni.

⁴⁹⁾ Kétségekben vagyok, vajon a H. és K.-nél felhozott *Salar Schieffermülleri* és *S. lacustris* közül melyiket kell az itteni *S. lacustris*-nak vennünk? ott egyikről sincs monda, hogy Magyarországon is lakik.

⁵⁰⁾ és Vágh (Kornhuber).

⁵¹⁾ Tisza és Vágh.

VII. Gadóczfélék. — Gadoidei.

56. Közönséges Menyhal. — *Lota communis*. Cuv.

Mustela Mars.

Gadus Lota L. Reis.

Gadus 2. Kramer.

Menyhal Mars. Gross. Reis.

Mugil Gross.

Németül: Aalrutte.

Lakása Duna, Dráva, Szamos, Maros. ⁵²⁾

VIII. Tokfélék. — Sturiones.

57. Viza Tok. — *Acipenser huso*. Linné.

Huso verus et genuinus Mars.

Wysahal Mars.

Acipenser I. Kramer.

Viza — az öreg, őrhal Gross.

Huso Grossinger.

Viza Reis.

Acipenser huso Reis.

Ném. Hausen.

Igen érdekes a Duna ezen mindinkább fogyó óriásának fogási módja.

Már a Duna legalsóbb részében is, hová april elején a Fekete-tengerből vándorol, készek az ő elfogadására sziklák közé elhelyezett fakarókból saját tömkelegek, melyekben az eltévedetteket mint az ökröket verik agyon. Ha valamelyik közülök ezen régitalálmányt szerencsésen elkerülte, feljebb való útjában nem sokára találkozik a folyam útját elzáró ezernyi fényesen csiszolt $\frac{1}{2}$ lábnyi éles és hegyes horgokból álló falazattal, melyek a Dunán át húzott erős kötélről különböző hosszúságú köteleken függnék. A halászok azt hiszik, hogy a viza nagyon szeret játszani ezen fényes csüngő horgokkal, s játszik mindaddig, míg a sok éles horog egyike vagy másika meg nem sebz, mikor aztán dűhbe jó, és szerteszélyel hadonáz addig, míg mindinkább megsebesülve, végre valamelyik horogra kerül, melyről többé nem szabadulhat.

Néha, ha a halászok a kötelekre alkalmazott jelek mozgásán látják, hogy a vizák a horgokkal játszadoznak, nagy csenddel odáig eveznek, s hirtelen felrántják azon köteleket, mi által gyakran megesik, hogy a horgok felett úszó vizák egyike vagy másika alulról horogra, s így a halászok birtokába kerül.

S ha e hatalmas állat a fényes horgokat is kikerülte, s a Duna gazdag iszapját dűlva tovább úszik felfelé, akkor már hálókka várják, melyekben lassankint felhúzzák a víz színére, a nélkül, hogy fogságát észrevenné; s ha már a víz felszínén van, addig vakarják durva hátát, míg egész nyugodtan a Duna partjára vonszolja, hol farkának óriási erejével sem seghet magán többé. ⁵³⁾

58. Güldenstädt Tokja. — *Acipenser Güldenstädtii*. Brandt. ⁵⁴⁾

Huso V. Antaceus stellatus Mars.

Jesettra Mars.

Acipenser 2. Kramer.

Tok Gross.

Antaceus, Hungarorum Tok Gross.

Közönséges Tok Reis.

Acipenser sturio et A. pygmaeus Reis.

Ném. Wachs-Dick.

az utóbbi csak fiatal hal.

A tulajdonképeni Tok *Acipenser sturio* L., melynek orra rövid, s nagy dűlénypé⁵²⁾ Tisza, Ondava, Tapoly és Lanka Bártfán.⁵³⁾ Nemcsak a Dunába, de mellékfolyóiba is eljut a viza. Különösen a Tiszába, Marosba, Oltba, sőt Kornhuber állítása szerint a Vághban is fogtak egyszer egyet.⁵⁴⁾ Ezt egész éven át találhatni a Dunában, honnan minden nagyobb mellékfolyóba, a Drávába és Szávába is felrándul. Pozsonynál feljebb ritkán, s Bécsbe igen ritkán megy. (H. és K.)

oldal-pánczélljai vén korában is szorosan egymás mellett állók, a Dunában nem található. Ez Európa azon folyamaiban jó csak elő, melyek nem a Fekete-tengerbe ömlenek.

59. Szürke Tok. — *Acipenser Schypa*. Güldenstädt.

Tok.

Németül: Dick.

Lakása: Duna, Dráva. ⁵⁵⁾60. Csillagos Tok. — *Acipenser stellatus*. Pallas.

Huso VI. Antacius rostratus Mars.

Sőreg, királyhal Gros.

Acipenser 3. Kramer.

Sireg, Csillagtok Reis.

Acipenser, Hungarorum sőreg Gross.

Csillagos Tok, a Maros körül Petényi szerint.

Acipenser Stellatus L. Reis.

Németül: Schirg.

Scherek Mars.

Lakása: Duna, Dráva, Maros, Tisza. ⁵⁶⁾61. Gmelin Tokja. — *Acipenser Gmelini*. Fitzinger et Heckel.

„Annalen des Wiener Museums.“

Lakása: Duna.

Ezen fajt, melyet eredetileg A. dubius név alatt írtam le, eleintén csupán a Fekete-tengerből ismertem; de néhány évvel ezelőtt Petényinek határt nem ismerő szívessége által ehhez is jutottam, mint pesti dunai lakoshoz, s ezen fajnak, mint Magyarországra nézve új halnak felfedezését is megint csak Petényinek köszönhetjük. Úgy látszik, hogy Gmelin Tokja sokkal nagyobbra nő mint a következő faj.

62. Sőreg Tok. — *Acipenser Ruthenus*. Linné.

Huso IV. Sturio II. Huso III. Sturio Sőreg Reis.

I. Marsili.

Ketsege vagy Ketszege Haynald tr.

Sturio, Hungarorum kecsege Grossing.

Kecsege Petényi.

Acip. ruthenus Reis.

Ném. Sterlet.

Ketscheke Mars.

Lakása: Duna, Dráva, Szamos, Maros, Tisza.

63. Síma Tok. — *Acipenser glaber*. Heckel.

„Annalen des Wiener Museums.“

Tok Mars.

Huso II. seu Antaceus glaber Mars.

Németül: Glat-Dick.

Lakása: Duna.

IX. Körszájúak. — Cyclostomi. ⁵⁷⁾64. Folyami Orsa. — *Petromyzon fluviatilis*. Linné.

Lampetra fluviatilis Mars.

Orsóhal, Fízis Gross.

Petromyzon I. Kramer.

Folyóvízi orsóhal Reising.

Lampetra seu Lampreta Gross.

Ném. Neunauge.

Petromyzon fluviatilis Reis.

Lakása: Poprád, a Duna ágai. ⁵⁸⁾⁵⁵⁾ Ez rendszeren csak Komáromig megy fel.⁵⁶⁾ A Dunában rendszerint csak Komáromig, de a Tiszában Tokajig is felmegy. Nálunk legfeljebb 25—30 fontos példányokat fognak, 8 font aluliakat soha.⁵⁷⁾ A német kéziratban e helyen idegen írással „Petromyzon Planeri 1848. Murányer Thal“ van írva, s csakugyan e faj ide is való. H. és K. nál ugyanezt találjuk, de még azt is, hogy Lugoson is előjő.⁵⁸⁾ és Erdély (H. és K.).

65. Kopoltyús Orsóca. — *Ammocoetes branchialis*. Cuvier.

Ophidion? Gross.

Kopoltyús orsóhal Reis.

Petromyzon branchialis L. Reis.

Ném. Uhle.

Orsófark Gr. ss.

Lakik: Nagy-Szalókon Késmárnál, s a Csernában Mehádiánál. ⁵⁹⁾

Az itt elősorolt 65 fajt legnagyobbbrészt magam észleltem Magyarországon, vagy pedig, mint az illető helyeken meg volt mondva, innen kaptam.

A magyarországi halakra vonatkozó közleményeim legérdekesebbjeit Petényi barátomnak, s az erdélyi halak gyűjteményét Kotschy-nak köszönöm.

Ezen 65 fajon kívül találunk még — nevezetesen Reisinger könyvében — egynehány oly halat is, melyek jelenlétéről Magyarországon nem vala alkalmam szemlátomást meggyőződni, de vannak ott olyanok is, melyek Magyarországon azért nem jöhetnek elő, mert lakhelyök a keleti vagy északi tengerbe, s az azokba ömlő folyókba vagy pedig a forró ég-alj alá esik.

Szükségesnek tartom itt azokat külön elősorolni.

I.

Azon halak, melyek Magyarországon előjöhethetnek ugyan, de melyekről még eddig nincs biztos tudomásom:

1. Közönséges Angolna. *Anguilla vulgaris*. Cuv. *Muraena Anguilla* L. Reisinger.
2. Lazac Szemling. *Salmo Salar* L. Reisinger.
3. Huhó Szemling. *Salmo hucho* L. Reisinger.
4. Vitéz Szemling. *Salmo Umbla* L. Reisinger.
5. Galóca Szemling. *Salmo Trutta* L. Reisinger.
6. Szálkás Durbancs. *Gasterosteus aculeatus* L. Reisinger. Továbbá:
7. Közönséges Tüskér. — *Alosa Finta*. Cuv.
8. Heger Konczerja. — *Scardinius Hegeri*. Bonaparte.
9. Fényes Dobáncs. — *Squalius delineatus*. Heckel.
10. Festett Tergély. — *Cobitis picta*. Heckel.

II.

Azon halak, melyeket Reisinger mint magyarországi lakosokat hoz fel, s melyek Magyarországon nem jöhetnek elő.

1. Potosz Durbancs. *Gasterosteus pungitius* L. Reisinger.
2. Jász Ponty. *Cyprinus Orfus* L. Reisinger.
3. Bűzös Szemling. *Salmo Eperlanus* L. Reisinger.
4. Fehér Szemling. *Salmo Albula* L. Reisinger.
5. Maréna Szemling. *Salmo Maraena* L. Reisinger.
6. Közönséges Pánczélhal. *Cullichthys callichthys* L. Reisinger.

Az Angolnáról, Lazacsról ⁶⁰⁾ és közönséges Tüskérről ⁶¹⁾ nem kételkedem, hogy Magyarországon előjönnek, sőt hiszem, hogy az előbbi kettő a Poprádban minden esetre meg-

⁵⁹⁾ és Poprád, Erdély, Száva (H. és K.).

⁶⁰⁾ A Lazac Szemling, melynek Magyarországon lakásáról még H. és K.-nél sincs említés, a szépesi Poprádban is található, hová májusban megérkezik, s honnan szeptemberben távozik.

⁶¹⁾ H. és K.-nél *Alausa vulgaris* név alatt fordul elő, s itt azt is olvassuk, hogy nemcsak Mohácsnál, de egyszer Pesten is fogták.

lesz; s az utóbbit szintén fogták egyszer Mohácsnál, vagyis inkább Battinánál, mint azt egy odaváló igen értelmes halászmester — kinek a dunai halak életmódjára vonatkozólag sok érdekes adatot köszönhetek — feltűnőleg pontos leírása után állíthatom. De egészen hibás Reisinger Ichthyológiájában azon állítás, hogy az angolna a Dunában lakik; már Willughby meg volt győződve az ellenkezőről, miről újabb időkben megint meggyőződtek. A közönséges Tok — *Acipenser Sturio* — s az angolna, tengeri halak, melyek a Fekete-tengerben nem laknak, ennél fogva sem a Dunában, sem pedig a beleömlő folyókban nem találhatók.

Mind a mellett azonban nem tagadhatni, hogy egyszer-máskor a Dunában is fogtak angolnát, de ezek oly példányok, melyek a bécsi haltartókból, a halkereskedők — kik Moldvából és déli Tirolból hozatják — nagy fájdalomra elosontak.

A huhó Szemling ⁶²⁾ előjöhethet a Duna felső részében s a Drávában.

A vitéz Szemling ⁶³⁾, a galóca Szeml. ⁶⁴⁾ kárpáti vagy erdélyi hegyek patakjaiban lehetnek.

A Szálkás Durbancs ⁶⁵⁾, melyről már Grossinger is mondja, hogy a Tiszában lakik, s ott Potosznak vagy Dobancsnek, s másutt ismét stükehalnak vagy halszükének nevezik, s hogy a halászok kunyhóiknál felakasztják, előjöhethet ugyan a magyar tengerparton, mint Reisinger mondja; de a Tiszában bizonyosan nincs.

Heger Konczerja — *Scardinius Hegerii* ⁶⁶⁾, mely Bonaparte állítása szerint, ki az *Iconografia della fauna italica* című pompás munkájában lerajzolja, Fiumenál található, alig ha lesz Magyarországon lelhető — s okom van binni, hogy nem.

A Fényes Dobáncs, — *Squalius delineatus*, ⁶⁷⁾ és a Festett Tergély, — *Cobitis picta* ⁶⁸⁾

⁶²⁾ H. és K.-nél már olvassuk, hogy a huhó, (melyről azt mondják, hogy ez a magyarok galócza) a Duna majd minden nagyobb és kisebb folyójában található, s különösen említik a Drávát, Szávát, a Siut Erdélyben a vulkáni szorosnál, az Oltot, Marost, s a Dunát Passautól Mehádiáig.

A Vághban, mint Kornhuber tudósításából (ki magyarul galócának, s tótul hlawatkának mondja) látjuk, sok helyen fogják. Itt többnyire 6–7, sőt 10 font súlyú.

Nyelvészet után indulva, hajlandó volnék a Horvátok Glavaticzját, melyről Heckl az ezüst Szemlingnél emlékezik meg, inkább a tót hlawatká-⁶³⁾val, mint az ezüst Szemlinggel hozni összeköttetésbe.

⁶³⁾ H. és K. a birodalomban egyedül a bodeni tóból ismerik.

⁶⁴⁾ A Reisinger által felhozott *Galóca Szemling* aligha nem a huhó Szemling hasonneve, vagyis a nép Galócza. Én legalább azzal sehogy sem tudtam tisztába jöni, mit nevez tulajdonképen Reisinger *Salmo Trutta*-nak.

⁶⁵⁾ A szálkás Durbancsról H. és K. azt mondják, hogy Magyarországból is kapták, tehát ezen faj ittlétéről is már biztos tudomásunk van. A helyet nem jelölik meg.

⁶⁶⁾ Sem Magyarországon, de az egész birodalom édes vizeiben sem található (H. és K.).

⁶⁷⁾ H. és K.-nél lelhelyei közt Magyarország nincs említve.

⁶⁸⁾ Ezen faj H. és K.-nél nincs is meg; — alkalmasint más rokonnal vonták össze.

Ezen jegyzetekből látni való, hogy a tudomány jelen állása szerint sem Reisinger sem pedig Heckel állításai nem állanak egészen, s hogy éppen maga Heckel volt az, ki bővebb s valóban mondhatni óriási tanulmányai és tapasztalatai alapján legtöbbet változtatott rajtok.

A Heckel és Kner-féle nagy könyvben, melyet Kner barátjának és dolgozótársának halála után iránta való kegyeletből úgy adott át a világnak mint azt együtt végezték, az általános rész egészen hiányzik; de én nem resteltem a fáradságot s kiszemeltem belőle mind azt, mit hazánk faunájára vonatkozólag benne fontosnak találtam.

Heckel és Kner szerint az egész osztrák birodalomban 137 jól megkülönböztetett halfaj található. Ezekből Magyarországra betűrendbe állított 65 faj esik. S ha még a legújabb időkben Jeittele által Magyarországra nézve újaknak felfedezett *Lucioperca volgensis* Cuv. Val. — *Alburnus maculatus* Kessler, — és *Cobitis merga Krynicki*, — három fajt, melyek közül az első a Tiszában és Hernádban, a második a Hernádban, s a harmadik a Hernád iszapos fenekű álló vizű helyein, de különösen a kiöntése által támadt mocsárookban, s leginkább a kassai vasúti indóház körül lakik, ide számítjuk, akkor a magyarországi eddig ismert halak összege 68, melyek betűrendbe szedve a következők:

1. <i>Abramis ballerus</i> Cuv.	Balin Durda.	3. <i>Abramis Leuckartii</i> Heck.	Leuckart Durda.
2. „ <i>brama</i> Cuv.	Közöns. „	4. „ <i>Sapa Pallas</i>	Szápa „

két kitűnő szép faj, melyet én Marchfelden fedeztem fel. Ezek alkalmasint a szomszéd Magyarországon is találhatók lesznek.

5. <i>Abramis vetula</i> Heck.	Vénasszony Durda.	37. <i>Cottus microstomus</i> Heck.	Kisszájú Kolty.
6. „ <i>vimba</i> Cuv.	Zerta „	38. „ <i>pocilopus</i> Heck.	Tüskelábú „
7. <i>Acerina Schraitzer</i> Cuv.	Sréczer Serincez.	39. <i>Cyprinus acuminatus</i> Heck. Kn.	Hegyezett Ponty.
8. „ <i>vulgaris</i> Cuv.	Közönséges „	40. „ <i>carpio</i> L.	Potyka „
9. <i>Acipenser glaber</i> Heck.	Sima Tok.	41. „ <i>hungaricus</i> Heck.	Magyar „
10. „ <i>Gmelini</i> Fitz.	Gmelin „	42. <i>Esox lucius</i> L.	Közönséges Csuka.
11. „ <i>Güldenstädtii</i> Brandt.	Güldenstädt „	43. <i>Gasterosteus aculeatus</i> , Bl.	Tüskés Durbancs.
12. „ <i>Huso</i> L.	Viza „	44. <i>Gobio uranoscopus</i> Ag.	Egetnéző Görgöcse.
13. „ <i>ruthenus</i> L.	Sőreg „	45. „ <i>vulgaris</i> Cuv.	Közönséges „
14. „ <i>Schypa</i> Gldst.	Szürke „	46. <i>Idus melanotus</i> Heck. Kn.	Feketehátú Szélhal.
15. „ <i>stellatus</i> Pall.	Csillagos „	47. <i>Leuciscus rutilus</i> L.	Vörösszárnú Száp.
16. <i>Alausa vulgaris</i> Val.	Közönséges Tüskér.	48. „ <i>virgo</i> Heck.	Szűz „
17. <i>Alburnus bipunctatus</i> Heck.	Feketepettyű Fehérke.	49. <i>Lota vulgaris</i> Cuv.	Közönséges Menyhal.
18. „ <i>maculatus</i> Kessler.	Foltos „	50. <i>Lucioperca sandra</i> Cuv. Val.	Rendes Süllő.
19. „ <i>lucidus</i> Heck. Kn.	Fényes „	51. „ <i>volgensis</i> Cuv. Val.	Velgai „
20. <i>Ammocoetes branchialis</i> Cuv.	Kopolytús Orsóca.	52. <i>Pelecus cultratus</i> Ag.	Vágó Szobbar.
21. <i>Anguilla fluviatilis</i> Agass.	Folyóvízi Angolna.	53. <i>Perca fluviatilis</i> L.	Folyami Sügér.
22. <i>Aspius rapax</i> Agass.	Ragadozó Ön.	54. <i>Petromyzon fluviatilis</i> L.	„ Orsa.
23. <i>Aspro vulgaris</i> Cuv.	Közönséges Érdesz.	55. „ <i>Planeri</i> Bl.	Planer „
24. „ <i>Zingel</i> Cuv.	Kolcz „	56. <i>Phoxinus laevis</i> Ag.	Sima Ökle.
25. <i>Barbus fluviatilis</i> Ag.	Folyami Márna.	57. <i>Rhodeus amarus</i> Ag.	Keserű Diszponty.
26. „ <i>Petényii</i> Heck.	Petényi „	58. <i>Salar Ausonii</i> Val.	Auson Pisztráng.
27. <i>Blicca agroleuca</i> Heck.	Széles Balind.	59. „ <i>lacustris</i> Heck.	Tavi „
28. <i>Carassius gibelio</i> Nils.	Kövi Kárász.	60. <i>Salmo hucho</i> L.	Huhó Szemling.
29. „ <i>vulgaris</i> Nils.	Közönséges „	61. „ <i>salar</i> L.	Lazac „
30. <i>Carpio Kollarii</i> Heck.	Kollár Pontyárja.	62. <i>Scardinius erythrophthalmus</i> B.	Vörösszemű Konczér.
31. <i>Chondrostoma nasus</i> Ag.	Paducz Porcyszáj.	63. <i>Silurus glanis</i> L.	Közönséges Harcsa.
32. <i>Cobitis barbatula</i> L.	Bajuszos Tergély.	64. <i>Squalius dobula</i> Heck.	Tomojko Dobáncs.
33. „ <i>fossilis</i> L.	Csik „	65. „ <i>leuciscus</i> Heck.	Dévér „
34. „ <i>merga</i> Krynicki.	Buvár „	66. <i>Thymallus vexillifer</i> Ag.	Zászlós Timalkó.
35. <i>Cobitis taenia</i> L.	Kövi „	67. <i>Tinca vulgaris</i> Cuv.	Közönséges Czompó.
36. <i>Cottus gobio</i> Cuv.	Fejes Kolty.	68. <i>Umbra Krameri</i> Fitz.	Kramer Ribahala.

Eddig csupán Magyarországon talált faj a következő három: 1. *Cyprinus acuminatus* Heck. Kn. 2. *Cyprinus hungaricus* Heck. 3. *Abramis vetula* Heck.

Azokon kívül, melyek itt léte bizonyos, a honiakhoz számíthatjuk még nagy valószínűséggel a következőket:

1. Feketeszemű Durda — *Abramis melanops* Heck. Erről azt mondják H. és K., hogy először Fridvaldszky tr.-tól kapták a Marizza folyóból Rumeliából, de később a birodalom több helyeiről is jutottak birtokába, s hogy a Dunában is lakik.

2. Kurtafejű Fehérke. — *Alburnus breviceps* Heck. Kn. Ennek egyetlen példányát a Dunából kapták. De honnan?

3. Nyúl Dobáncs. — *Squalius lepusculus* Heck. Lakhelye különösen a Duna s mellékfolyói.

4. Ormányos Dobáncs. — *Squalius rostratus* Heck. Ez a felső Duna mellékfolyóiban lakik, de nagy vizállásnál néha Bécsig is eljut, s akkor alkalmasint már hozzánk is jő.

Ha itt leírt halaink lehelyein végig pillantunk, feltűnőnek találjuk, hogy míg Felső-Ausztriának tavaiból számos, nagyrészt csakis ott található halat ismerünk, felső-magyarországi hegyi tavainkból eddig egyetlen egyről sincs tudomásunk. S ezen helyekre akarom itt hazánk természetbúvárait és gyűjtőit különösen figyelmeztetni.

Nemzeti muzeumunk több californiai madárral és tengeri hallal bír, mint dunai s általán véve magyarországi halakkal; s meg vagyok győződve, hogy nemzeti kincstünk e nembeli szaporodását szívesen és köszönettel fogadandja nemcsak a muzeumi igazgatóság, de hazánk tudományos közönsége is.

S ha lesz anyag, akad feldolgozója.

2.

A gyűjtőkről és gyűjteményekről.

Petényi Salamon.

Nem vélekedhetem másképp — magamról és ezrekről véve a következtetést —, minthogy ezen szakülésben ugyanannyi gyűjtőhöz van szerencsém, a hány természetvizsgálót tisztelhetek annak tagjaiban. Engedjétek meg tehát, tisztelt természetbuvártársaim! hogy ez alkalommal „a gyűjtőkről és gyűjteményekről“ szólhassak hozzátok.

A természeti tudományok tapasztalati tudományok; igaz kedvelőik tehát tapasztalás avatottjai. — Már maga a természetvizsgáló fogalma és neve magában rejti, föltételezi a természetnek és természeti tárgyak vagyis terményeknek gyakorlati vizsgálgatását, s az ebből merített tapasztalati ismereteket. Azon számtalanok közt, kik magokat szélire természetvizsgálóknak nevezik, csak azok érdemlik meg hát a természetvizsgáló vagy természetbuvár nevét méltán és igazságosan, kik tulajdon nyomozás, puhatolás, vizsgálás, kik tanulás és meggyőződés által öntapasztalatilag vezetnek a természet valamint egyes tárgyainak, úgy ezek összes erői által létesített működése és jeleneinek megismerésére.

A természet roppant nagy, tárgyai számtalanok, ismereteinek forrásai kimeríthetetlenek. Ellenben az emberi élet szörnyű rövid; és e rövid életben a mindennapi ezer meg ezer tárgy, tünemény, gondolat, viszony és foglalkodásokkal elfoglalt elménk sokkal korlátozottabb, semhogy képes volna a természetnek roppantságát, sőt csak a természet egyes osztálybeli tárgyainak számtalanságát felfogni, ezen tárgyak különféle alkotása, idoma, sajátsága, teszi s szellemi működéseiben felkarolni és egymás mellett megtartani. Ezt tenni továbbá azért is annál kevésbé képes elménk, minthogy a természet tárgyai valamint egyrészt osztály, rend, nem s fajaikra nézve egymástól felette messze állanak, s minden tekintetben szerteelentül különböznek; úgy másrészt a természet egész összefüggésében véve, csak egy lánczot képeznek, és mint ugyanazon egy láncznak szemei egymáshoz ismét felette közelítvén, minden oldalról csaknem észrevétlenül egymásba átfolyanak. — A természet tárgyai ezenfelül nincsenek kötve, még a rokon osztály, rend, család, nem s fajaiknál fogva sem, ugyanazon egy világrészhez, éghajlathoz, vagy csak ugyanazon tartomány és tájhoz; sőt inkább az ugyanazon egy osztály, rend család vagy nemhez tartozók gyakran világszerte szétszórva teremnek, nőnek, tartózkodnak, költözködnek, előfordulnak nem csak a földkör külön részeiben, hanem egyetlenegy tartomány külön tájain és az idő külön szakáiban is.

Nehogy a világ tárgyai s az élet tüneményei számtalanságának színpadán az ember korlátolt elméje zavarba essék; nehogy azok roppantsága tengerében elmerüljön, s mindenfélesége tömkelegében eltévelyedjék: a mily leleményesen, színtoly eszélyesen talált fel magának mindenben bizonyos figyelmeztető, útbaigazító, intéző, zsinórmértékül és kalaúzul szolgáló, szóval minden felfogást, átlátást és megismerést könnyítő eszközöket. Ezer példa gyanánt szolgáljon itt bizonyoságul efféle segédeszközöknek csak egyike, az írás és könyvnyomtatás, ezen megbecsülhetlen segédeszköze az általa véghetetlenül tökélyesített emberi ismeretnek és tudománynak, mely kiterjed mindenre, mi a világon volt, van és történik; mely segédeszköz nélkül örökké kisedtségben törpesszédett volna az emberiség lelke, esze, tudománya s velök együtt anyagi s szellemi jóléte e földön.

Valamint ekkép minden tárgy körül s általában minden körülményben; úgy igen eszélyesen igyekezett magán segíteni az ember korlátolt gyöngye elméje különösen a természet buvárlásában, a természet ismereteinek megszerzése s gyarapításában, és ezek alaposágának öregbítésében a természeti tárgyak vagyis termények összegyűjtése, s mint közönségesen mondani szoktuk, „természetiek gyűjteményei“ által. A természetiek

gyűjteményei oly táruk, melyekben a természet három országának tárgyai jól elkészítve és minden megromlástól megóva, valami jó rendszer szerint úgy rendeztetnek el és állítatnak fel, hogy az által a buvárkodási összehasonlítás és vizsgálás könnyebbüljön.

A természet nem csak szülője s anyja minden lénynek, hanem egyszersmind alkotója, ápolója s fentartója ezen lények minden egymás közti összeköttetésének és viszonyának, valamint ezekből eredő elrendeltetésök, érzélok, működésök és jólétüknek. De forrása egyszersmind minden emberi ismeret és tudománynak; kútfeje az ember minden anyagi és szellemi élvezete s boldogulásának. A természetiek czélszerű gyűjteményei tehát nem egyebek, mint teremtet, született, természetes, s azért is leghívebb képviselői egyes tárgyakban a természet tárgyai számtalanságának; legtökéletesebb felfogható pótlói kicsinyben a megfoghatatlan természet roppantságának; azon természetes túkrök, melyekben legtisztábban szemlélhető a lények mivolta, a természet szépsége s célirányossága; azon élő könyvek, melyekből önkényt, sőt láthatólag szól hozzánk a mindenség élete és működése; s született tanodák és oktatók, melyek bennünket kézzelfoghatólag tanítanak a teremtés csudaműveinek megismerésére, azoknak a mi élvezetünk s boldogulásunk okoszerű felhasználására, és Isten nagy hatalmának, véghetetlen bölcsességének s jóságának kegyeletteljes bámulására s erényes tiszteletére.

Miután már ennyit szólék, fölöslegesnek tartom, hogy még tovább s bővebben ábrázoljam a gyűjtők és gyűjtemények kimondhatatlan nagy és hasznos befolyását mind a természettudományok és ipar gyarapítására, mind az egyetemes tudományosság és emberi jólét kifejtése s öregbítésére. Hiszen itt természetbuvárokhoz szólok. Ti, kik a természet nagy könyvébe már mélyebben tekintettetek; kik annak lapjait vizsga szemmel forgattátok: azt tisztábban, élesebben látjátok, jobban érzitek, semhogy én azt képes volnék szóval ábrázolni. Én az elsőre, t. i. a természeti tudományokra nézve csak azt jegyzem meg, hogy ezekben gyűjtemények nélkül felette bajos és nehéz előre haladni, sokra vinni pedig bármely osztályban is teljes lehetetlen. A termények legpontosabb leírásai elégtelenek azok tökéletesbb felfogására; sőt minél pontosabbak ezek, annál célrontóbbak ott, hol csupán azokat kell tanulás vagy tanítás eszközül használni; mesterségesen koholt műszavakkal s jellemzésekkel terhelve, lesujtván az elmét, elkedvetlenítvén, csüggesztvén, s végre elűzvén a tanvágyat. De a természettudományok tanulása, tanítása és gyarapításánál elégtelenek a legjobb, a leg híbbben utánzott és színezett rajzok és ábrák is, felette messze állván és soha el nem érhetvén maguk a termények természetűségét s szemlélésük hatását, sohasem hagyván maguk után a terményeknek oly hű s eleven képét és benyomását az emberi elmében, mint maguk a termények, habár ezek is holtak, de eredetökben állnak szemeink előtt a gyűjteményekben. Tökéletes világosságot és meggyőződést vagyis evidenciát a természettudományokban egyedül összehasonlítás által lehet eszközölni és nyerni. Már pedig ki ne tudná, mily nehéz csupa száraz leírásokat, jellemzéseket és a tárgyakat mindig csak egy oldalról mutató ábrákat összehasonlítani! Ha pedig efféle összehasonlításokra a legfeszültebb figyelmet, ha sokszorozott munkát s bármennyi időt fordítunk is, tapasztalásból tudjuk, mily csekélyek, mennyire hiányosak s kétségesek eredményeik! Azon műtudomány nélkül tehát, mely a természeti tárgyak gyűjtésére s gyűjteményekbeni fentartására tanít, s maguk ezen gyűjtemények nélkül mindazon természeti tudományok a tudatlanság sötétségében fogtak volna tespedni, melyeknek roppant előhaladtát most a gyűjtemények szaporodásával naponkint s mindinkább bámulnunk kell; nélkülök felvilágosítás helyett jelenleg is balhit, babona, előítéletek, tévedések és csalódások zűrzavara uralkodnék; a természet jelenetei színpadján most is megmagyarázhatlan homályba burkolt csudák foglalnék el a buvárkodó s következtető ész fényét és a kritika helyét. S midőn a philosophia mindennemű sötétség felett diadalmaskodva, mindinkább magasabbra emelte fényárasztó szövétnekét a világ minden

részein s nemzetségein: akkor valóban nagyszerű sikerét minden világboldogító következményei s eredményeivel együtt leginkább azon jobb ízlésnek köszönhetni, mely a természeti tudományok iránt mindinkább terjedez. Azon sokféle s becses terménygyűjtemények, melyeket még a legszűkebb elméjű ember is örömet nézni s rólok bámulva gondolkodni kénytelen, ébresztették fel s folyvást gerjesztgetik mindeniben azon tud- és tanvágyat, mely az ember működő kezével párosulva, az úgyszólván mindenható ipar szülője lön, általa a tudatlanság, balhiedelem, babonaság s minden sötétség fátyolát leleplezvén, s a valóság és igazság tisztaságát az emberi ész előtt teljes fényében feltüntetvén. Ennélfogva a termények gyűjtői s terv- és czélszerűen alakított és használt gyűjteményei legszerencsésebb alapítói s gyarapítói a természettudományoknak, s általok az ipar, a miveltség, a felvilágosodás és az emberi jólét s boldogságnak.

Terményeket szedni, gyűjteni, gyűjteményeket készíteni, állítani lehet a természet mindhárom országából, valamint e három ország külön osztályaiból. Mindennemű gyűjtésnek, felállításnak, gyűjtemények fentartásának van ismét több, különféle, jobb, rosszabb, célra inkább vagy kevésbé vezető útja és módszere. Ámbár arról, mint gyűjtő, nagyon is meg vagyok győződve, hogy az bizony nem csak nem fölösleges, sőt inkább szerfelett hasznos volna, ha itt, az évről évre folytatott nagygyűléseink szakuléseiben, a külön osztályú termények czélszerű gyűjtése be tapasztalatilag beavatott természetbuvárok v. i. szaktudósok, a Kovács Gyula tudornak, ki 3 év előtt Kolozsvárt e szakban a növénygyűjtés legjobb módjáról oly tanulságosan értekezett, jeles példáját követve, minden szakbeli gyűjtés legjobb módszerét előadnák, ezáltal szakbarátinak legjobb s legbiztosabban célravezető útakat nyújtván; ámbár mondom, efféle útmutatás nagy hasznáról egészen meg vagyok győződve: nekem azonban jelen alkalommal nem célom azt fejtegetni, hogy mely szakban micsoda gyűjtésmódok a legcélzerűbbek. Én ma csak általában azzal szándékozom mulattatni tisztelt hallgatóimat: „hogy a természeti tárgyaknak, mely gyűjteményei igazán célravezetőek, és melyek nem? — és miként kelljen tehát minden gyűjteményt szedni, állítani, tartani, hogy azok a gyűjtőre nézve tanulságosak és érdeletesek, a tudományra nézve gyarapítók s felvilágosítók, az emberiséget illetőleg hasznosak és boldogítók; következésképp a gyűjtőnek életben öröme, sőt még holtá után is tiszteletére váljanak.

Mióta a természettudományok napfénye kedves magyar hazánkba is áthatott: nálunk is napról napra külön szakokban mindinkább szaporodnak a termény-gyűjtők és gyűjtemények. Ha azonban komolyan körültekintünk, ha vizsga pillanatunkat honi gyűjtőink gyűjteményeire fordítjuk, ha reájok gyűjtés közben figyelmeztünk, ha visszaemlékszünk beszédeikre, melyeket gyűjteményeik felett tartának, ha mérlegre vesszük azon tapasztalatokat, tudományuk-, élvezetök- és hasznukat, miket maguknak a gyűjtés által szereztek, s gyűjteményeikkel másoknak nyújtottak: vajon nem kényszerítettünk-e honi gyűjtőink- s gyűjteményeinkről azon szomorú tapasztalást és fájdalmas vallomást tenni, hogy bizony honi gyűjtőink közt még folyvást sokan minden terv, minden cél, minden jobb irány és ízlés, minden valódi élvezet és haszon nélkül gyűjtenek.

Nekik az mindegy akármik, akármilyenek, bár honnan jőjenek, bármely időszakból származzanak a termények. Mit gondolnak ők azzal, legyenek vagy ne legyenek e tárgyak meghatározva s kellően megnevezve, legyenek vagy ne legyenek azok, a minek tartatnak és mondatnak: az nekik mindegy, csak legyenek meg, hogy mondhassák, miszerint nekik is van, még pedig mindenféle tárgyú gyűjteményök!

Az efféle gyűjtők közt nem ritkák hazánkban is olyanok, kiknél a tárgyak s gyakran legnagyobb ritkaságok ott állanak s hevernek hasztalanul gyűjteményeikben, nem ismerve a gyűj-

től magától; sőt a gyűjtő gondatlansága és restsége miatt ott porban és piszokban fekszenek s romlanak. Minthogy pedig az efféle bár terv- és céliránytalanul összeszedett gyűjtemények mindegyikében több kevesebb érdekes tárgy, sőt gyakran a legnagyobb kincsek elrejtve hevernek: az egyetlen szerencsájuk, hogy olykor-olykor mégis akadhatnak okos férfiak és szaktudósok, kik azokat vagy tudományos használás vagy megvevés által mentik meg a végenyészettől.

Vannak számos gyűjtőink, kik bizonyos terv és kitűzött célszerint gyűjtenek ugyan; de a jó gyűjtésre nem lévén oktattva és elkészítve, fáradságos gyűjtésük s költséges gyűjteményeik által korántsem érik el mindazon hasznót és élvezeteket, melyek különben a jó s célszerű gyűjtemények elmaradhatlan eredményei.

Szóval, igen tisztelt hallgatóim! mindazon gyűjtők, kik gyűjteményeik felállítása mellett megelégszenek a termények pusztá összehordása, elkészítése s bármilyen terv- és céliránytalan felállításával, kik már a pusztá szedést és felállítást magát, mely csak eszköz, czélnek veszik és tartják: azok az árnyék után kapkodván, a valóságot magát elhanyagolják és elszalasztják. Mindazon gyűjtemények, legyenek azok kicsinyek és porban heverők, vagy bármily nagyok, költségesek és pompások, melyeknél a természet lelke, élete, a teremtés szelleme, a gyűjtés tanulságos és hasznárasztó jelleme sem a tárgyak rendezetéből, sem természetű felállításukból, sem a gyűjtőből magából ki nem tetszik s fel nem szólal az azokat szemlélőhöz; melyek a lélekben nem ébresztenek tanvágyat, nem hatnak a szívre boldogító éledelettel, oktattva nem gyönyörködtetik szemlélőiket, kik ezektől minden jó benyomás, minden tudományos épülés, minden haszon nélkül elhagytak: az ilyen s efféle gyűjtemények, mondom, nem célszerűek, csupa holttest-halmazok, csak börtönei a szabad természet tagjainak; koporsói, sírjai, temetői a gyűjtő által örök halálra kárhoztatott, elölt és a természet élete sorából kivégzett természeti tárgyaknak.

Miután már a célszerűtlen gyűjtemények hasztalanságát s gyűjtőik vesztességét bánéremmel hagytuk magunk után: forduljunk immár az okos és ildomos gyűjtők felé, nagyobb és igaz élvezetet nyerendők okszerű gyűjteményeik jelességében.

Ha e helyütt visszaemlékszünk értekezésem bevezetésének azon szavaira, melyekben a terménygyűjtemények fogalmát értelmezém, céljukat, rendeltetésüket jellemzém, röviden előadván, hogy azok született képviselői, legtökélyesb pótlói, természetes tükröi a természetnek, élő könyvei, tanodái, hirdetői a természettudományoknak: akkor a gyűjtemények fogalma s rendeltetéséből magából kiteszik, miszerint egyedül oly gyűjtemények célszerűek, és méltók a természettudományi gyűjtemények nevére, melyek e fogalom s rendeltetés magasztosságának minden tekintetben megfelelnek, vagyis melyek valóban tudományos, élvezet- és hasznárasztó terv szerints célból állítanak; melyekben tehát nem csupán holttestek láthatók, sőt inkább a természet élete, működése s rendeltetése jellemeztetik; melyekben a természetnek célirányossága, hasznos volta, egyezménye és szépsége tükrödzik; melyekből a teremtőnek hatalma, bölcsessége, jósága szól hozzánk; melyek ihletétől szívünk áthatva fölemelkedik a vallásosság nemes érzelmeinek szárnyain maga az Isten szentsége és dicsőségéhez; szóval, melyek tudományos élvezetet, épülést, anyagi s szellemi hasznót és kéjeket árasztván, rólok Horáczczal méltán mondhatjuk: „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci!” Ámde, hogy a gyűjtemények e nagyszerű tiszteket betöltsék, hogy célszerűek legyenek: szükség, hogy a gyűjtő minden tárgy fölkérésére, szedése, megszerzése, felkészítése, s gyűjteményekbe való beiktatásánál szüntelenül azon szabályzó eszmét s vezérelvet tartsa szeme előtt, miszerint a gyűjtemények nem cél, hanem csak, mind a gyűjtő ismerete s éledeletének, mind az

egyetemes természettudományok s ezek által a közjólét megalapításának s kifejlődésének eszközei és emeltyői.

A ki tehát jól s célszerűen kíván gyűjteményeket összeállítani, szükség elkerülhetetlenül, hogy gyűjteményeit négy főalapterven állítsa fel. Ezen négy alapterv pedig:

1. A tárgyak természetű elkészítése.
2. Azok célszerű, rendszeres felállítása; (s mi e kettőből önkényt foly)
3. Belőlök eredő élvezet s hasznódús használat.
4. Körültek tett tapasztalatok pontos leírása.

Ha gyűjteményeink célszerűségének első alapját akarjuk megvetni, azon kell iparkodnunk, hogy a terményeket úgy válasszunk, miszerint azok ne legyenek — miként azt sok gyűjteményben találjuk — elferdített torz- és rémképei a természetnek; hanem legyenek alkatrészeikre, idomukra, színezetükre, ép- és szépségükre, szóval, egész mivoltukra nézve igaz, tiszta, természetű képviselői a magukhoz hasonló osztályú, nemű és fajú egyetemes rokonaiknak.

Hogy a gyűjtemények jó terv s célszerűség alapján készüljenek, arra, mint mondtam, szükséges:

2-szor. Azok célszerű, rendszeres felállítása.

A rend a dolgok lelke. Ezt mondja a tapasztalatokban megért őskor bölcsességének arany példabeszéde. Minél több dolog és tárgy, s számosabb lény létezik valahol, annál nagyobb, szigorúbb rend kívántatik köztük a közczél elérése s fentartása végett. De a legjobb, legpontosabb rendnek tökélymintáját a mennyei rendező bölcs és hatalmas keze állítja fel a természet azon célszerűségében, melyet, ámbár mindenütt világosan látunk, mégis sehol és sohasem bírnak eléggé csudálni! Ha tehát a természet mindenségében mindenütt az Isten-adta rend uralkodik: mily természetes dolog, hogy az legyen egyik fő jelleme s lelke minden természeti tárgy célszerű gyűjteményeinek is, úgyis mint a természet képviselőinek. A gyűjtemények célszerűsége is azt kívánja, hogy azokban tárgyaik mindegyike az őt illető helyet foglalja el. Mivel pedig ezen cél egyedül az által érhetni el, ha a gyűjtemények bizonyos rendszer szerint szedetnek, állítanak és szerkesztetnek: önkényt értetik, hogy azoknak okszerű elrendezésére a legjobb, legcélszerűbb s olyan rendszert kell választanunk, mely e vagy ama szakban a legjobb, legtapasztaltabb, legjelesb szaktudósok rendszere. De korántsem elég, ismerni a jó rendszert s megválasztani; szükséges még, hogy azt egyszersmind saját gyűjteményeinkre, még pedig ezek mivolta, terve, rendeltetése s egyéb körülményeihez képest, célszerűen alkalmazzuk is. E szerint úgy legyenek felállítva s elrendezve gyűjteményeinkben a tárgyak, hogy rajtok mindenki előtt önkényt tűnjenek fel nem csak az egyes termények jellemző bélyegei, hanem azon természetes kötelékek és rokonsági kapesok is, melyek által a termények egymással, melyeknél fogva azon osztály, rend, nem, család-dal, melyhez tartoznak, sőt az egész természettel, melyben léteznek, minden tekintetben összefüggnek, mindentűn egymásba átfolyanak, mint megannyi alkotó részei s láncszemei az egyetemes természet összességének. A gyűjtemények tárgyai tehát úgy legyenek rendszeresítve, hogy már a felállítás maga és elrendezés figyelmet ébresztszen, s legyen visszhangja és hű tükrö a tárgyak természete minőségének; alkotásuk, sajátásaik s életmódjaiknak, természetes összefüggésük s egymás közötti egyéb föltételes viszonyaiknak. A gyűjtemények továbbá úgy szerkesztessenek, hogy bennük már a rendezet maga könnyítő segédeszköze, nyílt útja, biztos kalauza legyen mindenki számára, valamint az egyes tárgyak megismerése, úgy ezeknek a rokon nemek, rendek, országok, sőt maga a természet nagy gazdálkodásához állása, viszonya, összefüggése, rendeltetése és hasznának felfogására, nyomozására s e szerint a természeti tudományokba fokenkénti beavattatás körül. Végre a gyűjteményekben a rendszer és a gyűjtőben, mint minden vizsgáló-

ban bizonyos éleletes és kéjelmes érzést gerjeszsenek és tápláljanak, mely megnyervén s elfoglalván szívét, benne buzgó részvétet, hő szeretetet és vonzalmat szüljön a természet kelemei, törvénye s rendszabályai, tüneményei s eredményeinek mindinkább bővebb puhatlósához; mely benne buzgó kívánságot és vágyat serkentsen, az ő mindenütt és mindenben kitetsző egyezményének s nagyszerűségének tökélyes s minden romlatlan szívét annyira boldogító megismerése után. Röviden szólva: a gyűjtemények elrendezése legyen természetes, mulattatva oktató, felvilágosítva kedveltető, gyönyörködtetve nemesítő, hasznárasztva jóra buzdító, tökéletesítve boldogító!

Hogy gyűjteményeink a terv s czélszerűség mezején igazán díszeljenek, elkerülhetlenül szükséges:

3-or. Azok czélszerű és sikeres használata.

Bennük találjanak valamint a gyűjtők, örök, vizsgálók és írók, úgy mindenki egy pompás mezőt a tanulás, öntanítás, ujjmutatás és útbaigazításra; azok nyújtsanak alkalmat, anyagot és ingert szemlélők s vizsgálóiknak az előmenetelre s folytonos haladásra a szakbeli s közvetve az egyetemes természettudományokban; a gyűjteményekben leljen a tanító mindent, mivel tanítványai szívbe érdek- s éleletteltjesen vonzalmat olthasson be a természet szépségeihez s ártatlan gyönyöreikhez, és szeretetet csepegtethessen terményeikhez; mi által velük megkedveltesse azon természettudományokat, melyeknek igaz kedvelése s buzgó gyakorlata legbiztosb védfal s legszemesebb őrangyal az ifjúság kicsapongásai ellen. Terménygyűjteményekben találjon a szaktudós és minden igazság-barát tárgyakat, módokat, eszközöket, mikkel láthatólag oktathassa a tudatlant, felvilágosítsa, s az igazságról meggyőzhesse a kétkedőt és tévelygőt, legyőzhesse s porba tiporja a babonát, előítéleteket, balhitet, ezeknek minden káros következményeivel együtt. Szóval: a termények gyűjteményei legyenek alapjai a tanulásnak; világító fáklyái a valóság-, igazság- és meggyőződésnek; támaszai az egyetemes tudományosságnak, menedék- és enyhéliei a munkafáradtaknak és életuntaknak; legyenek forrásai az önzés minden zavaraitól tiszta örömlévezetnek; tartozzanak főleg azon lépcsőkhöz, melyeken a jobb ízlés lelkünket a tapasztalás, tudományosság s felvilágosulás mezején át az erény és érdem öntudatának szent birtokába vezérli; legyenek segédkezei s emeltyűi a mezőgazdaságnak, iparnak, mesterségeknek, kereskedelemnek; legyenek azon ösvények, melyeken a természettudományok a közéletbe mennek át, a közjólét és boldogságnak gyümölcsözzenek.

Ámde, hogy a gyűjtemények ekkép gyümölcsözzenek, korántsem elég a természeti tárgyakat okszerűen összegyűjteni, természetűen elkészíteni, s bármi jó rend szerint elrendezni s felállítani; ezen magasztos célra elégtelen még az is, hogy azokat gyűjtőjük, tulajdonosuk ismerje, szóbeli tanítás vagy használhatási engedély által másokkal is ismertesse. Azok, önmagukban legyenek bármikép is szedve, felállítva, szerkesztve, csupa holt-testek, csak lelketlen szerek ezen magasztos célra. E magasztos cél pedig akkor érhetni el általok, ha az ő lelkek és életök a gyűjtőben magában s gyűjtése szellemi eredményeiben lakozik. Ezen magasztos cél, mely is a gyűjteményeknek czélszerű, és az emberi közjólétre sikerárasztó használata, a gyűjtemények által csak akkor lehet elérni, ha gyűjtőjük s tulajdonosuk nem pusztá gyűjtő, hanem egyszersmind szorgalmas természetbuvár és lelkes természetvizsgáló. Természetbuvár, természetvizsgáló az, ki a természetnek s benne jelesen kitűzött szakának valamint tárgyait, úgy ezeknek sajátosságait s egyéb teremtményekhez való viszonyait maga a természet könyvéből tapasztalatilag kipuhatolni, megismerni, másokkal is megismertetni, s ezen ismereteket saját és embertársai hasznára, élvezetére s boldogítására fordítani iparkodik. De mivel ez a természeti tárgyak számtalansága, sajátosságaik, működéseik, viszonyaik véghetetlensége, és az emberi elme szűkkörűsége mellett egyedül a tárgyak s rajtok tett tapasztalatok leírása által

eszközölhető: kitetszik, hogy a czélszerű gyűjtő, természetvizsgáló és természetbuvár nevét csak azok érdemlik meg méltán és igazságosan, a kik egyszersmind természetleírók.

A ki tehát czélszerű gyűjteményeket szerezni s bírni kíván, és a természetbuvár nevét méltán viselni óhajtja, annak főfeladata:

4-er Hogy a gyűjtött s rokon tárgyakon tett észrevételeit s minden tapasztalatait önmaga s a természettudomány számára és hasznára híven jegyezze össze s írja le. Littera scripta manet, vox et ipsa observatio perit! Minden terménygyűjtő és természetbuvár, a ki mindent feljegyezget, mit a természetben észrevesz s tapasztal, kimondhatlan sokféle hasznat és fontos czélt ér el. Ő ez által minden előttte megforduló s őt érdeklő tárgyat testi- s szellemileg jobban ismer meg; és márez által gyűjteményének valamennyi tárgya, ezek hasonlókai a szabad természetben, tehát ezer meg ezer teremtmény-társai, mind megannyi jó ismerősei, kedvesei, barátjai. Előtte aztán természetesen minden gyűjtött tárgy százszorta érdekesebb és kedvesebb, mihelyt az nemcsak agyűjteményben holtan áll, hanem annak egyszersmind élete is meg van a róla vitt jegyzetek és leírásokban. Azon gyűjtő, ki minden észrevételét s tapasztalatát is pontosan feljegyezgeti, ezeknek nagy és sokféle hasznát veheti. Ezek az ő felvilágosító szövétnekei, ügydöntő bírái, s az igaz útra legbiztosabban vezető kalauzai a tárgyak összehasonlítása s meghatározásának gyakran összebonyolult, tuskés és kétséges mezején. Minden följegyzett tapasztalatunk valamely terményről új inger s hatalmas rúgó arra, hogy azt még jobban sőt lehetőségig tökéletesen ismerjük meg. Minden kellően felfogott s pontosan feljegyzett jelenet a természetben s annak tárgyain forrását nyithatja ezer más, és pedig gyakran legérdekesebb észrevételek s legbecsesb fölfedezéseknek, melyek a feledékenység örvényében merülnek el s örökre elenyésznek, ha azokat nyomban és híven nem jegyezzük vala fel.

És valamint a világon általában semmi sem terem egyszerre, hanem minden dolognak s eredménynek léte előkészületét föltételezi: éppen így van ez a czélszerű gyűjtemények s hasznos eredményeik elérésével is. Csak azon természetbarát, ki minden gyűjtött tárgyon tett észrevételeit pontosan jegyezgeti, nem bírja tűrni, hogy gyűjteményében meghatározatlanul állíttassanak fel a termények, hogy ott éveken át névtelelenül s ismeretlenül maradván, minden haszon nélkül heverjenek. Mert hiában, úgy van az életünkben, hogy t. i. a miről azt sem tudjuk, mi legyen? lehetetlen, hogy annak kifürkészése s megismerése bennünket annyira érdekeljen, mint azon tárgyaké, melyeket már megismertünk, melyeknek valóságából s életéből már kitudjuk, hogy mik és hova sorozandók azok. Azért is a czélszerű gyűjtőnek legelső feladata, azt tudni meg s arról bizonyossá lenni, a mit vizsgált, annak címét adhatni, a miről jegyezgetett, minek természetét s érdekes tulajdonait leírta. Hanem éppen ez által, főleg ha ezt korán kezdtük tenni, elvégre három felletre nagy czélt érünk el. Ez úton jut terménygyűjteményünk egyik fő s legbecsesb jelességéhez, t. i. a helyes pontossághoz és igazsághoz; ez úton növekszik s tökélyesül a köröttünk előforduló minden tárgyról tudományunk, mert korán fogván a vizsgálás és leíráshoz, időnk volt minden adott alkalommal más és több új adatot észrevenni és gyűjteni; előbbi észrevételeink alaposságáról vagy helytelenségéről meggyőződni; ez által a tényekben, az igazság belátásában és a tudomány alaposságában mindinkább gyarapodni és szilárdulni. De ez úton, efféle czélszerű gyűjtés által érünk még el egy sokkal fontosabb s haszondúsabb czélt is, hogy ekként saját tapasztalataink által lassankint minmagunk is jutunk, általunk pedig ember- s polgártársaink is jutnak a honi természetrajz legjobb birtokába.

Avvagy tán azt higyük-e, hogy a világ leghíresb buvárai, hogy Aristoteles, Plinius,

Linné, Cuvier, Humbold és ezer más a természettudomány egének legtündöklőbb csillagai másképp jutottak roppant tapasztalásuk, mély tudományuk, tanulságos munkáik s halhatatlan neveikhez?! azt tegyük-e fel róluk, hogy előttük is tán, mint valaha Mózsés előtt, egy varázstütesre nyíltak meg a természet forrásai?! — Bizony ők is csak egymás után és egyenként vizsgálták a természet tárgyait; ők is buzgón követvén azon bölcs mondat tanácsát: „Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo, sic homo fit doctus non vi, sed saepe legendo” — időről időre munkás méhként gyűjtögettek mind a terményeket magukat, mind a rajtuk tett észrevételeket, s így léptek fel a tudomány, hasznosság és dicsőség azon fokára, melyen őket méltán tisztelve csudáljuk, melyre azonban soha fel nem vergődtek volna, ha a terményeket lassanként és czélszerűen nem gyűjtögették, ha azokat le nem írták vala.

Vajon hány minden tekintetben jeles, hasznos, híres természetbuvár és író válhatott volna azon sok ezer gyűjtő közül, kik a földön, kik csak hazánkban minden terv, czél s következképp haszon nélkül is gyűjtöttek, ha czélszerű gyűjtéssel egyszersmind szorgalmas vizsgálást és pontos jegyezgetést párosítottak volna? Most pedig mit sem tudunk róluk, gyűjteményeikkel együtt még életükben holtak s eltemetve maradtak, mert nem volt, ki őket idejekorán kiragadta volna a szellemi halál sírjából! — Ők nem akadtak czélszerű gyűjtőkre és gyűjteményekre, melyeket buzdító példaul s szabályzó zsinórmértékül használhattak; nem példás szaktudósokra, kiktől jó tanácsot, tanulságos oktatást, jobb s célravezetőbb irányt nyertek —; nem Maecenásokra, kik bennök a jóakaratot s nemes törekvést pártfogásukkal nevelték, gyámolították, gyümölcsözővé s haszonhajtóvá tették volna. Azért maradt el, higyétek el n. t. hallgatóim! — édes hazánk is a természettudományokban általában és ezek egyes szakáiban oly annyira és oly kimondhatlan kárával anyagi s szellemi jólétének az e tekintetben sokkal szerencsésebb más országok megett; mert a haladásnak egész e jelen szerencsésebb koráig nem voltak gyűjtemények, sem tanítók, sem szaktudósok, kik a tökéletesedésre ösztönt és irányt adtak volna; hiányoztak pártfogók, kik a kitartó törekvésre ingert és hatalmas rúgót nyújtottak volna.

Mint igaz barátja a gyűjtők élveinek és a közjólét gyarapításának, nem bírom eléggé ajánlani, miszerint minden gyűjtő és természetbuvár annyit jegyezzessen, a mennyit csak tapasztal a természet tárgyain és jelenetein. Ki a természetben minden tárgyról és mindent jegyezget, a mit rajta észrevesz és tapasztal, az kétszeresen, többszörösen, sőt csak is az élvezi igazán a természet szépségét s kellemeinek gyönyöreit. Mert minél többet tapasztal és ír, annál több oldalról nyílnak minden tárgynál még érdekesebb jelenetek s gazdagabb élvezetek forrásai előtte. Ő reá nézve minden friss tapasztalat új inger több, bővebb, tökéletesb vizsgálatra s fontosb eredményekre; őt minden új adat, példa, tanulság valamint tudományában, úgy boldogságában is gazdagítja. S midőn az, ki korán fogott a czélszerű gyűjtés és leíráshoz, ekkép anyagi s szellemi kincseiben boldogul: akkor a czélszerűtlen, merő gépszerű gyűjtők meg vannak fosztva saját hibájuk által mindezen javak, örömek és élveztektől. És ha tán mégis, mint történni szokott, végtére szemeik megnyílnak is, ha hibájok átlátására más okosabb gyűjtők s czélszerű gyűjteményeik jelességei által kényszerítetnek, mindez már rendszerint későn, akkor történik, midőn a teendők s akadályok száma felette megszorodott, midőn az elme és test nem bír többé azon ifjú erővel s vidorsággal, mely a kitartó fürkészetre s dús élvezetre szükséges, midőn az élvezetek aratására legalkalmasb perczek elenyésztek, midőn azok helyett csak bú és panasz maradt az elmúlástott, de soha többé vissza nem téríthető idő, s vele örökre elrepült éldelet és haszon vesztesége felett. Ellenben mily megnyugtató a czélszerű gyűjtés által nyert arról való meggyőződés, hogy mi nem valánk közönbösek Isten azon műveiránt, melyekkel mint ugyanannyi teremtménytársainkkal szent célokból vett körül bennünket, hanem inkább iparkodánk mindegyikét kiismerni, mennyire a gyarló embernek csak engedtetett; és a

mit rólok tudunk, azt öntapasztalatilag szereztük magunknak. Mennyire boldogító a természet czélszerű buvárlása által szerzett azon büszke öntudat, hogy mi nem tapostuk háládatlanul a természet kincseit, hanem hogy azokat bölcs rendeltetésük szerint iparkodtunk kipuhatolni, megismertetni, használhatókká tenni minden oldalról és sajátágaikról, melyeknél fogva fontosak és hasznosak valamint az egyetemes természet gazdaságára, úgy jelesen a tudomány haladására, az emberi jólét s polgártársaink boldogságának gyarapítására; ha keblünkben érezhetjük azon tudalmat, hogy törekvéseink által nyert a tudomány, gyarapodott felebarátink java, hontársaink jóléte; ha tehát arról lehetünk meggyőződve, hogy mi e tekintetben sem valánk holt részei a természetnek, hanem hasznos tagjai az emberiségnek, hálados hirdetői Isten dicsőségének, s e szerint munkás fiai kedves hazánknak. Mily boldogító lehet, mondom, az ily meggyőződés, öntudat és lelkiismeret, azt csak azok érzik igazán, kik gyakorlati természetbuvárok lévén czélszerűleg, azaz tapasztalatilag s leíróképen foglalkodnak a természeti tárgyak buvárlása s leírásával.

Nem bírom eléggé újra meg újra ajánlani minden gyűjtőnek és természetbuvárnak, miszerint azt maguknak elvül tűzzék ki, általában semmit sem gyűjteni, gyűjteményeikbe semmit nem iktatni a nélkül, hogy egyúttal a gyűjtött vagy rokon tárgyakról mindent jegyezgessenek, a mit azokon észlelnek, legyen az érdekes, vagy látszassék csekélységnek. Soha se gondoljuk, soha se hitessük el magunkkal, tisztelt természetbuvár-társaim! hogy a természetnek minden tárgyai más természetbuvárok, más nemzetek által már kifürkészve s leírva volnának, hogy a mit mi látunk s tapasztalunk, azt már más is látta és leírta, következésképp, hogy körülte a mi puhatolásunk, észlelésünk, jegyezgetésünk fölösleges volna! Oh higyétek, egy sőt több szem is könnyen csalatkozik; sok szem sokat, több szem többet és jobban, és ugyanazon szem többször többet lát, sőt más helyzetben mindig mást és másképp lát. És ha ezen szíves kérésem s felszólításom általában igazságos: úgy legigazságosabban hangzik az mi hozzánk, Magyarhon természetbuváraihoz s terménygyűjtőihez. Mily számtalan, legérdekesebb, más éghajlatú tartományokban elő nem forduló, itt vizsgálatlanul, ismeretlenül, leíratlanul heverő terményeink vannak még hazánkban a természetnek minden ország, osztály, rend és neméből, bárcsak azokat vizsgálni s leírni ne restelnők! De ha mindnyája már felfödözve s leírva volna is, nem lehet-e mellettök is időről időre oly tüneményeket tapasztalni s leírni, melyek más buvárok figyelmét egészen kikerülték. Különböző éghajlat ugyanazon egy terményen különböző tüneményeket idéz elő; sőt ugyanazon egy tárgy ugyanazon éghajlat alatt más, megfordított viszonyok közt külön tapasztalatokra s ekként önmagának minden oldalról megismerésére vezet, úgy, hogy a mi rajta ma ezen körülmények közt érdektelennek látszik lenni, az holnap más viszonyok közt alkalmat nyújthat a legfontosabb észrevételekre. Nincs azonban, higyétek tiszt. természetbuvártársaim! teljességgel nincs tárgya a természetnek általában, melyről igazán mondhatnók, hogy az már tökéletesen s kimerítőleg volna kifürkészve és leírva, és hogy rajta nem volna már mit, nem lehetne még érdekes tényeket is észrevenni s leírni. Emlékeztetni bátorodom kegyeteket a tavali Eperjesen tartott egyik értekezésem némely szavaira, melyekben az ottani gyűlés előtt azon nyílt vallomást tettem, mit jelenleg is örömet ismételtem, hogy én bizony, noha már 20 év óta főleg honi gerinczéseinkre fordítom figyelmemet, még magát a verebet sem ismerem ki tökéletesen. Bátorodom továbbá emlékeztetni eperjesi értekezésem azon szakára, melyben az annyira ismert vakondokról bebizonyítam, hogy mi ezen legközönségesebb állat legérdekesebb sajátosságait sem ismerjük, és e gyűlésünkön is aligha leszünk képesek azoknak problematicus voltát megfejtetni. És íme, így nyújt gyakran egy tárgy, sőt mellette egyetelenegy tapasztalat alkalmat a legbecsesb és az egész tudomány irányára nézve nagy fontoságú következtetések- és felfödözésekre. Századokon keresztül egész a folyó évtizedig azt hitték, s mintegy megegyezhetetlen igazságnak tartották és tanították a geológok, hogy a gránit

(magla) a legősibb képlet és talapzat minden ásvány és földréteg közt. És íme, most már újabb észleletek nyomán egészen más elmélet van felállítva, mely szerint a gránit, mint vulcani képlet, a képletek 3-ik helyére szállított vagyis degradáltatott: s ezen egy észrevétel által egészen más s ellenkező fordulatot nyertek a geológok egyetemes nézetei, s így azon előbbi elméletet, mely századokon keresztül szerepelt, egy észrevétel képes volt egészen kiforgatni sarkából.

Lám a magtörő (*Nucifraga Caryocatactes*) mily közönséges, Európa minden erdős tartományában bőven előforduló és költő madár, és mégis egész a folyó év april haváig egyetlenegy madárbuvár sem ismerte annak valódi tojását, és valóban igen szerencsésnek tartom magamat, hogy azokat több efféle felfedezvényemmel együtt, éppen jelen szakgyűlésünk természetbuvárainak először fogom bemutatni.

Lám a kakuk is mily közönséges madár, mégis azt hívék róla a madárbuvárok Aristoteltől kezdve egész a mostan élők koráig, hogy azon szőrök, melyek gyomrának belsejét fedik, ott nőttek és természetes szőrbélését s bundáját képezik a kakuk gyomrának, melyről nemcsak értekezések, mellette és ellene, hanem egész könyvek is íratnak. Mióta azonban a legújabb madárbuvárok azon egy körülményt, azon egy tényt szerencsésen felfedezték, hogy a kakuk, mely rendeltetésénél fogva hernyókkal él, legtöbbször szőrös hernyókkal táplálkozik: azóta vége a vitának, mert már kiki tudja, hogy a kakuk gyomrának bundás bélése a befalt hernyóktól kölcsönözött öltözet.

Mennyit kelljen még főleg honi természetvizsgálóinknak nyomozni, felvilágosítani, igazítani és változtatni csak a hazai termények hiányteljes, gyakran egészen hamis ismeretein: ezt könnyen átláthatjuk már csak azon egy példából is, hogy hazánkiai széltire, sőt tán még honi természetbuváraink közt is legtöbben azt hiszik, s vitatni is készek volnának, hogy az országszerte annyira ismeretes fogas (*Lucioperca Sandra*) kizárólag Balaton tavának lakosa, hogy ez és a főbb folyókban előforduló süllő két egymástól egészen különböző halfajok, s a mint ezt, reményem, lesz nem sokára alkalmam valamely, a Balaton közelében tartandó nagygyűlésünkön, a két különféleképpen vélt hal egyszerű összehasonlítása által is megczáfolni, s mind a kettőnek azonosságát bebizonyítani: úgy viszont arról is tökéletesen meg vagyok győződve, hogy számtalan becses észrevétel, valamint az általa létesült legfontosabb felfedezés soha létre nem jött, sőt inkább a tudomány, ipar és közjólétre nézve végkép elveszett volna, ha azt az észrevevő azonnal feljegyezvén, ez által az életnek meg nem tartja vala.

Azért is újra és kérve kérek minden, főleg pedig kezdő terménygyűjtőket természetbuvárokat, foglalkozzanak a természet bármely országa vagy osztályabeli tárgyak gyűjtésével is, fogadják el szíves tanácsomat, s ne mulasszák el azonnal maguknak a kiválasztott kedvencz osztály- és szaknak minden egyes tárgya számára egy külön, azon tárgy címével ellátott füzetet készíteni, s ezen füzetben aztán bármit is vesznek azon tárgy körül észre, mindent a maga helyére bejegyezgetni. Efféle füzetek rovatai közt például legyenek a termény különféle megnevezése vagyis rendszeres és tájnevei; pontos, tudományszabályos jellemzése; termése, laka, tartózkodása, előfordulásának helyei; földirati elterjedése, a táj, képlet, sajátosság s egyéb viszonyaihoz, sőt a többi rokonnem s hasonfajú tárgyak arányosságához szabott számossága; azon rovatok közt foglaljon helyet a termény alkata, testi s szellemi tehetségeinek és sajátosságainak rendeltetése, életmódja, hasznos vagy káros voltának s több effélének pontos leírása.

Már előre örvend lelkem azon szép remény- és éldeletnek, melyet nemsokára nyújtandnak mindazon honi gyűjtők s buvárok sikerteljes fáradozásai, kik e mai értekezésem tárgyát szívókre vették, kik abban tanácsomat, kérésemet s ujjmutatásimat örömet fogadván,

azonnal tétleg is majd törekvendenek minden honi terményt oly czélszerűen vizsgálni, gyűjteni és leírni, a mint az tőlük saját éldeletük, a tudomány és közjólét szent érdeke csak kívánhatja. Ó bár én is részesülhettem volna valaha, bárcsak fiatal koromban, azon nagy szerencsében, miszerint engem is valaki a czélszerű gyűjtés s eredménydús vizsgálásra jókor figyelmeztetett, s annak magasztos czéljához utasított s vezetett volna. Boldog Isten! mily szerfelett több érdekes és sikeres észrevételeket s tán felfedezéseket is tehettem, mennyi becses tapasztalatot jegyezhettem, mily tudományos kincseket gyűjtöttem volna!? Mind ennek nagyobb része elenyészett, mert nem volt, ki engemet jókor s kellően figyelmeztetett, oktatott, vezetett volna ezen szent czél megközelítésére. Sőt inkább, fájdalom! voltak tanítóim, kik természetismertek utáni vonzalmamat s vágyamat kárhoztatták, kik midőn előttük nyilatkoztam, hogy természetbuvár kívánok lenni, ezen szándékomért kinevettek s hasztalannak neveztek, úgy vélekedvén, hogy a természetben már minden kifürkészve, tudva és mások által leírva van. Voltak tanítóim, kik üres óráimban gyűjtés végett tett kirándulásaimért megbüntetni nem átlottak; de ám nem volt csak egy is, ki e hajlamomnak jó irányt, ki oktatást adott volna a jobb, czélszerű s haszonhajtó gyűjtésre. De szívesen megbocsátok nekik; mert hiszen ők szegények nem tudták, mit cselekszenek! Hiszen akkor, hiszen még csak néhány év előtt is a természetbuvár oly ritka volt hazánkban, mint a fehér holló a madarak közt, a magyarok azt csak mint valami exoticus lényt ismerték; sőt ő most is nem inkább nevetség s megvetés, mint tisztelet tárgya-e? nem áldozata-e inkább a nyomornak, mint kedvence a pártfogásnak? ámbár ő bizony nem utolsó barátja s előmozdítója a közjólétnek, méltó a köztisztelet és pártfogolásra. Vajon az ő hosszú fáradozásai, terhes munkái, nélkülözéseinek s áldozatainak nem egyetlenegy önszerezte jutalma-e hazánkban azon öntudat, hogy ámbár törekvéseinek igaz méltatása s pártfogása mellett sokkal többet s jobbat tehetett volna is, mégis annyit tett, a mennyi tőle csak telhetett?

Hogy tehát ti, igen tisztelt honfi buvártársaim! minden hasonló idő, fáradság s áldozat veszteségétől mentek maradjatok; hogy czélszerűen állítandó gyűjteményeitek által azon édes öntudat jutalmának minél teljesb birtokába szerencsésen juthassatok: okulni tanuljatok az én fájdalmasan, de már későn belátott és soha többé ki nem pótolható veszteségemen, s azért is nem éppen szerencsés példámon, mely engem egymaga ösztönözött arra, hogy e tárgyban hozzátok oly terjedelmesen szóljak. Okuljatok példámon— longa enim via per praecepta, brevis et expedita per exempla! et felix, quem faciunt aliena pericula cautum, infelix autem, quem sua damna docent!

Tegyétek hát azt ti, fiatalabb természetbuvártársaim, kik a haladásnak e szerencsésebb korában kezdtek a természettudománnyal foglalkodni, kiknek reá valamint még idejök és alkalmuk, úgy czélszerű oktatásuk is van és lehet; ti pótoljátok azt tökéletesen ki, mit mi idősbek minden tanítatásunk, minden tulajdon hibánk, tehát bűnelkövetésünk nélkül elérni nem tudtunk. Emlékezzetek, kérlek, ezen értekezésemnek nem kellemesen hangzó ugyan, de a legjobb szándékból hozzátok intézett berekesztő szavaira: hogy ha azon veszteség, melyet a czélszerű terménygyűjtés és természetvizsgálás körül saját hibánk s vétünk nélkül tapasztalunk, magában is fájdalmas és kínos büntetés ránk nézve: minél nagyobb és kínosabb bűnhődés vár tehát mind azokra, kiket majd lelkiismeretük éber sugallata emlékeztetni fog azon maguk bűne által okozott kipótolhatlan veszteségre s szemrehányásra, hogy jobbat tudva, rosszabbat követtek, annak édes jutalmát elszalasztották, ennek kesernyős büntetését maguk vonták szegény fejeikre.

Azért is tanuljunk és iparkodjunk úgy gyűjteni, szeretve tisztelt természetbuvártársaim! hogy gyűjteményeink mi reánk nézve tanulságosak és éldeletesek, a tudományra nézve gyarapítók és felvilágosítók, az emberiséget, s főleg honfiainkat illetőleg, hasznosak és

boldogítók; — következésképp a gyűjtőnek életben öröme, sőt még holtá után is tiszteletére váljanak!

3.

A barlangi változányról (*Proteus angvinus*).

Schmidt Ferdinánd, Laibachból.

Engedjék meg, hogy mindenek előtt kegyes elnézésöket vehessem igénybe, ha nekem, mint negyvennyolcz év óta forrón szeretett hazámból kivándoroltnak nem sikerülne úgy, mint kívánnám, magamat szívemnek épp oly drága, valamint emlékezetemnek elfelejtethetlen nemzeti nyelvemen szabatosan kifejeznem; s ha az általam előadás tárgyául választott idegen országbeli termények talán kevésbé volnának alkalmasak figyelmüket magukra vonni.

Tudósításom néhány krajnai, s névszerint a hírneves Adelsberg és Luegg csepkő-barlangok mészközei között találtató élő lények rövid elsorolására fog szorítkozni, azok előmutatása mellett. A nevezett helyeken általam legújabb időkben felfedezett, még le nem írt rovar-fajok körülményesebb rajzát pedig szeretett hazám természettudományi társulatának közlései számára tartom fenn.

A rovarokon kívül, melyekről szólni későbbben lesz szerencsém, Krajna víztartalmú barlangjaiban előfordul az igen nevezetes, gyíkhoz hasonló Tógy-faj is, a barlangi változány, vagy más névvel Vörös virgye = *Proteus angvinus Laurenti*, melynek néhány élő példányát ezennel elő is mutatom a nagytekintetű gyülekezetnek.

Laurenti 1768-ik évben a „Synopsis reptilium“ című művében teszem említést először ezen állatról, s azt állítja, hogy az a zirknitzi tóban fogatott; mi, mint már Oken is megjegyezte, nem áll, mivel Krajnában senki sem emlékezik arra, hogy ezen állat a zirknitzi tóban valaha találtatott volna. Ezen állatfajt idő folytán a Magdolna-barlangon kívül nem messze Sittichtől Viernél és Weissensteinnál Al-Krajnában, későbbben Planinánál és Laasnál Bel-Krajnában is a barlangok vizeiben találták, honnan áradások alkalmával a szabadba is kiöntettek. *Laurenti* szerint ezen állatt 1772-ben *Scopoli* által íratott le valamivel terjedelmesebben. Legbővebben *Schreibers* írta le 1801-ben, ki akkor egyszersmind le is rajzolta, s azóta sem szűnt meg ezen rejtélyes, ismeretlen szaporodású állat természetét nagy szorgalommal vizsgálni. Az ő buzdítására utazta be múlt évben *Freyer*, a krajnai országos muzeum őre Laibachban, mindazon helyeket, hol ez állat eddig találtatott, de kutatásai eredményre nem vezettek. Ugyancsak neki köszönhetjük, hogy *Fitzinger* természetbuvár a különféle krajnai lelhelyekről Bécsbe küldött, alakjokra és színökre egymástól többé-kevésbé eltérő *Proteus*okat szigorú vizsgálat alá vette, s több fajt különböztetett meg közöttük. Buvárkodása eredményeinek megjelenését rövid idő múlva várhatjuk.

Jelenleg van szerencsém mind a három általa felállított fajt itt bemutatni, ugymint: a legnagyobb al-krajnai, Viernéli barlangból származó példány a *Hypochthon Laurentii Fitzinger*; a hamuszínű sárga foltos példány a *Hypochthon xanthostictus Fitz.* Planina vidékének egyik barlangjából; és a fehér példány a *Hypochthon Freyeri Fitz.* Weissenstein vidékéről.

Több év óta magam is észlelem ezen rendkívül nevezetes állatot, mely bőre alá rejtett, apró, alig látható szemeinek alkotásánál fogva az örökös sötétbeni lakásra rendeltnek látszik, s nem csak földött edényekben sötét helyeken, hanem szobámban is a világosságnak

kitéve; s figyelmes vizsgálódásaim eredménye egészen ugyanazonos a nagyérdemű udvari tanácsos *Schreibers* tapasztalataival, kinek ez állat legpontosabb ismeretét köszönhetjük.

A húzamosb ideig világosságnak kitett, eleintén hússzínű állatok mindinkább szürke szemcsékké vonatnak be, de e mellett tökéletesen egészségesek maradnak, ha azokat szorgosan friss vízzel ellátjuk.

1842-ik év óta pinczémben különösen e czélra ázott kútban, mely mindig földött, szüntelenül több *Proteus*-példányt tartok. Táplálékul a közönséges Markász (*Gammarus pulex*) és a homályos meg zöld Mocsga (*Paludinella opaca et viridis*) nevű rákfélék és csigácskák szolgálnak nekik, amelyeket felemésztenek a nélkül, hogy éppen nagyevők volnának, sőt kis mennyiségű kenyeret is esznek. De megélnék ezen állatok éveken át is minden táplálék nélkül; egy példányuk, melyet kísérlet végett egy cserépedényben elkülönözve közel három éven át minden táplálék nélkül hagytam, mindig halaványabb, sőt kevésbé kisebb, és majdnem átlátszó lőn, színét lassankint megint visszanyerte, a mint azt ismét a többiekhez a pinczémbeli kútba tettem, lassankint elevenebb is lett, de fél év múlva minden ismert ok nélkül mégis elhult.

Szaporodásukat nagy homály borítja, s még csak közösülésöket is meglepni mindedig nem sikerült. Találtam ugyan több ízben őket egymáshoz szorulva, s össze-vissza bonyolodva, de mindezeknél még a bonczolás sem volt képes valami felvilágosítást nyújtani, mert termékenyítésnek nyoma sem volt. S e tekintetben más buvárok sem voltak szerencsésebbek. Maga a többször említett fáradhatatlan *Schreibers* majdnem öt évi szorgalmas kutatása után sem jutott kedvezőbb eredményre; ámbár ő ezen hosszú idő alatt több száz darabot vizsgált meg, melyeket időnként elevenen küldtek neki Bécsbe. Ezen sok év folytán legalább egyszer megtörténhetett volna, hogy valamelyik áradásnál egy termékenyített nőstény is került volna ki a barlangból napfényre; midőn ily alkalomkor négy — tizenöt hüvelyknyi, s mi több hím és nőstény példányok árasztatnak ki a barlangból.

Ennelfogva osztom azok nézetét, kik a kérdésben levő állatot egy, még ki nem fejlődött állatnak, azaz porontynak (*Quappe*) tartják.

4.

Növényvándorlás.

Szenczy Imrétől.

A növények ezerféle fajai kezdet óta azon helyeket nyerék állomásaikul, melyek minőségöknek leginkább megfelelének, tenyészetök és szaporodásukhoz legalkalmasbak valának. Tehát mások foglalták el a forró, mérsékelt s hideg égöveket, mások a hegyeket és lapályokat, s itt ismét mások a vizenyős és száraz telepeket, s így tovább. Alig van növény, melynek az egész világ volna hazája; némely fajok éppen szűk határok közé szorítvák, és születés-helyöket úgy szeretik, hogy ha máshová szállítatnak, minden ápolás mellett is elsorvadnak; némelyek ellenben egész más világrészekbe is elterjednek, a mindenben uralkodó embernek hol gyönyörére s hasznára, hol bosszúságra s kárára. Efféle terjedések növényvándorlásoknak nevezethetnek.

A természet nagyszerű működései után a földszínnak leginkább az ember ad más alakot. Ő szállít át eredeti tenyészhelyeikről messze távolba szükségei vagy kényelmeire szolgáló igen sok növényt; ápolja, szaporítja, s a mi új lakhelyeiken különben köny-

nyen megtörténnek, kiveszni nem engedi azokat. A műveltebb életmódot s fajunk mostani számát lehetőségessé tevő legtöbb gabonanemet szorgalmas művelése által az ember terjesztette el, s tartja fenn. Mert hol terem a búza vadon? — Azonban, hogy az új polgároknak helyet s ágyat készítsen, szükségkép mégtámadja az eredeti, vad, honos, növényeket: kipusztítja az erdőket, lepörköli a bozótokat, elcsapolja a mocsáriaktól a nedvet, felhasogatja a rónaiak alatt a földet stb. De az emberi írtókész dacára is, benszülötti jogukhoz ragaszkodva, fentartják magukat a haszontalanok és ártalmasok, vagy inkább az ilyeneknek látszók; mert a természet oekonomiájára nézve mindenesetre szükségeseeknek kell azokat feltennünk, különben a bölcs Alkotó nem hozta volna létre őket. És — közben legyen mondva — ki tudja, nincsenek-e valamely egyébként semmirevalónak látszó növénynek annál tetemesb hasznai, minél terjedtebb annak eredeti hazája? Ezt, habár természettudományi csekély adatok s tapasztalatok nyomán, eddigelé bebizonyítva nincs is, a szintoly jó mint bölcs Alkotó iránti bizalomból sejteni szép, szertelen éppen nem volna. Avagy mindent kitanultunk-e immár? s a véletlen is nem vezetett-e sokszor igen jeles felfedezésekre? Lehet azért, hogy óhajtott siker koronázná azok fáradozásait, kik efféle növényekkel tennének kísérleteket. Mert honi bajokon talán egyedül honi termények is segítenének. Az anyatermészet, fellehet tenni, bizonyosan nem fukarkodott segédszerrel előállani ott, hol sérv keletkezik. Igaz, hogy természetelleni életmódjával az ember sok oly bajt is idézett elő, melyek messze távolból hozott hatalmasb gyógyszerrel követelnek. Azonban ezt fejtegetni mostani célomtól elvezetne; de némely, ily széles hazájú növényeket még sem mulaszhatom el megemlíteni. Ilyen a farkas szettyin (*Euphorbia Cyparissias* L.). Ez egész Európa s éjszaki Afrikában úton útfélen jó, rosz földön megterem; egy hernyón kívül, tudtomra, semmi állattól nem érintetik; semmi részben a gyógyszerészetbe vagy házi orvoslathoz fölveve nincs. ^{a)} Csípős nedve óvatos bánást kíván. A torzsika szironták (*Ranunculus sceleratus* L.) Európa, Ázsia s éjszaki Afrikában el van terjedve; a tavi szironták (*Ranunculus aquatilis* L.) Oceanián kívül a világ minden részében találhatók. Mindkettő mérges. — De tárgyamhoz térek.

A hasznos vagy dísznövények szándékos áttételén kívül, milyen például Amerikából Európába: a burgonya, tengeri, ananász; Ázsiából Európába: a cseresznye, paszuly; Amerikába: a kávé; Afrikából a Jóremény fokáról egyéb világrészekbe: a sokféle gerelyek (*Gerania*) és számtalan mások, mondom e szándékos vándoroltatásokon kívül, kereskedés vagy egyéb közlekedés alkalmával az ember messze tájakra akaratlanul is elvitte a növények magvait, melyek kellő körülményekre találván, ott meghonosodtak. Csak néhányat említek: a seprencze küllőrojt (*Erigeron canadense*), a maszlagos redőrszirom (*Datura Stramonium*), a ligeti csészekürt (*Oenothera biennis*), a kétszerszárnnyalt villamag (*Bidens bipinnata*) s más eredetileg amerikai növények nálunk már vadon tenyésznek; ellenben a réti szironták (*Ranunculus acris*) más vetemény-magvakkal tölünk vándorlott át Amerikába.

A növények helyváltozásának az emberi működésen kívül nagyrészen okai a folyók. Ezek áradáskor egy helyről a gyökereket s magvakat magukkal elviszik, s másutt a partokon lerakják. Minél nagyobbak a folyók, annál nagyobb szerűek erre nézve a példák.

Továbbá terjesztik a növényeket a madarak, midőn vagy a tollaik s lábaikon tapadt magvakat hordják odább; vagy a beleiken eledelképen keresztül ment, de csírázó erejüket nem vesztett bogyókat magukból kiadván, valamely növény távolbani keletkezésének okai lesznek. Így költöznek húrosok által egyik erdőből a másikba fagyöngyök és gyimborok.

A szelek is nevezetes tényezői a növényvándorlásoknak; ezek nemcsak a pelyhes, bóbítás, leppendékes magvakat röpítik tova rónákon, sőt hozzáférhetlen sziklák ormaira, há-

a) *Euphorbia* egy röviden s roszul látónak vényében előfordul Arányinál, „Rudnó és lelkesze“ című könyvben a 74-dik lapon. De ez alkalmasint az *Euphorbia officinarum* s nem a *Cyparissias*.

zak tetőire, tornyok párkányzataira: hanem ki-s leszaggatnak helyeikből egész növényeket, s azokat néha messze távolba elszállítják. Így körülbelül két éve, hogy Kis-Ázsiában az égből mannát gondoltak hullani, holott, mint hírlapok útján utóbb értesítettünk, szélről hozott *Parmelia esculenta* Spr. volt az. Így a legközelebb múlt június-hóban Stachodnál Csehországban, Troppau körül Sziléziában, és július közepe táján hazánkban is Kocsokozon Trencsin vármegyében ^{a)} nagy mennyiségben hullott s az odavaló lakosok által rögtön kenyérsütésre felhasznált gumócskák nem voltak egyebek, mint a szirontákféle fecskefű (*Ficaria ranunculoides*) valahonnan erős szél által felsepert s odáig hozott gyökerei. ^{b)}

Az említett okokon kívül különféle állatok által olykor messze földekre terjesztetnek el a növények. A tövises csimpajt (*Xanthium spinosum* L.) hozom csak fel. E kelletlen vendég nálunk is meg kezdi fészkelni magát. Hogyan jött pedig Európa déli tájairól Sopron vármegyébe? Ötven év előtt Wolny tanár még Syrmiumban is csak egyes példányokat vett észre; harmincz esztendő előtt Rochel Antal Bánátban egyet sem, de 1835-ben fájdalom ott, kivált a Karas bal partján fekvő helységek körül, már igen sokat látott. ^{c)} Diószegi s Fazekas „Magyar fűvészt“ könyvében nem találhatik, Pest vármegyében sem volt legalább még 1826-ban; ^{d)} Pécs és környékének virányában Nendtvich szerint, ^{e)} mint ritkább növény már előfordul. Ha a növényvándorlás fentebb említett tényezői annak magvát vidékünkre ez előtt elhozták volna, tenyészendett az, valamint most tenyészik. Tehát sem ember, sem szél, sem madár, annál kevesebbé folyóvíz nem hozta azt hozzánk: hanem elhozták sertéiken az alvidékről gözösöknön Gönyőig vagy Győrig felhozott, onnan pedig Sopronmegyén keresztül hajtott rőfögös szalonnások, s turkálás közben elültették az utak szélein. Hagyjuk csak megtelepülni e czudart, majd búját látjuk; mert kevés év múlva viaskodni fog az rettentő szaporaságával tér miatt egyéb hasznos növényekkel, és bizton mondhatni, túlnyomóságot nyerni felettük. Mert annak megmutatására, hogy némely növények, ha egyszer valahol megfogamzhattak, kiszorítják helyeikből az előbbi földbirtokosokat, nem szükséges fűvészi tekintetben tudja mi terjedelmes vidékeket kikutatni; arra minden falu nyújt elégséges és szembenéző példákat. Ugyanis ki nem látja: hogy konkoly, pipacs, repce, ménta, papsajt, peszérce, aszat, bogács, lósóska, varádics, bürök, kutyalaboda, maglapél, perje, iglicze, számar-tövis, csalán, földibodza, ördögboroda stb. stb. mintegy küzdenek egymással a helyért, míg egyedül győztesek nem lesznek. És ilyen az említettem hívatlan vendég is. Azonban az előbb elszámoltak ámbár néha sikertelenítik a földműves veritékes munkáját, mégis többnyire hasznuk is csak van: de az iszonyú töviseivel merevező csimpaj elékteleníti, és keservesen elnyomorítja és használhatlanokká teszi a vetéseket, legelőket s réteket, a juhoknak pedig különösen s felette ártalmas.

Ez okoknál fogva — úgy hallám — vagy húsz év előtt a hatóságok felsőbb helyről figyelmesekké tettek e csimpaj és két hajka ártalmaira. Akkoriban tölem, ki Keszthelyen laktam, e növényből ismerés végett Vas megyébe példányokat kívánt valaki. Küldöttem is neki az árvalány és kunkorgó hajkából (*Stipa pennata* et *capillata* L.), mint melyek Keszthely soványabb magasain bőven teremnek, szárított példányokat: de a csimpajról megjegyeztem, hogy

a) Az itt szedett gumócskákat a lakosok vízben főzték meg s használták eledélül; egy messzelylyel két ember jól lakott. Ezt nt. Rómer Flóris pozsonyi tanár közléséből tudom, ki onnan e felől hitelesen értesített, és olyas gumócskákat is kapott, melyek a gyülekezet szemléletére ki valának téve.

b) *Planta post florentiam cito evanida, tunc tubera parva restant in locis natalibus, formam granorum tritici aemulantes, ex axillis delapsa, fabulam de pluvii triticeis resuscitantia*. Reichenbach Flora germ. excursoria pag. 718.

c) Rochel Botanische Reise in das Banat 1838. 21. l.

d) L. Flora Comitatus Pestiensis Auctore Josepho Sadler. Pestini 1826.

e) A magyar orvosok stb. Pécsen tartott nagygyűlésének munkálatai 290. l.

az e vidéken — hála Isten — nincs, s e felföldre nem is fog eljöni soha. És íme, két évvel ezelőtt nagy csudálkozásomra Keszthelyen az útfélen egy erős terebélyes bokrot pillantottam meg belőle; Görbőtől Erenyéig (szalamegyei helységek) pedig két felől akkor már az utat szegélyezte^{a)}. Sopronmegyében tavál Csornán leltem legelőször az út mellett egy erős bokrot, kísérletül meghagytam azt: vajon fentartja-e magát? s most már mondhatom, hogy a múlt hideg száraz tél e fajzatot ki nem ölte; mert elhullott magvai kikeltek s tenyésztek. Az idén Szerdahelyről is kaptam példányt. Itt már sok találattik; természetesen, mert disznó-állás van. Most e gyűlésre jöttömkor több helyütt magam láttam az út mellett nagy csoportokat. T. Kovács Gyula tudortól pedig hallottam, hogy Bécsig terjedt már. Valószínűleg tovább is fog az terjedni, ha irtókezek terjedésének gátot nem vetnek; mit most, mivel az még igen el nem szaporodott, és szerencsére csak egy-nyári növény, eszközölni nem volna nehéz. Útasítsuk e gatz vissza eredeti hazájába Törökországba, hol eddig honolt, s valami czélra a mindenek Alkotójától létre hozatott; nálunk az haszontalan, sőt veteményeinkre s legjóvedelmesebb s amúgy is sokféle bajnak alávetett házi állatainkra, a juhokra nézve fellette káros.

Egyébiránt — noha t. Kovács Gyula tr. e csimpajról már tavál Kassán a természetbuvárok gyűlésén szóbeli előadást tartott, miről azonban én csak e napokban értesültem, — e tárgyat, mint értekezésem czímével természetes kapcsolatban állót, tekintve a megyét, hol özsze gyűltünk, helybeli érdekisége miatt újra megérinteni kívántam és hazámfiat e honosulni készülő rossz vándorra e jó alkalommal is figyelmeztetni fölsőlegesnek nem tartottam.

5.

Fiume vidékén felfedezett új sáskafajról (Barbitistes-Ocskayi.)

B. Ocskay Ferencztől.

Midőn 1845-dik év június havában dalmátiai útazásom alkalmával Fiumében egy ideig tartózkodtam, szerencsés valék e város környékén egy új s egészen ismeretlen sáskafajt felfedezni, mely a Charpentier által felállított „Barbitistes“-Társza-nemhez tartozik; melynek felejtethetlen barátom, Toussaint de Charpentier, tiszteletemre Barbitistes Ocskayi nevet adott, és ezen felfedezést, az egyenesröpűk tana (Orthopterologia) igen érdekes gazdagításának jelölte.

A közép Európában élő 4 Barbitistes faj közül kettőt én fedeztem fel, t. i. 1823-ban a fogfarú Barbitistest (denticauda mihi), és jelenleg ezen fiumei tájék lakosát. Az első Charpentier „Horae entomologicae“ című munkájában van leírva, az utolsó pedig nagy mennyiségben él Fiume tájéka különböző cserjéin, különösen a szárnyas Bengén (Rhamnus paliurus), a seregély Szederjén (Rubus fruticosus), a szőlő-vesszőn s másokon; és dacára gyakori előfordulásának, mindeddig, egy természetbuvártól sem vétezt észre; különben másutt magam sem találtam őt sem Fiumétől éjszak felé, sem délnek Dalmatiában és Olaszthonban.

Jelenleg van szerencsém ezen igen csinos állatkából 2 hímet és 2 nőtényt bemutatni, melyeket megkülönböztetés végett a Barbitistes denticauda és a Barb. serricauda Fabr. közé helyeztem. Ezen új faj e kettő között közép nagyságú s az utóbbihoz leginkább hasonlít, csak

a) Legújabbban vett tudósítások szerint azóta Szalában már nagyon elterjedt. A kassa eperjesi nagygyűlés munkálatainak 199. és 200-dik lapjain pedig e napokban sajnosan olvastam: hogy Debreczen vidékén, Mohács körül s egyebütt már annyira elterjedt, hogy sok holdnyi legelő általa haszonvehetlenné lett.

hogy csápjai majd még egyszer oly hosszúak, mint potroha a nőnek tojócsővét hozzá véve, mely hosszabb és kevesbbé görbült fölfelé, mint a serricaudánál: s noha a rovarok meghatározásánál rendesen a színezet nem lényeges ismejel, mégis ez esetben oly feltűnő és állandóan különböző, hogy e szerint is lehet ezen fajt minden egyéb rokon fajtól megkülönböztetni. Az állat főszíne fölül sötét acélzöld, fémfényű, alul szép világos tengerzöld. Feje acélzöld, arca rózsaszínű és rézszínűbe játszó, csápjainak első íze oly színű, mint arca, a többiek fekete-zöldek; a torjpaizsa acélzöld, elül és kétoldalt tengerzöld színűen karimázott, ugyan azon színű finom, közép hosszvonallal; a röpfüggelék réz-rózsavörös, fehér középfolttal és fehér, széles oldalszegélylyel. A potroh fölül sötét acélzöld, alul igen szép, világos tenger-vagy inkább rozsdazöld s fénytelen, ennek hosszában közepén egy kerek, kiálló, fekete és fényes, 7 pontból álló sor létezik, melyek elmosódott fehér széllel szegélyezvők és közepén legnagyobbak, alul pedig és fölül mindenkor kisebbednek, úgy hogy gyakran az utolsók már alig látszanak; végre a has mindkét oldalán egy, apró fehér pontocskákból álló sor foly le. A hím két alfel-horga egészen, és a karély fölül rézvörös. A mellső lábak czombjai fölül a tövüknél sárgásak, közepén acélzöldek és végükön rézvörösek, alul szintén azon színűek, de halványabbak. A lábszárak fekete-zöldek, végük előtt rézvörösek; a vánkuskák szintily, de halványabb színűek, a lábtők fekete-zöldek. A hátsó lábak czombjai kívülről hossz-fekete vonallal jelöltek.

A nőtény ugyanazon színezetű, és a hegyén finomfogú tojócsőve fénytelen fekete-zöld.

Általában nem ismeretes dolog az, hogy a Barbitistes-fajok legtöbbje, a többi sáskafajok szokásának ellenében, igen kora tavaszkor már tökéletesen ki van fejlődve, mely eset különösen e Barbitistes denticaudánál fordul elő leginkább, mely az idén Sopron tájékán igen gyakori. Teljesen kifejlődve és párzásban már május-hó második felében találtattak, és június első felében már egészen eltűntek. Az Ocskay-féle társza Fiume mellett június és júliusban gyakran található s talán még korábban is; a B. serricauda májustól kezdve egész nyáron található; az őszi társza (B. autumnalis) a legkésőbbi, de a nyár közepe táján már tökéletesen ki van fejlődve.

6.

Frivaldszky Imre nyilatkozata.

Miután azon értekezésem, melyet az orvosok és természetvizsgálók 1847-ben Sopronban tartott nagygyűlésén „Magyarország puhányairól“ felolvastam — időközben, nevezetesen 1856-ban a „Magyar Akadémiai Értesítő“-ben megjelent; elegendőnek vélném e tényt, az illető munkálatokban egyszerűen megemlíteni, s a netalán érdekelteket a fennidézett M. Akadémiai Értesítőre utasítani.

Pest, márcz. 28-án 1862.

Frivaldszky Imre.

7.

Több újonnan fölfedezett barlangi rovarról.

Schmidt Ferdinánd, Lajbachból.

Felolvasásomat egy igen érdekes és bizonyára még a jelenlevő rovarászok egyikétől sem látott rovar leírásával kezdem; s ez a Leptoderus Hohenwartii mihi, melyet a t. gyülekezetnek első szám alatt van szerencsém bemutatni.

Ezen érdekes állatkának, mely bizonyára a legnagyobb ritkaságnak tekintendő, egy példánya már 1831-ben Hohenwart gróf által az adelsbergi barlang mélyében találtatott; és félévvel később igen roncsolt állapotban nekem adatott át. Megismertetése végett azonnal elkészíttettem az itt fekvő rajzát, de minthogy az nagy részben nem sikerült, kénytelen valék ezen rajz hiányát pontos leírás által pótolni, de fájdalom az ezen leírásnál alkalmazott pontosabb vizsgálás folytán ezen finom állatka egészen megromolván, szerencsétlenségemre többé nem valék képes kíváncs leírását adni, és annál is inkább vigasztalatlan lettem, mint-hogy megerősített keresésem folytán sem sikerült többé egy másik példányt találnom.

Az idén végre 15 évi zárandoklásom után az adelsbergi barlang felé, melyet már úgy is sokszor a nap és éj minden órájában legnagyobb figyelemmel átkutattam, sikerült egyet csillogó fehér csepkkőoszlopon, az úgynevezett kálvária-hegyen, melyet a t. gyülekezet az előmutatott rajzból láthat, a barlang bejáratától 1000 ölnyi távolságban föllelni. Hogy e találmány nagy örömmre szolgált, a tiszt. gyülekezet könnyen elhiheti, és örömöm az által is fokoztatott, hogy szerencsés lehetek ezen ritka és igen érdekes állatkát a tiszt. gyülekezetnek szeretett szülővárosomban bemutatni, és igaz magyar őszinteséggel azon ígéretet tenni, hogy örömöm csak akkor leend teljes, ha sikerülend még egy példányt találnom, hogy azzal a pesti muzeum természeti tárát megajándékozhasam. Fentartom egyébiránt magamnak e bogár pontos leírását a magyar k. természet tudományi társulat közlönye számára később megküldeni, előlegesen csak azt jegyezvén meg, hogy én ezen bogárkán, mely a különízések (Heteromera) csoportjának, a feketélyek (Melanosomata) családjába tartozik, és az Akis és Elanoj horus nemek közé iktatandónak látszik, szemeket feltalálni képes nem voltam, mely eseta következő, szintén barlangokban élőnél t. i. az Anophthalmus Schmidtii-nál Sturm, melyet 2 példányban van szerencsém bemutatni, kétségen kívüli.

Ez szintén általam 1842. évben Belső-Krajnában, a lueggi barlangban fedeztetett fel; tartozik a futoncok (Carabi) családjába, és érdekes leginkább szemeinek hiánya által, mi is engem arra bírta, hogy őt szemnélkülinek — anophthalmus — nevezzem. Ezen bogár pontosabb leírása és rajza adva van Sturm némethoni fauna 15-dik kötetkéjében, 131. lapon, rajza pedig a 303. táblán. Később ezen bogarat más helyeken is találtam, s pedig 1844. egy barlangban, mely Lajbachtól 1 1/2 órányi távolban fekvő Kreinberg hegyben létezik, az idén pedig a Laashoz közel fekvő Podlazei barlangban, de mindenkor csak egyes, kevés példányban; míg Bilimek szerzetes atya Bécs-Újvárosból, az ő Krajnában tett természetrajzi kirándulásán múlt évben, általam figyelmeztetve, szerencsés volt a Gottschéétől nem messze fekvő Kozli barlangban 14 példányt találni. Kétségen kívül ezen állatka Krajna más barlangjaiban is fel leend található, míg az adelsbergiben egészen hiányzani látszik. E bogár rendszeren nedves helyeken tartózkodik a barlangban kövek alatt, és gyorsfutó.

A következő bogár, melyet 3-dik sz. alatt van szerencsém bemutatni, a Pristonychus elegans var. Schreibersii mihi, melynek első példányait 1832-dik évben az adelsbergi és később lueggi barlangban is találtam. E bogár álczája (Larve), melyet szintén szerencsém van bemutatni, mindenkor a már tökéletesen felbomlott emberi ürülékben találtatott. A kifejlődött bogár nagy hasonlatossággal bír a Dejean-féle Pristonychus elegans-sal, de mely mindig sokkal kisebb és sötétebb színű, érdesebb fölületű és hegyes erdőkben kövek alatt található, míg az itt bemutatott válfaja sötét helyeken, többnyire a barlangok mélyében kövek alatt jó elő, és még soha ekkoráig a föld fölületén nem találtatott.

A Leptoderus Hohenwartii keresésénél az idén szerencsés valék a 4-dik számmal jelölt bogárkát az adelsbergi barlang egyik csepkkő oszlopán mászva találni. Ez igen csinos bogárka, melyet a gyülekezetnek Catops troglodytes mihi név alatt van szerencsém bemutatni. A mint látni méltóztatnak, alig 2/3 vonalnyi hosszú, és bizonyára fajrokonai legkisebbike, e mellett mégis, aránylag nagyságához, igen hosszú csápokkal bír.

A bemutatott 4 rovarfajon kívül Krajna különböző barlangjaiban egy sáskafaj is jó elő, melyből 2 példányt szemlélhetnek 5-dik szám alatt. Ezen sáskát Kollár üreglakó sáskának (Locusta cavicola) nevezte s az „Adatok az Emsen alóli Ausztria ismeretéhez“ című értekezésben azt mondja róla, hogy ezen fajból Schreibers udvari tanácsos s a bécsi cs. k. udvari természetrajzi muzeum igazgatója Baden vidékén „Schelmenloch“ nevű kis barlangban már egynehányszor talált néhány példányt; de mindig csak hímekeket.

Végre 6-dik szám alatt mutatok be egy igen érdekes állatot, melyet még sohasem láttam, t. i. egy óriási nagyságú Chelifer — Ollór — fajt, mely szintén az adelsbergi barlangban a kálvária-hegy csepkkőoszlopjai barázdás mélyedéseiben találtatott általam ez idén. Én ezen skorpióféle állatot, minthogy két helyen közelében 2 kiszívott leptoderus-potrohot leltem, ennek ellenségének tartom, s jelenleg ideiglenesen Chelifer troglodytes név alatt gyűjteményembe soroltam, kérvén egyszersmind a t. gyülekezetet, őszintén tudomra adni, vajon ezen állatkát látták-e, vagy leírásból ismerik-e? mi által igen leköteleznék tanulni vágyó földijüket.

8

Rövid útmutatás a madártojás-gyűjtés czélszerűségére.

Petényi Salamontól.

Ha a természettudományok valamely ágazatában a czélszerű foglalkozásra szükséges, hogy a benne előforduló tárgyak és jelenetekről szorgalmasan és pontosan jegyezzessük minden észrevételünket: mindenképpen felett szükséges az a madártojás-gyűjtésnél. Mert az állattannak alig van ága, melyben több homály, annyi kétség, nagyobb zavar uralkodik, mint az Oológiában, vagyis tojástanban; és pedig éppen azért, mert tán egy szakban sincsenek annyi terv- és czélszerűtlen gyűjtők és gyűjtemények, mint éppen a tojástanban.

Engedjétek annakokáért, nagyon tisztelt szaktársaim! hogy jelen értekezésemben, — mely tulajdonképpen csak folytatása és alkalmazása előrebocsátott tegnapi értekezésemnek, — mindazoknak, kiket a tárgy leginkább érdekel, egy rövid útmutatást és oktatást nyújthassak a felett, vajon mi kívántatik arra, hogy a madártojás-gyűjtés és gyűjtemények czélszerűek legyenek? De engedjétek egyszersmind azt is, hogy a czélszerű madártojás-gyűjtés módszerét ne csak szóbelileg, hanem azonnal gyakorlatilag is előadhassam az általam kedves hazánkban legelőször felfedezett s itt a haza keblében összegyűlt honi természetbuváraink előtt legelőször bemutatandó néhány ritka jelességű tojáson.

A tojástan — oologia — tudománya és leírása valamint a madártojásoknak, úgy általában minden körülménynek, melyek a madártojásokra közelebbről vonatkoznak; az tehát tudománya és leírása az egész madárköltés ügyének. S ebből már önkényt foly, hogy a tojástan egyik főosztálya, s hogy a czélszerű tojás-gyűjtés és gyűjtemények lényeges, azért is felette érdekes eszközei az egyetemes ornithológiának, vagyis madártannak. De innen világosan kitetszik az is, hogy a tojásszedésnél és tojás-gyűjtemények felállításánál minden jelenetre vizsga szemet és buvárkodó figyelmet kell fordítani, melyek a költés ügyével bármi tekintetben összefüggnek, és melyeknek czélszerű méltatása által a madártan s vele a fauna gyarapítható. — A tojástanak oly kedvelője tehát, a ki pusztán csak tojásokat gyűjt, ki mellettök egyedül külső idomuk s színezetükre veti csekély figyelmét, mit sem gondolván mindazon tényekkel, melyekben a tojásoknak jobb érdeke, tudományos becsé rejlik, — még

korántsem oologus; ő csak gépszerű tojásszedő s leggyakrabban, fájdalom! tojásrontó és természetpusztító inkább, mintsem gyarapítója ezen érdekteljes tudománynak; felette messze állván annak magasztos éldeletárasztó céljától, mely különben ezen eszköz által, ha az célszerűen alkalmaztatik, elérhető. A tojástan ügye és tárgya két részre oszlik.

1. Azon körülményekre, melyek a tojásszedést megelőzik;

2. melyek a tojások szedését, gyűjtemények számárai elkészítését, megtartását illetik.

Mi az első részt, t. i. azon körülményeket illeti, melyek a tojásszedést megelőzik, itt a tojás-gyűjtés czélszerűsége s hasznának elérésére ismét elkerülhetlen, hogy a tojástan kedvelője főleg 3 sarkalatos körülményre fordítsa minden figyelmét, és pedig:

1. Arra, mely a tojásrakást megelőzi;

2. arra, mely a tojásrakást környezi és

3. arra, mely utána következik.

Mi e 3 főtenyezőnek elsejét, t. i. a költségügy azon körülményeit illeti, melyek a tojásrakást megelőzik, szükséges, hogy a tudományos tojás-gyűjtő:

1. szorgalmas figyelmére vegye és pontosan jegyezze fel minden madárfaj mellett valamint azon időszakot s benne minden jelenetet, mely időszakban a költségre előkészülés, tehát a madárpárazás és a menyegzői örömelvezés, vagyis a mint közönségesen mondjuk, a mézes napok kezdődnek és folynak; úgy azon időszakot is s benne minden jelenetet, melyben a fészkelés és tojásrakás halad. A tudományos madártojás-gyűjtőnek szükséges:

2. hogy feszített figyelmét magára a fészekrakásra fordítsa és e mellett többfelét tekintetbe vegyen, de kivált:

a) a minden madár természete s életmódjához képest választott táj és fészkek helyet, valamint ezeknek szükségéhez való, leggyakrabban csudás és eszéyes felhasználását.

A tudományos madártojás-gyűjtő vigyázzon:

b) a fészkek építészereire és ezeknek a helyek, a fészkek nagysága, idomához s különféle más körülményhez való okos választása, alkalmazása és illesztésére;

c) magára a fészkek idomára és műszabályos alkatára.

d) ezen fáradsalmas ügynek a hím és tojó közt miképeni felosztására; és

e) azon rövidebb-hosszabb időszakra, melyben ezen vállalat és munka tart és végződik.

Ezen tárgyak és ügyek mindegyikének van ismét több figyelemre méltó oldala. Nem akarván azonban fárasztani hosszadalmas előadással és ezen ügyek részletes festésével a nélkül is többféle érdekes tárgyakkal elfoglalt figyelmüket, itten csak azt bátorodom röviden említeni, hogy a szorgalmas és művelt oologus, tekintetbe vévén a madarak szellemi tehetségeit, jelesen azoknak gyakran meg nem fogható műöszön- s műügyességüket — már a tojástanak ezen egyetlen egy részébeni foglalkozásában lel számtalan forrást a buvárkodásra, a tanulásra és mások oktatására, a természet műveinek csudálására, a mindenütt látható isteni gondviselés tiszteletére, s így a legszebb és legtisztább gyönyörök élvezetére.

V. GAZDASÁGI, ÁLLATGYÓGYÁSZATI ÉS MŰIPARI SZAKOSZTÁLY.

JEGYZŐKÖNYVEK.

a.

A gazdasági s állatgyógyászati szak jegyzőkönyve.

Első ülés augusztus 11-dikén.

1. F. é. aug. 11. a gazdasági osztály egybegyűlvén, elnökül mgos Rohonczy Ignác főispáni helytartó és Havas József m. k. helytartósági tanácsnok, s jegyzőül Péterfy József és Simon Vincze választottak. E választott tisztviselőkhöz Brinek József, Stallner Ferencz, Horhy Mihály és Tóth Samu tagok csatoltatván,

a gyümölcs- és szőlőkiállítás hivatalos megtekintése s az illető díjak elítélése végett ki- küldettek. Mire a szakosztályi gyűlés szétoszlván, annak tartása következő nap reggeli 7 órára határozottatott.

2. Ugyan e napon ngos Havas József elnöklete alatti választmány a legnagyobb ízlettel elrendelt szőlő- és gyümölcs-kiállítást kellő vizsgálat alá vevén, e most érdeklött nagyjelen- tékű gazdasági cikkek iránti verseny-ébresztés végett a sopronmegyei honfiak lelkesbeji ré- széről kitűzött jutalmakban részesítésre, jutalmazásra e következőket vélte érdemesítendőknek.

Nevezet szerint: a hideg földben tenyésztett 3 cserépbe helyezett nemes fajú szőlők előmu- tatói közül az első jutalomra, vagyis 2 arany és egy ezüst pénzzeli díjazatra 20 példányban 16- féle fajt előmutató Fürst N. érdemesített. A második jutalom, mely szintén két arany és egy nagy ezüst érdempénzből állott, Schreiner Godfried ruszti lakosnak lön ítélve, ki tíz példányban ter- mesztett legalkalmasabbaknak ajánlható 5 szőlő-fajt mutatott elő; 3-dik jutalomban, mely egy arany és 1 nagy ezüst érdempénz, 30 példányban 12-féle fajt előmutatott Fedisch kis-martoni ker- téssz részesült.

A tányérokban feladott és közelérettségű szőlőgerezd kiállítók közül Schriner János rusz- ti lakos nyerte el az 1 arany pályadíjt; a kis-martoni szőlő előmutatója nagy ezüst érdempénz- zel különböztetett meg; ugyan ily érdempénzzeli díjazásra érdemesítendőnek ítéltetett Schekulin József soproni lakos.

Az ananászra tett nagy ezüst érdempénz a ritka szépségű 3 példányt benyújtott 21-dik szám alatti kis-martoni kiállítónak lön ítélve. Nemkülönb a narancsra kitűzött nagy ezüst érdempénz is az eszterházi kiállítónak ítéltetett. — Az elősoroltakon kívül többféle gyümölcsvegyületből e kö- vetkezők mint kitünőbbek, kiemelendők: s pedig az első jutalom megnyerésére, mely egy arany, legméltóbbnak találtatott Ritter Leopold 4-ik szám alatti alma-, szőlő-, körte- és szilva-vegyü- lete; 2-dik jutalomra, mely egy nagy ezüst érdempénz, Schuster Károly érdemesíté magát; 3-dik jutalmat, mely ugyanaz az előbbivel, az 56-dik szám alatti Braun kitétele nyeré. Ezekon kívül szintén érdempénzzeli jutalmazásra érdemeseknek találtattak: 1. Volnhoffernek 4-ik szám

alatti kitűnő nagyságú fontos almái; 2. Koller Andrásnak későn érő vörösszínű ropogós tengeli cseresznyéje; 3. Paupie felügyelőnek Szarazvámról becses reine-claudesjai és kajszin barackjai; 4. Fedisch József kis-martoni főkertész; 5. Libhárd kajszin barackja; 6. Tischmán fűgége; 7. Sztásznyi czenki kertész fűgége.

Második ülés augusztus 12-dikén.

3. Ugyanazon hó 12-kén pedig Rohonczy Ignác főispáni helyettes ő mgnak elnökle alatti mezőgazdászati szakülésében az iparegyleti tagok indítványa és kívánatára kimondott:

Hogy az illetők szakférfiakból elnököt és jegyzőt választhatván, a tárgyalás gyorsításának eszközéséért alosztályba alakulhatnak; a mi legott többek távoztával foganatba is vétetett.

4. Mire a szőlő- és gyümölcs-kiállítási jutalmak elítélésével foglalkozott választmány eljárását tárgyaló jegyzőkönyv felolvastatván, helybenhagyatott. Ezután Fürst Károly ügyvédnek a szőlőtenyésztés, úgy pinczekezelésről írt könyve, melyből a gazdászati szakosztály tagjainak egy-egy példánnyal kedveskedék, szíves köszönettel fogadtatott.

5. E most érdekelt előzmények végezte után a vitatásul kitűzött kérdések közül az elsőre: a) „melyek Sopronmegyének legnevezetesebb földterményei?” nm. gr. Széchenyi István főtitkja, Lunkányi János tb. által írásbani értekezés hiányában rendkívüli tárgyavatottságát tanúsítva, szíves volt Sopronmegye mezőgazdászati veteményei és kapásnövényzetének ismertetésével a szakosztályt megörvendeztetni. Ugyanis a búza általános kelen-dősége miatt a megye minden részén természetesen tárgyal szolgál ugyan, főleg pedig a megye alsó részén, az úgynevezett Rábaközben, a föld televényessége miatt kitűnő sokaságban természetesen, míg a rozsból kevesebb; de annyi nagyobb mennyiségbeni tenyésztésben részesül a megye felső részein, nevezetesen a soványabb s kövecses tájakon. Némely gazdaságoknál szép sikerrel kezeltek a forgó búza is, mely által a bőtermés reményében csalódott gondos gazda kikelettel szép sikerrel újíthatja s foltozza búzás tábláit, mely tulajdonánál fogva a tenyésztésre méltán ajánlatik. Ezeket kívül árpa és zab szintén tenyésztetnek. Repce, olaj-utó-malmok hiánya miatt, említést alig érdemlő mennyiségben tenyésztetnek; ugyanez okból nagy ritkaság a kölestermesztés is. Répa, az úgynevezett karó-, talló-, kerék-répa ugarföldbe és tarlóba vetetik; köztapasztalásként a tarlóba vetett gyöngébb és edesebb is. Burgonyát, ember és barmok kedvéért, nagy mennyiségben tenyésztetnek. Tengeri vagy kukoricza, különösen a megye alsó részében, nagy haszonnal természetesen; az apró szemű, halványszínű, az úgynevezett török vagy olasz kukoricza is többek által kitűnő jóságúnak találtatván, többek általi elfogadtatásban részesül. Prevarek Ferencz lelkes előadásaként a burgundi répa is nagy sikerrel használtatik sertésnek és szarvasmarhának egyiránt kedves úgy hasznos tápszerül.

6. A második kérdésre: „Mily terjedelemben divatozik Sopronmegyében az ugarrendszer? s mikép használtatik az ugar a nemes birtokon, s mikép az úrbéri telkeken?” Fentisztelt Lunkányi felelt meg, előadva: miszerint az úrbéri telkesek első éven át trágyával képes növényt ültetnek, második évben bükkönyt vagy zabot, harmadikban búzát vagy rozsot; azonban e rendszer, minthogy a kapás növény természetesen rendkívüli erőltetésébe kerül a földnek, s zab által a földnek fenmaradt csekély mennyiségű táperezét végkép fölenésszi, innét az érdekelt előzmények után vetendő őszi rendszeren satnyult s hibás szokott lenni.

A mi a nagyobb birtokon ugarrendszert illeti: ha elegendő legelő és szülesége van a gazdának akkor az ugarföld vetésrendje e következő: 1-ső évben a megtrágyázott földbe vetetik zabos bükköny, 2-ikban búza, 3-ikban árpa lóherrel, 4-ben lóher, 5-ben búza,

6-ban árpa, 7-ben ugar, ennek egyik részében burgonya, 8-ban rozs, 9-ben zab. A hol pedig még valamelyes legelőre van szükség, ott a lóher 2-ik évben legelőnek hagyatik, és még $\frac{1}{10}$ jó a vetésrendhez; vagy ha még ez által sem enyésznek el legelő- vagy takarmányra nézve a nyomasztó szükség, akkor még egy darab föld elvettetik luczernával, úgy: miszerint abban, míg a luczerna tart, csak az van egyedül. S ha a luczernagyérülés nagyon beállna, akkor egy más tag jó a luczerna alá, az előbbi luczernás föld a művelési rendszerbe kerülén. Azonban minden majornál a jármos ökrök számára s a báránysok miatt úgynevezett füellők hagyatnak, ezek a többi földnek mintegy tizenketted részét tevén ott a vetésrend e következő: 1-ső évben kapás növény trágyával, 2-ikban árpa luczernával, 3. 4. 5. és 6-ikban luczerna, 7-ben ismét luczerna fél trágyázással, 8-ban luczerna, 9-ben kapásnövény, 10-ben árpa lóherrel, azonban néha a lóher és luczerna kora tavasszal magánosan is vettetnek; 11. és 12-ben lóher.

E most elősorolt nagyobb szerű ugarrendszeren kívül, mint elnök ő ngának előadásából kitűnt, van még más ugarrendszer is a nagyobb birtokoknál divatban, s e szerint első évben bükköny, 2-ikban búza, 3-ban burgonya, 4-ben árpa, 5-ben lóher két évre, második évre meghagyatása azonban a lóhernek fenforgó körülményétől függvén, 7-ben búza, 8-ban zab vettetik. Luczerna és lóher kezelésnél előadaskor fentisztelt elnöknek több ízbeni kísérletei után vont tapasztalatából kiviláglott, hogy a lóher és luczerna takarmánynövények, ha kora tavasszal meggyepsztettek, a gazdának kiadott költségét kétszeres visszatérítéssel jutalmazták.

7. E tárgy végképen meghaladta után a kitűzött kérdések 5-ike, vagyis „Mi történt eddigelé Sopronmegyében a selyemtenyésztés érdekében?” került szónyegre.

Minek következtében Schreiber Gusztáv soproni váltótörvényszéki kiadónak a soproni selyemtenyésztésről köszönettel vett értekezése történeti vázlatban olvastatott fel, melyből kitűnt: hogy t. Sopronmegye buzgóbb törekvésű birtokosai többször a magával ragadó kor intő szavainak s fejedelmi parancsnak hódolva, Mária Terézia király és József császár idejében nevezetesen Sopronban, Kismartonban, Ruszton és Kapuvárott az úgynevezett selyemfelügyelők vezérlete alatt szederfákat tenyésztettek, mely felügyelet utóbb az illetett hatóságra lőn ruházva. Hogy azonban figyelmet méltán igénylő jelen stadiumára emelkedhetett a selyem-ügy, ezt majd k zárólag gr. Széchenyi István fáradhatlan hazafiúságának s ernyedetlen buzgalomú törekvésének tulajdoníthatni. Ugyanis czenki uradalmában a már 1827-ben megkezdett szederfa-kezelést oly magasra emelte, hogy jelenleg már közel egy millióig felemelkedett eperfáinak száma. E mellett ugyanezen férfiú a szeder-egyesület, és a selyemtenyésztő részvényes társulat alapítására s felvirágzására sikerdúsan munkálkodott, mely egyletek az illető lelkes és tanítókkal kezét fogva a selyembogarak és eperfák tenyésztését nemcsak felvilágosító szóval, de tettel is elősegítették a mennyiben a tenyésztésre kész helységeknek évenként több ezer eperfát ingyen osztottak ki.

Ezen önzéstelen áldozat, s példás buzgalomért a részvételgerjesztő testületnek, s egyeseknek a szakosztály részéről a közügy érdekében hálás elismeréssel párosult őszinte köszönet szavaztatván, szakosztályunk caninói herczeg Bonaparte által a természet s növénytani szakosztály körében tartott értekezésére meghívatra levén, az illető választmányok kinevezése után az ülés szétoszlott.

Simon Vincze, jegyző.

Harmadik ülés augusztus 13-kán.

8. E kérdés kerülén vitatkozás alá: Melyek a soproni és ruszti bortermesztés sajátosságai? s örvende még az ottani híres bor korábbi nagy keletének, s ha nem, mik a hanyatlás okai? először is Stallner Ferencz olvasá

fel értekezését, tárgyatottsággal emelve ki szükségét egy mielőbb megállapítandó Ampelographiának; egyszersmind közlé nézeteit, melyek szerint a magyarországi szőlőfajok osztályozása intézendő lenne.

A szakosztály meg lévén gyűződve, miszerint a szőlőművelés hazánk államgazdaságának egyik legfontosabb része, s hogy ennek emelésére a szőlőfajoknak a tudomány igényeinek megfelelő rendszer szerinti osztályozása, s synonymikája, mely a buvárkodót az elnevezések chaoszában biztosan tájékozhatná, egyik leghathatós tényező legyen, szíves köszönettel fogadá értekezőknek munkálátát, habár az ajánlott rendszer fő- és alosztályzataira nézve, melyek szerint a szőlőbogyók gömbölyűek és hosszúkásakra, ezek ismét igen nagy, közép-nagyságú és kisszemű, zöld, piros vagy kék színű bogyókra, gyapjús vagy sima hátlappal lennének elkülönözendők, azon ingadozásnál fogva, melynek e rendszer a vegetációnak föld és éghajlat szerinti végtelen változása s módosítása miatt kitéve van, feltétlenül kezdet nem foghat is. Azonban a tárgy érdemébe vitatkozásaival a szakosztály ezuttal nem kívánt ereszkedni, hanem ezt a gazdasági egyesület szőlőművelési szakosztályához utasítá, minthogy az országos szőlőiskola s az egyesületnek e tárgyban már megkezdett intézkedései, több ügybarát és szakértő hozzájárultával a legbiztosabb eszköz- és irányul szolgálhatnak egy Ampelographia létrehozásában.

9. Szintén szíves köszönettel fogadtatott Artner Lajosnak a soproni és ruszti bortermelés módjáról tartott tanulságos felolvasása.

10. Azonban a kérdés másik része: örvend-e még a soproni és ruszti borkereskedés korábbi keletének, és ha nem, mik a hanyatlás okai? a legélénkebb vitatkozást szülte. És méltán, mert ha ohajtjuk hazánk szőlőművelésének felvirágoztatását, szükség a bajt, a hátráltató akadályokat kifürkészni, nyíltan bevallani, és azok elhárítása iránt hathatósan és mielőbb intézkedni. A vitatkozás folytán a megye egyik legjelesb mezőgazdája, főispányi helyt. Rohonczy Ignác, a ruszti és soproni borkereskedés nyálait hozá szőnyegre, a többek közt a külföldi vámot, mely a magyar borokat sújtja, a boroknak a seprőről le nem fejtését, s a város azon szabadalmát, miszerint az oly jótékony concurrentia kizáratván, vidéki bort behozni nem szabad.

Azonban alulírt szakosztályi jegyző Péterfy József a most említett bajokon, s a technikai kezelés hibáin kívül, melyek között kétségkívül a mindenféle szőlőfajok összezagválása és együtt szűrése egyik legfőbb; a soproni és ruszti borkereskedés hanyatlásának fenéjét abban találja, miszerint a helybeli borkereskedők a legsilányabb borból, czukor és többnyire penészes mazsola hozzáadásával, saját pinczéikben gyártják legnevezetesebb hegyeink aszúborait; azon borokat, melyek a természet egyszerű kezei közt, de okszerű kezelés mellett gyönyge lehetnének a hazai borkereskedésnek, készítik s árulják, a nélkül, hogy árjegyzékeiken a mesterséges készítés meg lenne említve, s azt, mint valódi tokaji, ménesi, ruszti s másféle aszúborokat árulják a hozzájuk legközelebbi osztrák s szilézai szomszéd vevőknek. Sőt tovább mennek, és vannak, mint hitelesen értesült alulírt, kik zagyvált boraikat valódi soproni s ruszti aszúként, a valódit pedig mint mesterségesen készültet vakmerők árulni, hogy mesterkélésüket a borhamisításban a külföldi vevők előtt igazolhassák s azok által a valódinak úszinte természetjét elmellőztessék; és így teszik tönkre a valódi aszúbor becsét, minthogy a zagyvalék mint ráfogott valódi, ha tovább tartatik, megromlik, megeczetesedik.

E visszaélésnek, mely a természet oly igen nyomja, s különösen Ruszt városának, mely csupán bortermészetéből él: naponkint szembeötlőbb elszegényedését siettet, sőt mely, tekintve hazaszerthe a borhamisítók csalásait, az összes nemzetgazdaság kárával üzetik, e visszaélés meggátolására alulírt indítványba hozá: miszerint addig is, míg a hazai

törvényhozás a nemzeti kereskedés és hitel fontos és szent érdekénél fogva Francia- és Németország példájaként a borhamisítás ellen a legszigorúbb törvényeket hozandotta, kérettetnének meg a megyei és városi hatóságok annak eszközzésére, hogy jövendőben a kereskedők a hazában s külföldön szétküldendő árjegyeiken tennék ki világosan pseudo-tokaji, ménesi és más aszúboraik mesterséges gyártását, mi által az, ha tovább is fenmaradna, az ipar körébe tereltetnék, következéleg az ellen a nyílt firma mellett kifogása kinek sem lehetne.

A felhozott visszaélés valóságát, mely fájdalom nem csak itt, hanem bortermő vidékeinken szerte a hazában napirenden van, és a visszaélés ellen intézkedő lépések szükségét elismervén a szakosztály, indítványozónak javaslatát helybenhagyva, azt oda módosítá, miszerint az ügy a magyar gazdasági egyesület különös figyelmébe ajánltassék, s addig, míg az országgyűlés a borhamisítás ellen intézkedett, szoríttassanak a borkereskedők csupán helybeli borok készítésére. Egyébiránt forró ohajtását fejezé ki, vajha indítványozó szerint mielőbb a legszigorúbb törvények hozatnának, hogy a nemzeti kereskedés hitelének, s a természet közönségnek rovására ily egyesek által elkövetett visszaélések, miket sem a philanthropia, sem jogosság tekintetől helybehagyni semmiképp sem, de kárthatatni lehet, megszüntessenek.

11. A felolvasott kérdésre: Sopronmegyének mely vidékein díszlik leginkább a gyümölcstenyésztés, és miképp készül a híres soproni aszalt gyümölcs? — az árva intézet előjárója Dörflinger József oly tárgyismerettel, mint tanulságosan értekezett. Szerinte a gyümölcstenyésztésre nézve Sopronmegye 3 kerületre osztályozható, az első kerület, mely legnagyobb kiterjedésű, s legjelesb gyümölcstenyésztéssel bír, magában foglalja ama földterületet, mely a Fertő, Ausztria- s egy részben Vas megyével határos, s Haricsónál a kőszegi posta úton keresztül egész a határszélig terjed. E kerületben nincs hely, mely gyümölcsessel nem bírna, sőt bizvást elmondhatni, miképp itt a gyümölcstenyésztés állapota minden várakozásnak megfelel s szemlélés alatt magát a pomológ más tartományok azon áldott tájain képzeli, hol a vándor mindenféle gyümölcsfák árnya alatt jár, kel, a hol gyönyörködik a szem a különféle gyümölcsök színezetváltozatosságán, s hol mindenki a legjelesb gyümölcsöt éldele.

A gyümölcstenyésztés nemcsak kiterjedésre, de a gyümölcsfajok nemességére nézve is legnevezetesebb e kerületben, általában 44 őszi-, 18 nyári barack-, 48 szilva, 23 édes- és 22 savanyú cseresznye-, 157 körtve-, és 163 alma-fajt természet, különösen nevezetes a különféle s igen jeles cseresznyefajok tenyésztése, melyek egy holdon 15—20 darabot számítva, a tulajdonosnak 400—600 v. ftot hoznak be évenként. Továbbá nevezetes a fraknói gesztenye, melylyel jelességénél fogva tetemes kereskedés üzetik; Fraknó egyedül több száz mérőt természet, s azok közt oly szép nagyságú gesztenyét, hogy mérője 25 frtért, s Bécsben s más tájakon olasz maroni gyanánt árultatik. Említést érdemel, hogy magában Sopron városában 1075 kert számláltatik, melyekben a legnevezetesebb, többnyire alma-, körtve- és szilvafák találhatók. E kerület vonalán éjszak s nyugot felé a sz. miklósi úton keresztül Lővőnek, s a sárvári országúton át dél felé Vas megyéig terjed. E rész, habár az első kerülettel nem mérhető is, szintén tetemes gyümölcstenyésztéssel bír, mit a szántóföldek s rétek gyümölcsfakkal beültetése eléggé tanúsít. A mi a harmadik felosztás pomologicus állapotját illeti, erre nézve értekező már kevesebb öröndetést mondhat, mert uraságok, lelkészek s gazdatisztek kertjeit kivéve, a köznép közt alig terjed a gyümölcstenyésztés. Mind e mellet is, miként az előbb mondottakból kitűnik, Sopronmegye gyümölcstenyésztése általában virágzó, mit Ausztriának szomszédsága, s az ezzel folytatott igen jutalmazó kereskedésen kívül leginkább Kismarton, Eszterháza s Fraknó birtokosának, a főméltóságú hgi családnak köszönhet, mely hatha-

tós pártfogásával a nép jólétét oly biztosan előmozdító gyümölcsstenyészést, említett birtokainak nemes ültetvényei által a megyében leginkább elősegítette.

De értekezönek ügyszeretete s buzgósága is, minél fogva gyümölcsstenyészési fogásaira oly szívesen oktatja az iskolában növendékeit, s hat buzditása s példája által a gyümölcsstenyészésre, tudtára esvén a szakosztálynak, kötelességének ismeri a derék Dörflinger értekezőt a magyar gazd. egyesületnek figyelmébe ajánlani, s a gyümölcsstenyészés előmozdítása körüli érdemeit megjutalmaztatni.

12. Mi a kérdés második részét illeti, mikép készül a híres soproni aszalt gyümölcs? értekező előadta, hogy az úgynevezett soproni aszalt gyümölcs tökéletesen érett őszi barack, körtve és szilvából készül. E gyümölcsfajokat a falusiak többnyire közönséges sütőkemenczékben, mások, és czélszerűbben az e végre készített aszalókban aszalják; az aszalás jósága határozza a gyümölcs tartósságát; ugyanazért szükséges a talán hiányosan aszaltakat a tökéletesektől elkülöníteni. Értekező megismertette az aszalás s egyéb kezelés módját egymásután a körtvére, barackra és a szilvára nézve.

13. E kérdés befejezése után Balogh József tr. kis-kunkerületi főorvos olvasá fel értekezését, egy a takarékmagtárnak általa feltalált neméről, mely olcsósága s tökéletességénél fogva a javított Sinclair-féle legjobb magtárakat is fölülmúlja értekező szerint.

A szakosztály tudván, miként a philanthropicus kornak egyik legüdvösebb eszméje a takarékmagtárak ügye, örömmel s teljes méltánnyal fogadja értekezönek a fontos tárgy körüli gondoskodását s kifejtett munkásságát; a tárgy érdemeinek bírálatába azonban ezúttal nem ereszkedett, hanem az értekezönek helybenhagyásával azt a m. gazd. egyesület műtani szakosztályához rendelve áttétetni, hol megbíráltatván, ha a kívánt kellékeknek megfelel, a tárgynak a közönség elé terjesztése s további előmozdítása iránt a gazd. egyesület, hívata szerint gondoskodik.

14. Zwickl Józsefnek a bortermesztésről tartott értekezésében előadott azon javítási módját, miszerint a mustot sűrítés által javíthatni, a szakosztály sem újnak, sem általánosan ajánlhatónak nem tartván, tudomásul vette.

Azonban ugyan az említettnek az állattenyésztés szabályairól beadott munkálatát, a mezőgazdaság organumában közzétételre ajánlva, — az állattenyésztők bővebb okulására.

15. Hammerschmidt tr. azon javaslatára, miszerint a lóhús a humanitás és nemzetgazdaság tekintetéből más népek példái után emberi táplálékul is használtassék, röviden megjegyeztetett, miszerint

habár a civilizatio leghumánusabb kívánatainak egyike legyen az állatokkal szelíd bánás, s ennek következtében tán legkíméletesebb lenne a már kihasznált s élemedett állatot az élet terhétől megfosztani. Hogy azonban a lóhús nálunk emberi táplálék lehessen, ez először az ízléstől, melyet erőszakolni nem lehet, másodszor a lótenyésztés állapotjától feltételeztetik, mely nálunk — mint általában az egész állattenyésztés, — még gyenge lábon áll, és így igen drága étek lenne; azon okszerűségnél fogva azonban, miszerint a gazdának a lehetőségig mindenét a legczélszerűbb s leghaszonhajtóbb módon kell kihasználni, a lóhúst hathatós trágyaszerű főképp gyümölcsfákra nézve lehet ajánlani.

16. Végre azon kérdésre: melyek azon műipari vállalatok, melyek Sopronmegyében a mezőgazdasággal szoros kapcsolatban üzetnek, s mikre a megyét természetszerű s szomszédsági körülményei alkalmassá teszik? főispáni helyettes ő nsga felelt, röviden előadván: miszerint Sopronmegyében különösen a selyemtenyésztés érdemel figyelmet — meg a vitnyédi és hintódi dohány. Eszterházán Rupprecht gyárnok által répa természetik s cukor állítatik elő; burgonyacukor készül Egyeden Festetics gróf jószágán; van több pálinkagyár, s mind a mellett is sok hozatik által Ausztriából a csekély vám miatt, noha a magyar pálinkára igen súlyos a kiviteli vám, s így az ausztriaival nem concurrálhat; végre a gyümölcsaszalás, melylyel Sopron tetemes kereskedést folytat.

17. A soproni természetmúzeum s iparműkiállítási czikkeknak megbírálására kiküldött szakosztálybeli bíráló küldöttség jelentése szerint, a kitett jutalmakra érdemesítették következő hazánkiai: nevezetesen

A soproni selyemtenyésztő társaság kiállított selyméért ezüst é, dempénz és 3 arany.

Mészáros J. czenki kovács, angol és javított Zugmayer-féle ekéiért ezüst érdempénz és 2 ar.

Harmadik, negyedik s ötödik jutalomra egy-egy ezüst érdempénzre érdemesítették: helybeli borkereskedők: Braun, Flandorffer és Hofer természetes és nem mesterkelt boraikért.

Ehman Mihály Kismartonból Bognár-féle daráló malmáiért és két kiállított hídmezéért.

Borkereskedők: Leiner és Lenck természetes boraikért ércz emlékpénzre, mint szintén

Grandlinger György soproni kerékgyártó egy kiállított gazdasági szekeréért.

18. A lótenyésztés s dohánytermesztés ügyének bővebb figyelembevételére az alakulandó soproni fiók gazdasági egyesület figyelmébe fog ajánlatni. Péterfy József, mint a szakoszt. jegyz.

Negyedik ülés augusztus 16-dikán.

19. Rohonczy Ignác főispáni helytartó s Havas József m. kir. helytartósági tanácsos elnöke alatt tartott gyűlés elején a jegyzőkönyv felolvasása után Simon Vincze tag szót emelt az iránt, miszerint a lóher vagy luczerna gazdasági főiparnövények egész kezelési rendszerének vitatását az illető szakosztály venné fel tárgyalatul; indítványa szükségét indokolta a naponkint szaporodó tagosítás és fejlődésnek indult örökváltsági eszme tekintetével. Azonban bármi üdvös következményt idézne is elő a fentemlített tárgynak részletes kimerítése; mégis az indítványozott ügy kezeléséről bővebb értekezést s vitatkozást a szakosztály részére eleve kitűzött kérdések megvitatása s fejtsének kötelességétől a szakosztály akadályozott levén, az említett s több más rokonnemű értekezésekbe részletes bocsátkozást a szakosztály vérmes reményeként alakulandó gazdasági fiókegyesület feladatának lenni állítja. Mely kifejezést legkedvezőbb pillanatul használva t. Török János titoknok, külön mint az anyaegyesület általi kiküldöttség egyik erélyes képviselő tagja, a mezőgazdasági ügy iránti ernyedetlen törekvésénél fogva esdeklett, s kérte szívhez intezett beszédében a szakosztályt, miszerint igyekeznék még most a vidéki tagok együttléte alatt az anyaegyesület terve szerinti gazdasági fiókegyesület részén közremunkálni, e leghasznosb kifolyással örökítendő az összes érdekek képviseletét. A közlekedés hatályos befolyására sikert s részvétet előidézett szózat nyomán, Rohonczy Ignác főispáni helyettes elnök ő mlga erős reményét fejezte ki az alakulandó egyesületre nézve. Mely magasztos nyilatkozattól közlekedésre gyuladt szakosztály, ő mlgát, a korunk s minden becsületes jellemű hazafinak e jelszavát: „közjóra törekedjél“, méltányló megyei főnököt harsány éljenek közt üdvözölve, az alakítandó fiókegyesület tagjainak gyűjtése végett működendő testület vezérének megkérte volt, s kikiáltotta. E ritka buzgalmú, a szó legszorosb értelme szerint mívelt, tekintélyes magyar gazda, a benne helyezett bizalomnak engedve, megígérte, hogy az anyaegyesület várakozásának megfelelően, a közügy iránti szent tartozását teljesítendő, egész erejéből azon leend, hogy mielőbb más tájaink buzgalmának emeléséért is, e megyében egy tevékeny gazdasági egyesületet alakíthasson, kikerve ez irányban a közügyek iránti közös részvétet a szakosztály részéről is.

20. E tárgy meghaladta után Kubinyi Agoston k. tanácsos ő nga, mint a természetvizsgálók jelző közgyűlekezetének alelnöke, szakosztályi ülésünket szerencsésítetvén, Zipser tr.-nak ily című: Naturhistorische und antiquarische Streifereien durch Siebenbürgen, und die fünfte Versammlung ungarischer Aerzte und Naturforscher in Klausenburg; — ára 1 pft. — munkája iránti részvétből átnyújtá köröztetés végett az aláírási ívet.

21. Ez után t. Lunkány János tb. az eperfa és selyemtenyésztés körül forgó, már tegnap megkezdett köztanulságú értekezését szíveskedett folytatni.

E minden tekintetben legnagyobb figyelmet igénylő tárgynak a M. Gazdában közlendő leírása végett t. értekező megkéretvén, szíves készségét felajánlotta.

22. Ezután több rendbeli kiküldöttség jelentése olvastatott. Nevezetesen a *czenki és pinnyei* kirándulásban gr. *Gyulai Lajos* elnöklete alatt részt vett 19 tagú bizottmány tudósítása a soproni selyemtenyésző társulat sikeres működéséről; melynek úgynevezett felső és alsó telepén legszebben viruló 430,200 szederfa van. A szederfák többnyire úgynevezett morus moretti vagy közönséges fajták, legcélszerűebben ültetvük, úgy, hogy a fák közti üresség kukoriczának vagy más kerti zöldségnek használtatik. Kiterjeszkedik a jelentés a hernyótetés, tisztítás és az egész tenyésztésre. A mi a selymet illeti, saját tenyésztésű gubók mennyisége 2000 font, ide nem értve a másoktól vásárolni szokott 1500 fontot; a legombolyított évi selyemmennyiség 300 font, akár a tekeresben igen szépen elrendelteteket, akár a motollán szemlélteteket tekintve; annyit mindenesetre kell mondani: hogy várakozásunkat egészen túlhaladta, honnét világos: miszerint a kitaró szorgalmas vállalkozókat a legkedvezőbb siker szokta koszorúzni.

Ehhez hasonló a selyemtenyésztés gr. *Széchenyi István*, honunk nagy fiának, *czenki uradalma*ban, mely 1827. év óta díszlik. Ezen uradalom egyébként is a nagyszerűség s helyes berendezés példányául tekintethetik.

23. Következett a pinnyei kirándulásról jelentés. A küldöttség minden tagjára legsebb benyomást tett *Rohonczy Ignác* ő mlga pinnyei birtokának szemlélete. Itt látható, mint lehet kisebb birtokon is a szépet és hasznost legcélszerűbben egyesíteni. A birtok kiterjedése 480 hold, ide nem értve a jó karbani 180 hold erdőt. E kisebb gazdaságnál több célszerű gazdasági tényező van működésben, mint sok más uradalomban. Van igen egyszerű cséplőgép, melynek romlását egy közönséges béres gazda és falusi kovács is kijavíthatja; van finom eczet- és liqueur-készítő gyár; van egy nagyszerű pálinkafőző gép is; van selyemtenyésztés, mely 120 holdnyi szedres telepen a legjobb karban létezik. A méhtenyésztés szintén sikeresen üzetik; így a szarvasmarha és a lónevelés is. Felemlítendő még a több rendbeli ritkafajú fákkal, egyéb növényekkel díszlő kert, miszerint a legszebben rendezett háztáj körül ipar és művészeti összhangzat uralkodik, s ezekhez fesztelen legőszintébb magyar szívesség, melyről szintűgy, mint gazdaszatáról örökre felejthetlen leend a pinnyei birtoknak vendégszerető ura.

24. Olvastatott a sopronvárosi *Übermász* nevű pusztá megsemlélésére megbízott küldöttségnek a látottakról s tapasztaltakról jelentése.

Mely szintén úgy mint a fennebbi jelentések, öröndetes tudomásul vétetett.

Kelt mint fent. *Simon Vincze, Péterfy József* jegyzők. *)

b.

Az ipar-műtani szak jegyzőkönyve.

Első ülés augusztus 12-kén.

1. Az iparegylet képviselőinek elnöke, Kiss Károly, utasításánál fogva az 1847-ik aug. 12-kén tartott gazdasági szakülésben előterjeszté, miként a jelen volt Virnau János, Moser Sándor, Tóth Lőrincz, Majer István, Panik Ernő, Kovács Márk, Vidasics Ede, Kádas Rud., Horványi Ferencz, Fekete Gábor, Fábian Ambrus, Bilimek Domonkos, Kronperger Antal, Balogh Pál és a többi ipartűgy-barátok és ipar-műtant gyakorlók, külön szakosztályt ohajtának ala-

*) A gazdasági szakosztály jegyzőkönyve s értekezései a többi iratokból már a hozzám küldéskor hiányozván s birtokukhoz később sem juthatván, e szakülésekről itt adott jegyzetek a „Magyar Gazda” 1847-diki 24. 26. 28. számából és Péterfy József volt szakjegyző közleményeiből merítvük.

Szerk.

kítani; mert ámbátor a műipar ellenségesen sohasem találkozik a gazdasági ipar józanul fel-fogott érdekeivel, s ámbátor számosak azon mind közgazdasági, mind munkaviszonyok, miknek tárgyalásai a két érdek tényezőinek kölcsönös egyetértő s együtti értesülése által fejtegethetnek meg legjobban: mégis, mivel mind a műi, mind a gazdasági iparnak külön-külön mezeje, rendeltetése, foglalkozása és osztályai vannak, s ennél fogva igényeik, szükségük, miknek megoldását s eszközését részint az államtól, részint a tudományoktól kell várniok, sokszor, sőt a legtöbb vonatkozásokban annyira különbözők, miszerint az államtól ugyan külön s önálló törvényhozási s igazgatási intézkedések által kell szabályoztatniok, a tudományok országában pedig egészen különböző szakok embereitől kell irányzást, elméletet nyerniok; annál fogva mind a két iparnak már elvi szükségéhez látszik tartozni, hogy érdekeik teljesen elkülönözött osztályokban nyerjenek tárgyalási mezőt, nyerjenek önállóságot; s tekintetbe vevén, mikép, ha a gazdaság és műipar képviselői azon egy osztályba szorítottatnak, magának az ügyvitelnek folyama nehézkessé, szaggatottá tétetik; s gyakran a külön szakú tárgyak, sokaktól meg nem értve, s így incompetens képviselők többsége által lesznek illetéktelen megállapodásokra vezetve: de a társulatnak helyben hagyott alapszabályai sem tiltván hatáskörének szélesbítését és fenlevő osztályainak jobb rendezését; sőt a megnyitó közgyűlésnek is ily ohajtása már nyilvánulván, azért a fentnevezettek ily nyomós okoknak engedve, különálló ipar-műtani szakosztályt kívánván rendezni, ezen elválasztási szándékukat a gazdasági szakosztálynak kijelentették. Mire a gazdasági szakosztály belátván az ügy igazságát, e lépést helyeselte; fentartván magának a gazdasági ipar tekintetéből, hogy az iparműkiállítás megvizsgálására kiküldendő bizottmány a gazdasági szak bizottmányával értekezve, együtti végezze eljárását, és bár szakosztályozva, mégis egyetemben terjeszse fel a nagygyűlésnek jelentését.

2. E szerint a fentnevezettek külön terembe vonulván, az ipar-műtani szakot megalakíták, elnökül közfelkiáltással Kiss Károlyt, jegyzőül pedig szintén felkiáltással alulirotnat nevezvén ki.

3. Legelő is üdvöszóval foglalá el székét a szakelnök, örömet fejezvén ki a felett, hogy az ipar és műtan, hazánk jövődő felvirágzásának e hatalmas tényezője már tisztos, önálló polczra kezd emelkedni; buzdítván a tagokat, hogy a műipar körében befolyással levő, vagy alkalmazott természeti erőkről, testekről tudományos világot terjesztetni; a hon külön vidékeiről s vállalatairól műiparos tekintetben szerkesztendő leírásokat eszközteni; iparvilág érdekű statistikai adatokat gyűjteni, célszerű indítványokat tenni; szóval a társasági munkálatokban is jelesen feltűnni, és így a haza jólétét hatalmasan előmozdítani buzgólkodjanak.

4. Hogy az ipar- s műtanok minél teljesebben képviseltessenek, s e szakosztály hatályosabban végezhesse munkálatait, elnökileg indítványoztatott, hogy a kebelbeli gyárnokok és céhek képviselői, a holnap reggeli 8 órakor kezdendő szakülésbeni részvételre barátságos körlevél által meghívassanak.

A szakülés kedvesen fogadván az indítványt, oda utasítá az elnököt és jegyzőt, hogy e körlevelet (melyhez német fordítás is csatolandó) a városkapitányi hivatal által még ma tegye forgásba, mely foganatosított is.

5. Társasági napirend szerint ma délután a sopronvárosi selyemtenyésző intézetek levén megtekintendők:

Virnau János vezérlete mellett Kronperger Antal s Vidasics Ede urak bíztattak meg azal, hogy a szakosztálynak e selyemtenyésző intézetek állásáról lehetőségig kimerítő értesítéssel kedveskedjenek.

6. Majer István által figyelembe hozatván, miként a brenbergi köszénbányákba holnap délutánra levén rendelve kirándulás; teljesb értesítést hozandó bizottmánynak kiküldése véleményeztetett.

Balog Pál elnöksége alatt Virnau János, Fábian Ambrus és Nendtvich Károly e bizottsági részvételre megkértek, jelentésük előadásán.

7. Elnök előterjeszté az ipar-egyesületnek nagygyűlésen is nyilvánítandó utasítását: „miképen Nendtvich Károly a Sopron városa birtokához tartozó 4, t. i. 2 rudolfi és 2 József-telepi kőszent elemet, azon megbízása folytán, minél fogva felkérte őt az egyesület, hogy az ország minden kőszentét vizsgálja meg, minek következtében az iparegyletnek már 14 kőszentet analizált; továbbá az iparegylet átlátván, mily nagy szüksége és nagy ideje van immár, hogy kőszentekben rejlő kincseinket ismerjük, s ezeknek megismertetésével a tűz-művességnek minél jobb tűz anyagzatra nézve adhassunk tájékoztatást, arra határozta magát, hogy felkérve e részben a birtokosokat, nagyobb tűzműves iparvállalatok tulajdonosait, hatóságokat, sőt a n. m. kormányzati pártolást és istápolást végett, az ország minden kőszentének analysisét megszerezze; s erre vonatkozva általa az ipar-egylet ezennel felkéri a nagygyűlést, hogy e vállalkozás hasznossága iránt az ipar-egylettel egyetértését kifejezni, s vállalatát a hazai közönségnek saját részéről is ajánlani szíveskedjék; s e végből kéri a nagygyűlést által pályakérdésül a IX-dik nagygyűlésig megfektetendő ezt kitűzteni:

„Adassék elő, mik hazánkban a kőszentmívelésnek akadályai, és mi módon volnának azok elháríthatók?”

Az iparegylet azon esetre, ha a soproni gyűlést e kérdését pályakérdésül elfogadja, 5 darab arannyal kezdi meg a pályadíj megalakításul szükséges aláírást, melyhez Fényes Elek egy és Csanády Ferencz szintén egy arannyal járult.

A szakosztály örömmel értette az iparegyletnek a hon java körül már sokszor kifejtett, s ez által újra nyilatkozott buzgalmát, s annál szívesebben osztozik kívánságában, minél bizonyosabb, hogy egy részről tüzelő szerek mennyiségének és minőségének növelését fejedező tűzművességünk igényli, erdőszerkezetünk pedig intőleg követeli; másrészt szomorúan tapasztalhatni, miképp kőszentbányáink általában s valóban kevés kivétellel nem helyesen műveltetnek; s ezen indokok eléggé sürgetik, hogy az iparegyletnek felhozott kérdése pályakérdésül tűzessék ki, s megfektetése nevezetesen pályadíjjal ösztönöztesse; ezt a szakosztály ajánlólag terjesztvén a nagygyűlés elé, egyszersmind jelenti, hogy az iparegylet által megindított pályadíjt Kiss Károly egy arannyal, Virnau János egy arannyal, Majer István egy arannyal, Tóth Lőrincz egy arannyal növelvén, az összes pályadíj már is tizenegy körmőczi aranyra rúg.

8. Ugyan Kiss Károly az iparegylet meghagyásából figyelmet kívánt arra fordítani: vajon Sopronmegye gazdasági leírásában a kender- és lenipar van-e érintve, körülmenyesen mind mostani állapotára, mind netalán akadályaira nézve kimerítően leírva, mi, ha nem történt volna, a leíró oda utasítandó, hogy e tekintetben a szükségeseket utánpótolja.

A szakosztály Tóth Lőrincz által az iparegylet ezen méltányos kívánatait a gazdasági osztálylyal ajánlólag közlendőnek határozta, oly folytonos rokonérzetből gerjedt kérelemmel: miszerint a fentisztelt gazdasági szakosztály jövőben tárgyalati kérdésül szíveskedjék kitűzni az iparegylet e nevezetes kérdését: „hogy miután honunkban a kender és lenipar nem hogy virágzásnak indulna, sőt aláhangatlak, mik lehetnek ennek okai, s újabb felvirágzása mi által lenne eszközlhető?”

9. Az iparegylet nevében elnökileg ezen kérdésnek megfektetése ohajthaték. „Minő arányban van a halandóság és népesség az ország különböző vidékein és néposztályainál, minő egészségi állapot mutatkozik különböző életmódok s foglalatosságoknál; továbbá minő betegségek szoktak leginkább veszedelmesek lenni a különböző néposztályoknál?”

Ezen kérdésnek alapos megfektetése szakfőfiaktól levén reménylhető; ez Balogh Pál szakárs által az orv.-sebészti szakosztály figyelmébe határozatott ajánlani, oly kérelemmel, miszerint a rokon szak ezt — ha lehet — pályakérdés gyanánt is megvitattatni szíveskedjék.

Második ülés augusztus 13-kán.

10. A tegnapi jegyző-könyv hitelesített.

11. Az elnök meleg hazafiúi érzettel üdvözlé a tegnapi 4-dik számú határozat következtében szép számmal egybegyűlt helybeli gyárnokok- és iparosokat, őket egyszersmind a közremunkálásra felhíván.

12. Az elnök az iparegylettől nyert utasítása következtében indítványozá, miszerint a természetvizsgálók gyűlhelyén és környékén divatozó polgári, gyári és mezőgazdasági épületek terv-rajzai a szokásos helyiratokhoz, mint kiegészítő és nevezetes tárgyak, kapcsolassanak.

Ez indítványt a szakosztály a nagygyűlésnek pártolólá terjesztvén elő, Majer Istvánnak azon módosításával, miszerint nagygyűlési határozatnál fogva nemes Sopron város tanácsa megkerestetné, hogy a rajziskola mesterét a népépítészetnek tanítására, vagyis a közönséges alsóbb rendű lakosoknak is tűz-, víz-mentes és egészséges tervezésének tanítására tovább is buzdítsa, s ezt az indokból teszi a szakosztály, mert tapasztalá, hogy rajziskoláinkban általán legkivált díszépítmények tervezésére fordítatik gond, s a legnagyobb néposztályra e tekintetben kevés a figyelem.

13. E város műiparosainak közszemlére kitett, és épületes tökélyvel rendezett iparmű-kiállítását szemügyre veendő és összeírandó, egyszersmind megbírálandó választmány igényeltetvén,

azt a szakosztály Balogh Pál elnökle, és Virnau János tollvezetése mellett Vahot Imre, Majer István, Kronperger Antal, Schmidt Ferdinánd szaktagokból, és kebelbeli, főleg iparosok: Tibolth Károly, Hofer Péter, Flandorffer Ignác, Jautz, Nehrer Ferencz, Cavallár Antal, Rupprecht János, Hauer Samu, Guggenberger Pál, Klenner József, Bayer Sebestyén, Moser Sándor, Töppler Károly, Jentsch Ferdinand, Kern András, Trietremmel András, Walentin Leopold, Schmidt Károly és Tschürtz kiküldésével teljesíté, oly utasítás mellett, miszerint a gazdasági szakosztály küldöttjeivel egyetértve, munkálkodásukat holnap reggeli 6 órakor megkezdjék, jelentésüket pedig annak idején a szakosztálynak bemutassák.

14. Kiss Károly lelkes szöveget intezett a jelen volt többnyire német ajkú iparosokhoz, miszerint a pesti iparegylet példája szerint a mester-inasok magyarítását szívökre vevén, azokat magyar nyelvre tanítani igyekezzenek; Kronperger Antalt, a pesti iparegylet magyar nyelv tanárát, ajánlván utasítást adandó tanácsnokul.

A szakosztály nemzetiség tekintetéből magáévá karolván az indítványt, azt a jelen volt iparosoknak hazafiúi lángoló szeretettel szívökre kötni igyekezett.

15. Ezekután Majer István tanár és esztergami áldozó pap „A Rézmetszészetnek Műtana” című értekezését felolvasta és gyakorlatilag értelmezte;

a szakosztály élénk részvétellel hallgatta végig ezen érdekes értekezést, s azt, mint ügyavotttággal írt, és magyar irodalmunkban hiányt pótló dolgozatot a nagygyűlésnek ajánlani határozta, hogy a társulat munkálataiban egész terjedelmében kinyomassék.

16. Fischer Móricz a Veszprémmegyében fenlevő, és az iparegylet által is már nagy arany érdempénzzel kitüntetett herendi porcelángyár tulajdonosa előterjesztett Sopron városa közelében fekvő Bánfalva (Wandorf) erdeiben találtató tiszta kovagot, mely nyers terményt porcelán-gyártásra használja, s ebből készült csinos porcelán műveket is felmutatott; de mégis bevallja, hogy a csehországi kovag és mezei pát (Feldspath) jelesebb és melőzhetlen; ugyanazért felkéri a szakosztályt, hogy miután honi tiszta mezei pát hiányában porcelán- és kőedénygyáraink külföldhöz fordulni kénytelenek, a szakosztály eszközölne, a szakfőfiak ily tiszta mezei pát kutatását; mire nézve a természetvizsgálók nagygyűlése a szakfőfiak ösztönzésül pályadíjt is tűzhetne ki.

A szakosztály Fischer iparszorgalmát méltányolván, indítványát a nagygyűlés elé terjeszteni határozta; s ezennel a szakosztály a nagygyűlést felkéri, miszerint ezen indítvány sikeres eredményére intézkedéseket tenni méltóztassék.

Harmadik ülés augusztus 14-dikén.

17. A tegnapi jegyzőkönyv hitelesített.

Negyedik ülés augusztus 16-dikán.

18. Moser Sándor a már előbb német nyelven felolvasott ily című értekezését: „Egy kerék-állítógépnek (Bremswerk) leírása, melylyel a vasúti kocsivonal rögtön és veszélytelenül megállítható, s melynek haszna: a tűzanyag megkímélése, és a netaláni veszedelem elleni óvás“ bővebben magyarázta.

Moser úr szorgalma dicsérettel fogadtatott; s miután kíváncsúnak találtatnék, hogy értekező találmányát mintában is felmutassa, és kísérletekkel bebizonyítsa, az értekező megígérvén, egyszersmind ajánlkozott, hogy tervét az iparegyesületnek beküldendi.

19. A jövő évi szakülési megvitatásokra kérdések ajánlatván;

közülök a szakosztály részéről ezek tüzetnek ki:

1. Mikép lehetne honszerte fiók-iparegyesületeket alkotni, s azokat a pesti anya-intézettel kapcsolatba hozni?

2. Célirányosak-e a vidéki iparműkiállítások? s ha igen, mikép rendezendők?

3. Melyek a kézműtani magyar könyvek, s ezek közül melyik legalkalmasabb reáltanodák használatára?

4. A magyarországi réz igen alkalmas levén rézmetszészethez; fejtsék meg: tanácsos-e s mikép a rézlap hengerezést, kovácsolást és síkálást rézhámoroknál kezelni, s ekként síkált vagyis síma rézlapokkal üzletet tennünk?

5. A berkenyefa fametszészetnél legjobbnak mutatkozván, ennek szép kelete a divatra kapott fametszések által biztosítatik; éppen azért érdekes tudni: tenyésztetik-e hazánk valamely vidékén nagyobb mennyiségben, hol és mennyiben? s ha nem, mikép kelljen azt szaporítani?

Ötödik ülés augusztus 17-dikén.

20. A tegnapi jegyzőkönyv hitelesített.

21. Jegyzőkönyvünk 13-dik száma alatt Balogh Pál vezérlete mellett kiküldött bizottság a kebelbeli iparműkiállítás megvizsgálásáról szóló jegyzékét bemutatja; abban érdemszerinti bírálatát, egyszersmind pedig azon jelentését foglalván, hogy a nemes város ezen vizsgálat és jegyzék nyomán iparosainak nagyobb serkentésére jutalom-díjul érdem-pénzeket osztani is szándékozik.

A szakosztály örvendetes tudomásul vette Sopron sz. kir. város iparosainak dicséretes szorgalmát, s e részben honi iparunk emelkedésének újabb bizonyítványa merülvén fel, a nvezett iparműkiállítási jegyzéket egész kiterjedésében a társulat munkálataiba foglaltatni éeli. A jutalmazásokra vonatkozólag mégis akként vélekedik a szakosztály, mikép felszólítandó lenne az országos ipar-egylet, hogy gondoskodjék hasonló vidéki megjutalmazások minőségéről, nevezetesen, miként történhetnének meg e jutalmazások, hogy azok mégis az országos ipar-műkiállítási jutalmazásokra semmi káros befolyással ne legyenek.

22. Legvégül a jegyzőkönyv hitelesített.

Sopronban, augusztus 17. 1847.

Jegyzette Majer István, az iparműtani szakosztály jegyzője.

TARTALOM.

Előszó. Halász Gejza

Lap.
III

ELSŐ RÉSZ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagygyűlésének történeti vázlatára vonatkozó okmányok, közgyűlési jegyzőkönyv és értekezések.

I. A történeti vázlatra vonatkozó okmányok.

1. A gyűlések napi rendje. Kubinyi Ágoston alelnök. Töpler Károly titoknok. Török János titoknok	VII
2. Meghívások	VIII
3. A m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének alapszabályai	IX
4. A VIII. nagygyűlésben részt vett tagoknak beírás szerinti névsora	XI
5. Fémerek	XXII
6. Végzések foganatosítása.	XXIII

II. A magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének közgyűlési jegyzőkönyve. Hitelesítve a küldöttség által

I. Melléklet. Hivatalos levél Scitovszky János ó exc.-tól	1
II. Mellékletek. A VI. nagygyűlés alkalmával kitűzött orvosrendőri pályakérdés megbírálásáról. Stáhly országos főorvos	14
III. Melléklet. Pályamunkák bírálata. Reisinger tanár	15
	16

III. Értekezések, melyek a közgyűlésekben tartattak:

1. A főmlgú herceg-elnök megnyitó beszéde	22
2. A gyűlést üdvözlő beszéd. Sz. k. Sopron városa polgármestere Martiny Frigyesztől	23
3. József cs. k. főherceg, Magyarország nádora, mint fűvész és archaeolog, s Alcsúth fűvész tekintetben. Kubinyi Ágoston	24
4. Sopron városának történeti vázlata, eredetétől kezdve a XVI. századig. Töpler Károly	29
5. Javaslatok földismeai bányászegyesület alapítására Magyarországon. Zipser Endre tr.	43
6. A lélekgyógytan vázlata. Viszanik Mihály tr.	49
7. Terv a szembetegyek és gyógyítható vakok számára alakítandó ingyen gyógyító és ápoló intézetekről. A nagyvárad vakok gyógyintézetének rövid leírásával. Grosz Fridrik tr.	53

MAGYAR ORVOSOK.

8. Vajon az évenként összegyülekezni szokott természetvizsgálók csak lakmároz- nak-e stb? <i>Zipser Endre</i> tr.	Lap. 70
9. A beremendi Jura-mészképletről stb.; egyszersmind felszólítás a term. tud. és archaeol. tárgyaknak a m. n. muzeum számára leendő gyűjtése és ezen intézetnek biztosítása tárgyában. <i>Kubinyi Ferencz</i>	73
10. A lélekgyógytan köréből szedett vázlatok. <i>Ifj. Bene Ferencz</i>	79
11. Nyilatkozat. <i>Érdy János</i>	85
12. A természettudományok igényei a törvényhozásban. <i>Almási Balogh Pál</i>	86
13. Búcsúbeszéd <i>Kubinyi Ágoston</i> alelnöktől	93

MÁSODIK RÉSZ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének szak-
osztályi jegyzőkönyvei és értekezései.

I. Orvos-sebészti szakosztály.

A. Jegyzőkönyv. <i>Bene Ferencz</i> , <i>Sándorffy János</i> elnökök. <i>Kovács Sebestyén Endre</i> , <i>Hankó József</i> jegyzők	97
B. Értekezések :	
1. Sopronmegye leírása. <i>Sándorffy János</i> főorvostól	103
2. Az alvajárásról és ennek okairól. <i>Eisenstein</i> tr.	116
3. A szellemtanról vagyis az állati magnetismusról. <i>Gárdos</i> tr.	120
4. Bonczolatok. <i>Töpler Károly</i> főorvostól.	123

II. Az egyesített természettani, földrajzi, csillagászati, archaeologiai szakosztály.

A. Jegyzőkönyv. <i>Gr. Kemény József</i> , <i>Jedlik Ányos</i> , elnökök. <i>Venczel Gusztáv</i> jegyző. Melléklet. Az archaeol. bizottmányi ülés jegyzőkönyve. <i>Gr. Kemény József</i> elnök. <i>Vidák Öse</i> jegyző.	129 133
--	------------

B. Értekezések :	
1. Sopronnak római s magyar régiségeiről. <i>Vidák Öse</i>	135
2. Nyilatkozat. <i>Jedlik Ányos</i> egyet. tanár.	156
3. Függelék. A VIII. nagygyűlés alkalmával Sopronban kiállított régiségeknek rövid jegyzéke.	156

III. Ásvány-, föld-, vegy-, s gyógyszer-tani szakosztály.

A. Jegyzőkönyv. <i>Kubinyi Ferencz</i> elnök. <i>Tóth Ágoston</i> jegyző	159
·I. Melléklet. Jelentés a kiállított föld- és ásványtani tárgyakat szemrevéő küldött- ségtől	164
·II. Melléklet. Jelentés a brenbergi kőszénbányáknak meglátogatásáról. <i>Pettko János</i> . . .	165
·III. Melléklet. Jelentés a ritzingi kirándulásról. <i>Hörnes Mór</i> tr.	167

B. Értekezések :	
1. Az osztrák birodalom Haidinger által kidolgozott földismeit térképe. <i>Hauer Fe- rencz</i>	168
2. Őzjek Bécs környékéről készített geologiai térképe. <i>Hörnes Mór</i> tr.	171
3. Néhány szó a kalinkai kénbányáról. <i>Zipser</i> tr.	174
4. Selmezbánya környékének természetrajzi nevezetességeiről. <i>Pettko János</i> . . .	175

5. Sukoró melletti u. n. Kunhalmok. <i>Zipser Endre</i> tr.	Lap. 177
6. A vörös vilany új előállítási módszeréről. <i>Goldmark József</i> tr.	178
7. Gyógyvegytani értekezés mesterséges ásványvizekről. <i>Wagner Dániel</i> tr. . . .	178
8. Új mód az állati szervezet vérmennyiségének meghatározására. <i>Weisz János</i> tr. . .	182
9. A tarcsai ásványvíz mennyiségi vegybontása. <i>Wagner Dániel</i> tr.	185
10. Nyilatkozat. <i>Nendtrich Károly</i> tanár	186

IV. Az élet-, állat és növény-tani szakosztály.

A. Jegyzőkönyv. <i>Ocskay Ferencz</i> b. elnök. <i>Hanák K. János</i> jegyző	187
·I. Melléklet. A tengeri emlősök sorozata. <i>Bonaparte Lucián Károly</i> caninói hercegtől . .	192

B. Értekezések :

1. Magyarország édesvízi halainak rendszeres átnézete. <i>Heckel J. J.</i> Átdolgozta <i>Chyzer Kornél</i>	193
2. A gyűjtőkről és gyűjteményekről. <i>Petényi Salamon</i>	217
3. A barlangi változánnyról. <i>Schmidt Ferdinánd</i>	228
4. Növényvándorlás. <i>Szenczy Imrétől</i>	229
5. Fiume vidékén felfedezett új sáskafajról (Barbitistes Ocskayi). <i>B. Ocskay Ferencz</i> .	232
6. Nyilatkozat. <i>Frivaldszky Imre</i>	233
7. Több újonnan fölfedezett barlangi rovarról. <i>Schmidt Ferdinánd</i>	233
8. Rövid útmutatás a madártojás-gyűjtés czélszerűségére. <i>Petényi Salamontól</i> . . .	235

V. Gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály.

Jegyzőkönyvek :

a. A gazdasági s állatgyógyászati szak jegyzőkönyve. <i>Simon Vincze</i> , <i>Péterfy József</i> jegyzők.	237
b. Az iparműtani szak jegyzőkönyve. <i>Majer István</i> jegyző	244

KIIGAZÍTANDÓ SAJTÓHIBÁK.

A	9. lapon	2. sor	felülről	erjedelmessége olvasd	terjedelmessége
14.	"	20.	" alulról	4-dik	" 6-dik
28.	"	1.	" felülről	törvényes	" törvényes
31.	"	11.	" alulról	H a n k a	" H a r k a
89.	"	12.	" "	kellene	" kellene
92.	"	11.	" felülről	Quitelet	" Quitelet
98.	"	12.	" "	8' 4"	" 8' 4"
98.	"	12.	" "	5' 4"	" 5' 4"
102.	"	16.	" alulról	Jakobovics	" Jakobovics
138.	"	5.	" felülről	Haridun	" Harduin
153.	"	15.	" alulról	marknál	" márkánál
161.	"	1.	" felülről	Reyner	" Regner
162.	"	10.	" "	villany	" vilany
191.	"	2.	" alulról	természethez	" természethez
192.	"	9.	" "	Hyperoodontina	" Hyperodontina.

